Ivan Mužić

HRVATSKI VLADARI OD SREDINE VI. DO KRAJA X. STOLJEĆA

Biblioteka
Povjesnice Hrvata
7

Naklada Bošković

Za nakladnika:
Zoran Bošković

Recenzenti:
Dr. sc. Denis Alimov, Sveučilište u Sankt Peterburgu (Rusija)
Milan Ivanišević, profesor, Split
Prof. dr. sc. Ivo Rendić Miočević, Rijeka

Tehnički urednik:
Karmen Vuletić

Lektor:
Mario Blagaić

Računalna obradba i rješenje korica:
Marko Grgić

Tisak:
Dalmacija papir - Split

Fotografija na prednjoj korici:
Hrvatski kralj iz druge polovine IX. stoljeća

Snimio:
Zoran Alajbeg, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

Povijesnu kartu Liburnije i Dalmacije u doba Borne na zadnjoj korici izradio:
Tomislav Kaniški, Zagreb

CIP-Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 94(497.5)”05/08”

MUŽIĆ, Ivan, povjesničar

Hrvatski vladari od sredine VI. do kraja X. stoljeća / Ivan Mužić. - 3. dopunjeno izd. - Split : Naklada Bošković, 2013.

Bibliografija. - Kazalo.

ISBN 978-953-263-243-9

I. Vladari -- Hrvatska -- Kronologija II. Hrvatska -- Povijest

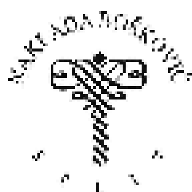
150428053

Tiskano u siječnju 2014.

Ivan Mužić

Hrvatski vladari
od sredine VI. do kraja X. stoljeća

Treće dopunjeno izdanje

Sadržaj

I.
Uvod

1.

Neki bizantski, ali i drugi pisci *Sklavine* nazivaju: Goti, Getae, Hunni, Avari, Scythae, Vulgari.[1] Florin Curta obrazlaže da je tijekom najvećeg dijela VI. stoljeća pojam *Sclavenes* (*Sklavini*) služio kao krovni termin za opisivanje različitih skupina što su živjele sjeverno od bizantskog limesa i da je taj termin u osnovi konstrukt bizantskih autora. "*Stvaranje 'Slavena' prema tome nema nikakve veze s etnogenezom… Skupni identitet obilježen kao 'slavenski', nije se dakle formirao u pripetskim močvarama, nego u sjeni Justinijanovih utvrda… Štoviše, ne postoji ni indikacija kojim su jezikom komunicirali žitelji naseobina iz VII. i VIII. stoljeća nedavno iskopavanih u sjevernoj i središnjoj Sloveniji te u sjevernoj Hrvatskoj. Samo se pretpostavlja da su govorili slavenskim jezikom, isto kao što lingvisti samo pretpostavljaju da su Sklavini i Anti, spomenuti u bizantskim vrelima, govorili zajedničkim slavenskim jezikom.*"[2]

---

1 Martin Kuzmić, *Gothomania*. Nastavni vjesnik, XXXIX/1930, br. 1-4, str. 10-26. *"Prvobitna oznaka Sklavini nije imala značenje etničke i jezičke pripadnosti, i obuhvatala je skup plemena /Goti, Geti, Huni, Avari, Skiti/."* (Sofija Davidović-Živanović, *Mementa archaelogica et eruditiva.* Akademija Nova-Pešić i sinovi, Beograd, 1999, str. 32.)

2 F. Curta, *Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji*. Starohrvatska prosvjeta, III. ser., sv. 37/2010, str. 18, 23, 35, 37. (Potcrtao F. Curta.) Kerubin Šegvić je davne 1928. godine ustvrdio: "*Narodi, koji su navalili na rimsko carstvo, nisu došli u ukupnoj masi, nisu se selili ostavljajući prijašnje stanove i zemlje, da potraže nove zemlje za obrađivanje. Dolazili su oni ovamo, da osvo-*

Svi doseljenici s europskog sjevera na teritorij zapadnog Balkana u VII. i VIII. stoljeću bili su toliko malobrojni da je etnički sastav balkanskog pučanstva na prostoru između Neretve, Drine, Dunava i Jadrana bio po etničkom sastavu za oko tri četvrtine isti u antičko i srednjovjekovno doba kao i danas. Da se tijekom antičkoga i ranoga srednjovjekovnog razdoblja stvarno nije dogodila veća "seoba" naroda s europskoga sjevera na balkansko-dalmatinski jug, najprije su potvrdili rezultati antropoloških istraživanja. Antropolog Živko Mikić, od 1978. godine pa nadalje, u svojim je mnogobrojnim radovima nepobitno dokazao da su starosjeditelji na balkanskom prostoru bili toliko mnogobrojni u odnosu na doseljenike da je čak starosjediteljski brahikrani tip prevladao i poslije svih doseljivanja s europskog sjevera. Da su doseljenici etnički prevladavali nad zatečenim starosjediteljima, do daljnjega nastavljanja procesa brahikranizacije ne bi moglo doći.[3] Izvršena antropogenetička ispitivanja potvrdila su u potpunosti antropološke rezultate. "*Molekularno-genetska analiza genofonda moderne hrvatske muš-*

---

je narod, koji će za njih raditi. Nije se radilo o osvajanju zemlje, nego o osvajanju naroda skupa sa zemljom, na kojoj je stanovao... Puka je nacionalna taština, kad se tvrdi i vjeruje, da su Hrvati i Srbi poslavenili Balkan, da su nametnuli svoj slavenski jezik i slavensko ime. To godi čuti, ali je teško dokazati. Nijedan narod nije nametnuo svoj jezik osvojenomu narodu i zemlji. Hrvati i Srbi su nametnuli samo svoje ime onima, koje su podvrgli time što se je njihovim imenom prozvala država, koju su osnovali." (Kerubin Šegvić, *Oko rođenja Hrvatske. Po Tomi Splićaninu i narodnoj pjesmi.* Hrvatsko kolo za god. 1927. i 1928. Matica hrvatska, Zagreb, 1928, str. 224-226.)

3 Usp. Živko Mikić, *Die Ethnogenese der Illyrer in Jugoslawien aus der Sicht der Anthropologie.* U: Bernhard, Wolfram – Anneliese Kandler-Palson (Hrsg). *Ethnogenese europäischer Völker. Aus der Sicht der Anthropologie und Vor- und Frühgeschichte.* Gustav Fischer Verlag, Stuttgart – New York, 1986, str. 75-87. Usp. i: Ž. Mikić, *O fizičkoj antropologiji u Srbiji i rezultatima istraživanja.* Glasnik Srpskog arheološkog društva, Beograd, br. 10./1995, str. 45- 51.

ke populacije potvrdila je izvanrednu heterogenost i kompleksnost ove populacije i podržava visok stupanj miješanja doseljenika s autohtonim stanovništvom koje je već bilo prisutno u regiji… Na osnovi rezultata dobivenih u prethodnim studijama (2, 4, 26, 28) može se jasno zaključiti da većina hrvatskih muškaraca (*'vlasnika' haplogrupe I*) *potječe od ljudi koji su zakoračili na europsko tlo prije 25.000 godina i preživjeli posljednje ledeno doba u utočištu na zapadnome Balkanu. Budući da najnovija istraživanja (20, 21) predlažu potpuno novu pozadinu R1b migracije i uzimajući u obzir 27% R1a nositelja, može se zaključiti da su više od ¾ današnjih hrvatskih muškaraca najvjerojatnije potomci starih Europljana koji su došli ovdje prije i nakon posljednjega ledenog doba. Za ostatak populacije može se uglavnom reći da su potomci naroda koji su došli u ovaj dio Europe južno-istočnim putem, u posljednjih 10.000 godina, uglavnom tijekom procesa neolitizacije.*"[4] Malobrojnost doseljenika s europskog sjevera potvrđuju na teritoriju Hrvatske i Bosne i prežitci pretkršćanskih vjerovanja, koji gotovo svi pripadaju autohtonom stanovništvu što se posebno očituje u isključivo starobalkanskoj poganskoj simbolici i na srednjovjekovnim stećcima.[5]

---

4 Dragan Primorac – Damir Marjanović – Pavao Rudan- Richard Villems – Peter A. Underhill, *Y kromosom i genetsko podrijetlo Hrvata*. Prijevod posebno tiskanog rada koji je izvorno na engleskom jeziku objavljen u *Croatian Medical Journal* (službeni časopis *International Society of Applied Biological Sciences*), vol. 52, broj 3, 2011, str. 225-234. Usporedi i: Ivan Jurić. *Podrijetlo Hrvata. Genetički dokazi autohtonosti*. Nova stvarnost - Institut Ivo Pilar, Zagreb, 2011, str. 314. Slična su utvrđenja i genetičke baštine u Bosni.

5 Usp. I. Mužić, *Pretkršćanska simbolika starosjeditelja u srednjovjekovnoj Bosni.* U: *Vjera Crkve bosanske.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2008, str. 45-59. U nedostatku "staroslavenskih" poganskih svetišta u Hrvatskoj ista neki pojedinci na neuvjerljiv način izmišljaju i onda se, na primjer, nedvojbeno kršćanski prikaz svetoga Jurja s dva kršćanska križa na reljefu crkve u Žrnovnici sugerira kao 'božanski boj' Peruna s Velesom.

Na Balkan se moglo dogoditi doseljenje samo jedne ili nekoliko ratničkih družina i pod hrvatskim nazivom, ali Hrvati kao narod nikad nisu doselili na Balkan nego su na njemu nastali.[6] "*Za formiranje historijskog hrvatskog etnosa važne su prvenstveno etničke skupine Japoda* (*uglavnom Lika*)*, Liburna* (*Kvarner, Hrvatsko primorje i Podgorje, Ravni Kotari i Bukovica*)*, Delmata* (*središnja Dalmacija od Krke do Cetine s dalmatinskom Zagorom*) *i donekle Ardijejaca* (*s obje obale Neretve*)*. Histri su igrali mnogo manju ulogu, a oni su bili i izvan Ilirika kao i izvan ranosrednjovjekovne hrvatske države* (*koja se formirala uglavnom unutar kasnoantičke provincije*)."[7]

Prema spisu *De administrando imperio* (u daljemu tekstu: *DAI*) moguća je i manja uloga Avara[8] u hrvatskoj etnogenezi. U ovome vrelu poistovjećuju se *Sklabenoi* i Avari.[9] U nazivu *Avari* sadržan je i polietnički smisao.[10] Avari se, u srednjovjekovnim pisanim vrelima, izjednačuju najprije s Hunina, a poslije s Mađari-

---

6 "*Dok one Porfirogenitove bajke navode, da je hrvatski narod, došavši odnekle 'iza Karpata' u sedmome stoljeću kao perfektni, izgradjeni kolektiv na područje Ilirika, ondje sjeo, zemljani dokumenti govore drugčije: on se 'rodio', on je nastao na području etničkoga Ilirika, dakle: davno prije sedmoga stoljeća i na drugi način.*" (Stjepan Buć, *Problemi etnogeneze Hrvata*. Hrvatska revija /München/, godina XX/1970, sv. 4/80/, str. 928-929, 933.)

7 Mate Suić, *Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa.* Naše teme, XXIII/1979, 2, str. 367.

8 Na temelju tumačenja pisanja Teofilakta Simokatae smatra se da su Avari doselili iz Azije u Europu tijekom druge polovice VI. stoljeća. (Istvan Erdelyi, *Slawen, Awaren, Ungarn*. U: *Welt der Slawen*. Urania Verlag, Leipzig-Jena-Berlin, 1986, str. 144.)

9 Usp. *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*. Tom II. (Obradio Božidar Ferjančić). Posebna izdanja, Srpska akademija nauka, knj. 323. Vizantološki institut, knj. 7. Naučno delo, Beograd, 1959, str. 10-11, 27-28.

10 W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.* Verlag Beck, München, 2002, str. 215-221.

ma.[11] Sa sigurnošću se može zaključiti da se u postojećim pisanim vrelima (*Hrvatskoj kronici*, *Salonitanskoj povijesti* i *DAI*) nigdje ne identificiraju Hrvati i Avari. Bit kazivanja u *DAI* je da su osvojenje Salone izvršili Avaro-Sklavini, koji se u glavama XXIX. i XXX. *DAI* poistovjećuju. U prvoj polovini VII. stoljeća moglo se dogoditi sklavinsko doseljenje pod avarskim vrhovništvom posebno na teritorij *županijske* Dalmacije.[12] "*Period od 626. godine, od poraza pod Carigradom, do 661. godine kada su se prilike u Kaganatu do te mere stabilizovale da su Avari bili u mogućnosti da započnu ofanzivne akcije prema zapadu u Furlandiji, period je unutrašnjeg previranja, pobuna potlačenih naroda i doseljenja novih avarskih klanova.*"[13] Avaro-Sklavini koji su osvojili Solin u prvoj polovini

---

[11] Klaus Weissgerber, *Ungarns wirkliche Frühgeschichte.* Mantis Verlag, Gräfelfing, 2003, str. 152, 187.

[12] U glavi XXX. *DAI*, navod se odnosi na Avare u *Dalmaciji*: "*Poklaše tada sve u gradu* (Avari u Solinu, primj. I. M.) *i od tog doba obladaše čitavom zemljom Dalmacijom, i učadoriše se u njoj. Samo primorski gradići ne predadoše im se, nego ostaše u vlasti Rimljana, jerbo imahu izvore življeža iz mora. Videći dakle Avari da je ta zemlja prelijepa, učadoriše se u njoj. Hrvati pako stanovahu u ono vrijeme tamo od Bagibareje gdje su sada Bjelohrvati. Jedan njihov rod… odijelivši se od njih skupa sa narodom svojim, dodjoše u Dalmaciju i nadjoše ondje Avare, koji držaše tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju, a ostale prisile, da im se pokore. Od toga doba obladaše tom zemljom Hrvati. A ima još jednako u Hrvatskoj potomaka Avara i pozna im se da su Avari.*" (Nikola Tomašić /preveo i priredio/, *Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita. Constantini Imp. Porphyrogeniti de administrando imperio liber.* Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva, Zagreb, godište XX/1918, sv. 1-2, str. 75-77.)

[13] Jovan Kovačević, *Avarski kaganat*. Srpska književna zadruga, Beograd, 1977, str. 78. "*Posle 626. godine vizantijski pisci prestali su da se interesuju za Avare. Razlog je veoma jednostavan: Avari nisu više predstavljali toliku opasnost po Carstvo kao nekad… Vesti o Avarima preuzimaju zapadno-latinski izvori, koji su veoma šturi sve do kraja VIII i početka IX veka, kada franački izvori beleže više podataka u vezi sa pripremama*

VII. stoljeća,[14] prema *DAI*, nisu bili Hrvati jer se, u ovom vrelu, Hrvati opisuju posebno i samo kao neprijatelji Avara. "*Vjerojatno se ne može u cjelini prihvatiti ni bizantinska tradicija iz De administrando imperio, po kojoj je Heraklije pozvao Hrvate da istjeraju Avare iz Dalmacije. Znatnijih avarskih ostataka ovdje nema, a ako se i pojavljuju, tumače se kao statusni simboli domaćih uglednika, koji su slijedili avarske uzore. Kad je govor o etnogenezi, važno je naglasiti da je postojala duža avarsko-slavenska zajednica, u koju su Slaveni bili 'organski' integrirani kao komponenta od vitalne važnosti u miru i ratu, koji su imali i svoju društvenu organizaciju, na temelju koje su bili okupljeni i u proizvodnji i u ratovanju, na čelu sa svojim rodovskim prvacima, koji su već u toj simbiozi stekli ime župana.*"[15]

---

i tokovima vojnih ofanziva u franačko-avarskom ratu Karla Velikog." (J. Kovačević, *Avarski kaganat*, nav. dj., str. 78.)

14 Veoma je moguće je da se prvo avarosklavinsko zauzimanje Salone i dijela Dalmacije dogodilo 625. godine ("*sub annis domini DCXXV*"), kako se navodi u spisu *Historia Salonitana maior.* "*Neprijatelji su 625. godine razorili luke i zidine, osim same kazališne zgrade, koja je bila sagrađena u zapadnom dijelu.*" (N. Klaić, *Historia Salonitana maior*. SANU, Beograd, 1967, str. 32-35, 90-91.) Međutim, život se u Saloni nastavio i poslije toga vremena. Do većeg propadanja grada, dakle ne i do posvemašnjeg uništenja, moglo je doći poslije 630/31. godine, a prije dolaska opata Martina u naše krajeve, što znači oko 630/39. godine. (Ivan Marović, *O godini razorenja Salone*. Kulturna baština /Split/, god. XVI, sv. 21, 1991, str. 57-84.) Tomin rukopis *Salonitanske povijesti* ima 120 pergamentnih listova i naknadno su im prišivena još dva lista. Na prvoj stranici lista 121. navodi se podatak da je Solin razrušen 639. godine. (Usp. Mirjana Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*. Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002, str. 46.)

15 M. Suić, *Pristupna razmatranja uz problem etnogeneze Hrvata*. Referat je napisan za simpozij *Etnogeneza Hrvata u ranom srednjem vijeku* održan na *Filozofskom fakultetu* u Zagrebu 1989. godine. Rukopis, str. 12. Kopija u I. Mužića. M. Suić je i u jednom drugom tekstu upozorio na predimenzioniranje avarske uloge u staroj hrvatskoj povijesti. (M. Suić, *Ocjena radnje L. Margetića: 'Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska*

2.

Iz antropogenetičkih rezultata može se zaključiti da je prvobitna hrvatska jezgra stvarno bila brojem nevelika i da je zato mogla zauzimati samo opsegom manji teritorij i u tom smislu se bit pričanja u Tominoj *Salonitanskoj povijesti* može prihvatiti kao potpuno vjerodostojna.[16] "*Sclavi ili Goti*", prema Tomi Arhiđakonu, bili su po vjeri arijanci, koji su se naselili u brdovitim predjelima na sjeveru Dalmacije, a to bi uglavnom odgovaralo području srednjovje-

Hrvata'. Zbornik Historijskog zavoda JAZU, vol. 8, Zagreb, 1977, str. 89 – 91.)

16 "*Kaže se da je Salona bila razrušena za vrijeme Gota koji su pod vodstvom Totile krenuli iz teutonskih i poljskih krajeva. I doista, sam vođa, prije nego se zaratio s Italijom, prešao je pustošeći preko dalmatinskih krajeva i djelomično opustošio grad Salonu… Iz poljskih krajeva od onih, koji se nazivaju Lingoni, s Totilom bijaše došlo sedam ili osam plemenitih rodova. Videći da će im hrvatska zemlja biti pogodna za obitavanje, jer je u njoj ostalo malo kolona, zatražiše je i dobiše od svoga vođe. Ostavši, dakle, ondje počeše starosjeditelje tlačiti i prisilno ih podvrgavati u svoje ropstvo. Hrvatska je brdovita zemlja, gledajući sa sjevera graniči s Dalmacijom. Ta se zemlja nekoć zvala Kurecija, a narod, koji se sada naziva Hrvati, zvalo se Kureti ili Koribandi… Nazivaju se pak Kureti kao oni koji ne žive na jednom mjestu i nestalni su, jer su živjeli priprosto lutajući po brdima i šumama. Poprimili su pak narav od oporosti zavičaja, pa su se na divlji način veselili ratnim opasnostima, napadajima, pljačkama. Vrlo su ratoborni pa se, smatrajući kao da im nije ništa izvrgnuti su smrti, ponajčešće bez zaštite izlažu neprijateljskom oružju… Dakle, ti su se narodi izmiješali te su postali jedan rod vrlo slična života i običaja, jednoga jezika. A počeše imati vlastite vođe i premda su bili surovi i divlji ipak bijahu kršćani, ali vrlo sirovi. Bili su dapače okuženi arijanskom kugom. Mnogi su ih nazivali Gotima, a isto tako i Slavenima, prema osobini imena onih koji su bili došli iz Poljske ili Češke.*" (Franjo Rački, *Documenta Historiae Chroaticae periodum Antiquam.* "Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae", 1877, str. 25. Preveo s latinskog na hrvatski I. Mužić.)

kovne Krbave i Like.[17] Tomina *Solinska povijest* i *Hrvatska kronika* potvrđuju postojanje Hrvata od sredine VI. stoljeća na teritoriju srednjovjekovne Like i Krbave, a Porfirogenetova banska Hrvatska u potpunosti odgovara tom teritoriju. Vjekoslav Klaić zaključuje da je Hrvatska iz *Hrvatske kronike "sezala*… od *Duvanjskog polja na sjever do Vinodola*".[18]

Do u doba franačkih osvajanja većina je starosjeditelja na dotadašnjem prostoru nastavila živjeti pod svojim starim imenima. Da su sredinom VII. stoljeća postojali *Dalmat(in)i*, potvrđuje i zapis iz *Liber Pontificalis* u kojemu se navodi da je papa Ivan IV. (640.-642.) "*natione Dalmata*".[19] Važan je i navod u glavi XXX. *DAI* da se stanovnici Salone ne nazivaju Romani, već "*Delmatinoi*".[20] Iz postojećih vrela može se sa sigurnošću zaključiti i da su krajem VIII. stoljeća postojale posebne političke jedinice Liburnija i Dalmacija, a da je Dalmacija bila teritorij između Cetine i Krke sa svojim zaleđem. Iz povijesne jezgre *Životopisa Ursa Confessora* proizlazi da u doba Karla Velikoga krajem VIII. stoljeća na teritoriju *Dalmat(in)a* postoji samostalna, dakle i u odnosu na Bizant,

---

[17] Prema Viktoru Novaku, u brdovite krajeve gdje su živjeli starosjeditelji "*nesumnjivo... spadaju prostori od Gvozda na jug prema dalmatinskom moru u smeru Livna i Neretve*". (V. Novak, *Sitni prilozi.* Jugoslovenski istorijski časopis, /Ljubljana-Zagreb-Beograd/, II/1936, 1-4, 121). K. Šegvić je u studiji *Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splićanina* istaknuo da Toma opisuje 'Croatiu' "*kao da je imao pred očima Liku i Gorski Kotar tamo do Save*". (K. Šegvić, *Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splićanina*. Nastavni vjesnik, za 1931/32, knj. XL, Zagreb, str. 19.)

[18] V. Klaić, *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija.* Hrvatsko kolo, knj. VIII, Matica hrvatska, Zagreb, 1927, str. 112.

[19] F. Rački, *Documenta,* nav. dj., str. 277. Dominik Mandić upozorava da je riječ "natio" označivala *"kod Rimljana pojedine narodne skupine koje nijesu bile latinske*." (D. Mandić, *Postanak Vlaha nova povjesna istraživanja.* U: *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963, str. 523.)

[20] B. Ferjančić, *Vizantiski izvori,* II, 1959, nav. dj., str. 29.

neovisna država, sa stanovništvom kojim vlada samostalni vladar (*rex*).[21] Poeta Saxo (u opisu za 803. godinu) odvaja Liburniju od Dalmacije.[22] Krajem 805. godine nalazimo i "*poslanike Dalmata*" (*legati Dalmatarum*) kod cara Karla u Diederhofenu,[23] što također potvrđuje i njihovu teritorijalnu posebnost. "*Nigdje se iz konteksta ili drugih okolnosti ne može zaključiti, da bi 'Dalmatae' u franačkim izvorima ovog vremena označivali samo stanovnike primorskih gradova, Bizantu podvrženih. Kada ti isti izvori hoće da luče između stanovnika gradova i ostalog pučanstva Dalmacije, onda to izričito istaknu, i to tako, da su građani gradova Romani, a ostali Dalmatae i Sclavi.* "[24] Prijepori oko razgraničenja, koje spominju franački izvori iz prvih desetljeća IX. stoljeća mogli su postojati samo između doseljenika zvanih *Sklavi(ni)* s *Dalmati(ni)ma* i *Romanima*[25], jer su *Romani (Latini*) u gradovima i *Dalmat(in)i* izvan

---

21 Usp. F. Bulić (objavio), *Accessiones et correctiones all' Illyricum sacrum del P. D. Farlati.* Di P. G. Coleti. Supplemento al 'Bullettino di archeol. e stor. Dalm. 1902.-1910. Spalato, 1910.', str. 45-50.

22 Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku.* II, /god. 801.-1000./ Leonova družba, Ljubljana, 1906, str. 18.

23 F. Rački, *Documenta,* nav. dj., str. 310.

24 Ivo Guberina, *Državna politika hrvatskih vladara*. I. Knjižara Velebit, Zagreb, 1944, str. 53.

25 Porfirogenet razlikuje na teritoriju nekadašnje rimske Dalmacije stanovnike koje naziva *Romeji* za razliku od Romana. "*Romani su mu u dalmatinskoj temi: u gradovima...; oni su mu i predslovensko (odnosno predavarsko) stanovništvo Hrvatske, Srbije, Zahumlja, Neretve i Duklje. Romaei su mu Grci.*" (P. Skok, *Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena*. Starohrvatska prosvjeta. N. s, sv. 1/1927, broj 1-2, str. 63.) U *DAI* su *Romanoi*–'*Romani*' gotovo isključivo stanovnici dalmatinskih gradova i spominju se samo u glavama 29-36. Inače, *Romani* su prvobitno bili građani Rima, a zatim su tako nazvani svi stanovnici Italije koji su stekli rimsko pravo. *Romei* su podanici Bizantskog carstva. Josef Rungg tumači pojam *Romani* u smislu da je označivao pripadnike raznih naroda i etničkih grupa koje su nekada bile pod rimskom državom. (Josef Rungg, *Ortsnamen der Goten, Römer, Franken in Rätien, Noricum,*

gradova sve svoje moguće prijepore oko granica morali davno prije riješiti. Vrelo *Vita Hludowici* za 817. godinu svjedoči o razgraničenju između *Dalmat(in)a, Romana i Sklavina* (*de finibus Dalmatorum, Romanorum et Sclavorum*).[26] "*Ovdje se luče granice Dalmatinaca, Romana i Slavena. Romani su stanovnici gradova* (*tako ih zove grčki pisac Porfirogenet*)*, a za Slavene znamo, što su. Pita se: koji su to Dalmatinci? Izvor od 813. g. ističe, da je Karlu Velikome pripala 'Liburnija i Dalmacija, osim primorskih gradova'* (*Rački, Doc. S. 315*)*. Kako se u užem (sudskom) značenju Dalmacija protezala od ušća Krke do ušća Neretve, to se ovdje Dalmatinci imaju razumjeti stanovnici ovoga područja. Dalmatinci su stanovnici područja od Krke do Neretve, Romani stanovnici gradova, a Slaveni stanovnici Liburnije… Iz ovoga sliedi, da je područje oko Splita i sa Splitom sačinjavalo jednu posebnu političku osebujnost, koja je u međunarodnom svietu na početku IX. st. bila poznata kao 'zemlja Dalmatinaca', a lučila se od Slavena kao i od stanovnika gradova.*"[27]

U franačkim vrelima naziv *Sklavini* na dijelovima teritorija *Dalmat(in)a*, sudeći prema kamenim natpisima, sinonim je za Hrvate. Doseljeni Hrvati u županijsku Dalmaciju bili su malobrojniji u odnosu na zatečeno stanovništvo, koje je bilo sastavljeno od prvobitnih starosjeditelja i kasnijih avaro-sklavinskih doseljenika u kojih je također prevladao dotadašnji pokrajinski naziv *Dalmati(ni)* i koji su svi nastavili živjeti uz Hrvate.

---

besonders Tirol. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, 1963, str. 131.) Bizantski pisci u srednjem vijeku pod oznakom *Latini* podrazumijevaju i sve žitelje zapadne Europe misleći posebno na njihovu pripadnost rimskom kršćanstvu.

[26] Georgius Heinricus Pertz (edidit), *Monumenta Germaniae historica*. Tomus II, Hannoverae, 1829, str. 621. (Pertz je u bilješci ispod teksta naveo i izraz "Dalmatarum".)

[27] I. Guberina, *Državna politika*, nav. dj., str. 58.

I.

Vladari Hrvata od sredine VI. do dvadesetih godina IX. stoljeća prema *Hrvatskoj kronici*

1.

Početak kronologije vladara iz *Hrvatske kronike* može se datirati od sredine VI. stoljeća. Osobe koje navode hrvatska redakcija i Marko Marulić (u svojem prijevodu na latinski) živjele su uglavnom u prvoj polovini VI. stoljeća. Spomen Totile u ovom vrelu odnosi se na povijesnog Totilu što je očito iz navoda glave druge da je završio onako kako mu je prorekao sveti Benedikt.[28] Kada se Totilu iz ovoga vrela poistovjeti s poznatim gotskim vojskovođom Totilom iz razdoblja oko sredine VI. stoljeća, razumno je datirati i Stroila u to isto doba. Marulić datira (pre)osvajanje nekadanje rimske Dalmacije od strane Goto-Sklavina u sredinu VI. stoljeća. To potvrđuju i drugi povijesni izvori jer se, prema Prokopiju, upravo u to doba i *Sklavini* (najvjerojatnije na nagovor Totile) stvarno doseljuju i ostaju u novoj domovini. Prokopije piše da je poslije gotsko-bizantskih borba, konkretno poslije povlačenja Gota, u lipnju 536. godine, bizantski vojskovođa Konstancijan, kad je zadobio Dalmaciju i Liburniju, "*privukao* (*pridobio*) *sebi sve Gote koji su obitavali*" u tim pokrajinama.[29] Poslije završetka gotskih

[28] Ta činjenica potvrđuje da su obje godine iz Kaletićeve hrvatske redakcije umetnute od nekog prepisivača ili da ih je Kaletić krivo pročitao i zato ih Marulić s pravom ne navodi.

[29] Elio Bartolini (priredio), *I Barbari. Testi dei secoli IV-XI scelti, tradotti e commentati.* Longanesi, Milano, 1982, str. 654. (O širenju gotskog naziva usp. Herwig Wolfram, *Die Goten.* Verlag C. H. Beck, München, 2001, str. 30- 46.)

ratova s Bizantom, dakle od druge polovine VI. do kraja VIII. stoljeća, Goto-Sklavini su mogli nesmetano nastaviti (a s vremenom i bez suglasnosti Bizanta) vladati zauzetim teritorijem.[30] Da su Goti ostali i asimilirali se sa starosjediteljima dokazuje također podatak kako se u VI. i VII. stoljeću u nekim "ilirskim" crkvenim općinama svetkovao blagdan trojice gotskih mučenika: "*Hildaevora, Vihila ili Juhila i Theogenesa*."[31] Činjenica postojanja gotskih (germanskih) naziva i značenja za razmjerno veliki broj glagoljskih slova dokazuje da je to pismo moglo nastati samo u nekom političkom zajedništvu ili vojnom savezništvu s jedne strane sklavinskog i s druge strane nekog germanskog etnosa. Navedena činjenica također dokazuje da su barem u početku toga zajedništva vodeći sloj bili Goti. Danijel Farlati je točno izrazio bit gotosklavinske problematike riječima: "*Goti se nazivaju zato jer su i vojvode* (*'duces'*) *i veliki dio vojske bili gotskoga podrijetla, a ovi su sebi pridružili golemo mnoštvo Slavena koje su prikupili u graničnim područjima*."[32]

U drugoj se glavi latinske redakcije navodi da su kršćani bili poraženi od Gota. Vojske kralja dalmatinskoga (kralja Dalmacije) i kralja istrijanskog u obje se redakcije tretiraju kao "*strana krstjanska*", odnosno kao kršćani. Taj navod treba promatrati u jedinstvu s nekim podatcima iz sljedećih glava. Tako se u glavi III. spominje progon kršćana u cijeloj državi, a posebno u primorskim gradovi-

[30] "*Poslije smrti cara Heraklija,... pa sve do početka IX. st. Bizant je bio rastakan dvorskim spletkama i unutarnjim nemirima te zabavljen novim neprijateljima: Saracenima i Bugarima tako, da nije mogao misliti na zapadni dio Balkana... Za sve vrijeme od cara Heraklija pa do konca osmoga stoljeća nemamo nikakva povijesnog izvora, koji bi nam kazivao, da su Bizantinci vršili neku vlast na cijelom... prostoru od Raše do rijeke Vojuše*." (D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, nav. dj., str. 161-162.)

[31] J. Kelemina, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum"* (I-VII). S*tudija o starogermanskih spominih v naši zemlji*. Etnolog (Ljubljana), br. 12. za 1939, str. 19.

[32] Daniele Farlati, *Illyrici sacri*. T. 2, "*Ecclesia salonitana* auctore Daniele Farlato". Venetiis Apud Sebastianum Coleti, 1753, str. 148.

ma. Iz glava VI. i VII. progoni kršćana također se događaju po cijelom kraljevstvu (u primorskim i u zagorskim stranama), a iz svih tih navoda proizlazi da je kršćana, osobito u primorskom dijelu rimske Dalmacije, bilo relativno mnogo prije dolaska Gota.

Bris je, kao najstariji, naslijedio Sviholada (Sviolada), a njegova braća Totila i Stroil osvojiše najprije, kako piše u Kaletićevoj redakciji *Hrvatske kronike*, "*kraljevstvo ugarsko*", a u Marulićevu prijevodu hrvatske redakcije na latinski stoji, kao i u latinskoj redakciji, da su Goti osvojili "*provinciju Panoniju*".[33] Osvajači tada s vojskom krenuše u *T(a)rnovinu*. U Marulićevu prijevodu na latinski (koji se nalazi u Beogradu) piše:"*…in agro, qui Tarnovija dicitur*". Kada je Totila, sredinom VI. stoljeća, sa svojom vojskom *rasuo "Istriju i Akvileju*" i otišao u Italiju, njegov brat Stroil je osvojio Bosnu, došao u Dalmaciju i *rasuo* primorske gradove. On je tada poslao sina Sviolada da zauzme "*i donju zemlju i zagorsku*", dok je Stroil s malo vojske "*ostao u Prilivitu, a to je u Bosanske strane*".[34]

---

[33] Ovaj Kaletićev navod dokazuje da je on samovoljno prepravljao izvornik jer u doba gotskih osvajanja nije postojalo "ugarsko kraljevstvo".

[34] "*Utom Stroil, brat njegov, s vojskom svojom vaze kraljevstvo od Ilirije, a to jest sva zemlja ča jest s ovu stranu Valdemije deri de Polonije. I on tvrdimi rvanjami i s nemilostivimi boji sve obuja, jere nitkor suprotiviti se ne mogaše. I pride u Bosnu, i slize u Dalmaciju i rasu primorske grade: Dalmu, Narun i bogati i lipi Solin, i grad Skardon, i mnoge slavne grade položi na zemlju. I ne bi mu za dovoljno; posla sina svoga, koga jure imiše i biše imal, i s njim vojske, da bi obujal i donju zemlju i zagorsku. A tomu sinu biše ime Sviolad. I otpravi sina s mnoštvom vojske. I mejutim razumivše cesar iz grada cesarstva, da je Stroil poslal sina s mnoštvom vojske u donju i u [za]gorsku zemlju, a on da je ostao u Prilivitu, a to je u Bosanske strane, i posla cesar izviditi, ist[in]o li je Stroil razdilil vojske.*" (I. Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 98. U daljnjem tekstu: *Hrvatska kronika.*) U Marulića: "*Krenuvši sa svojima na Istru, Totila je opustošio Akvileju, rušio je gradove, upao je u Italiju i uništivši napokon njene vile i naselja, sravnivši nekoliko gradova potpuno sa zemljom i*

U drugoj glavi hrvatske redakcije jasno stoji da se Stroilova država prostire do Poljske (“*Polonije*”). M. Marulić, u svome prijevodu *Hrvatske kronike* na latinski, navodi kako je Stroil opljačkao primorske gradove, razrušio gradove Skradin i Solin kao luku cijele pokrajine, i, nezasićen još tim zločinstvima, poslao svoga sina Sviolada s dijelom vojske “*u unutarnju Dalmaciju, koja se sada zove Hrvatska, da je osvoji*”.[35]

---

donijevši pučanstvu posvemašnju propast, on se 547. godine poslije Krista prebacio na Siciliju i malo poslije je umro, kako mu je nadahnut božanskim duhom, prorekao opat Benedikt. U međuvremenu je njegov brat Stroil osvojio Ilirsko kraljevstvo, zatim je napao Donju Miziju, koja se danas naziva Bosna, i kad je nju u kratkom vremenu podjarmio, siđe u Dalmaciju. Opljačkao je primorske gradove, razrušio je gradove Skradin i Solin, luku cijele pokrajine, i nezasićen još tim zločinstvima poslao je svoga sina Sviolada s dijelom vojske u unutarnju Dalmaciju, koja se sada zove Hrvatska, da je osvoji.” (*Hrvatska kronika,* str. 116.)

[35] Ova Marulićeva stilizacija jasno upućuje kako je on shvatio hrvatski predložak u smislu da se taj dio ‘unutarnje’ ili ‘zagorske’ Dalmacije nije ranije nazivao Hrvatska, što potvrđuje njegovo shvaćanje izvornika da Hrvati prema ovom vrelu nisu starosjeditelji, nego doseljenici s Gotima. K. Šegvić također zaključuje da ovo vrelo “*sadrži vijest, da su Hrvati etnički Goti, da su došli pod vodstvom Totile i njegove braće*”. (K. Šegvić, *Toma Splićanin*. MH, Zagreb, 1927, str. 158.) Međutim, ne može se s potpunom sigurnošću zaključiti tretira li *Hrvatska kronika* Hrvate kao doseljenike s Gotima na Balkan ili kao balkanske starosjeditelje. U drugoj glavi *Hrvatske kronike*, kada se iznosi kako u borbi s Gotima “*bi pobijena strana krstjanska*”, dodaje se: “*i mnogo tisuć krstjani po dobitju bi pod mač obraćeno i vele Hrvat bi pobijeno*”. U četvrtoj glavi vrela pripovijeda se o Silimiru i navodi: “*I vele krstjane ljubljaše i ne dadiše progoniti jih. I naredi s njimi, da mu budu davati dohodak. I tako opet napuni zemlju hrvatsku. I počinu za njega zemlja i za njegova gospodstva krstjane u miru pribivaše.*” Iz navedenih stilizacija moguće je zaključivati i da su se Hrvati borili na kršćanskoj strani kralja dalmatinskog i onoga istrijanskog, da ih je u tom boju mnogo pobijeno, ali i da se po prestanku progona kršćana za Silimira njihova dijelom ispražnjena (zbog gubitaka u ratu) postojbina popunila (“*opet napuni zemlju Hrvatsku*”). Milorad Medini je obrazlagao mišljenje da hrvatska redakcija Gote “*uvijek sma-*

U trećoj se glavi hrvatske redakcije granice Silimirove države ovako opisuju: "*I bi kraljevstvo njegovo Bosna i Valdemin deri do Polonije, tako primorsko kako i zagorsko kraljevstvo*." M. Marulić je prevodeći hrvatsku redakciju ove glave to ovako preveo: "*Ipse autem Sevioladus Bosnae, Valachiae usque ad Poloniae fines et Dalmatiae Croatiaeque imperavit*."[36] Stroilov sin Sviolad vladao je dvanaest godina progoneći kršćane "*navlastito koji u primorskih gradih pribivaju*".

2.

Prema IV. glavi *Hrvatske kronike* nasljednik Svioladov bio je sin Silimir koji je kraljevao dvadeset i jednu godinu. U doba njegova nasljednika Bladina, prema glavi V. *Hrvatske kronike*, dogodilo se doseljenje novih pridošlica koje se u petoj glavi opisuje ovako:

"Bladin, i sin njegov, zauja gospodstvo i poča na otčevo misto gospodovati redom i putom otca svoga Silimira. I Bladin kraljujući tako, imi sina i bi ime sinu njegovu Ratimir. I ta, kako ulize u znanje, poče kazati se vele ohol i mimored suprot svakomu okoran. Budući jošće otac u gospodstvu, i izlize niki puk s mnoštvom prez čisla tja

tra nametnicima, a Hrvate starosjediocima", dok se, prema njemu, u latinskoj redakciji "*Goti identifikuju sa Slavenima*". (M. Medini, *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina.* U: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razreda povijesno-jezikoslovnog i filozofsko-pravnoga,* Zagreb, 123 /1942/=273, str. 151.)

36 "*Kad je Sviolad to čuo, uputio se što je brže mogao s čitavom vojskom u Bosnu s namjerom da osveti smrt oca ako mu sudbina to dopusti. Ali kad je čuo da su protivnici odatle otišli, počeo je kraljevati upravo ondje na očevu mjestu. Rodio mu se sin kojemu je ime bilo Silimir. Sami Sviolad je vladao Bosnom, Valahijom sve do granica Poljske, zatim Dalmacijom i Hrvatskom postupajući vrlo zlobno prema kršćanima. Onima koji su stanovali u primorskim gradovima Dalmacije činio je česte nepravde.*" (*Hrvatska kronika*, str. 116-117.)

deri ispriko rike velike, ka se dii Velija. Ki puk izvede žene i dicu i vojsku; s njimi gredihu i sobom nosahu sve imanje svoje, ki čudnim zakonom hojahu. I ti obujaše kraljestvo ko se zoviše Senobuija, ali prvo sve mimohojahu. Poglavica njih biše muž vrimenit, koga zovihu njih jazikom Bare, ča jest našim cesar, pod kim biše devet duželv, ki gospodovahu i obladahu taj puk koga biše čudno mnoštvo. Posli obujaše Sledusiu i pojdoše u Macedoniu, i nju prijaše i svu zemlju Latinsku, ki se onda /za/ Rimljane držahu, a sad se zovu Črni Latini, kih cesar s onimi ima mnoge rvanje. I videće da protiva njim ne može biti, učini mir s njimi. Otaj puk tvrdo viru držaše, i tako ostaviše Latine u miru. I videći kralj Bladin čudesa togaj puka i mnoštvo veliko i razumi da jednim jazikom govore, mnogo bi vesel i tudije spremi posle i posla k njim. Ki cića jazika mnogo milostivo i s poštenjem primiše i u miru staše, dajući jim Bladin dohodak, kako cesar biše učinio, i utakmiše se stati pod harac. Mnogo ljubeznivo živiše, toliko veće koliko vire i jazika bihu jednoga. I ne učeše rasipati, da, počeše činiti sela i pribivališća, i napunjevati što rasuli bihu. I tvrdo učeše zemlju uzdržati, ku prijali bihu." [37]

---

[37] "*Poslije nego je dvadeset i jednu godinu vladao, Silimir nije bio više među živima, a naslijedio ga je vrlo blagi sin Bladin,... U isto je vrijeme veoma veliki broj nekih ljudi vodeći sobom žene i djecu preko velike rijeke Velije provalio u zemlju Simbagiju i osvojio je. Vođi ovog naroda bilo je ime Paris što mi u našem jeziku možemo kazati Cezar... Kad su odavde pošli, pokorili su Seleukiju, zatim Macedoniju. I kako nisu ni s tim bili zadovoljni, oružjem su navalili na Italiju. Kad je rimski car, koji se više puta s njima sukobio, vidio da je uvijek slabiji, okanio se borbe. Želeći dobro svojoj državi, sklopio je s njima savez, a oni su odustali od rata vjerno se držeći ugovora o miru. Bladin pak kralj Salone ne malo prestrašen glasovima o njihovoj snazi, čim je doznao da se oni služe njegovim jezikom i smatrajući da će druženjem s njima lako isposlovati i prijateljstvo s njima, poslao je izaslanike k njima i nije se prevario u nadi. Što je želio, postigao je. I nisu samo jezikom bili u vezi, već da bi mir bio čvršći i dugotrajniji, on se Parisu obvezao na danak,.. Stoga su se vratili mnogi iz skupina vjernika koji su se zbog progona i okrutnosti biv-*

U Marulićevu (beogradskom) prijevodu na latinski navodi se da je Bladin bio kralj Solina ("*Bladinus autem Salonarum Rex*"), što znači kako Marulić, koji je imao u rukama hrvatski izvornik, sjedište Bladinova kraljevstva smješta u Solin.[38] Takva se mogućnost ne može isključiti jer o Dalmaciji u VII. i VIII. stoljeću ne znamo gotovo ništa.[39] Doseljenici, koji su se došli za Bladina govorili su istim jezikom kao i Bladinovi podanici, i oni su mogli biti Sklavini predvođeni Avarima. U hrvatskom izvorniku *Hrvatske kronike* ne koristi se za navedene doseljenike naziv Avari i zato jer ni suvremenicima, kako je poznato iz drugih vrela, taj pojam nije bio jasan, ali se ne spominje ni naziv Bugari. "*Ono što iznosi o Bugarima, treba da se pripiše Avarima, kako bi se u navodima ovog pisca moglo naći neko podudaranje vremena.*"[40] Iz ove glave *Hrvatske kronike* jasno proizlazi da su doseljenici naselili novu postojbinu bez uništenja starosjeditelja na zaposjednutim teritorijama. Na pojedinim istraženim lokalitetima potvrđuje se od kraja VII. do kraja IX. stoljeća mirno suživljenje malobrojnih doseljenika sa starosje-

šeg gospodara bili raspršili. Tako se ukratko dogodilo da je gornji dio Dalmacije, koji se zove Hrvatska, postao napućeniji, da se u miru međusobno živjelo i da mir nije bio remećen nikakvim ratnim izazovima." (U Marulića: *Hrvatska kronika*, str. 117.)

38 *Hrvatska kronika*, str. 117.

39 "*U VII i VIII veku ne nailazimo ni na jedan jedini pomen nekog vizantiskog namesnika u Dalmaciji, ni neposredan ni posredan.*" (Jadran Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*. SAN, posebna izdanja, knj. CCXCI, Vizantološki institut, knj. 6, Naučno delo, Beograd, 1957, str. 43, 61.)

40 "*Dukljanski prezviter, Kraljevstvo Slovena*". Pripremio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević; preveo /s latinskoga/ Mile Bogeski. Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2003. (Monumenta Montenegrina, knj. 10. Iz prošlosti Crne Gore. Posebna izdanja, str. 66.) Jože Rus je 1931. godine prvi upozorio da je u latinsku redakciju "*ime Vulgari interpolirano*" i da se radi o Avarima koji su predvodili Sklavine. "*O doselidbi Bolgarov na dalmatinska tla tudi ne more biti govora.*" (Jože Rus, *Kralji dinastije Svevladičev Najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454-614*. Ljubljana, 1931, str. 141, 158.)

diteljima, što se posebno očituje i u kontinuitetu načina pokapanja. Avarosklavinski doseljenici na zaposjednutom teritoriju nisu u dijelu zatečenih starosjeditelja-kršćana uništavali ni njihovu vjeru.[41] Papa Ivan IV. (+642.), rodom "Dalmatinac", šalje opata Martina 640/641. godine u Dalmaciju i Istru da od "pogana", a tako su nazivani i arijanci, otkupi zarobljene kršćane i sakupi kosti mučenika.[42] Pregovori o otkupljivanju zarobljenih kršćana i sakupljanju kostiju mučenika nužno pretpostavljaju dobro organiziranu vlast tih "pogana" na zauzetom teritoriju. Pojedini ranokršćanski objekti preživjeli su i fizički i kao institucije razdoblje doseljivanja "pogana" kroz VII. i VIII. stoljeće te nastavili djelovati kao žarišta kršćanskog kulta u IX. stoljeću.

Kralj Bladin je pristankom na davanje dohotka priznao vrhovništvo vodstva novih doseljenika. Od Bladina se nastavlja supostojanje banske Hrvatske i istodobno avarosklavinske županijske Dalmacije sve do Borne.

Kad je Bladin umro, naslijedio ga je, kako se navodi u VI. glavi *Hrvatske kronike*, sin Ratimir za kojega se ni u jednoj redakciji ne spominje koliko je godina vladao. "*Meju tim umri kralj Bladin i sede na misto njegovo sin njegov Ratimir, i poče kraljevati. Ki biše velmi krstjanski neprijatelj i poče mimored činiti protiva krstjanom i iskaše zatrti ime kristjansko po svem kraljevstvu svome. I tako mnoge grade i mista krstjanska raščini, a krstjane u hlapstvo obrati. I tako primorske gradove zgora rečene, u kih se opet bihu*

---

41 "*Veliki deo ovog stanovništva su svakako sačinjavali narodi autohtonog porekla. Jedan deo ovoga etnosa je stupao u brak sa Avarima i Avarkama i tom prilikom bio priman u zajednicu odričući se delimično ili potpuno svega što su bili odlike njihove nacionalnosti. Avari su svakako tolerisali kod zatečenih naroda zadržavanje hrišćanstva*." (Leposava Trbuhović, *Prilog proučavanju stranih etničkih elemenata u avarskim nekropolama.* Starinar – Arheološki institut, sv. XXX. za 1979, Beograd, 1980, str. 128.)

42 F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 277.

zemljaci i mišćane skupivše [se] podvignuli za oca njegova kralja Bladina, (do)rasu i u hlapšćinu obrati. Tada krstjane, videći se u toj tuzi i nevolji, počeše po gorah i vrsih od gor i [po] tvrjah činiti kako tko mogaše za shraniti se, dokla Bog prigleda i dvigne bič poganski i dokla milostiv prigleda tolikim nevoljam."[43]

Poslije Ratimira koji, prema glavi VII. *Hrvatske kronike*, nije imao sina, kraljevao je jedan, a poslije njega drugi vladar njegove loze. Poslije te dvojice vladala su dva kralja, jedan poslije drugoga, koji nisu živjeli mnogo godina (*"i ne mnogo lit živiše*"). Svi su oni nemilosrdno progonili kršćane.[44] Do oko sredine VII. stoljeća kada završava vladavina četiri neimenovana vladara, dakle u doba avarosklavinskog doseljivanja i boravka opata Martina 640/641. godine u Dalmaciji, prema *Hrvatskoj kronici* trajno prestaju progoni zatečenih starosjeditelja kršćana. Avarosklavinski doseljenici bili su, prema ovome vrelu, iste vjere kao i Bladinovi podanici ("*koliko vire i jazika bihu jednoga.*"). O vjeri samih Avara može se posebno zaključivati iz arheoloških nalaza,[45] a s njima doseljeni Sklavini mogli su biti arijanci. "*Slaveni su mogli primiti taj oblik kršćanstva od zapadnih Gota koji su ostali na Balkanu poslije progona od svojih poganskih suplemenika, Gepida, o čijem prisustvu u Panoniji čak u IX. stoljeću imamo svjedočanstvo (Conversio Bagoariorum*

---

43 *Hrvatska kronika*, str. 100.

44 F. Šišić ističe da je ono što se priča o progonima kršćana u ovoj VI. i u VII. glavi "*potpuno... istorijski verna i ispravna opšta slika*". (Ferdo Šišić, /priredio/, *Letopis Popa Dukljanina*. "Posebna izdanja SANU, knj. 67. Filosofski i filološki spisi, knj. 18." Zaklada tiskare Narodnih novina, Beograd – Zagreb, 1928, str. 426.)

45 "*Istorijskih podataka o tragovima hrišćanstva kod Avara do sedamdesetih godina VII veka nema i primorani smo da se oslanjamo na arheološke nalaze iz grobova. U avarskim grobovima ima veći broj predmeta sa hrišćanskom simbolikom. Ove nalaze ne treba smatrati kao rezultat uspeha hrišćanskih misija, bilo sa istoka ili zapada, već kao plod tolerancije Avara prema drugim verama.*" (J. Kovačević, *Avarski kaganat*, nav. dj., str. 206.)

et Carantanorum, glava VI.); ili od arijanskih istočnih Gota koji su krenuli za Dalmaciju iz Italije poslije poraza od strane Justinijanove vojske. Prijašnje veze između heretičkih Gepida, Gota i Slavena razjašnjavaju činjenicu da najstariji odlomci Svetog pisma na slavenskom pisani u glagoljici potječu iz gotskog (arijanskog) teksta od Wulfilla, a ne iz 'pravovjernih' tekstova na grčkom ili latinskom. I gotske i glagoljsko-slavenske biblije imaju iste propuste u usporedbi s 'pravovjernim' grčkim ili latinskim verzijama. Štoviše, nekoliko staroslavenskih crkvenih termina jesu prijevodi s istočnogermanskog dijalekta, a ne s grčkog ili latinskog."[46]

Iz hrvatske redakcije VII. glave proizlazi da je oko druge polovine VII. stoljeća prestala postojati vladavina dotadanje gotske dinastije koju je utemeljio Stroil, a koja je vladala od sredine VI. stoljeća u opisanoj državi i nad Hrvatima. Taj se kontinuitet jedne loze prekida u VII. glavi hrvatske redakcije vrela kada su zavladala dva kralja koja nisu bila iz Ratimirova roda. Da su do tada stvarno vladali (i nad Hrvatima) kraljevi gotskog podrijetla, potvrđuju i gotska imena nekih od njih (Silimir i Bladin.) Iz nastavka pričanja u sljedećim glavama *Hrvatske kronike* proizlazi da su gotsku dinastiju zamijenili novi avaro-sklavinski vladari protiv kojih su *Bijeli Hrvati* podizali ustanke. Međutim, iz glava V., VI., i VII. *Hrvatske kronike* može se sa sigurnošću zaključiti da novi avaro-sklavinski doseljenici nisu nikad naselili krbavsko-lički prostor "*Bijele Hrvatske*".

Važno je napomenuti da sedmom glavom *Hrvatske kronike* završava dio vrela u kojemu, po svemu sudeći, nema umetaka od strane prepisivača, odnosno redaktora. Iz sadržaja VIII. glave *Hrvatske kronike* očito je da se ona u jednom svom dijelu ne nastavlja na pričanje prethodnih glava. Poslije smrti četiriju nepravednih kraljeva ostao je sin jednoga od njih, koji se u hrvatskom tekstu

---

46 Imre Boba, *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište Sirmium u crkvenoj pokrajini Sclavonia*. Crkva u svijetu. XX/1985, 4, str. 394.

zove Satimir, a kojega u devetoj glavi ista hrvatska redakcija naziva Satamir. U njegovo doba umetnut je dodatak o Konstantinu (Ćirilu) koji je pošao u Kazariju propovijedati kršćanstvo i koji je obratio svu "Bulgariju". Konstantinova misija u Kazariji zbivala se u drugoj polovini 860. i u prvoj polovini 861. godine i F. Šišić posebno ističe da "*kod krštenja Bugara nisu stvarno učestvovali ni Konstantin ni brat mu Metodije*".[47]

3.

Prema glavi IX. hrvatske redakcije *Hrvatske kronike*, iza Satamira (Satimira) nastavlja četrdeset godina i tri mjeseca vladati Budimir kao kralj čije je sjedište moguće smjestiti u Bosnu. Utvrđeno je da je gotovo sav dio ove devete glave preuzet iz *Moravske legende*[48], što dokazuje da se radi o neizvornom, dakle naknadno umetnutom tekstu. Spomen povijesnih osoba ("*papi Stipanu i ka cesaru Konstantinu"*) koje se u ovoj glavi navode u svezi saborovanja, a u međusobno istodobnom vremenu življenja, nije moguće smjestiti ni u VIII., a ni u IX. stoljeće. Ni drugi detalji koji se navode u ovoj glavi ne mogu potvrditi vjerodostojnost njezina pripovijedanja.[49]

---

47 F. Šišić, *Letopis*, nav. dj., str. 426.

48 Muhamed. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*. Preporod, Sarajevo, 2004, str. 80-82.

49 "*Takva je, npr., tvrdnja da je kralj Svetopelek (časno i uz velik sprovod) sahranjen 'u crkvi Svete Marije u gradu Dukljі'... Šišić je upozorio da je crkva sv. Marije 'prosto izmišljena, i to tendenciozno izmišljena kao tobožnja rezidencija i saborna crkva drevnog dioklejskoga arhiepiskopa'. Niti se opstojnost te crkve u Dukljі može zasvjedočiti bilo kojim, makar kasnijim dokumentom, niti se u jednoj tako imaginarnoj dukljanskoj crkvi mogla obavljati krunidba kraljeva. Grad Duklja je stajao razoren još polovinom X. vijeka /Porfirogenit/, pa nije bilo rezona ni za opstojnost crkve sv. Marije baš u Dukljі. Iz dukljanskog dijela Ljetopisa se saznaje da mjesto gdje su se sahranjivali kraljevi nije bila nikakva crkva sv.*

Kralja Budimira naslijedio je sin Svetolik. Prema X. glavi *Hrvatske kronike* njega nasljeđuje sin Stipan Vladislav za kojega se ne navodi broj godina vladanja, a prema XI. glavi on kraljuje i zatim se nastavlja sljedeća glava:

"XII. *I osta na misto njegovo kraljevati sin njegov komu biše ime Polislav. I kraljujući Polislav, u to vrime biše u kraljevstvo ugarsko kralj imenom Atella. I on skupi vojske i izajde s vojskom na kralja Polislava. Biše Polislav mlad i kripak u rvanjah. I činiše meju sobom mnoge rvanje i vazda Atilla, kada se b'ijahu, izgubljaše, i napokon ne mogaše [se] suprotiviti i pobiže. I Polislav ima kćer i po njoj sina dva. I kraljeva lit sedam/na/deset i sedmonades(e)te lito hodeće umri slavom velikom.*"[50]

"Attila" je bio vladar hunskog carstva od 434. do 453. godine[51] i na njega se nije moglo misliti u opisu ovih događanja čak i kada

---

Marije, već manastir svetih mučenika Sergija i Baka /na Bojani/." (M. Hadžijahić, *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save.* Croatica Christiana Periodica, IX/1985, br. 15, str. 215.)

50 *Hrvatska kronika,* str. 104-105. U Marulića: "*Kraljevstvo je preuzeo sin Polislav za čije vlade je panonski kralj Atila* ('*Attilla*') *sakupivši veliku vojsku navalio na njegovu kraljevinu... Videći da se nikako ne može u boju s njim jednako nositi Atila* ('*Attilla*') *se povukao i izgubivši mnogo vojnika bio je prisiljen sramotno se vratiti u Panoniju... Pošto je kraljevao sedamnaest ljeta, Polislav umre...*" (*Hrvatska kronika*, str. 121-122.)

51 "*Od svih ljudi koji su sretali Atilu bilješku o njemu ostavio je jedino Priskus, vizantijski poslanik koji ga je posjetio 449. godine... Tokom dvadesetogodišnje vladavine pokazao se okrutan i destruktivan demon rata i pljačke... Atilina okrutnost postala je poslovična i pružala je motiv za tolike diskusije rimskih i kasnijih historičara... Legende raznih naroda različito predstavljaju Atilu. Različito ga predstavljaju čak i germanske legende... Kod romanskih naroda Atila je 'Bič Božji' (Flagellum Dei)... U srednjovjekovnoj mađarskoj tradiciji Atila je, progonjen zlom sudbinom, ubio brata, ali je idealizovan.*" (Marko Šunjić, *Narodi i države ranog srednjeg vijeka.* Rabic, Sarajevo, 2003, str. 228-229.) Detaljnije o legendarnom opisu Atile u europskoj srednjovjekovnoj literaturi usporedi: Jakob Kelemina, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum"*, nav. dj., str. 20.

bi se početak vladavine Gota u Dalmaciji i u susjednim predjelima, prema *Hrvatskoj kronici*, pokušao datirati u (oko) godinu 495. Polislav je mogao vladati krajem VII. ili početkom VIII. stoljeća, a hunski Atila živio je u V. stoljeću.[52] Međutim, u jednom srednjovjekovnom vrelu (*Gesta Hungarorum*) navodi se postojanje povijesno nepotvrđenog panonskog kralja Atile,[53] a moguće je da se tako moglo nazivati nekoga od panonskih vladara.[54] Važno je znati i to

52 Atila se spominje u *DAI* kao "avarski vladar" i možda se radi o zamjeni Atile s Alarikom. "*A danas zvani Venečani bijahu Franci iz Akvileje i drugih mjesta Frangije. Kada je pako došao avarski vladar Atila i cijelu Frangiju opustošio i uništio, počeše svi Franci iz straha pred Atilom iz Akvileje bježati, i seliti se na nenastanjene otoke Venecije i praviti ondje kolibe.*" (N. Tomašić, *Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita*, nav. dj., str. 61.) Ime Atila spominje se kao "Atelij" u jednoj bilješci "*o porobu turskom*" u novljanskom časoslovu 1493. godine. "*...jakože nest bila od vremena Tatarov i Gotov i Atelija nečastivih*". (Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Informator, Zagreb, 1975. I, str. 10. Pretisak izdanja: JAZU, Zagreb, 1908-1922.)

53 "Anonymus, cap. 5. … *VII principales persone, qui Hetumoger vocantur… elegerunt sibi terram Pannonie, quam audiverant fama volante terram Athile regis esse, de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderet.* Cap. 12. …*Sclavi vero 'habitatores terre' audientes adventum eorum, timuerunt valde et sua sponte se Almo duci subiugaverunt eo, quod audiverant Almum ducem de genere Athile regis descendisse.* Cap. 14. *Arpad ... respondit dicens: Licet preavus meus, potentissimus rex Athila habuerit terram, que iacet inter Danubium et Thysciam usque ad confinium Bulgarorum… peto de mea iustitia unam particulam /terrae/ propter pecora mea.*" (Imre Boba, *A Twoofold Conquest of Hungary or Secundus Ingressus.* U: Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, /München/, Bd. 12/1982-1983, str. 26.)

54 "*Der Name Attila wurde für mehrere Persönlichkeiten der ungarischen Geschichte benutzt, weil Attila ein Synonym für mehrere, vom Osten kommende namenlose Heerführer wurde*." (Navod Imre Bobe u: Imre Boba–Thomas von Bogyay-Gabriel Silagi, *Anmerkungen zu Anonymus*. U: Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, /München/, Bd. 18/1990, str. 175.)

da se stoljećima u srednjovjekovnim vrelima izjednačivalo Hune s Avarima, s kojima su bili i srodni.[55]

Iz navedena opisa može se zaključiti da su Avari iz Panonije napadali kraljevinu Polislava, ali da ih je on pobjeđivao. Vladislavov sin Polislav vladao je sedamnaest godina, prema glavi XII. hrvatske redakcije, a trinaest godina prema latinskoj redakciji iste glave. Njegov je sin Sebislav vladao dvadeset i četiri godine prema glavi XIII. u objema redakcijama.

"XIII. *I sin stariji prijamši na misto oca svoga gospodstvo, komu ime biše Sebislav. I u njegovo vrime, on kraljujući, nastupiše na njega opet oni narod Goti i obsedoše mu Skudar grad. I toj slišav Sebislav, skupi mnoštvo veliko ljudi i pride u grad na njih šator. I ondi mnoštvo Gotij pod mač obrnu sve, a mnoge pohitaše, niki pobigoše, kako vojske sasvima razbijene. I toj čuvši kralj ugarski Atila, da su Goti nastupili na Sebislava… I pridoše Sebislavu glasove, da Atila jest pod gradom njegovim i brzo dviže se i pojde na njega i najde da je popliniv i požgav pošao zač on kako ču, da je*

---

[55] Tako, na primjer, Pavao Đakon, koji je u VIII. stoljeću napisao *Povijest Langobarda*, u njoj navodi: "*Alboin je pak sklopio vječni savez s Avarima, koji su prvo zvali Huni, a kasnije su po imenu svoga kralja nazvani Avari… I Huni, koji se još nazivaju i Avari, provalili su iz Panonije u Tiringiju i s Francima vodili teške borbe*." (Pavao Đakon, *Povijest Langobarda*/Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*. Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2010, str. 36-37, 104-105.) Ili: Einhard (rođen oko 770., a umro 840. godine) *u Životu Karla Velikog* (*Vita Caroli Magni*) piše: "*Nakon ovoga slijedi osim saskog najvažniji od svih ratova koje je Karlo vodio. Riječ je o ratu koji je poduzet protiv Avara ili Huna… Osobno je ipak predvodio samo jedan pohod u Panoniju – u toj su naime provinciji tada obitavali Huni… U tom je ratu izginulo svo hunsko plemstvo i propala sva slava… Franci /su/ pravedno oteli Hunima ono što su Huni prije drugim narodima nepravedno oteli.*" (Einhard, *Život Karla Velikog*. Latina et Graeca. Zagreb, 1992, str. 70-73.)

Sebislav razbio Gote, tako što učini, Atila s onim pobiže ne smijuć čekati Sebislava…”[56]

Iz ove XIII. glave *Hrvatske kronike*, kao i Marulićeva prijevoda na latinski, napadači na Sebislava označeni su kao Goti. Navodu o Gotima iz ovoga vrela može se prilaziti samo u smislu utvrđivanja tadašnjeg značenja ove oznake jer neka druga onodobna vrela spominju Gote i u drugoj polovini VIII. stoljeća.[57] Taj naziv je s vremenom mogao mijenjati i prvobitni etnički smisao. “*Čak su i Slaveni, koji su se bili već potpuno smirili po raznim državicama na Balkanu, druge došljake, koji su se ponečim od njih razlikovali – kao n. pr. Bugare – nazivali također Gotima. To nam svjedoče stari srbski pisci XIII.–XV. stoljeća, kao Stefan Prvovjenčani, Monah Teodosije, Grigorije Camblak. Dapače, upotreba gotskoga imena širila se je i na zapadu i dalje*.”[58]

Iza smrti Sebislava, prema opisu glave XIV. hrvatske redakcije, njegovi sinovi Razbivoj i Vladimir podijelili su državu tako da je Razbivoj vladao Primorjem, a Vladimir Zagorjem. “XIV. *I ostasta dva sina njegova u kraljevstvo njegovo: Razbivoj i Vladimir. I biše stariji Razbivoj i hoti razdiliti kraljevstvo, i da bratu gornju stranu: Zagorje, ko Surbiju zovu, ča jest g Dunaju i [g] Bugare, ki se sada zovu, ča jest tja do Paunja polja, ‘želisis’, a sebi vaze Razbivoj primorsko kraljevstvo. I oženi se Vladimir kćerju kralja*

---

56 *Hrvatska kronika*, str. 105. U Marulića: “*Kad je Polislav umro, počeo je vladati stariji njegov unuk po imenu Sebeslav. Kad su Goti grad Skodru u njegovu kraljevstvu počeli opsjedati, sakupivši znatnu vojsku Sebeslav… U međuvremenu je panonski kralj Atila s neprijateljskom vojskom opet napao njegovu zemlju, zauzeo je neki grad i kad ga je opljačkao, a drugdje zapalio i zidine porušio te čuo za poraz Gota, bez oklijevanja se vratio u svoje kraljevstvo…*” (*Hrvatska kronika*, str. 122.)

57 Usp. Helmut Schröcke, *Germanen Slaven. Vor-und Frühgeschichte des ostgermanischen Raumes*. Verlag für ganzheitliche Forschung. Viöl, 1999, str. 80.

58 Franjo Horvat, *Gotska stranica naše poviesti*. Vrhbosna (Sarajevo), broj 1-2, 1945, str. 15.

ugarskoga, i bi tvrd mir meju njima. I ima Vladimir sinove i kćeri. I poto[m] Razbivoj kraljevavši lit dvanadeste, umri prez sina. I priđe Vladimir brat njegov i vaze kraljevstvo i kraljeva u kraljevstvo zagorsko lit dvadeset, a u primorsko osmo lito lito (i) umri."[59]

"XV. I ulize na očevo misto gospodovati sin njegov i sjedini kraljevstvo, i učini opet jedno kako i prija biše bilo. I njegovo gospodstvo ne ljubljahu Donji Hrvati i odvrgoše se od njega. I skupi kralj vojske svrhu istri/ja/jnske zemlje i u Bosnu gornju, i pojde na nje. I oni izajdoše i dočekaše ga na polje Hlivanjsko. I onde biše meju njima tvrdo rvanje i boji, i mnogokrat b'iše se i napokon bi ubijen kralj, komu biše ime Kanimir."[60]

U glavi XV. *Hrvatske kronike* navodi se da je kralj skupio vojsku iz "*istri/ja/nske zemlje*" i gornje Bosne. Kanimir je u borbi s Hrvatima poginuo, a nema podatka koliko je godina vladao.

---

59 *Hrvatska kronika*, str. 105. U Marulića: "*Nakon što je dvadeset i četiri godine vladao, ostavio je iza sebe dva sina. Jednome je ime bilo Milivor, a drugome Bladimir. Ovi su poslije očeve smrti kraljevstvo između sebe podijelili: Milivor koji je bio stariji, prepustio je Bladimiru onaj dio kraljevine preko planina prema Dunavu i dio Macedonije što se pruža do polja argodiskih. Za sebe je pak uzeo primorski dio kraljevine i čitav pojas s ovu stranu planine vezan uz more i pogodan za pomorske putove. Bladimir je nadalje uzeo za ženu kćer kralja Panonije i dobio djecu od nje. Zbog toga je između njega i Panonaca dugo mir trajao...*" (*Hrvatska kronika*, str. 122.)

60 *Hrvatska kronika*, str. 105. U Marulića: "*Poslije njega krunu je preuzeo njegov prvorođeni sin Kanimir koji poveže malo prije podijeljene kraljevine. Svojom snagom je izjednačio moć prethodnih kraljeva. Ali kako zbog neke svoje tvrdoglavosti mnogima nije bio po volji, odijelio se od njega onaj dio Dalmacije koji se zove Hrvatska. Zbog toga je kralj u svom bijesu prikupio vojsku iz Macedonije, Epira i Gornje Mizije protiv onih koji su se odmetnuli i krenuo je zavojštiti na njih. Ali ni u njih nije bilo manje volje da se odupru i izišli su protiv njega na polju koje se zove Klivno. Poletjeli su jedni na druge, i dugo se neodlučna bitka vodila.*" (*Hrvatska kronika*, str. 122-123.)

"XVI. *Kada je napokon kralj Kanimir ubijen rat je prestao, a naslijedio ga je sin Tvrdislav i zavladao je kraljevinom.*"[61]

Prema glavi XVII. hrvatske redakcije, uskoro je Tvrdislav umro bez sinova i kraljevstvo je primio njegov nećak Kristivoj (Ostrivoj) koji je vladao dvadeset i tri godine i zatim umro. Kristivoja (Ostrivoja) je naslijedio sin Tolimir koji (prema hrvatskoj redakciji XVIII. glave) "*umri kraljevavši lit sedamnadesete*".[62] Prema glavi XIX. hrvatske redakcije poslije njegove smrti zavladao je sin Pribislav. "*I osta na misto njego(vo) kraljevati sin njegov, komu biše ime Pribislav, koji u vrime svoje učini mnogo hudob. I za njegova vrimena uzdvigoše se zemlja; ne mogoše se trpiti hudobe ni zlobe njegove. I ubiše kralja Pribislava i tilo njegovo u riku vrgoše*." [63]

4.

"XX. *I učiniše kraljem na misto njegovo sina njegova Cepimira. I priam kraljevstvo posla po bana svoga i pohitaše mnoge Bošnjane, ki bihu bili uzrok smrti kralja oca njegova. I umori jih zlom smrtiju. I u to vrime, kraljujući Cepimir, izidoše ljudi imenom Nimci ispod zvizde i primiše Istriju i počeše ulizovati u hrvacku zemlju. I toj čuvši Cepimir kralj skupi mnoštvo veliko i izabra izmeu*

---

[61] U Kaletićevoj hrvatskoj redakciji *Hrvatske kronike* ova je rečenica ispuštena, a ona u Marulićevu prijevodu na latinski glasi: "*Interfecto tandem Canimerio rege cessavit bellum successit ei filius Turdislausis regnoque potitus est*."

[62] *Hrvatska kronika*, str. 106. U Marulića: "*Naslijedio ga je sin Tolimir za čije se vlade ništa nemirnog nije dogodilo. Spokojstvo i mir su vladali kraljevinom jedanaest godina*." (*Hrvatska kronika*, str. 123.)

[63] *Hrvatska kronika*, str. 106. U Marulića: "*Na njegovo mjesto je došao sin Pribislav. Kako je on mnogo toga nepodnošljivoga učinio onima nad kojima je vladao, a od Mižana, koji se sada nazivaju Bosancima, bio je ubijen i leš mu je bačen u rijeku da bude lišen pogreba onaj kojemu je ljudskost strana bila.*" (*Hrvatska kronika*, str. 123.)

njih hrabrih ljudi i učini vojske. I pripravista se obi strane k rvanji i boju, i mnogo se bista, da, Cepimir Nimce i njih mnoštvo pod mač obrati i izgna jih, i pobigoše iz sve zemlje. I posli togaj posla dux od nimške zemlje posle kralju Cepimiru, da bi dao kćer svoju za sina njegova, komu sinu biše ime Staozar. I ugodno bi kralju, jere duž biše i gospodin one zemlje. I svadba bi učinjena. I ostasta u miru i u ljubavi. I Cepimir kraljeva lit dvadeset i pet i miseci sedam."[64]

"Nimci ispod zvizde" su Franci[65] koji su napali Hrvate i koji osvajaju Istru pred kraj VIII. stoljeća (788. godine). Franci, prema svjedočenju *Hrvatske kronike*, nisu uspjeli tijekom franačko-avarskoga rata vojnom silom pobijediti Hrvate u Krbavi i Lici pa su bili

---

64 *Hrvatska kronika*, str. 106. U Marulića: "*Na njegovom mjestu je počeo vladati sin Cepimir. Pronašao je začetnike očeva ubojstva i kaznio ih je tako da ih je lišio života. Za njegove vlade jedno germansko pleme dolazeći sa sjevera zauzelo je Istru. Kada su počeli uznemiravati i Dalmaciju, Cepimir im je pošao ususret i odmah je u početku postigao pobjedu. Vrlo mnogo ih je sasjekao, a malo njih je ipak pobjeglo. Da mržnju pretvori u prijateljstvo, knez Germana je zatražio Cepimirovu kćer za svog sina Stavozara. Kad je obavljeno vjenčanje, oni su postali prijatelji jedan drugome. Cepimir je vladao dvadeset pet godina i sedam mjeseci.*" (*Hrvatska kronika*, str. 123.)

65 "*Nijemac je praslavenski naziv naroda Nijemac, a nijem je riječ i u smislu čovjeka koji ne razumije slavenski i 'značajno je da okolni narodi, koji kasnije dolaze u Evropu, zovu Nijemce /tim/ sveslavenskim nazivom' /Madžari, Turci, Cigani/.*" (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Uredili: Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Priredio za tisak Valentin Putanec. Knjiga druga, JAZU, Zagreb, 1972, str. 516-517.) "*Nijemac, nijemca, m. čovjek nijem… Bez sumnje je to ime izvedeno iz osnove pridjeva nijem, koji je nekad osim značenja lat. mutus značio još i: tuđ… Prema tome Nijemac upravo znači: tuđinac, čovjek koji tuđim ili nerazumljivim jezikom govori… Ime Nijemac nalazi se s istijem značenjem u svim slav. jezicima… Nijemci /plur./ isto što njemačka zemlja, Njemačka.*" (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VIII. /Obradio Toma Maretić./ "U Zagrebu 1917-1922." JAZU, str. 173-174.)

prisiljeni, prema istom spisu, s njima stupiti u saveznički odnos.[66] Franačka vrela izvješćuju o franačko-avarskom ratu, Guduscanima, Borni i Ljudevitu, ali u njima nema ni spomena da bi Franci osvajanjem zauzeli hrvatsku krbavsko-ličku banovinu.

Iza Cepimira, prema pričanju XXI. glave hrvatske redakcije, zavladao je njegov sin Svetožak koji je za svoga kratkoga života ("*i ne mnogo živi*") zakraljio sina Radoslava. Prema glavi XXII. hrvatske redakcije, Radoslav je imao sina Seislava "*ki se prozva odmetnik, jere dviže posluh crikveni i ocu svomu iskaše vazeti gospodstvo i mnoge suprotivšćine činjaše*" i koji "*odvrže se i vaze gospodstvo očevo i progna dobroga kralja oca svoga s nevirnimi Harvati*..."[67] Prema XXIII. glavi hrvatske redakcije "*Seislav, proklet od Boga, videći da otac njegov ubiže u more, vrati se i uze zemlju i poče na očevo misto kraljevati*", ali je u borbama s Ugrima zarobljen i ubijen, a prema naknadno dodanoj glavi XXIV. hrvatske redakcije, ponovno je zavladao njegov otac Radoslav.[68] Vladavina Svetožaka (Svetozara), Radoslava i Seislava mogla je vremenski trajati naj-

---

66 Pretpostavljanje nekolicine teoretičara o doseljenju Hrvata sa sjevera Europe na Balkan tek krajem VIII. ili početkom IX. stoljeća nije potvrđeno ni jednim pisanim vrelom niti arheološkim nalazom. Tu teoriju u potpunosti ruše dva postojeća vrela (*Hrvatska kronika* i *Salonitanska povijest*) koja potvrđuju postojanje Hrvata u zavelebitskom zaleđu sredinom VI. stoljeća i jedno vrelo (*DAI*) koji svjedoči da se Hrvati nalaze na zapadnom Balkanu oko sredine VII. stoljeća. U starohrvatskim grobovima uz jadransku obalu i njezino bliže zaleđe nalazi se posebno oružje i nakit iz karolinškog doba, ali ti nalazi samo potvrđuju da su Hrvati to stekli kao franački saveznici. O Hrvatima nema ranijih spomena u VII. i VIII. stoljeću zbog toga jer za to razdoblje uopće, a pogotovo o tome teško dostupnom zavelebitskom zaleđu, ne postoje pisana vrela. Franačka vrela u IX. stoljeću spominju Hrvate samo kao "*Sklavine*" i to tek kada su Hrvati kao franački saveznici u prva dva desetljeća IX. stoljeća doseljivali u "Dalmaciju", odnosno kada je počelo njihovo razgraničavanje sa starosjediteljima *Dalmati(ni)ma* i *Latinima*.

67 *Hrvatska kronik*a, str. 107.

68 *Hrvatska kronika*, str. 107-108.

kasnije do kraja dvadesetih godina IX. stoljeća jer od tada imamo u pisanim vrelima posvjedočene vladare i u Hrvata, koje *Hrvatska kronika* ne spominje.

Latinska i hrvatska redakcija vrela u biti se podudaraju od I. do zaključno XXIII. glave, a od glave XXIV. obje se redakcije bitno razlikuju. Dotadanja barem formalno jedinstvena država, prema latinskoj redakciji XXIV. glave, počela se definitivno raspadati. Težište zbivanja u latinskoj redakciji od ove glave pa nadalje događa se u Duklji i u njoj susjednim zemljama. Latinska je redakcija od glave XXIV. do posljednje glave posebno djelo kojemu prvi autor i redaktor može biti "pop Dukljanin". Prve dvadeset i tri glave u objema redakcijama opisuju glavninu zbivanja posebno u Donjoj Dalmaciji (Bijeloj Hrvatskoj), te Bosni i Panoniji, a u ovim opisima nema spomena Srba. M. Marulić je točno shvatio bit predloška hrvatske redakcije *Hrvatske kronike* i tako on prevodi da je po doseljivanju Sviolad zavladao Bosnom, *Valahijom*[69] sve do granica Poljske, zatim Dalmacijom i Hrvatskom pa je očito da, prema njegovu shvaćanju vrela, druge zemlje nisu tada spadale u ovo kraljevstvo. Marulić (koji kao i neki drugi srednjovjekovni auktori Bosnu naziva i Mizijom) na kraju (svoga prijevoda) posebno navodi kako se Zvonimirovo kraljevstvo sastojalo od četiriju teritorijalnih dijelova: Bosne; Hrvatske ('unutarnje', odnosno 'zagorske' Dalmacije); 'primorske' Dalmacije; i Narone.

Hrvatska kronika nije adekvatan naziv za kronologiju vladara jer oni nisu vladali samo Hrvatima. Nastanak prvobitne jezgre

---

[69] Teško je točno precizirati koje je granice Marulić pridavao *Valahiji* jer se taj pojam s vremenom mijenjao. Tako na primjer: "*Planinski prediel Požegi na zapadu oko Pakraca zovu pisci 18. vieka 'Malom Vlaškom' ili 'die kleine Walachei'.*" (V. Klaić, *Vlasi u Hrvatskoj tečajem 14. i 15. stoljeća.* U: I. Mužić, *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2010, str. 9.)

ovoga spisa može potjecati samo s hrvatsko-bosanskog prostora i zato jer je tu središte opisanih zbivanja. Redoslijed vladara pratila je najprije usmena, a kasnije i pisana predaja.[70] Taj je vladarski ljetopis u svojoj prvobitnoj formi mogao biti završen samo u doba kada i njegovi zapisi prestaju. Završetak ljetopisa, u kojemu se niže redoslijed vladara u gotovo neprekinutom slijedu, a spominju i detaljnije njihove karakterne osobine, može se stvarno datirati u IX. stoljeće. Kada bi se pretpostavio njegov nastanak u kasnijem srednjovjekovlju, što znači bez njegova utemeljenja na pisanim vrelima iz prethodnih stoljeća, onda bi trebalo zaključiti da se radi o krivotvorini, a to nije moguće i zato jer se neki temeljni podatci iz ovoga ljetopisa slažu s gotovo istim podatcima iz drugih vrela. F. Šišić posebno ističe da je redoslijed s godinama vladanja moguć i da to nije mogao izmisliti Dukljanin, i to ovako obrazlaže: "*Naročito slabo je verovatno, da bi Dukljanin sam štogod mogao u Baru, odnosno u Duklji XII veka, da zna i čuje o događajima, što su se zbili u Hrvatskoj negde u IX i X veku. Jedino je dakle moguće, da je Dukljanin neke od ovih podataka pocrpao iz onih svojih izvora, za koje kaže, da ih je 'čitao', a među njima verovatno u prvom redu iz takovih, koji su postali negde u Hrvatskoj, odnosno u donjoj Dalmaciji*."[71] Ljetopisac se otkriva kao veoma savjestan kroničar. "*Da je htio, on je ovim vladarima mogao dati bilo kakva imena.*

---

70 "*Angaben der anthropologisch-völkerkundlichen Forschung beweisen, dass die Familientradition im Mittelalter sehr stark war und einzelne Familien manchmal 24, oder sogar 30 Generationen ihrer Vorfahren namentlich anführen konnten… Aber jede mittelalterliche Hofhaltung hatte ihre Oraltradition. Diese wurde memorisiert, am Hof immer wieder wiederholt und das hat die Familie immer zusammengehalten. Denn das Wissen um die Generationen war sehr wichtig um die verwandtschaftlichen Beziehungen klar sehenzu können*." (Navod I. Boba u: I. Boba–Thomas von Bogyay-Gabriel Silagi, *Anmerkungen zu Anonymus*. Nav. dj., str. 170, 176.)

71 F. Šišić, *Letopis*, nav. dj., str. 433-434.

Dočim to nije učinio, jer im imena nije znao, nužno je zaključiti da je u svoj spis unosio samo činjenice koje je poznavao.”[72]

[72] A. Zakarija, *‘Hrvatska kronika‘ i hrvatska povijest*. U: Marulić, XXVI/1993, 4, str. 496. “*Hrvatska kronika navodi vladare, čak kako se koji zvao, koliko je vladao pa i kakav je bio, da li ‘dobar’ ili ‘zločest’ i tako dalje. Razumije se, da svi ti navodi nijesu sasma točni, već i radi toga, što je – manje više slično kao i kod drugih ljetopisa – kod prepisivanja bilo interpolacija ili ispuštanja. No njena logika i njen sustav ostao je originalan, a to je važno.*” (Stjepan Buć, *Problemi etnogeneze Hrvata*, nav. dj., str. 943.)

II.

KRONOLOGIJA VLADARA U *HRVATSKOJ KRONICI*

SVIHOLAD. (SVIOLAD) [73]

Sinovi: BRIS.

TOTILA. (Ratovao od oko 541. do 552. godine.)

STROIL. (Osvajanja u Dalmaciji započeo, prema Maruliću, od 547. godine.)

Sin: SVIHOLAD. (SVIOLAD, u Marulića i SEVIOLAD). Ne može se točno precizirati početak njegove vladavine, ali je moguće da je počela od oko 554. godine ili i nekoliko godina poslije. Vladao je 12 godina i to je moglo trajati do oko 566. godine.

Sin: SILIMIR. Vladao 21 godinu. Moguće od oko 566. do oko 587. godine.

Sin: BLADIN. Ne piše koliko je godina vladao. Moguće do oko 625. godine kada su Avaro-Sklavini mogli zauzeti Solin.

Sin: RATIMIR. Ne piše koliko je godina vladao, a zavladati je mogao od oko 625. godine.

---

[73] Početak vladanja kraljeva iz *Hrvatske kronike* može se približno točnije datirati. Za mnoge od ostalih vladara navodi se samo broj godina vladanja, a za neke nema ni tih podataka. Konzultirao sam sve objavljene pokušaje datiranja njihovih vladavina, a posebno je u tom smislu vrijedno djelo Jurja Rattkaya, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, str. 142-153.

Četiri neimenovana vladara. Prvi i drugi od ovih kraljeva bili su od Ratimirova koljena. Iza njihove smrti nije bilo kralja od njihove krvi. Treći i četvrti kralj nisu mnogo godina živjeli (“ *i ne mnogo lit živiše*”).

SATIMIR. Tako se navodi ime u VIII. glavi, a u IX. glavi glasi SATAMIR. On je sin jednoga od četiriju neimenovanih kraljeva. Vjerojatno vlada do oko sredine VII. stoljeća.

BUDIMIR. (U hrvatskoj redakciji ne piše da je Satimirov sin.) Budimir je vladao četrdeset godina i tri mjeseca, a njegovu vladavinu moguće je datirati od oko sredine VII. stoljeća do oko 690. godine.

Sin: SVETOLIK. Vladao je Primorjem i Zagorjem dvanaest godina (samo prema latinskoj redakciji) i to moguće od oko 690. do oko 702. godine.

Sin: VLADISLAV STIPAN. Ne piše koliko je godina vladao, ali moguće od oko 702. godine.

Sin: POLISLAV. Vladislavov sin Polislav vladao je sedamnaest godina, prema glavi XII. hrvatske redakcije, odnosno trinaest godina, prema latinskoj redakciji iste glave. Vladavina od sedamnaest godina moguća je od oko 702. do oko 719. godine.

Sin: SEBISLAV. Vladao dvadeset i četiri godine, moguće od oko 719. do oko 743. godine.

Sinovi: RAZBIVOJ. Vladao Primorjem dvanaest godina prema hrvatskoj redakciji, odnosno prema latinskoj redakciji, sedam godina,

(i) VLADIMIR. (U Marulića: Bladimerus, Bladimerius.) Vladao Zagorjem, a iza smrti Razbivoja zavladao Primorjem i Zagorjem. On je vladao dvadeset godina, i to, moguće do oko 763. godine.[74]

Sin Vladimirov: KANIMIR. Ne piše koliko je godina vladao. Ubili su ga Hrvati iz Krbave i Like i vjerojatno je vladao veoma kratko vrijeme oko 763. godine.

Sin: TVRDISLAV. Ne piše koliko je godina vladao, a moguće poslije 763. godine.

Sinovac: KRISTIVOJ. (Ovo ime je u hrvatskoj redakciji. U Marulića je Ostrivoj / Ostriuorus/. I u latin. red. Ostrivoj. Ovi podatci upućuju da mu je ime stvarno bilo: OSTRIVOJ.). Umro je u dvadeset i trećoj godini vladanja prema XVII. glavi hrvatske redakcije, odnosno u dvadeset i drugoj godini vladanja, prema latinskoj redakciji. Vladao je moguće do oko 786. godine.

Sin: TOLIMIR. Vladao jedanaest godina i moguće do oko 797. godine.

Sin: PRIBISLAV. Ne piše koliko je godina vladao. Nastala je protiv njega pobuna, koju Marulić smješta u Bosnu, i moguće da je vladao veoma kratko vrijeme.

[74] Marulić: "*Nakon što je vladao dvanaest godina, Milivor je umro ne ostavivši iza sebe poroda. Stoga je došao brat njegov Bladimir i na temelju prava o srodstvu preuzeo je njegovu kraljevinu. I on je umro pošto je u svojoj kraljevini vladao dvadeset godina, a u bratovoj osam godina.*"

Sin: CEPIMIR. “*I Cepimir kraljeva lit dvadeset i pet i miseci sedam*.” Franci su napali njegovu krbavsko-ličku banovinu pa je i zato moguće datirati njegovu vladavinu od posljednjeg desetljeća VIII. do u prvo desetljeće ili u prva desetljeća IX. stoljeća.

Sin: SVETOŽAK. Ovo ime je u hrvatskoj redakciji. U Marulića: Suetozar i Stavozar. U latinskoj redakciji Svetozar. (“*... i ne mnogo živi*.”)

Sin: RADOSLAV.

Sin: SEISLAV. Pobunio se protiv oca i preuzeo vlast. (*“... odvrže se i vaze gospodstvo očevo i progna dobroga oca svoga s nevirnimi Harvati, koji vazda su bolji bili prid strahom i pitomiji pod silom, nere vladani dobrotom dobrimi.”*) Seislav je ubijen u boju s *“Ugrih”*.[75]

[75] Prema dodatnoj i posebno pisanoj hrvatskoj redakciji XXIV., XXV., XXVI., XXVII. i XXVIII. glave ovoga vrela, vladarski se niz nastavio ovako: 1. RADOSLAV. Ponovno zavladao iza pogibije sina Seislava. 2. Sin: KOLOMAN. Nije mnogo godina vladao. 3. Sin: KRIŠIMIR. (U Marulića: Crisimerus, Crismerius.) Vladao trideset i jednu godinu. 4. Sin: ZVONIMIR.

III.

Hrvatski vladari od dvadesetih godina IX. stoljeća do kraja toga stoljeća[76]

Borna

Borna se spominje kao "*dux*" pod franačkim vrhovništvom u Einhardovim *Analima* za 818. godinu,[77] a i iz stvarnoga značenja ovoga termina može se zaključivati i o dometima njegove vlasti. U Gota su postojali "*comites et duces*.[78] Naslov *dux Dalmacije i Libur-*

---

[76] O hrvatskim vladarima u IX. stoljeću detaljnije vidi u: I. Mužić, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 99-195.

[77] O problematici odnosa Borne i Guduscana usporedi: Reinhold Rau (Hrsg.), *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. Teil 1, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993, str. 310.; Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, nav. dj., str. 48.; Ernst Dümmler, *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*. Sitzungsberichte der Akad. der Wissenschaften. Wien, 1856, str. 388.; F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. Nova serija, sv. XIII. za 1913. i 1914, Zagreb, 1914, str. 31.; Denis E. Alimov, *Politija Borni: gentes i Herrschaft v Dalmacii v pervoj četverti IX veka.* U: Studia Slavica et Balcanica Petropolitana /Sankt Peterburg/, broj 1/9/ za 2011, str. 101-142.

[78] "*Seit der Neuordnung Konstantins des Großen nehmen comites einen festen Platz in der Administration 'mit entsprechender Stellung im Hofrangsystem' ein, und zwar sowohl in der kaiserlichen Zentralverwaltung wie in den Provinzen, als zivile wie militärische Beauftragte. Als Militärs können diese comites auch duces, Heerführer, heißen;... Aus der Funktion des spätantiken Dux entstanden Rang und Beauftragung desjenigen Dux, der Vorläufer des frühmittelalterlichen Herzogs wurde. Wie zäh sich jedoch seine Ursprünge hielten, zeigt die Tatsache, daß mit der karolingischen Restauration Dux und Comes wieder austauschbar wur-*

nije bio je na snazi pod Ostrogotima "*a valjda i kroz cijelo vrijeme od 679. do 802. godine*".[79] U starim analima pod nazivom *dux* podrazumijeva se *Herzog*, *Markgraf* ili *Heerführer*.[80] Značenje termina *dux* u srednjovjekovnim vrelima odgovara njemačkom pojmu *Herzog*, bizantskom vojskovođa,[81] odnosno hrvatskom vojvoda. Izraz *dux* nije istoznačan njemačkom pojmu *Fürst*, odnosno hrvatskom knez. Imre Boba točno napominje da njemačka riječ *Fürst* odgovara latinskom izrazu *princeps*, koji označava čast (dostojanstvo), glavu roda, koja se i nasljeđuje, dok se dux bira i potvrđuje. Osoba se, prema Bobi, može roditi kao *princeps*, ali ne i kao *dux*. [82] Oznaka *dux*, kada se odnosi na Hrvate može se prevoditi samo kao ban. Iz glave IX. latinske redakcije ljetopisa nedvojbeno proizlazi da je latinska riječ "dux" na hrvatskom značila *ban* ("*banum ordinavit, id est ducem*") i zato se riječ "dux" u odnosu na Hrvate ne može prevoditi u značenju "knez". Hrvatska redakcija glave IX. *Hrvatske kronike* nepobitno dokazuje da su u Hrvata postojali i banovi i knezovi. ("*I zapisaše časti i dohotke banom i hercegom i knezom i satnikom.*")

Guduscani kojima Borna pokušava vladati navode se kao *natio Guduscanorum* (u plemenskom značenju).[83] Ti se Guduscani ne

---

den, daß dann bis an den Beginn des Hochmittelalters jeder Dux grundsätzlich auch ein Comes war." (H. Wolfram, *Die Goten,* nav. dj., str. 217, 220.)

79 A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, nav. dj., str. 65.

80 Usp. Alois Bernt, *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren.* Grabert Verlag, Tübingen, 1989, str. 84.

81 K. V. Hvostova, *K voprosu o terminologiji Ljetopisi popa Dukljanina*. U: *Slavjanskij arhiv*. Izdanje Akademija nauka, Moskva, 1959, str. 30 - 45.

82 Navod I. Boba u: I. Boba–Thomas von Bogyay-Gabriel Silagi, *Anmerkungen zu Anonymus*. Nav. dj., str. 175.

83 "*Izraz populus (pored njega i gens) se upotrebljava po tom uzoru u ranom srednjem veku za politički narod (vojsku, zborove punopravnog stanovništva, zborove pri glasanju ili krunisanju kralja itd.); natio (i gens) se međutim upotrebljava pri označavanju plemenske strukture i plemenske pripadnosti*." (Bogo Grafenauer, *Pitanje srednjovekovne etničke*

mogu identificirati s Hrvatima.[84] Iz *Annales regni Francorum* za 819. godinu može se zaključiti da je Borna tada vladao kao "*dux Dalmatiae*".[85] Borna se i u vrelu *Vita Hludowici imperatoris*, kada se navodi boj na Kupi, spominje u istom smislu ("*Dalmatiae duci*").[86] On se u navedenim *Analima* za 820. godinu navodi samo po imenu, dakle bez posebnog tituliranja,[87] a isto tako spominje se samo po imenu i u *Vita Hludowici imperatoris* za 820. godinu.[88] Borna je u Einhardovim *Analima* za godinu 821. označen kao "*dux Dalmatiae atque Liburniae*". *Anali* za 821. godinu izvješćuju da je Borna mrtav i da ga je naslijedio Vladislav,[89] a prema anonimnom autoru *Vita Hludowici* Borna je ubijen (*vita privato*),[90] a zanimljivo da se to zbilo u istoj godini kada je on označen kao"*dux Dalmatiae atque Liburniae*". Ne može se iz vrela zaključiti da li je Borna uz franačku pomoć stvarno zavladao i Hrvatima u njihovom krbavsko-ličkom zaleđu. N. Klaić (1920.-1988.) u svojoj posljednjoj i posmrtno objavljenoj studiji obrazlaže mišljenje da su se Hrvati, u doba avarskih osvajanja, iz svoje prvobitne balkanske prapostoj-

---

strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja. Jugoslovenski istorijski časopis /Beograd/, broj 1-2 za 1966. godinu, str. 7.)

84 Usp. i: D. E. Alimov, *Politija Borni*, nav. dj., str. 129.

85 F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 320-322.

86 F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 48.

87 F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 55.

88 F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 61.

89 F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 61.

90 "*I dok Einhardovi anali pod 821. g. naprosto kažu da je Borna, 'defunctus est', pod istom godinom Anonimova 'Vita Hludowici' piše da je on 'vita privato'. Izraz 'defunctus est' znači 'umro je', t. j. 'pokojni je', a 'vita privato' glasi u prevodu 'lišen života' ili drugim riječima: ubijen je.*" (Stjepan Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom.* Godišen zbornik 19, Skoplje, 1967, str. 134.)

bine u zavelebitskom zaleđu,[91] povukli pred Avarima u Karantaniju i odatle se vratili u doba franačko-avarskog rata, pa zaključuje: *"Hrvati su s franačkom pomoći zauzeli županijsku Avariju između Zrmanje, Krke, Dinare, Mosora i mora, pa je upravo u tom dijelu nekadašnje avarske zemlje ili avarskog kaganata njihovo ime Hrvat postalo i sinonim za novoosnovanu državu! Iako već Borna nosi zvučne naslove 'dux Dalmacie et Liburnie', on se, unatoč franačkoj pomoći, ne uspijeva učvrstiti i izvan teritorija svoje županijske Hrvatske. Nežupanijska ili banska Hrvatska ostala je 'pium desiderium' hrvatskih vladara najmanje do prve polovice 10. stoljeća, kad se prvi put, kako spomenusmo, u ovoj županijskoj Hrvatskoj počinju osjećati tragovi utjecaja one druge Hrvatske, koja je još poganska i očito županijskim Hrvatima susjedna zemlja… Kad se knez Borna prvi put pojavljuje u izvorima, Einhard upisuje u svoje anale, među ostalim, i*

[91] Vojislav Nikčević zaključuje: "*S Nadom Klaić se slažem i u tome da je prisustvo predaka Srba i predaka Hrvata na Balkanu vremenski bilo mnogo duže nego što se do skora smatralo, da čak može da seže i u doba znatno prije nove ere... No, moguće da slovjenskijeh onomastičkih imena nema na starijem antičkim kartama usljed toga što ih njihovi autori nijesu bilježili zato što su na njih s prezrenjem gledali kao na 'niže' produkte doseljenijeh slovjenskih pagana (varvara)... No, ipak, na prigovor da na Pojtingerovoj tabli i ostalijem antičkim kartama nema slovjenskijeh naziva mjesta najsigurnije i najprihvatljivije odgovara Stjepan Pantelić iz Mainza /Njemačka/, Strabonom koji navodi da su Rimljani nakon zauzimanja nekog područja odmah mijenjali dotadanja imena rijeka, naselja itd., kao što su Austrijanci sva slavenska imena mjesta u Štajerskoj i Karantaniji germanizirali pa danas više ne znamo kakav je bio slavenski oblik'*." (V. Nikčević, *Kroatističke studije*. Naklada Erasmus, Zagreb, 2002, str. 37-39.) Usporedi: Valentin Putanec, *Ubikacija klasičnih toponima Sisopa i Soroga u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere.* Zagreb, 1992, str. 16.; I. Mužić, *La lingua parlata nella Dalmazia romana*. La cultura nel mondo, Roma, XLV/1991, 1, str. 7-16. /Ovaj rad objavljen je i na hrvatskom jeziku pod naslovom: *O slavenskoj pismenosti na današnjem teritoriju Hrvata u antičko i ranosrednjovjekovno doba.* Kačić. Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga otkupitelja. Sv. 25, god. 25, Split, 1993, str. 385-403./

to da je došao vojvoda Gačana Borna… Nameće se naime misao da su Franci dajući Borni taj naslov, po svoj prilici vjerovali da će im Borna pomoći osvojiti jedan dio banske avarske poganske zemlje u zavelebitskim krajevima. U slučaju pak da je Borna bio već za dolaska Franaka vojvoda u Gackoj – najzapadnijoj zemlji banske avarske zemlje – Franci su, kad je prišao k njima, očito bili uvjereni da je to pravi put da dođu do ostalih banskih pokrajina. Ali na tom istom sastanku u Heristalu pojavljuje se i Ljudevit… Ljudevit se tuži, kao što je poznato, na prefekta furlanske marke Kadolaha i 'smišlja nešto novo', kako tvrdi Einhard. Te su novosti vrlo vjerojatno Ljudevitova želja da proširi svoju vlast također na avarsko bansko područje i zato već godine 819. protiv njega odlazi vojska, ali se vraća ne postigavši ništa… Nema nikakve sumnje da je nestankom Ljudevita i avarska banska zemlja odahnula, jer se riješila odjednom svih osvajača. Franci su prema njoj bili nemoćni, tako da im nije uspjelo poslati u tu njima nepristupačnu zemlju ni prve misionare, te stanovnici njezini ostaju pogani najmanje do sredine X. stoljeća. Zato i car Konstantin u svoje vrijeme oko 959, razlikuje dva hrvatska područja: županijsko (s pokrštenim stanovnicima) i bansko, koje je još uvijek pogansko!... Ali Stara Hrvatska ostaje i za Mađare neosvojiva zemlja… Prema tome, Stara Hrvatska ostaje neosvojiva tvrđava za sve susjede najmanje do sredine X. stoljeća."[92] N. Klaić je precijenila snagu i prostorni obujam avarskih osvajanja, a *Hrvatsku kroniku* zanemarila je kao vjerodostojno vrelo. Klaićka je pošla "*sa stajališta danas već gotovo prihvaćene teorije da su župani i banovi avarski činovnici i upravitelji njihovih, avarskih pokrajina skupljenih u prvo avarsko carstvo"* i na temelju te "teorije" zaključila da su "*sve županske i banske zemlje mogle… za formiranja prvoga avarskoga kaganata pripadati samo*

[92] N. Klaić, *Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*. Croatica Christiana Periodica, XII/1988, broj 21, str. 52, 56-57, 61.

Avarima".[93] Mišljenje (očito i njezino) da hrvatski naziv *ban* potječe od avarskoga osobnog imena vladara Bajana poziva se na poglavlje XXX. *DAI* u kojemu se navodi kako među Hrvatima u Lici, Krbavi i Gackoj vlada "boanos" (boan) koji se u glavi XXXI. *DAI* spominje kao "boeanos" (boean). Međutim, u Hrvata postoji samo naziv *ban* koji se u hrvatskim izvorima oduvijek tako pisao i izgovarao.[94] Nije utvrđeno ni za naziv župan da pripada avarskom rječničkom blagu. Župani postoje u Bugarskoj, Grčkoj te u Čeha i Poljaka. U gl. XXIX. *DAI* stoji da su Hrvati, Srbi, Zahumci, Trivunjani, Konavljani, Dukljani i Pagani imali, kao i ostali *Sklabenoi*, župane starješine.[95]

Iz *Hrvatske kronike* nedvojbeno proizlazi da su Hrvati po avarskom zaposjedanju njima susjednih teritorija u prvoj polovini VII. stoljeća ostali pod avarskim vrhovništvom u krbavsko-ličkom prostoru, na kojemu su se nalazili i sredinom VI. stoljeća i iz kojega nisu nigdje iselili po avarosklavinskom doseljenju. Međutim, točno je sve što je Klaićka zaključila o određenoj političko-teritorijalnoj samostalnosti i neosvojivosti zavelebitskoga zaleđa, ali uz napomenu da su ga tijekom svih tih stoljeća trajno nastavali samo Hrvati. Svi mogući avarski nalazi na krbavsko-ličkom prostoru mogu dokazati samo određeno suživljenje u zajedničkoj državi Hrvata s avarosklavinskim doseljenicima.

---

93 N. Klaić, *Vinodol od antičkih vremena do Knezova krčkih i Vinodolskog zakona*. /Posebna izdanja Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci/. Pazin – Rijeka, 1988, str. 14.

94 "T*vrdnja da je 'ban' postao stezanjem iz 'bojan' protivi se i historijskim činjenicama i glasovnim zakonima. Da je slavenski 'bojan' proizašao iz mongolsko-turskoga 'bajan', trebalo bi istom dokazati, jer može biti i od korijena boj. Istina je doduše, da je kod nabrojenih altajsko-turanskih naroda lično ime 'Bajan' bilo dosta često, ali u povjesnim vrelima nema nigdje ni traga kakovu svjedočanstvu, da je riječ bajan kod njih označivala državno ili vojničko dostojanstvo i imala isto ili barem približno slično značenje kao hrvatski 'ban'*." (Stjepan K. Sakač, *Otkuda Hrvatima 'Ban'?* Život, XX/1939, 7, str. 393.)

95 Detaljnije o problematici naziva *ban* i *župan* usp. I. Mužić, *Hrvatska povijest*, nav. dj., str. 129-134.

Vladislav

Borna je ubijen vjerojatno u siječnju ili veljači 821. godine. Einhardovi *Anali* za godinu 821. izvještavaju da je Bornu iste godine naslijedio Vladislav: "*Na molbu* (*uz suglasnost*) *naroda i uz carev pristanak za njegova nasljednika bi postavljen njegov nećak /sinovac, unuk?) Ladasclavus*".[96] Iz navedene stilizacije ovoga franačkog vrela moguće je zaključiti da je i Borna svojedobno kao *dux* Gačana bio od naroda u Gackoj biran, a kasnije i od Franaka potvrđen.

Trajanje Vladislavove vladavine, koja je počela 821. godine, neutemeljeno se datira do oko 835. godine. *Ann. reg. Franc.* izvješćuju o bijegu Ljudevita 822. godine u Dalmaciju i da ga je u njoj 823. godine ubio Bornin ujak Ljudemisl.[97] *Annales Fuldenses* navode da je Ljudevit[98] došao 823. godine Ljudemislu, koji ga je na prevaru ubio,[99] što može upućivati i na vjerojatnost da je te 823. godine prestao vladati Vladislav. Ne može se isključiti mogućnost, prema *Annales Fuldenses*, da je Ljudemisl 823. stvarno banovao u Dalmaciji. Prema istim *Ann. Reg. Franc* za 823. godinu, Ljudevit bježi Borninu ujaku Ljudemislu koji je u Dalmaciji, a prema *Ann. Fuld.* te godine Ljudevit bježi Ljudemislu, koji je među Dalmatima

---

[96] "*Interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore (Hludowico) consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est.*" (Rački, *Documenta,* nav. dj., str. 325.)

[97] F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 67.

[98] Ljudevitova vladavina obuhvaćala je područje kasnoantičke provincije "Savia" kojoj je glavni grad bio Sisak. Ljudevit je "*dux*" ili "*rector inferioris Pannoniae*", a to je dio današnje Slavonije sa središtem u Sisku. (S. Antoljak, *Da li bi se još nešto moglo reći,* nav. dj., str. 129-139.)

[99] U *Ann. Fuld*. za 823. godinu piše: "*Liudewitus... iterum in Dalmatas ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset, dolo ipsius interfectus est*." (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 67.)

(“*in Dalmatas*”).[100] Moguće je zaključiti, iako ne sa sigurnošću, da je Ljudemisl vladao kao ban samo u Dalmaciji, odnosno nad Dalmatima, dakle ne i u svim dijelovima nekadašnje Liburnije, a to bi značilo da su za njegove vladavine Dalmacija i Liburnija nastavile postojati kao dvije političko-teritorijalne posebnosti.

Mojslav

Tijekom tridesetih godina IX. stoljeća Hrvatima vlada Mojslav o kojemu postoje oskudna vrela. Đakon Ivan u djelu *Chronicon Venetum* piše da je duždd Petar (Tradonik) “*treće godine svoga duždovanja otišao ratnim brodovima zauzeti Sklaveniju*” i da je sklopio mir s Mojslavom (“*cum illorum principe Muisclavo nomine*”.) [101] F. Šišić to događanje datira “*nekako oko g. 839/840*.”[102] Hrvati su se u doba Mojslava oslobodili od Franaka. Rat Hrvata protiv Franaka, koji navodi Porfirogenet, trajao je sedam godina i mogao se dogoditi u Dalmaciji, a ne u Panoniji.

U djelu *DAI* stoji i da su pod carem Mihajlom Mucavim (820.-829.) dalmatinski gradovi “*postali neovisni, te se ni rimskom caru, ni bilo kome nijesu pokoravali*”.[103]

---

100 F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev,* II, nav. dj., str. 61, 67.

101 F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 335. Milan Ivanišević zaključuje da je mletački dužd Petar Tradonik sklopio mir s Mojslavom 839. godine u Vranjicu. (M. Ivanišević, *Otok hrvatskog vladara.* Tusculum, sv. 1, 2008, str. 109-124.)

102 F. Šišić, *Genealoški prilozi*, nav. dj., str. 5.

103 F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 338.

Početak Trpimirove vladavine moguće je datirati najkasnije u 840. godinu i na temelju Tomina podatka da je Justin bio nadbiskup u Splitu 840. godine poslije nadbiskupa Petra, koji se spominje u Trpimirovoj ispravi.[104]

Na vojništvo, koje je unovačio Mojslav u ratu protiv Franaka, mogao se osloniti njegov nasljednik Trpimir koji je, očito, ojačao zatečenu vojnu silu jer je samo uz njezinu pomoć mogao ujediniti sve dijelove svoje velike države, koja je uspostavljena poslije hrvatsko-franačkog rata pod hrvatskim vodstvom kralja Trpimira. O Trpimiru se do godine 1931/32. pisalo na temelju isprave nazvane *Trpimirova darovnica*, koja je sačuvana u najstarijem prijepisu iz 1568. godine. Samo povijesna jezgra ove isprave može se prihvatiti kao istinita. Nada Klaić je detaljno analizirala ovu ispravu i uvjerljivo zaključila da je ona krivotvorina iz XII. stoljeća u kojoj "*ni jedna bitna formula protokola i eshatokola nije sastavljena u oblicima javne isprave IX. stoljeća… Sigurno je da historijski sadržaj TD u cijelosti nije istinit… Učinio je to sastavljač TD koji se poveo za običajem svoga vremena te je vladaru pripisivao odluke koje su išle u korist splitske crkve. Provjeravanje historijskog sadržaja TD otkrilo je njegov rad kao krivotvorinu. On je vjerojatno istinskoj jezgri dodao lažne dodatke.*"[105] U Trpimirovoj ispravi stoji: "*Tri-*

---

[104] "*Najzad poslije propasti Salone u Splitu nalazimo, da su ovo bili stariji biskupi u Splitu: nadbiskup Justin je bio godine inkarnacije osamsto četrdesete…*" (Toma Arhiđakon, *Kronika.* Uredio i preveo: Vladimir Rismondo. Čakavski sabor, Split, 1977, str. 42.) Bulić-Bervaldijev Popis spljetskih nadbiskupa po rezultatima kritičnog istraživanja kamenih i pisanih dokumenata poznaje nadbiskupa Justina iza nadbiskupa Petra. (F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa.* Zagreb, 1912-1913, str. 168.)

[105] N. Klaić, *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXII, Split

pimirus dux Chroatorum," a navodi se i "*regnum Croatorum*."[106] Nije moguće zanemariti podatak da se u toj ispravi navodi kako Trpimir vlada po milosti Božjoj.[107] Ne može se iz sumnjive stilizacije *regnante* zaključiti, kao što su to mislili I. Lučić, F. Šišić i njihovi sljedbenici, da je Trpimir priznavao vrhovnu vlast franačkog cara Lotara.[108] Prijepis te Trpimirove isprave iz XVI. stoljeća upućuje na mogućnost da indikcija može biti i pogrešno prepisana. Pod pretpostavkom da je indikcija točno navedena ne može se sa

---

1960, str. 152-154. Usp. i: N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku.* Globus, Zagreb, 1990, str. 413. "*Navedimo na kraju i podatak zbog kojega se i laiku čini neuvjerljivom Trpimirova darovnica u cjelini: on navodno daje splitskom nadbiskupu zemlje u Lažanima i u Mosoru (Poljicima) s robovima; crkvu Sv. Jurja u Putalju sa svim prostranim posjedima između Kozjaka i mora i između kamenog i željeznog međaša, također s robovima; desetinu od svih prihoda cijelog kraljevskog kliškog posjeda, i to sve za vječna vremena – a u zamjenu za samih 11 libara srebra što mu ih je nadbiskup dao, da bi posuđem opskrbio crkvu u Rižinicama, što odgovara težini od 3,5-4,5 kg srebra. Koji bi se vladar odrekao tako prostranih i plodnih posjeda, brojnih robova i opteretio svoje podanike vječnim davanjem, i to ne u korist svoje vlastite (ninske) crkve, već tuđe splitske.*" (D. Kečkemet, *Kaštel-Sućurac*. "Izdavač Mjesna zajednica Kaštel Sućurac." Split, 1978, str. 59.)

106 Miho Barada, *Dvije naše vladarske isprave*. Croatia Sacra, Zagreb, 1937, str. 32. "*Imenom 'regnum' običavahu i drugi hercezi (franačko- njemački) nazivati svoje države, kada bi htjeli pokazati da vladaju samostalno. Iz toga se dakle vidi, da Trpimir nije bio odvisan ni od istočnoga (bizantinskog) ni od zapadnoga (franačkog) carstav rimskoga. Zato i u povelji ističe, da vlada 'milošću Božjom'."*(Rudolf Horvat, *Povijest Hrvatske.* Knjiga I. Zagreb, 1924, str. 34.)

107 Željko Trkanjec - Pavao Knezović (priredili), *Documenta historiam Croaticam spectantia: (repraesentativa).* 3. izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1995, str. 100-101.

108 Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* NZ Matice hrvatske, 1975, str. 93.

sigurnošću zaključiti na koju se godinu odnosi.[109] Datiranje Trpimirove isprave stvarno je moguće na temelju sljedećih činjenica: Najstariji sin cara Ludviga Pobožnog (814.-840.) je Lothar (umro 855.), koji je okrunjen za suvladara 817. godine. On je Ludvigov suvladar, a u Trpimirovoj ispravi spominje se samo jedan od ta dva suvladara. Treba posebno istaknuti da je Lotar bio regent u Italiji od 822.-825., ali da je u Rimu okrunjen na Uskrs 823., a ne 822. godine.[110] Dakle pouzdano je da je Lotar od 822 do 825. bio regent u Italiji, a da je okrunjen na Uskrs 823. godine u Rimu.[111] Točno je da je "*općeprihvaćeno datiranje s godinom 852, doduše, u skladu s 15. indikcijom, ali ne i s činjenicom da Lotar od 844. god. više nije bio talijanskim kraljem nego njegov sin Ludovik II*".[112]

Iz natpisa "*pro duce Trepim*"(ero) na ulomku lijeve strane zabata u crkvi benediktinskog cenobija u Rižinicama (Solin)[113] može se zaključi(va)ti da je Trpimir započeo vladavinu kao ban Hrvata ili kao hrvatski vojskovođa. U *Čedadskom četveroevanđelju*, pisanom uncijalom V.-VI. stoljeća, uneseni su upisi uglavnom iz IX. stoljeća i u njemu se spominje Trpimir kao *dominus*.

U gl. XXXI. DAI opisuje se vojna snaga velike države u doba Trpimirova kraljevanja: *"Poslije mnogo godina (nakon krštenja Hrvata, primj. F. Šišić), u doba vladara Trpimira, oca vladara Kresimira, iz Francije, koja se nalazi između Hrvatske i Venecije, dođe neki čovjek po imenu Martin, vrlo nabožan, ali u svjetskim*

---

109 Lucius datira ispravu u 838. godinu. (Giovanni Lucio, *Storia del regno di Dalmazia e di Croazia*. Edizioni Lint, Trieste, 1983, str. 149.)

110 *Der Grosse Ploetz*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999, XXXII. izdanje, str. 381.

111 *Lexikon des Mittelalters*, V, 2002, Coron Verlag Monika Schoeller, Lachen am Zürichsee, str. 2123-2124.

112 T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1997, str. 27.

113 Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996, str. 128.

(svjetovnim, pr. I. M.) haljinama, za koga isti Hrvati kažu, da je i dosta čudesa počinio. Onaj nabožni čovjek bijaše slab i sakat u noge, tako da su ga četvorica nosila i prenosila kudgod je htio. On savjetova Hrvate, da do konca života svoga očuvaju ugovor sa svetim papom, naloživši im zakletvu, kao što i papa. Poradi toga niti sagene niti kondure tih Hrvata nikad ne izlaze na vojevanje, osim ako tkogod na njih navali. Na taj način dakle Hrvati, koji se bave trgovinom plove lađama iz grada u grad sve do Poganije (Neretljanske oblasti, pr. F. Šišića) i do dalmatinskoga zaliva i do Venecije… Krštena Hrvatska[114] *može na noge podići konjaništva do 60.000, a pješadije do 100.000 i sagena do 80, a kondura do 100. I sagene imaju po 40 ljudi, a kondure po 20 ljudi, a manje kondure po 10 momaka. Veliku tu moć i množinu naroda imađaše Hrvatska sve do arhonta Kresimira. Pošto pak ovaj umrije, a sin njegov Miroslav vladavši četiri godine od ruke bana Pribine pogibe, kad u zemlji nastade raskol i razdor veliki, umanji se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura, što ih imađahu Hrvati. Sada oni imadu 30 sagena, **kondura većih i manjih i **konjanika i **pješaka*."[115]

Bizantolog Gavro Manojlović još je 1902. godine u svojoj analizi stilizacija u *DAI* nepobitno dokazao da se Porfirogenetov opis hrvatske vojne sile odnosi na Trpimira i deveto stoljeće. "*Ali ako dobro pogledamo u tekst Porfirogenetov za onaj 'ἐκβάλλει', vidimo, da se ne može ticati sadašnjosti Porfirogenetova pisanja. Očito je ona alineja, počinjući se sa ὅτι, nepromijenjeni izvadak (kao što je*

---

114 "*Krštena Hrvatska*", kako se u *DAI* naziva dotadašnji avarosklavinski dio nekadašnje Dalmacije, ima gradove "*Nin, Biograd, Velica, Skradin, Livno, Stolpon, Knin, Karin, i Klavoku*", ali veličina njihovih okolnih područja nije navedena.

115 F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. Nova serija svezak XIII. za 1913 i 1914, Zagreb, 1914, str. 13. (F. Šišić je u ovom prilogu donio izvornik na grčkom iz *DAI* i ovdje citirani prijevod na hrvatski.)

cijeli onaj cap 31. 'De adm. imp.' složen od 8 takih izvadaka, gdje ὅτι – kako je poznato – stoji mjesto današnjega znaka navođenja [" "]) iz nekoga Porfirogenetova izvora, koji je onda za sebe pisao u prezensu (ἐκβάλλει). Da onaj ἐκβάλλει vrijedi za prošlost, još bolje vidimo iz toga, što odmah daljna alineja, govoreći da je rečenu vojnu silu imala Hrvatska za Krešimira, upotrebljava imperfekat εἶχεν. Zatim se tu i smrt Krešimira ne prikazuje razmjerno suvremenom (τελευτήσαντος), pak ni vlada Mirosavljeva (ἄρξαντος) i njegovo umorstvo (ὑπὸ τοῦ Πριβουνία βοεάνου ἀναιρεδέντος), pak ni nutarnji nemiri iza toga ni najmanje nisu prikazani kao suvremeni (διχονοιῶν καὶ πολλῶν διχοστασιῶν εἰς τὴν χώραν γενομένων), a ti su osim toga dugo trajali, kako same riječi Porfirogenetove evo govore. Istom sada dolazi kao posljedak svega perfekat: 'ἠλάττωται καὶ τὸ καβαλλαρικὸν καὶ τὸ πεξικὸν ....', a na koncu cijele te alineje istom dolazi nabrajanje 'sadašnje' (ἀρτίως) umanjene hrvatske vojne snage. Pa možda ni ta 'sadašnjost' nije upravo istovremena s pisanjem Porfirogenetovim, nego s pisanjem njegova pouzdanika, iz kojega on vadi ove očite ekscerpte; taj pouzdanik ipak ne mora biti godinama daleko, osobito ako ne tome mjestu Porfirogenet ne ekscerpira kakvu kroniku, – ali se ovo potonje zbilja čini. Ovo razglabanje Porfirogenetovih obiju alineja u ovom pogledu svakako meće sadržaj njihov u neku prošlost prema vremenu Porfirogenetova pisanja ovih mjesta, i to ne baš u bližnju... Svakako ona druga spomenuta Porfirogenetova alineja djeluje tako, da se po njoj samoj ne mogu ni Krešimir, ni Miroslav ni Pribunja ni građanski oni ratovi postaviti u 5. decenij X. stoljeća. A kamo onda? Mislim da bi ipak najzgodnije bilo, povratiti se na pređašnje, gdje već imamo Trpimira listine od 4. III. 852. Od godine 852. njegove listine pak do pisma Ivana VIII. Domagoju (između 14. XII. 872. i IX. 873.) ima ravnih dvadeset godina, u koje usred burnoga u hrvatskoj po-

vijesti IX. stoljeća može stati vlada Porfirogenetova Krešimira, 4-vlada Mirosavljeva i nutarnji ratovi,...”.[116]

Na bizantskom dvoru morala se pozorno pratiti ratna spremnost susjednih država pa se i zato podatci iz *DAI* mogu držati veoma pouzdanima.[117] Postojanje takove velike hrvatske kopnene i pomorske sile bilo je moguće samo u državi prostorno mnogo većoj od banske Hrvatske. Alfred Rambaud zaključio je da je tada Hrvatska mogla imati od 1,600.000 do 2,000.000 stanovnika, ali moguće je i više. I iz Gottschalkova isticanja da je Dalmacija “*veoma duga zemlja*” može se sa sigurnošću zaključiti da u IX. stoljeću teritorijalni pojam Dalmacije nije bio ograničen samo na nekoliko dalmatinskih gradića.[118] Iz *Čedadskog četveroevanđelja* proizlazi da se u najužoj Trpimirovoj pratnji nalazi ban Pribina, a taj podatak potvrđuje posebnu važnost Krbave i Like u Trpimirovoj državi.

Da je Trpimir raspolagao velikom vojnom silom, potvrđuje i njegovo pobjedonosno ratovanje “*protiv Grka i njihova patricija*” (Gottschalk). Kada se u *DAI* navodi da je bugarski vladar Boris Mihajlo (852.-889.) napao na Hrvate i da je bio prisiljen sklopiti s njima mir, to se moglo dogoditi za Trpimira ili za njegova nasljednika. To dosta jasno potvrđuje navod u gl. XXXI. *DAI* o Hrvatima

---

116 G. Manojlović, *Jadransko pomorje IX. stoljeće u svjetlu istočno-rimske /bizantinske/ povijesti.* Rad JAZU, knjiga 150, “Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički 58”. Zagreb, 1902, str. 99-100.

117 Sve do sredine XX. stoljeća povjesničari nisu sumnjali u Porfirogenetov navod o vojnoj snazi Hrvatske, ali su to uglavnom datirali u prvu polovinu X. stoljeća. U citiranom spisu stvarno stoji u prezentu riječ “može”, dakle nije napisano u smislu da je Hrvatska “mogla nekad”, ali je realno zaključivati usporedbom s drugim navodima u *DAI* da je to zabilježeno na temelju zapisa iz IX. stoljeća. Iz analize grčkoga jezika na temelju sačuvanoga srednjovjekovnoga rukopisa *DAI* nije dokazano da u izvorniku navedena kratica, kada se spominju konjanici, ne znači riječ “tisuća”.

118 Iz cjelokupnoga Gottschalkova svjedočanstva također nedvojbeno proizlazi da su u prvoj polovini IX. stoljeća u Dalmaciji uz *Latine* u gradovima (koji su podložni Bizantu) živjeli još *Dalmatini* i *Sclavi*.

i Bugarima: "*Arhont Hrvatske od početka, to jest od vlade cara Iraklija, podanički je potčinjen caru Romeja i nikada ne beše potčinjen arhontu Bugarske. Ali ni Bugarin ne povede rat protiv Hrvata, izuzevši Mihajla Borisa, arhonta Bugarske, koji pođe i zarati na njih i ne mogavši ništa da učini, zaključi sa njima mir, obdarivši Hrvate i primivši od Hrvata darove. Međutim, ni ovi Hrvati nisu nikada Bugarima plaćali danak, osim što često davahu jedni drugima poklone prijateljstva radi*."[119] "*Ako su dakle Bugari mogli navaliti na Hrvate, morali su oni biti susjedi, a to je moglo biti samo na Drini. Bosna je dakle morala biti i tad još (u IX. stoljeću) u rukama Hrvata, jer nemamo nikakova razloga niti je vjerojatno uzeti, da je ona možda tada bila u rukama Bugara.*"[120]

N. Klaić zaključuje da se ova Porfirogenetova vijest o ratu Mihajla Borisa (852.-889.) s Hrvatima odnosi na Trpimirovo doba,[121] a Ferdo Šišić konkretizira da je Boris "*iz nepoznata razloga okrenuo oružje na Dalmatinsku Hrvatsku, ali ga… Trpimir potuče i primora na mir 855. Taj je rat jasno svjedočanstvo da je Dalmatinska Hrvatska tada morala neposredno graničiti s Bugarskom.*"[122]

U Trpimirovo doba nisu zabilježene borbe Hrvata s Mlečanima, što znači da se mletački gusari nisu usuđivali pustošiti istočnojadransku obalu.

Prvorazredan i izvanredno vrijedan izvor za ranu hrvatsku povijest je traktat poznatoga monaha Gottschalka iz IX. stoljeća iz kojega proizlazi da je Trpimir suvereni vladar i da nije ničiji, dakle ni franački vazal. Dijelovi u Gottschalkovu izvorniku, koji se odnose na Trpimira, u hrvatskom prijevodu, glase:

---

119 B. Ferjančić, *Vizantiski izvori,* II, nav. dj., str. 43-44.
120 D. Gruber, *Študije iz bosanske povijesti*, str. 235.
121 N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku.* Globus, Zagreb, 1990, str. 59.
122 F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975, str. 94.

"*...Kad je naime Trpimir, kralj Sklavina ('rex Sclavorum'),*[123] *krenuo protiv Grka i njihova patricija,* [124] *a naš dvorac bijaše na samoj granici budućeg rata, rekao sam mu (Gottschalkovu učeniku) da ide i da priskrbi sve što je potrebno kralju i njegovoj vojsci, a to mu je i dužnost. Ali ga ipak strašno zakleh Gospodinom Bogom, da ne*

---

[123] Titula *rex* u bizantskom tituliranju ne postoji i u bizantski-grčki jezik prenesena je iz latinskoga. U bizantskoj literaturi postoji *bazileus*, a to je bizantski car, a tek kasnije franački, pa bugarski i srpski car. Papinska vrela neke južnoslavenske vladare nazivaju kraljevima, dok su oni u Bizantu smatrani arhontima. Tako papinske poslanice upotrebljavaju od VI. stoljeća naslov *rex* i za vladare koji nisu bili okrunjeni. Pape u IX. stoljeću bugarskom knezu Borisu daju titulu *rex*, a u Bizantu ga zovu *arhont*.

[124] Primorska su mjesta između 846.-848. godine priznavala vlast Bizanta, ali Trpimir je u tom razdoblju započeo rat i ta je primorska mjesta podvrgnuo pod svoju vlast. "*Njegov (Mislavov) nasljednik Trpimir vodi rat za oslobođenje Splita. U jednome nedavno odkrivenom rukopisu, koji sadrži neke sastavke saksonskog monaha Gottschalka, ovaj pripovieda, da je bio na dvoru kneza i da je tada 'Trpimir, slavenski knez, išao protiv Grka i njihova patricija, a naš je dvorac bio na samoj granici budućega rata'... Ova kratka viest baca sasvim novo svietlo na našu poviest IX. vieka. Ona nam pokazuje, a) da su hrvatski knezovi bili toliko slobodni, da su vodili samostalne ratove, čak protiv Bizanta, b) Trpimir je vodio rat protiv bizantinskog patricija za podvrgnuće Splita svojoj državnoj vlasti. To se razabire odatle, što Gottschalk veli, da je njegov dvorac bio 'na samoj granici budućeg rata'. Kako je on bio gost Trpimirov, to je taj dvorac bio onaj Trpimirov, a ovaj je imao svoje dvorce na Klisu, Biaćima i Postranju (Katić, op. c. s. 15), t. j. baš na granici Splita. Po Gottschalku Trpimir je pobiedio (Katić 1. c. s. 19 n. 39a) i podvrgao Split svojoj državnoj vlasti. Sada nam postaje razumljiv sadržaj Trpimirove povelje, njegova ljubav prema Splitu, kao i izjava splitskog biskupa, da mu je Trpimir 'gospodar' (Šišić, Priručnik, s. 193)... Trpimir je pobiedio Bizant, zagospodario Splitom i nakon ovoga triumfa pokumio se njegovim biskupom,... Povelja govori o 'carstvu Hrvata', i time je rečeno Bizantu, da su Hrvati nasljednici carstva, to jest Dioklecianove tradicije u Splitu.*" (I. Guberina, *Državna politika,* I, nav. dj., str. 60-61, 64.)

uzimlje oružja niti da ide s vojskom, nego da jaše za njima i da pomnjivo pazi kakvo će biti držanje onoga našeg konja. Prema nedavnim naime događajima posve sigurno sam znao da će pobjeda pripasti onom dijelu ljudi (onoj strani) i da će njihova biti pobjeda čiji konji budu veselo išli i svojim pobjedničkim držanjem pokazivali radost. A tako se naskoro i dogodilo, kako je nagovijestilo i unaprijed otkrilo držanje konja koji se veselo poigravao… ***Svi Venetici, naime Latini (homines Latini) koji žive u gradovima na moru, svoga gospodara, tj. grčkog cara, ne zovu dominus nego dominatio. Oni kažu: Benigna dominatio miserere nostri, ili Fuimus ante dominationem, ili Ita nobis dixit dominatio. Da ne bi podcijenio taj gotovo pučki način govora, gledaj što se zbiva na nebu. Umjesto dominus kažu dominatio i oni blaženi duhovi koji među ostalima čine šesti red.***[125] *Tako se dakle za Boga govori Boštvo i Božanstvo. Isto tako Dalmatini ('homines Dalmatini'), kao i Latini uza sve to što su podložni grčkom carstvu, po svoj veoma dugoj zemlji Dalmaciji ('per totam Dalmatiam longissimam revera regione(m)' nazivaju zajedničkim nazivom: kralj i car, kraljevstvo i carstvo. Kažu naime: 'Bili smo pred kraljevstvom' i 'Stali smo pred carstvo' i 'Tako nam je reklo kraljevstvo'. Ali ne misli, da to oni govore s omalovažavanjem.*"[126]

I svi Trpimirovi podanici u njegovoj velikoj državi odnose se prema njemu kao prema kralju, kako to svjedoči Gottschalk, koji je živio na njegovu dvoru. "*Trpimir se ponaša kao pravi mali istočni dinast. Jednostavno ne dopušta da ga njegovi ljudi nazivaju po imenu, nego on svoju vladarsku vlast – personificira! Ponaša se*

[125] Lambot, *Oeuvres théologiques,* nav. dj., str. 208. (M. Grmek donosi prijevod ovoga dijela Gottschalkova navoda, koji je u mene naveden masnijim slovima.)

[126] Cyrille Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais* / D. C. Lambot. Université catholique, Louvain, 1945. XXIV, str. 208. (Prvi sam pasus donio u svom prijevodu. Posljednji pasus Gottschalkova teksta donio sam prema prijevodu I. Guberine.)

dakle kao i bizantski car i po svoj prilici traži također od svojih ljudi da pred njim padnu ničice.”[127]

Trpimir je prvi hrvatski vladar koji nosi titulu “kralj” i nju mu nije dao papa, ali je ona vrjednija od one koju je papa dao Zvonimiru. “*Suprotno starim romantičarskim tumačenjima, titula rex i diadema ili kruna koja uz nju ide, nisu izraz suverenosti već potčinjenosti onome ko je dodeljuje, znak uključivanja u njegov hijerarhijski sistem. Ali, to istovremeno donosi izjednačavanje sa onima koji su u takvom odnosu prema papi ili caru, i stavljanje iznad onih koji nisu u neposrednom odnosu prema nosiocu ‘univerzalne’ vlasti.*”[128]

Gottschalk je živio na kraljevskom dvoru od 845. do kraja 847. godine[129] i on je dobro znao da Trpimir nije samo kralj Hrvata i zato ga točno naziva “*kraljem Sklavina*”. *Sklavinima* su tada nazivani i Hrvati, ali u određenim vrelima i svi raniji goto-sklavinski, a kasnije i avaro-sklavinski doseljenici na teritorij rimske Dalmacije koji su se s vremenom stopili sa starosjediteljima i nastanjivali Trpimirov *regnum*. Iz Gottschalkova traktata proizlazi da je Trpimir nezavisni vladar koji nije podređen ni Francima ni Bizantu.

Trpimirovi odnosi s nadbiskupom Splitu, kojemu je Trpimir bio “gospodar”, bili su izvrsni što se očituje i iz njegove listine u kojoj on naziva nadbiskupa Petra *‘dilectus compater*’ (*‘milim kumom’*).[130]

---

[127] N. Klaić, *Kad je postala hrvatska država* /3/. Start /Zagreb/, broj 502. od 16. travnja 1988, str. 87.

[128] Sima Ćirković - Rade Mihaljčić /priredili/, *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd, 1999, str. 321.

[129] Reinhard Schneider, *Die Südslawen im Lichte erzählender Quellen des Karolingerreiches.* U: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća.* Crkva u svijetu, Split, 1990, str. 245. Ovim se ispravljaju ranija datiranja Gottschalkova boravka u Dalmaciji od (oko) 846. do 848. godine.

[130] “*Da vladari uzimaju za kumove svojih sinova odlične crkvene dostojanstvenike, nije ništa neobično, dapače poznato je, kako su se pape Stjepan III. i Hadrijan I. sami ponudili prvi franačkomu kralju Karlmanu, bra-*

Kraljevi Krešimir (Krišimir) i Miroslav

Kralja Trpimira, koji je vladao do oko 850. godine, a možda i koju godinu više, naslijedio je njegov sin Krešimir/Krišimir ("Krasemer") koji je kraljevao do oko 860. godine. Krešimirov sin Miroslav, prema glavi XXXI. *DAI*, vladao je četiri godine, što znači od oko 860. do 864./865. godine, kada preuzima vladavinu Domagoj.[131] Miroslava je ubio ban Pribina oko 863/864. godine. Moguće je smjestiti u vremenski period od oko 850. do oko 864./865. godine vladavinu Trpimirovih nasljednika Krešimira i četverogodišnju Miroslava, te njegovo ubojstvo od strane bana Pribine (Pribunje) i nerede koji su nastali. U nastalim neredima mogla je prestati i vladavina Hrvata nad svim dijelovima dotadanje velike države.

---

tu i suvladaru Karla Velikoga, a drugi samomu Karlu Velikomu, da budu kumovi kod krštenja njihovih sinova, pa da tako s njima stupe 'u duševno srodstvo'. Imajući taj primjer pred očima, teško dakle da ćemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je spljetski nadbiskup Petar I. bio budi na krstu budi kod potvrde kum Trpimirovu sinu Petru, koji je baš i dobio to ime po svom kumu." (F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, "nove serije sveska XIII. 1913. i 1914.", Zagreb, 1914, str. 7-8.)

131 Ivan Đakon bilježi da je 864. godine ubijen dužd Petar i da je izabran Urso pa nastavlja: "*Naime, prije rečeni dužd Urso žurio se da povede mornaricu protiv slavenskog vladara Domagoja. Ali, čim je ovaj vidio mletačko mnoštvo, nije se upustio u bitku i zatražio je mir. Dužd se zatim, pošto je primio taoce, vratio u Veneciju.*" (F. Rački, *Documenta,* nav. dj., str. 364. Preveo Dane Gruber.)

Domagoj

Domagoj nije bio Trpimirov potomak. On je vjerojatno kao neretvanski ban, čija je banovina bila sastavni dio velike države prethodnih vladara, dakle i Trpimira, nasilno preuzeo vlast zbog čega je i nastala pobuna protiv njega. Domagoj je preoteo vlast u Hrvatskoj, doživio urotu i ubio jednoga od zavjerenika. U jednom manuskriptu, koji je sastavljen od dviju kronika (jedna iz XV., a druga iz XVI. stoljeća), navodi se Domagoja kao princa Neretljana ("*Domoghoi, prinze de Narentani*").[132]

Papa Ivan VIII. piše, između 874. i 875. godine, Domagoju i ovo: "*Osim toga opominjemo Te, da protiv pomorskih razbojnika, koji pod Tvojim imenom (sub pretextu tui nominis) divljaju na kršćane, tim žešće ustaneš, u koliko znaš, da njihova djela potamnjuju čast Tvoga imena. I ako se može vjerovati, da oni putnike napadaju protiv Tvoje volje, a ipak se kaže, da ih Ti možeš ukrotiti, to ako ih ne ukrotiš, smatramo te krivcem.*"[133] Iz ovoga Papina pisma očito je da su "*morski razbojnici*" Domagojevi podanici i da ih on može obuzdati. Papa Domagoja titulira kao *dux Sclavorum*.[134] O teritoriju koji je obuhvaćala Domagojeva vladavina može se zaključivati da je vladao banskom Hrvatskom, županijskom Hrvatskom, Bosnom i Neretvanskom obla-

---

[132] Jakov Stipišić, *Corona Venetorum*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, god. I./1972, br. 1/2, str. 128 - 135. M. Suić ističe da se složenica "-goj", susreće dva puta u osobnom imenu samo "*neretvanskih knezova*" Domagoja i Berigoja. (M. Suić, *Nekoliko spojnica i razdjelnica između Nina i Knina. Iz starije hrvatske povijesti*. U: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejsaža.* /Urednici Miljenko Jurković i Tugomir Lukšić/. Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996, str. 165-167.)

[133] F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Kr. hrvatsko- slavonsko- dalmatinske zemaljske vlade, Zagreb, 1914, str. 201-202. (Preveo I. Guberina.)

[134] F. Šišić, *Priručnik izvora*, I, nav. dj., str. 201.

šću (Paganijom).[135] Ivan Đakon je zapisao da je Domagoj umro 876. godine. "*Zatim je, poslije smrti Domagoja, najgorega kneza Slavena, gospodin dužd Urso i njegov sin Ivan sa Slavenima sklopio mir i slogu* (*'cum Sclavis pacem et concordiam iniit'*). *Ipak protiv Neretljana, s kojima je bio u neprijateljstvu, pošalje vojsku* ('*Tamen adversus Narentanos cum quibus iurgium habebat exercitum misit'*)."[136]

Zdeslav

Ivan Đakon za 878. godinu bilježi: *"Tih je dana Sedesklav iz Trpimirova roda, došao iz Carigrada, pomognut carskom zaštitom, prigrabio banovinu Slavena i potjerao Domagojeve sinove u progonstvo."*[137] Dakle od Domagojeve smrti 876. godine do Zdeslavova preuzimanja vlasti 878. godine može se pretpostaviti da su vladali Domagojevi sinovi. Smisao navoda Ivana Đakona: *"His diebus Sedesclavus, Tibimir ex progenie,..."* može značiti da je Zdeslav prema značenju riječi bio iz Trpimirova roda, ali je bitno iz toga vrela da Zdeslav potječe s teritorija koji se označuje kao banska Hrvatska. Papa Ivan VIII. godine 879. godine piše Zdeslavu: *"Dilecto filio Sedesclavo, glorioso comiti Sclavorum."*[138] Država

[135] Nije vladao Panonijom u kojoj vlada "Montemero" između 873. i 884. (M. Hadžijahić, *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save.* Nav. dj., str. 10.)

[136] F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 364-366. *Sclavi* su Hrvati i s njima je mletački dužd Urso Patricijak, poslije Domagojeve smrti, sklopio mir. Istodobno taj dužd šalje na Neretvane vojsku, što može značiti da su se oni osamostalili poslije Domagojeve smrti.

[137] "*His diebus Sedesclavus, Tibimiri ex progenie, imperiali fultus presidio, Constantinopolim veniens, Sclavorum ducatum arripuit, filiosque Domogor exilio trusit.*" (F. Rački, *Documenta,* nav. dj., str. 373.)

[138] *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. /*Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*./ Sv. I. Listine godina 743-1100. Uredio Marko Kostrenčić. JAZU, Zagreb, 1967, str. 12.

u kojoj je vladao Zdeslav graničila je s Bugarima. Papa Ivan VIII. u citiranom pismu navodi sljedeće: *"Budući da je glas o tvojoj ljubaznosti, dobroti i vjeri u Boga došao sve do nas, s pouzdanjem nalažemo i preporučujemo tvojoj slavi da za ljubav svetih apostola Petra i Pavla, vaših zaštitnika, nazočnom poslaniku kojeg šaljemo k narodu bugarskom omogućite da dođe zdrav i čitav k ljubljenom sinu našem Mihajlu, njihovu slavnom kralju; i pružite mu za ljubav Božju što god mu je potrebno za hranu i odijevanje."*[139] F. Šišić napominje kako se ne može ni pomisliti da bi papinski glasnik mogao proći kroz bizantski teritorij i zaključuje: *"No iz toga valja zaključiti, da su Hrvatska i Bugarska tada neposredno graničile u današnjoj sjevero-istočnoj Bosni uz bugarsku ravnu Slavoniju i Srijem."*[140] Hrvatska je za vladavine i Domagoja i Zdeslava bila država koja je graničila s Bugarskom. *"Da je Dalmatinska Hrvatska neposredno graničila s Bugarskom, dokazuje i to što su pape slali bugarskomu knezu Mihajlu Borisu svoje poslanike preko Dalmatinske Hrvatske, moleći knezove Domagoja i Zdeslava da ih dadu otpratiti do bugarske granice* (*ili do Bugara*)*."*[141] Iz pisma u kojemu papa Ivan VIII. godine 879. moli Zdeslava da omogući miran prolaz poslaniku kojega on (papa) šalje *"narodu bugarskom"* jasno proizlazi da je Zdeslav u toj državi od jadranske obale do granice s Bugarskom stvarno vladao. Zdeslav je vremenski vladao veoma kratko, i to vjerojatno od kraja 878. do početka 879. godine. Ivan Đakon izvješćuje za kraj 878. ili početak 879. godine i ovo: *"U to je doba neki Slaven imenom Brenamir, umorivši Zdeslava, prisvojio njegovu banovinu."*[142]

---

[139] F. Šišić, *Priručnik izvora*, nav. dj., str. 202.

[140] Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* Zagreb, 1925, str. 353.

[141] F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Nav. dj., str. 94.

[142] F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 374.

Branimir

Branimir je, sudeći po papinim pismima, vladao od 879. godine. Imre Boba, pozivajući se na papinske dokumente, hagiografsku literaturu i hrvatsku tradiciju, zaključuje da je tijekom međuvlađa u franačkoj državi (877.-881.) "*Sventoplk, koji je u to vrijeme vladao državom od Bosne do rijeke Rabe u Panoniji, i Branimir, vladar dalmatinskih Hrvata, stavili su pod papinsku zaštitu sebe i svoje države… Sventoplkova podrška Branimira dovela je prvog do sklapanja političkog saveza s Hrvatima. Zajedničke napore Sventoplka i Branimira podržavao je papa Ivan VIII., a to je dovelo do toga da se Sventoplk okrunio za kralja dok je Branimir ostao ban u užoj Hrvatskoj.*"[143]

Iz pisma pape Ivana VIII. Branimiru od 7. lipnja 879. godine može se zaključiti da je i tada Hrvatska graničila s Bugarima. "*I pošto si nas preko svećenika Ivana zamolio, da bi te za veći Tvoj spas blagoslovili svojim blagoslovom, učinili smo to rado. Kad smo naime na dan uzašašća Gospodnjega čitali misu pred žrtvenikom sv. Petra, digosmo ruke u vis, te blagoslovismo Tebe i narod Tvoj i zemlju Tvoju, da uzmogneš ovdje sretno vladati, a po smrti da se na nebesima raduješ za sve vijeke. Ujedno Ti javljamo, da smo ovoga vjernoga*

---

[143] I. Boba, *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište,* nav. dj., str. 395, 398. Martin Eggers pokušava dopuniti I. Bobu ovako: "*Eine entscheidende Rolle spielte zunächst jenes Gebiet, welches Sventopulk vor seinem Regierungsantritt in Moravia (871) beherrschte. Dieses ‚Regnum', wie es in fränkischen Quellen bezeichnet wird, lag nun – im Gegensatz zu Moravia- tatsächlich südlich der von Boba postulierten Drau-Donau-Linie. Es umfaßte allerdings nicht nur Bosnien, wie Boba annimmt, sondern auch Teile des Save-Drau-Stromlandes, des heutigen Slawonien, wo die Forschung den 838 genannten Slawenfürsten Ratimir lokalisiert hatte – zu Recht, wie die Untersuchung erwies, nur daß sich dieses Fürstentum eben weiter nach Süden ausdehnte als bisher angenommen. Dagegen hatte Sventopulks ‚Regnum' nichts mit der ephemeren Reichsbildung des Liudewit von Siscia zu Beginn des 9. Jahrhunderts zu tun.*" (M. Eggers, *Das 'Grossmährische Reich'. Realität oder Fiktion?* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1995, str. 296.)

svećenika Ivana odredili za poslanika bugarskome kralju, pak te molimo, da za ljubav Božju dozvoliš, da to poslanstvo obavi bez krzmanja, pak Ti zato Tvojoj ljubavi mnogo puta zahvaljujemo."[144] Iz ovoga papina pisma nedvojbeno proizlazi da teritorijem koji se prostire od jadranske obale do granice s Bugarskom vlada Branimir. Da je tada na tome konkretnom prostoru u toj državi postojao vladar nadređen Branimiru, onda bi se papa obratio njemu, a ne Branimiru. Branimir je stvarno vladao *banskom* Hrvatskom, *županijskom* (*dalmatinskom*) Hrvatskom i Bosnom, a postoji mogućnost da se ovaj njegov teritorij nalazio u prostorno većoj državi kojom je vladao kralj nadređen, barem nominalno, i Branimiru.[145]

Branimir je mogao vladati i u devedesetim godinama IX. stoljeća. Pismo Pape Ivana VIII. u kojemu on Branimir titulira *comes*, datira se od druge polovine 881. do druge polovine 882. godine. Branimirov natpis pronađen u predromaničkoj crkvi sv. Petra u Muću (sada u Arheološkom muzeju u Zagrebu) uobičajeno se datira u literaturi u 888. godinu.[146]

---

144 F. Šišić, *Priručnik*, nav. dj., str. 202-203. (Preveo I. Guberina.)

145 Između Save i Drave vladao je *dux* Braslav od oko 880. godine do kraja IX. stoljeća. Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, nav. dj., str. 396.

146 Šime Ljubić, *Pisan spomenik iz doba hrvatskoga vojvode Branimira*. Rad JAZU, knj. XXV, Zagreb 1873, str. 92-102. Usp. detaljnije u: Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996, str. 123. /Tabla XLII./ Potrebno je napomenuti da postoje i pobijanja takvoga datiranja. "*Na prvoj ploči je izrađen natpis sa dva reda ornamentike iznad njega, tako da se potpuno jasno vidi, da taj natpis pretstavlja jednu zamišljenu koncepciju, koja je potpuno izvedena i zaključena, tako da slova i brojevi na drugoj ploči, kao i uopšte ta sama druga ploča nemaju sa prvobitnom koncepcijom i izradom samoga natpisa apsolutno nikakve veze. Ta ploča sa svojim slovima i brojevima može pretstavljati samo, ako je u opšte i bila ikada pridodana pomenutom natpisu samo jedan dodatak. Ali valja naglasiti, ako je u opšte ikada pripadala tome natpisu, jer sam natpis to apsolutno isključuje. On je u sebi tako izrađen i tako potpuno do kraja izveden, da se vidi, da je zapravo samo to natpis kneza Branimira, dok ono drugo naprosto potpada pod znak pita-*

Godine 887. dolazi do rata u kojemu Mlečani napadaju Neretvane, o čemu izvješćuje Ivan Đakon.[147] Rat se, kako navodi Dandolo, vodio protiv Neretvana, a odlučna bitka dogodila se pod brdom Biokovom kod Makarske. Ivan Đakon izvješćuje da su Mlečani od tada plaćali godišnji "*uobičajeni danak*" Hrvatima. Bazilije I. (867.–886.) naredio je da Split, Trogir, Zadar, Osor, Rab i Cres plaćaju hrvatskom vladaru tribut mira.[148]

Mutimir

Mutimir je moguće zavladao, kako se u literaturi navodi, od oko 890. godine.[149] U Mutimirovoj ispravi, koja se datira u 892. godinu, spominje se kao posebna potvrda vlasti: "*Muncimiro, divino munere iuvatus Croatorum dux*,"[150] a s obzirom da je ona sačuvana

---

nja... Na drugoj ploči, koja je i bez ornamentike i koja je u prvoj polovici prazna, ono, što je glavno jeste broj VIII. /a/ s tim brojem, ako se on čita zajedno sa gornjom pločom dobija se mesto godine 880 godina 888. Gledajući gornju ploču ko da se ne zapita, ako se je to htelo zašto se na toj gornjoj ploči onim rimskim brojevima nije dodao još i br. VIII, kada je zato toliko mesta bilo. Pogled na jednu i na drugu ploču dovodi do toga, da su to bez ikakve sumnje i potpuno jasno dve posebne stvari. U prvoj ploči imademo izrađeni potpuno svršeni spomenik sa imenom Branimira i godinom 880. Ne može biti nikakve sumnje, da je to originalni spomenik..." (Dušan S. Popović, *Pismo pape Ivana VIII knezu Mutimiru*. U: D. S. Popović, *Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina*. Beograd, 1957, str. 393-410.)

147 F. Rački, *Documenta*, nav. dj., str. 374- 375.

148 B. Ferjančić, *Vizantiski izvori*, II, nav. dj., str. 36.

149 Povijesna jezgra Mutimirove isprave može se prihvatiti kao istinita. U toj ispravi nalaze se riječi da Mutimir sjedi "*na očinskom prijestolju*" ("*residenter paterno solio*") kao i riječi: "*ut donatam a patre meo recolimus*", to jest "*kako se opominjemo, da je darovana od moga oca*". (*Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, nav. dj., str. 22-25.)

150 N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest I.* (*do g. 1107.*). Školska knjiga, Zagreb, 1955, str. 28.

u dosta kasnom prijepisu oznaka *dux* ne mora označavati stvarni sadržaj Mutimirove vladavine. Na arhitravu i zabatu oltarne ograde iz predromaničke crkve sv. Ivana u Uzdolju kod Knina spominje se "*Muncimyr*", a označena je godina, koja se uobičajeno čita kao 895., a u natpisu se Mutimir titulira kao *princeps*.[151] O prostranstvu i čvrstoj snazi Mutimirove vladavine možemo ponešto zaključivati iz podatka u gl. XXXII. *DAI* da su tada u Hrvatsku bježali i nalazili u njoj zaklonište pretendenti za vladavinu u Srbiji.[152] Nemamo podatka u vrelima do kada je Mutimir vladao. Toma u *Salonitanskoj povijesti*, kada spominje nadbiskupa Ivana, navodi "*godine Gospodnje 914. u vrijeme Tomislava bana*",[153] što znači da je prije toga prestala Mutimirova vladavina.

Vrela, od onih kamenih na latinskom jeziku do onih pisanih, različito tituliraju hrvatske vladare od Trpimira do kraja IX. stoljeća. U odnosu na te naslove najvažnije je da su svi ti hrvatski vladari od Trpimira do svršetka IX. stoljeća vladali potpuno nezavisno od Franaka, Bizanta i Mlečana. Hrvatska je u doba njihove vladavine neposredno graničila s Bugarskom, a obuhvaćala je krbavsko-ličku oblast (*'bansku Hrvatsku'*), županijsku Hrvatsku ('*Dalmaciju*' u užem značenju), Bosnu, a povremeno i neretvansku oblast.

---

151 V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, nav. dj., str. 156-157. (Tabla LII.)

152 N. Tomašić, *Život i djela cara Konstantina*, nav. dj., str. 86. Dolasci i odlasci tih srpskih "prinčeva" datiraju se od 891. do oko 895/896. godine. (Klaus Belke – Peter Soustal /Uvod, prijevod i komentari/, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn.* Verlag Fassbaender, Wien, 1995, str. 175.)

153 "*Johannes archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislavi ducis*;" (Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*. Priredio: F. Rački, JAZU, Zagreb, 1894, str. 36.)

Spomen Mutimira na oltarnoj ogradi iz predromaničke crkve sv. Ivana u Uzdolju kod Knina. MHAS u Splitu. Snimio: Z. Alajbeg

Tomislav

Toma Arhiđakon spominje nadbiskupa Ivana u godini 914. "u doba bana Tomislava" ("tempore Tamislavi ducis").[154] Tomislav se spominje i u pismu pape Ivana X (913-928) kao "rex" koji vlada u "provinciji Hrvata i u granicama Dalmacija" ("consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege.") [155] Potom se u još jednom pismu isti papa Ivan X. obraća i "ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata" ("dilecto filio Tamislao regi C(h)roatorum".) [156] Problematika ova dva pisma, a posebno njihova datiranja, ne izgleda da je do danas u historiografiji u potpunosti riješena.[157]

---

154 Fr. Rački, *Thomas Archidiaconus:Historia Salonitana.* JAZU, Zagreb, 1894, str. 36. Usp. Toma Arhiđakon, *Kronika*. Split, 1977, nav. dj., str. 42.

155 F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije,* nav. dj., str. 213. Usp. N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest,* nav. dj., str. 30.

156 F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije,* ibid., str. 216. Usp. N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest,* nav. dj., str. 31.

157 K. Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059 – 1075*. Zagreb, 1930, 119 str. (Poseban otisak iz časopisa: Bogoslovska smotra, Zagreb, 1930, godište XVII/, broj 3.) Usporedi i: K. Šegvić, *Toma Splićanin: državnik i pisac 1200–1268*. Matica Hrvatska, Zagreb, 1927, str. 166-172. Na veoma vrijedno i detaljno obrazloženo Šegvićevo mišljenje kritički se osvrnuo, iako ne i sasvim uvjerljivo, samo I. Guberina u tekstu: *Autentičnost splitskih sabora*. U knjizi: *Državna politika hrvatskih vladara.* Prvi dio, nav. dj., str. 165-170.

IV.

Kraljevanje Mihovila (Mihajla) Krešimira i Stjepana Držislava u kontinuitetu od oko 926. do poslije 976. godine

I.
Uvod

“Sve do danas nijesu riješena mnoga pitanja iz rodoslovlja hrvatskih narodnih vladara. Još uvijek nije raščišćeno pitanje najstarijih općih hrvatskih vladara, niti rodbinski odnošaj onih u IX. stoljeću, napose Trpimirovića i Domagojevića… Ovo nam sve govori, da je potrebno, na osnovu vjerodostojnih izvora i svih suvremenih povijesnih pomagala, pretresti još jednom pitanje redoslijeda hrvatskih vladara i utvrditi njihova imena, vrijeme vladanja i međusobno srodstvo.”

Dominik Mandić[158]

1.
Šišićevo pogrješno datiranje hrvatskih kraljeva iz *De administrando imperio*: Trpimira, Krešimira i Miroslava u X. stoljeće

U gl. XXXI. *De administrando imperio* (u daljnjem tekstu: *DAI*) spominje se i to u neprekinutom nizu vladanja hrvatske kraljeve (*arhonte*): Trpimira, koji je Krešimirov otac, i Krešimirova sina Miroslava. U gl. XXXI vrela *DAI* sadržani su podatci o vladavini tih hrvatskih kraljeva, koji u prijevodu Ferde Šišića glase:

---

[158] D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963, str. 327.

"*Poslije mnogo godina* (nakon krštenja Hrvata, primj. F. Šišića)*, u doba vladara Trpimira, oca vladara Kresimira, iz Francije, koja se nalazi između Hrvatske i Venecije, dođe neki čovjek po imenu Martin, vrlo nabožan, ali u svjetskim* (svjetovnim, primj. I. M.) *haljinama, za koga isti Hrvati kažu, da je i dosta čudesa počinio. Onaj nabožni čovjek bijaše slab i sakat u noge, tako da su ga četvorica nosila i prenosila kudgod je htio. On savjetova Hrvate, da do konca života svoga očuvaju ugovor sa svetim papom, naloživši im zakletvu, kao što i papa. Poradi toga niti sagene niti kondure tih Hrvata nikad ne izlaze na vojevanje, osim ako tkogod na njih navali. Na taj način dakle Hrvati, koji se bave trgovinom plove lađama iz grada u grad sve do Poganije* (Neretljanske oblasti, primj. F. Šišića) *i do dalmatinskoga zaliva i do Venecije… Krštena Hrvatska može na noge podići konjaništva do 60.000, a pješadije do 100.000 i sagena do 80, a kondura do 100. I sagene imaju po 40 ljudi, a kondure po 20 ljudi, a manje kondure po 10 momaka. Veliku tu moć i množinu naroda imađaše Hrvatska sve do arhonta Kresimira. Pošto pak ovaj umrije, a sin njegov Miroslav vladavši četiri godine od ruke bana Pribine pogibe, kad u zemlji nastade raskol i razdor veliki, umanji se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura, što ih imađahu Hrvati. Sada oni imadu 30 sagena, **kondura većih i manjih i **konjanika i **pješaka*."[159]

Gavro Manojlović u svojoj analizi citiranih stilizacija u *DAI* 1902. godine zaključio je da se navedeni Porfirogenetov opis odnosi na hrvatske kraljeve u devetom stoljeću i to je obrazložio ovako:

"*Ali ako dobro pogledamo u tekst Porfirogenetov za onaj 'ἐκβάλλει', vidimo, da se ne može ticati sadašnjosti Porfirogenetova pisanja. Očito je ona alineja, počinjući se sa ὅτι, nepromijenjeni izvadak (kao što je cijeli onaj cap 31. 'De adm. imp.' složen od 8*

[159] F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. Nova serija, svezak XIII. za 1913 i 1914, Zagreb, 1914, str. 13.

takih izvadaka, gdje ὅτι – kako je poznato – stoji mjesto današnjega znaka navođenja [“ “]) iz nekoga Porfirogenetova izvora, koji je onda za sebe pisao u prezensu (ἐκβάλλει). Da onaj ἐκβάλλει vrijedi za prošlost, još bolje vidimo iz toga, što odmah daljna alineja, govoreći da je rečenu vojnu silu imala Hrvatska za Krešimira, upotrebljava imperfekat εἶχεν. Zatim se tu i smrt Krešimira ne prikazuje razmjerno suvremenom (τελευτήσαντος), pak ni vlada Mirosavljeva (ἄρξαντος) i njegovo umorstvo (ὑπὸ τοῦ Πριβουνία βοεάνου ἀναιρεδέντος), pak ni nutarnji nemiri iza toga ni najmanje nisu prikazani kao suvremeni (διχονοιῶν καὶ πολλῶν διχοστασιῶν εἰς τὴν χώραν γενομένων), a ti su osim toga dugo trajali, kako same riječi Porfirogenetove evo govore. Istom sada dolazi kao posljedak svega perfekat: ‘ἠλάττωται καὶ τὸ καβαλλαρικὸν καὶ τὸ πεξικὸν ....’, a na koncu cijele te alineje istom dolazi nabrajanje ‘sadašnje’ (ἀρτίως) umanjene hrvatske vojne snage. Pa možda ni ta ‘sadašnjost’ nije upravo istovremena s pisanjem Porfirogenetovim, nego s pisanjem njegova pouzdanika, iz kojega on vadi ove očite ekscerpte; taj pouzdanik ipak ne mora biti godinama daleko, osobito ako ne tome mjestu Porfirogenet ne ekscerpira kakvu kroniku, – ali se ovo potonje zbilja čini. Ovo razglabanje Porfirogenetovih obiju alineja u ovom pogledu svakako meće sadržaj njihov u neku prošlost prema vremenu Porfirogenetova pisanja ovih mjesta, i to ne baš u bližnju... Svakako ona druga spomenuta Porfirogenetova alineja djeluje tako, da se po njoj samoj ne mogu ni Krešimir, ni Miroslav ni Pribunja ni građanski oni ratovi postaviti u 5. decenij X. stoljeća. A kamo onda? Mislim da bi ipak najzgodnije bilo, povratiti se na pređašnje, gdje već imamo Trpimira listine od 4. III. 852. Od godine 852. njegove listine pak do pisma Ivana VIII. Domagoju (između 14. XII. 872. i IX. 873.) ima ravnih dvadeset godina, u koje usred burnoga u hrvatskoj povijesti IX. stoljeća može stati vlada Porfirogenetova Krešimira, 4-godišnja vlada Mirosavljeva i nutarnji ratovi, započeti umorstvom kneza Miroslava banom

Pribunjom (Prvunjom), iz kojih je onda niklo vladanje krepkoga Domagoja, vladara - ne iz ‹Trpimirova koljena›. Prema tomu bi Krešimir Stariji bio hrvatskim kraljem direktno prije Držislava, koji se u listini prvi put pojavljuje (Rački, Doc.) oko godine 978. Pa to se sasvim dobro sudara s onom glasovitom ninskom listinom Petra Krešimira od c. 1062., u kojoj se ničim ne spominje vlada (makar samo od 4 godine) kakova Miroslava (tobožnjega sina ovoga Krešimira, a brata ovoga Držislava), premda se očito vidi da je sastavljaču listine upravo stalo bilo da počevši od Krešimira Starijega sve do Petra Krešimira (kroz po prilici 84 godine!) navede sve kraljeve (i banove); u spominjanju neprekidnoga niza tih vladara upravo i jest juridički živac ove listine pro praeterito, a imena tih vladara ne spominje listina možda kao izdaváčâ ponovnih potvrda one darovnice Krešimira Starijega, nego tim imenima podrobnim načinom bilježi upravo vrijeme (‹Quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislai ...›), koje je proteklo od prve darovnice do ove listine. Ali tu će mi se prigovoriti, da ime bana Pribyne u ovoj listini jamči za identičnost Krešimira Starijega s Porfirogenetovim Krešimirom, jer se u Porfirogeneta veli, da je Krešimirova sina Miroslava srušio ban Pribounía. Nego, na to bi se moglo odgovoriti: 1. da samo ime ‹Pribyna› u latinskom možda nije identično s Pribounía , jer se Pribounía može čitati upravo Prvunja (i = ь b = v); 2. ako ime i jest identično, to lica ne moraju biti ista, pošto je sasvim lako moguće jedan Pribina ban u IX. stoljeću, a jedan u X.”[160]

[160] G. Manojlović, *Jadransko pomorje IX. stoljeće u svjetlu istočno-rimske /bizantinske/ povijesti*. Rad JAZU, knjiga 150, “Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički 58”. Zagreb, 1902, str. 99-102. Bizantolog G. Manojlović (1856.-1939.) autor je i posebne *Studije o spisu ‘De administrando imperio’ cara Konstantina VII. Porfirogeneta*. (Rad JAZU, 1910.-1911.) Engleski bizantolog James Howard-Johnston u radu objavljenom godine 2000. godine dopunja G. Manojlovića u smislu da je sre-

F. Šišić je 1906. godine u svojoj knjizi *Hrvatska povijest* hrvatske kraljeve iz *DAI*: Trpimira, Krešimira i Miroslava, kao i G. Manojlović datirao u deveto stoljeće, a opisanu vojnu snagu Hrvata posebno u doba Trpimira. [161] Međutim, F. Šišić je u raspravi objavljenoj u jednom izdanju za 1913. i 1914. godinu u potpunosti promijenio izneseno mišljenje i predatirao navedene hrvatske kraljeve iz *DAI* Trpimira, Krešimira i Miroslava u X. stoljeće, s obrazloženjem, koje se radi korektnosti donosi u opširnijim izvodima, kako slijedi:

---

dišnji dio *DAI,* bio sastavljen prije konačne redakcije spisa u X. stoljeću. (James Howard-Johnston, *The De administrando imperio: a re-examination of the text and a re-evaluation of its evidence about the Rus.* U: Kazanski, M. – A. Nercessian C. Zuckerman (ed.). *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. (Actes du colloque international tenu au Collège de France en octobre 1997). P. Lethielleu, Paris, 2000, str. 301–336.)

161 "*I vojna mu je snaga bila velika: za njegova je vladanja mogla kneževina hrvatska podići na noge 100.000 pješaka i 60.000 konjanika, dok je na moru imala osamdeset velikih brodova, na svakom po četrdeset ljudi i sto manjih sa deset do dvadeset momaka… Na ovoj visini i snazi održa Hrvatsku sin i nasljednik njegov Krešimir (oko 854. do 862.), dapače, kad je na njega udario bugarski knez Boris (Mihajlo), prisili ga na mir i obnovu prijateljstva… Država hrvatska za knezovanja Trpimirova i Krešimirova prostirala se uz obalu morsku od Raše do ušća Neretve (obuhvatajući dašto i sve otoke), te na istok do Dunava kod Beograda i nešto preko Drine, dok je na sjeveru bila Sava granicom. Po skoroj smrti Krešimirovoj, kad ga naslijedi sin Miroslav (oko 862.-865.), uze država hrvatska poradi nutarnjih nemira naglo padati. Protiv Miroslava naime podiže se buna, na čelu joj ban Pribunja, u kojoj nesrećni knez pogine. Urotnici podignu na prijesto kano kneza Domagoja (oko 865.-876.), koji ne bijaše od roda Trpimirova. Za tih buna spade veoma snaga Hrvatske na kopnu i moru, jer ona izgubi s jedne strane Bosnu i preko-drinske krajeve do Dunava, a s druge Neretljansku oblast.*" (F. Šišić, *Hrvatska povijest*. I. *Od najstarijih vremena do godine 1526*. Zagreb, 1906, str. 43-44.)

"Ove su careve vijesti svi historici od Lucija dalje prenosili na kneza Trpimira, pa su dosljedno tome onda iza njega, a pred kneza Domagoja stavljali u niz hrvatskih vladara još i Kresimira i Miroslava, dapače neki su grješkom još i banu Pribini dali bar neko časovito vladarsko mjesto, premda za takovo mnijenje riječi cara Konstantina ne daju baš nikakova uporišta. Dok se još uzimalo, da Trpimirova listina pada u godinu 837., a za početak Domagojeva vladanja znalo se pouzdano, da nekako počinje oko 864., bilo je i dosta vremena, da se ispuni vladanje trojice vladara, naime otprilike oko dvadeset i sedam godina, pa tako se znatna ova praznina od 837. do 864. sama po sebi nametala historicima, da uz ime Trpimirovo one isprave nadovežu kazivanje cara Konstantina Porfirogeneta. No otkad je dokazano i stavljeno izvan svake sumnje, da je Trpimirova isprava izdana 852., ili drugim riječima, da je vrijeme od onih pomenutih dvadeset i sedam godina sada stegnuto u bitnosti (ako uzmemo, da je za Trpimira apsolutno sigurna samo 852.) na dvanaest godina, od kojih bi dapače četiri godine imale otpasti na samoga Miroslava, morao je nastupiti preokret u shvaćanju onoga mjesta u cara Konstantina... Ali naš rezultat o Trpimirovim sinovima zahtijeva sada očito, da se oni Konstantinovi vladari, naime Trpimir, Kresimir i Miroslav, odmaknu iz IX. vijeka i opet metnu natrag u X. vijek. Jer ne dajući veće cijene toj čudnoj misli, da knezovi Mislav i Trpimir moraju odmah nakon zajamčena vremena njihova vladanja, naime 839./840. i 852. i prestati vladati, da se tako upravo vještački dobije onaj razmak vremena, što je nuždan, da se uzmognu smjestiti tri vladara, i to otac, sin i unuk, dakle tri ljudske generacije, - svakako ne možemo tako olako proći pored činjenice, da bi za slučaj vladarskoga niza: Trpimir otac, Kresimir sin i Miroslav unuk, dolazio na prijestolje drugi (inače sigurno nam poznati) sin Trpimirov Zdeslav, punih četrnaest godina, a treći (također izvan svake sumnje poznati nam sin Trpimirov) Mutimir čak punih dvadeset i sedam godina poslije njihova bratića ili sinovca, naime Miroslava. Mi ćemo

stoga još jednom podvrći reviziji pitanje o hronološkom smještenju one trojice Konstantinovih vladara hrvatskih. Ponajprije treba da posvetimo pažnju kazivanju cara Konstantina o velikoj vojnoj snazi države hrvatske, kao i o 'množini naroda', dakle drugom riječi o prostranom teritoriju, jer je s njime dašto u najtješnjoj i nerazdruživoj vezi ta 'množina naroda'... A sada pitamo, može li se takova snažna vojna organizacija zamisliti u IX. vijeku, naime u doba kneza Trpimira iz poznate listine od 852., u doba kad je Hrvatska nesumnjivo priznavala franačku vrhovnu vlast?... Ne dajući baš osobite važnosti onom historičkom prezentu (ἐκβάλλει) svakako se slažem s Drinovom u tom, da se one careve riječi, što ih veže uz pad hrvatske velike vojne snage, a koje glase: 'sada (ἀρτίως) oni (sc. Hrvati) imadu 30 sagena...', bezuvjetno pristaju u njegovo doba, dakle baš u sadašnjost, u čas kad je car pisao svoje djelo, naime između g. 949. i 952., te da su logički završetak čitavoga prikaza Hrvatske u doba Trpimira, Kresimira i Miroslava. Prema tome držim, da je Rački sasvim ispravno odredio vladanje ove trojice vladara u g. 928. do 949. I ja priznajem, da je car Konstantin pisao ono o hrvatskoj historiji na osnovu izvještaja, a ne samo po slušanju, na što nas već i upućuju one latinske genetivne forme njihove... koje je zacijelo pridržao iz svoga latinski pisanoga predloška, što ga je dašto dobio od kojega svoga pouzdanika iz dalmatinskih gradova... Da ono ὅτι, kao znak za citat, za naše današnje „ ", ne mora samo važiti za prošlost, pokazuje to, što car i opisivanje dalmatinskih gradova, koje je bezuvjetno suvremeno, počinje sa ὅτι, a tako i nabrajanje suvremenih gradova u Hrvatskoj, Srbiji, Zahumlju, Travunji, Konavlima, Duklji, Poganiji (Neretljanskoj oblasti), kojemu još izrijekom stavlja naslov, koji je sam napisao... Šta više, odlomak u kojem govori o granicama Madžara, i to nakon propasti Moravske (dakle poslije 906.), Konstantin i opet počinje sa ὅτι. Takih bih primjera mogao navesti iz djela careva ‹de administrando imperio› vrlo mnogo, pa sve se čini, da ono ὅτι ne mora vazda baš da bude isključivo znak za citat izvora budi

starijega budi novijega postanja…[162] *Isto je tako tvrdnja, da sigurno zajamčeni ban Pribina za vladanja kralja Kresimira, oca Držislavljeva, dakle prije g. 970., nije isto lice s Konstantinovim banom Pribinom, subjektivna konjektura, koja naspram ove činjenice upravo nikako ne može da sebi pribavi autoriteta. Jer treba dobro pripaziti, da se ne radi naprosto o identičnosti imena, već - a to je kud i kamo važnije, - o identičnosti dostojanstva banskoga. Savjestno pak istraživanje Klaićevo pokazalo je, u IX. vijeku ne samo da se ne spominje u sačuvanim izvorima banska čast, već se može uzeti kao utvrđena činjenica, 'da u Hrvatskoj između Zrmanje i Cetine nema kroz čitavo IX. stoljeće mjesta banu, a prema tome nema on ni vlasti u toj kneževini. Tek u X. stoljeću, možda u ono vrijeme, kad se od hrvatskih kneževina i oblasti oko g. 925. stvorila hrvatska kraljevina, postao je ban kraljevim zamjenikom i u užoj Hrvatskoj… Nikako ne mogu dakle da uvidim, da treba da odstupimo od Drinovljevog i Račkovog mnijenja, da je baš taj ban Pribina veoma snažan argument, da ona tri vladara padaju u prvu polu X. vijeka… Prema tome dakle držim, da se ona tri Konstantinova hrvatska vladara imadu prenijeti u prvu polu X. vijeka, otprilike onako, kako je to učinio Rački, to jest poslije g. 928., pa sve do g. 949… No dok je sigurno zajamčen rod ove trojice vladara, naime da su oni otac, sin i unuk, nije nikako poznat rodbinski odnošaj s jedne strane između Mutimira i Tomislava, a s druge između Tomislava i nasljednika mu kralja Trpimira. Kod rješavanja ovoga pitanja treba svakako uzeti na um ono, što piše car Konstantin Porfirogenet u glavi XIX.: 'Veći dio tih Slavena (to jest Hrvata, Srba itd.) ne kršćavahu se, nego dugo bijahu nekršteni. Tek za Vasilija, hristoljubivoga cara, pošalju poslanike moleći ga i zaklinjući, da pokrsti one od njih, koji nijesu kršteni… A kad su se*

[162] Ne može se zanemariti u kontekstu ove problematike bitna činjenica koja "posebno vrijedi za Porfirogeneta, koji i izraze: 'sada', 'upravo sada' upotrebljava u svojim djelima za razmake od 10 do 100 godina." (D. Mandić, *Rasprave i prilozi,* nav. dj.,1963, str. 212.)

pokrstili, pošalje im arhonte, koje su sami htjeli i unapred naznačili od roda, koji su poštovali i ljubili. I otada do današnjega dana (t. j. 949.) od istih su rodova arhonti njihovi (to jest Hrvata, Srba itd.) i ne od drugoga.' Ja sam naumice čitavu stavku Konstantinovu iznjeo, da se jasno vidi, u kojoj i u kakovoj su vezi ove odlučne posljednje riječi, iz kojih nedvojbeno slijedi, da su kod Hrvata i Srba vladale u prvoj poli X. vijeka (dakle u Konstantinovo doba) prave dinastije s neprekidnom tradicijom bar sve do u doba cara Vasilija I. Makedonca. Prema tome zaključujem, da su Mutimir i Tomislav, a tako i Tomislav i Trpimir bili u vrlo bliskom krvnom rodu, naime članovi jedne te iste porodice. Treba nadalje i dobro uočiti ime drugoga Trpimira, jer je odavno već poznato, da se baš u jednoj istoj porodici vrlo rado opetuju neka imena; tako viđamo, kako se ime Kresimir četiri puta opetuje, i to budi u prvoj, budi u drugoj generaciji. Stoga mislim, da smijemo nekom većom vjerojatnošću u Tomislavu gledati sina Mutimirova, na što nas već upućuje zrelije doba Mutimirovo, kada zasjede prijestolje, dok je drugi Trpimir budi sin Tomislavljev, budi brat njegov, noseći tako ime pradjedovo, odnosno djedovo. Razumije se, tu se ne da ništa odlučna i sigurna kazati, jer manjkaju izravni podaci, ali prema onomu, što kaže Konstantin Porfirogenet, pa prema samom imenu Trpimir, bilo bi baš hiperkritički posumnjati u tješnju krvnu vezu između vladara Mutimira, Tomislava i Trpimira."[163]

F. Šišić je vjerovao da poslije Tomislava, između 928. i 949. godine, treba staviti Konstantinove vladare Trpimira, Krešimira i Miroslava. On, a poslije njega i sljedba njegovih pristaša, pretpostavlja da je iza Tomislava vladao Trpimir II., "vjerojatno njegov mlađi brat", i to od oko 928. do oko 935. godine. Potpuna je fantazija i tobožnje postojanje Krešimira I. kao Trpimirova sina koji je vladao od oko 935. do 945. godine.[164]

163 F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 14-18, 58-59.

164 F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. "Izdano troškom naklade školskih knjiga." Zagreb, 1925, str. 431.

F. Šišić je, na temelju svoga navedenoga obrazloženja, predložio sljedeći redoslijed hrvatskih kraljeva u X. stoljeću:

"1. Tomislav 924., umro poslije 928.

2. Trpimir II. poslije 928. do 935. (?)

3. Kresimir I. 935. (?) - 945.

4. Miroslav 945. - 949.

5. Mihajlo Kresimir II. 949., umro prije 970.

6. Stjepan I. Držislav prije 970., umro oko 995.

7. Svetoslav oko 995. - 1000.

8. Kresimir III. 1000., umro poslije 1030. i Gojislav 1000. do poslije 1019., *suvladari.*" [165]

Vjekoslav Klaić je prvi 1925. godine izrazio mišljenje da je kralj Trpimir II. povjesničarska izmišljotina: "No još je veća neprilika, što Konstantin o imenovanim hrvatskim vladarima govori tako neodređeno, da se dosad nije moglo ustanoviti, u koje stoljeće da se svrstaju rečeni vladari, da li u IX. stoljeće ili u X.? Svi historičari od Luciusa do Dümmlera ređali su ih u IX. stoljeće, naročito u vrijeme između god. 852. (837.) i 864.; noviji povjesničari počev od Drinova i Račkoga pak do Šišića meću ih u X. stoljeće, i to u vrijeme od god. 931. (935.) do 949. No jedni i drugi su osjećali,

---

[165] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, nav. dj., str. 87. Šišić u kasnijim izdanjima svojih pregleda hrvatske povijesti nije u biti odstupao od ove kronologije hrvatskih kraljeva. Tako je Tomislavu vladavinu datirao od "oko 910-928", a Trpimira II. od "oko 928-935". Usp. Ferdinand Šišić, *Geschichte der Kroaten.* Matica hrvatska, 1917, str. 150.; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.* II. dopunjeno izdanje. Tisak i naklada St. Kugli, 1920, str. 112.; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. "Izdano troškom naklade školskih knjiga." Zagreb, 1925, str. 431.

da su periode od 852.-864. ili 931.-949. suviše malene za četiri arhonta i još jednoga bana, pa su zato od četiri arhonta načinili tri, poistovjetovavši Trpimirova sina Krešimira s Miroslavljevim ocem Krešimirom. Ali ni tim nijesu se mnogo pomogli, jer su morali stvoriti skroz fantastičnoga arhonta Trpimira II., da bude djed ubijenomu arhontu Miroslavu." [166]

Engleski povjesničar S. Runciman 1930. godine u knjizi *A History of the first Bulgarian empire* (London, 1930.) u potpunosti je odbacio Šišićev redoslijed hrvatskih vladara i povratio se na staro mišljenje, prema kojemu bi Porfirogenetov Trpimir bio istovjetan s hrvatskim kraljem Trpimirom iz sredine IX. stoljeća.[167] Na Klaićevo i Runcimanovo upozorenje nitko se od povjesničara nije osvrnuo do izdanja isprave kralja Krešimira iz 950. godine objavljene u *Diplomatičkom zborniku* 1967. godine.

2.
Neutemeljenost datiranja hrvatskih kraljeva Trpimira, Krešimira i Miroslava iz *De administrando imperio* u X. stoljeće

Doprinos Ferde Šišića hrvatskoj historiografiji respektabilan je, ali to ne znači i da su sve njegove prosudbe točne pogotovo poslije otkrića nekoliko povijesnih vrela u novije doba. Tako nijedan od razloga kojima F. Šišić i njegovi sljedbenici opravdavaju datiranje hrvatskih kraljeva Trpimira, Krešimira i Miroslava iz *DAI* u X. stoljeće nije dokazan pa u tom smislu obrazlažem kako slijedi:

F. Šišiću je u ocjeni navoda iz Porfirogenetova vrela bilo posebno važno da se Trpimirova darovnica (sačuvana samo u prijepisima,

---

[166] V. Klaić, *Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara.* Nastavni vjesnik, knjiga XXXIII, Zagreb, 1925, str. 276.

[167] Usp. D. Mandić, *Rasprave i prilozi,* nav. dj., str. 327, 346.

od kojih je najstariji iz 1568. godine) može datirati u 852. godinu i da je Trpimir priznavao vrhovnu vlast franačkog cara Lotara, što se ne može zaključiti iz dvojbene stilizacije *regnante*. Trpimirova isprava datirana je ovako: “Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege per indictionem XV sub die IIII Nonis Martii … ego… Tirpimir, dux Chroatorum, iuuatus munere diuino.”[168] Lujo Margetić osvrnuo se 1983. godine na Šišićevo mišljenje da je, prema toj stilizaciji u ispravi, Trpimir priznavao vlast franačkog cara Lotara (840. – 855.) kao kralja Italije i zaključio: “Trpimir doista nije imao nikakva razloga da bi priznavao čak i sjenku vrhovništva takvom vladaru. Uostalom,…Trpimir smatra sebe vladarom Hrvata ‹Božjom pomoću›, čime isključuje bilo kakav odnos podređenosti. S druge strane, Trpimir datira po Lotaru ispravu iz 852. godine … isključivo zato da bi naglasio – kako ni u kojem slučaju ne potpada pod bizantskog cara. Takav način datiranja bio je u našim – i ne samo u našim – ranosrednjovjekovnim ispravama vrlo čest.”[169] L. Margetić je 1994. godine uvjerljivo dopunio svoje ranije zaključivanje na sljedeći način: “Godina 852. prihvaćena je zato što je to jedina godina za vrijeme Trpimirova vladanja koja odgovara 15. indikciji. Ali, to rješenje izaziva velike teškoće. Poznato je da je Lotar odmah nakon smrti svojega oca još 840. otišao iz Italije i da se više nikad u nju nije vratio. Osim toga, on je 15. lipnja 844. dao okruniti svojega sina Ludovika II. za talijanskog kralja. Dakle, od 844. Lotar je franački car i tako se uvijek i beziznimno naziva (imperator augustus). Više se nikad nije nazivao talijanskim kraljem. Od toga vremena talijanskim se kraljem nazivao, dakako, njegov sin. Zar je doista moguće da Trpimir, jedan od najmoćnijih i naj-

---

[168] Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović (priredili), *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, (743 – 1100).* I, JAZU, Zagreb, 1967, str. 4.

[169] L. Margetić, *Marginalije uz rad V. Košćaka ‘Pripadnost istočne obale*’. Historijski zbornik, Zagreb, 1983, godište XXXVI (1), str. 267.

uglednijih vladara u ovom dijelu Europe, nije znao o toj promjeni? I to Trpimir koji je, kao što je poznato, ugostio neko vrijeme slavnoga benediktinskog redovnika Gottschalka koji se sklonio na njegov dvor 846/848… Kako je Mislav vladao u Hrvatskoj 839., a Ludovik II. bio, kao što je poznato, proglašen italskim kraljem 15. lipnja 844., Trpimirovu ispravu valja datirati između te dvije godine. Zbog toga godine Mislavova vladanja treba sigurno pomaknuti unatrag, npr. 'o. 833-839.' Iz toga bi slijedilo da je nova dinastija Trpimirovića vjerojatno započela vladati u Hrvatskoj početkom tridesetih godina IX. stoljeća."[170]

Trpimir je vladao kao moćni kralj u velikoj državi koja je graničila s Bugarskom, a to znači da je ta država imala i dovoljnu "množinu naroda" iz kojega se mogla regrutirati premoćna vojna sila koja se dokazala u pobjedonosnom ratovanju protiv Bugara i Bizanta.[171] Iz Trpimirove isprave, koja se u svojoj povijesnoj biti smatra vjerodostojnom, moguće je zaključivati i o prostranstvu

---

170 L. Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti zagrebačke biskupije i Slavonije*. Croatica Christiana Periodica. Zagreb, 1994, godište XVIII, broj 34, str. 23-24. D. Farlati datirao je početak Trpimirove vladavine u 838. godinu. ("Tirpimirus seu Terpemere an. 838. Ex Porphyr. & Diplomate ejusdem Tirpimiri." /Daniele Farlati, *Illyrici Sacri*, tomus primus. *Ecclessia Salonitana*, Venetiis, 1751, str. 342./)

171 Detaljnije o prvom hrvatskom kralju Trpimiru vidi u: I. Mužić, *Hrvatski vladari od sredine VI. do kraja IX. stoljeća.* II. izdanje, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2013, str. 51- 60. Sam F. Šišić tumači Porfirogenetov navod u smislu da je bugarski vladar Boris krenuo na "Dalmatinsku Hrvatsku", ali je bio prisiljen sklopiti mir 855. godine. (F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.* Drugo dopunjeno izdanje. Tisak i naklada St. Kugli, 1920, str. 83.) N. Klaić zaključuje da Porfirogenet u X. stoljeću donosi vijest o ratu Mihajla Borisa s Hrvatima, a da je to moglo biti u Trpimirovo doba. (N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku.* Globus, Zagreb, 1990, str. 227.)

tadašnje hrvatske države. "Isprava, govoreći o prostoru splitske/salonitanske crkvene organizacije uključuje prostor do Dunava. Toma Arhiđakon također na isti način doživljava i razmatra područje splitske metropolitanske organizacije koja se po kanonskome pravu mora poklapati s političkom organizacijom. Također i engleski kralj Alfred Veliki donoseći sliku Europe za svoje vrijeme tj. kraj IX. st. i to možda najboljoj takvoj geografiji IX. st. uopće, Hrvatsku proteže do Dunava, gdje ističe da graniči s Bugarima. Ove činjenice nisu zanemarive pri procjeni vjerodostojnosti isprave, ali i političke slike hrvatskoga prostora u ranome srednjem vijeku."[172]

U gl. XXX. *DAI* navodi se kako među Hrvatima u Lici, Krbavi i Gackoj vlada "boanos" (boan), koji se u gl. XXXI. *DAI* spominje kao "boeanos" (boean). Ime hrvatskoga bana u *DAI* navodi se kao "Pribounia", a u literaturi se čita kao: Pribunia, Pribunja, Pribuna, a prema G. Manojloviću moglo bi se čitati i kao "Prvunja". Manojlović se s pravom pita je li ime "Pribyna" u hrvatskim listinama pisanim na latinskom, identično s Porfirogenetovim imenom bana koji je označen kao "Pribunia". On posebno napominje da je mogao postojati jedan ban Pribina u IX., a jedan ban istoga imena i u X. stoljeću.

F. Šišić navodi da je banska čast u Hrvata od X. stoljeća,[173] a to potvrđuje njegovo nepoznavanje značenja banske vlasti kakova je postojala od samih začetaka srednjovjekovne hrvatske države u Lici, Krbavi i Gackoj i o kojim počecima posebno svjedoči *Hr-*

---

[172] Mirjana Matijević Sokol, *1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira.* U: *100 godina Arheološkog muzeja Istre u Puli: nova istraživanja u Hrvatskoj.* Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb-Pula, 2010, str. 14-15.

[173] F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 18.

vatska kronika.[174] Oznaka *dux,* kada se u vrelima odnosi na Hrvate u južnohrvatskom prostoru, može se prevoditi samo kao ban. Iz glave IX. latinske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina* nedvojbeno proizlazi da je latinska riječ "dux" na hrvatskom značila *ban* ("*banum ordinavit, id est ducem*") i zato se riječ "dux" u odnosu na Hrvate ne može prevoditi u značenju "knez". Hrvatska redakcija glave IX. *Hrvatske kronike* nepobitno dokazuje da su u Hrvata postojali i banovi i knezovi. ("*I zapisaše časti i dohotke banom i hercegom i knezom i satnikom."*)

U darovnici kralja Petra Krešimira posjeda Diklo samostanu sv. Krševana nalazi se za vrijeme kralja Krešimira i za njegova sina Držislava i spomen "njihovih moćnih banova Pribine i Godemira".[175] Kako tijekom X. stoljeća do 976. godine postoji u vrelima potvrđen samo jedan kralj Krešimir, a nema indicije ni o postojanju nekoga kralja Miroslava u cijelom ovom stoljeću, očito je da se navod iz *DAI* o banu *Pribunji* ne može odnositi na ovoga bana *Pribinu* čak i ako postoji mogućnost da se ova dva imena mogu poistovjetiti.

---

[174] Korijen naziva *ban* je indoeuropski, a u rimsku Dalmaciju najvjerojatnije su ga prenijeli Germani. Iz sačuvane hrvatske tradicije može se zaključiti da su Hrvati čast bana kao najvišeg dostojanstvenika iza kralja preuzeli od Gota. Izraz *dux* na južnohrvatskom prostoru nije istoznačan njemačkom pojmu *Fürst*, odnosno hrvatskom knez. Imre Boba točno napominje da njemačka riječ *Fürst* odgovara latinskom izrazu *princeps* koji označuje čast (dostojanstvo), glavu roda, koja se i nasljeđuje, dok se dux bira i potvrđuje. Osoba se, prema Bobi, može roditi kao *princeps*, ali ne i kao *dux*. (I. Boba–Thomas von Bogyay-Gabriel Silagi, *Anmerkungen zu Anonymus*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebite (München), Bd. 18/1990, str. 175.) Detaljnije o značenju pojma ban u Hrvata usporedi: I. Mužić, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća.* III. izdanje, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 132-133.

[175] Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Zagreb, 1914, str. 250.

II.
Kraljevanje Mihajla (Mihovila) Krešimira i Stjepana Držislava u kontinuitetu od oko 926. do poslije 976. godine

1.

Postoji jedan hrvatski vladarski katalog pronađen u Trogiru (u daljnjem tekstu: *Trogirski katalog*) u kojemu se navodi da je posljednji potomak Branimirova roda bio ban Čudomir koji je oko 920. godine udao kćer za "srpskoga" kralja Tješimira i koji je umro oko 932. godine. Kralju Tješimiru rodio se sin Krešimir koji je postao kralj i zavladao Bosnom oko 929. godine, žena mu je bila kraljica Jelena, i koji je poslije smrti tasta Čudomira zavladao i Hrvatskom, te smjestio svoju prijestolnicu svoju 932. godine u Solin, a umro je oko 954. godine. Taj *Catalogus ducum et regum Dalmatie et Croatie*, neki autori (Faber, Bulić, Bervaldi, Šišić) pripisuju Filipu Riceputiju. U *Katalogu*, koji je prvi put u cijelosti objelodanio F. Šišić 1914. godine, navodi se i ovo:

"XVI. Cidomirus, aliis Tirpimirus vel Zudomirus aut Zelemirus, postremus e genere Branimiri, filiam heredem nuptiis dedit Tiscimiro regi Seruię cum nondum dux esset; obiit circa 932.

XVII. Cresimirus I., filius Tiscimiri regis Seruiae, a patre Bosina et regio titulo donatur circa 929; defunctoque Cidomiro socero Croaciam nouo suo regno adiungit regiamque Salonae figit +932; vxor Helena basilicarum apud Salonas fundatrix; obiit circa 954." (Krešimir I., sin kralja Srbije Tješimira, dobio je od oca oko 929. Bosnu i kraljevsku titulu, a kad mu je umro tast Čudomir, pridruži on novom svom kraljevstvu Hrvatsku i smjesti prijestolnicu svoju 932. u Solinu; žena njegova Jelena sagradila je /dvije/ crkve kod Solina; umro je /kralj Krešimir I./ oko 954.)[176]

---

[176] F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti s dodatkom dr. Ljuba Karamana.* "Preštampano iz mjesečne ilustrovane revije 'Dubrovnik', I. – Izdanje uredništva." Dubrovnik, 1929, str. 50.

Priređivač ovoga *Trogirskoga kataloga* stvarno se dijelom koristio i nekim podatcima iz latinske redakcije *Hrvatske kronike* u kojoj se navodi i sljedeće:

"XXVIII. Defuncto rege, ii, qui de progenie Tycomil erant, caeperunt dominare Rassam, et omnes bani similiter tempore ut prius dominari super se, nolebantque ullam facere rationem reginae, nec ejus filii. Sola Tribunia obediebat reginae, eo quod parentes ejus erant in Tribunia et Lausio, et non audebant rebellare ei. Postquam autem crevit puer, tulerunt ei uxorem filiam Cidomiri bani de Croatia Alba, de qua genuit duos filios, Praelemirum et Cresimirum. Postquam autem creverunt pueri, misit Tiesemirus filium suum socero suo, qui Croatiam Albam dominabatur, mandans ei, ut congregaret populum, et iret supra banum Bosnae. Ipse autem cum Prelimiro filio suo congregans parentes suos et populum Tribuniae, venit praeliare contra banum, qui Praevalitanam regionem regebat. Banus itaque congregans populum paravit se ad bellum. Dum autem committeret bellum, cecidit banus, et mortuus est. Cecidit et Tiesemirus, et vulneratus est. Postea mortuus est. Plerimirus autem ejus filius vicit praelium, et cepit totam Croatiam Rubeam, et coronatus est rex. Caepitque dominari terram et regnum patrum suorum. (Po kraljevoj smrti oni koji su bili od Tihomilova roda počeli su vladati Raškom, i svi banovi, kao i prije, vladali su sami i nisu se htjeli nimalo obzirati ni na kraljicu ni na njezina sina. Jedino se Tribunija pokoravala kraljici, jer je njena rodbina bila u Tribunji i Lauziju, i nisu se usudili odmetnuti od nje. A kad je dječak odrastao, doveli su mu za ženu kćer bana Čudomira[177] iz Bijele Hrvatske, i ona mu je rodila dva sina, Prelemira i Krešimira. A kad su dječaci odrasli, Tješimir je poslao sina svojem tastu, koji je vladao Bijelom

---

[177] F. Šišić ime u navodu "Cidomiri" prevodi kao "Čudomir" s mogućim obrazloženjem da je "verovatno iskvareno za Čudomir (Cudomiri). U Hrvatskoj bilo je i pleme Čudomirića". (F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina.* Srpska kraljevska akademija, Beograd-Zagreb, 1928, nav. dj., str. 323.)

Hrvatskom, nalažući mu da skupi narod i krene protiv bosanskog bana. Sam je sa sinom Prelimirom skupio svoju rodbinu i tribunjski narod i krenuo u bitku protiv bana koji je vladao prevalitanskom oblašću /Dukljom/. I tako je ban skupio narod i spremio se za bitku. Kad je ban stupio u bitku, poražen je i ubijen. Ranjen je pao i Tješimir. Poslije je umro. A njegov sin Prelimir je pobijedio u bitki, osvojio čitavu Crvenu Hrvatsku, okrunjen je za kralja i počeo je vladati zemljom i kraljevstvom svojih očeva.); XXIX. Cresimirus autem frater ejus cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscople et Lucca et Preva. Banus autem Bosnae, videns quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Ungariae. Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam, et dominavit eam. Defuncto etiam patre matris suae, dominavit Croatiam Albam. (Njegov pak brat Krešimir, boreći se zajedno s ujakom, opljačkali su Uskoplje, Luku i Prevu /Plevu, Plivu?/. A bosanski ban, vidjevši da se ne može postaviti pred njih za bitku, pobjegao je ugarskom kralju. Zatim je Krešimir zauzeo čitavu Bosnu i vladaše njome. Kad je umro i otac njegove majke, zavladao je Bijelom Hrvatskom.); XXX.: "Eo tempore defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine, qui sedebat in civitate Magna Preslava… (U to je vrijeme preminuo bugarski car po imenu Petar, koji je imao sjedište u gradu Velika Preslava…)

XXXI. Cresimiro autem fratri ejus natus est filius, cui Stephanus nomen imposuit. Iste post mortem patris rexit Croatiam Albam et Bosnam, et post eum semper regnaverunt in Croatia… (A njegovu bratu Krešimiru rodio se sin, kojemu je on dao ime Stjepan. On je poslije očeve smrti vladao Bijelom Hrvatskom i Bosnom, i poslije njega uvijek su kraljevali u Hrvatskoj…)"[178]

Prema gl. XXIX. *Ljetopisa popa Dukljanina*, Krešimir je opustošio Uskoplje, Luku i "Prevu". Tada je bosanski ban pobjegao je k ugarskom kralju, a potom je Krešimir zauzeo čitavu Bosnu i zavladao njo-

---

[178] I. Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 274, 277.

me, a po smrti oca njegove majke zavladao je i Bijelom Hrvatskom.[179] Pod Krešimirom iz gl. XXIX. *Ljetopisa* podrazumijeva se hrvatski kralj Mihajlo Krešimir.[180] Poslije navoda u gl. XXIX. nastavlja se u gl. XXX. *Ljetopisa* da je bugarski car Petar (927.-969.) u to vrijeme umro. Stilizacija "eo tempore" ne znači dakako da je Krešimirova vladavina u Bosni i Hrvatskoj započela neposredno prije smrti cara Petra, koji je umro 30. siječnja 969. godine. U gl. XXXI. *Ljetopisa* navodi se da se Krešimirovu bratu rodio sin Stjepan, a to je Stjepan Držislav koji je poslije očeve smrti vladao Bijelom Hrvatskom i Bosnom.[181] *Ljetopis popa Dukljanina* posebno opisuje zbivanja u X. stoljeću, a sastavljan je nekoliko stoljeća kasnije i zato se u njemu ne može očekivati točnost datiranja, koje može u odnosu na opisana događanja i za koje desetljeće biti pogrješno. Bit je citiranih navoda iz *Ljetopisa popa Dukljanina* da je hrvatski ban iz *Bijele Hrvatske* Čudomir udao kćer za kralja Tješimira, da se iz toga braka rodio i sin Krešimir, koji se po očevoj zapovijedi zaratio protiv bana Bosne, a taj ban je, ne mogavši se oduprijeti pobjegao ugarskom kralju, a zatim je Krešimir zauzeo "čitavu Bosnu". Krešimir je poslije Čudomirove smrti zavladao Hrvatskom i Bosnom, a njegovu je državu iza njegove smrti naslijedio sin mu Stjepan. N. Klaić zaključuje "da u tim vijestima smijemo naslućivati historijsku jezgru… Pop Dukljanin očito točno pogađa bit problema kad tvrdi da je osnovno sredstvo prisvajanja takvih udaljenih pokrajina bilo rodbinsko povezivanje vladajućeg sloja".[182]

F. Šišić zaključuje da je na "prvi pogled jasno, da se u ovom pričanju popa Dukljanina ima tražiti prvi glavni izvor kompilatoru bivšega trogirskoga imenika".[183] F. Šišić misli da bi se, kada bi u

---

[179] F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, str. 323-324.

[180] F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, nav. dj., str. 448.

[181] F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, nav. dj., str. 327.

[182] N. Klaić, *Povijest Hrvata,* nav. dj., str. 87-88. Usp. i: F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina,* nav. dj., str. 447-448.

[183] F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 62.

podatcima bivšega *Trogirskoga imenika* bilo "išta historijskoga", morala naći i potvrda u rodu i slijedu onovremenih članova srpske vladalačke kuće, a da u genealogiji srpskih vladara nema ni traga imenima Tješimira i Krešimira.[184] Međutim, navodi imena u *Ljetopisu* ne moraju biti od presudnog značenja, a vladari su mogli nositi i narodno i kršćansko ime. Navedene glave, XXVIII. XXIX. i XXXI., *Ljetopisa* nastavljaju se na njegove prethodne glave iz kojih jasno proizlazi da se njihova događanja zbivaju i u doba kralja Seislava, koji se tako naziva u izvornoj hrvatskoj redakciji, a koji je u latinskoj redakciji, i to posebno u onoj koju više ne prati hrvatska redakcija *Ljetopisa*, preveden u srpskog kralja Časlava.[185] F. Šišić misli da je u *Ljetopisu* "verovatno reč baš o istoriskom srpskom vladaru Časlavu, a sem toga njegovi su sukobi s Mađarima u suštini i dobro lokalizovani".[186] Međutim, problematika s tim Časlavom nije najjasnija. "Jedini je latinski tekst (s Orbinijevim talijanskim prijevodom) koji zna za kralja Časlava (Ciaslav). Hrvatski tekst (i Marulićev latinski prijevod), koji prema Jeliću, Mediniju, Markotiću, Mandiću, pa i Mošinu, predstavlja stariji i autentičniji tekst, ne zna za Časlava, već kraljevo ime navodi kao Seislav. Također i stari dubrovački kroničari, osim Nikole Ranjine, isto tako ne znaju za Časlava, već govore o kralju Berislavu (Anonym, najkasnije potkraj XV vijeka), odnosno o Gotoslavu (Tubero, 1459-1527). Izvjesni kompromis napravio je Ranjina (1494-1582), navodeći ime Časlava, koji mu nije raški već bosanski kralj, dodajući uz ime 'Ciaslavo' 'Berislavo cognominato'… Analiza postojećeg latinskog teksta *Kronike* daje naslutiti da je i u latinskom tekstu, odnosno njegovu predlošku, mjesto kralja Časlava stajalo neko drugo ime, vjerojatno Seislav."[187] No, bit

[184] F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 60-61.

[185] Ibid.

[186] F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina,* nav. dj., str. 440.

[187] Muhamed Hadžijahić, *Tihomir iz Kronike popa Dukljanina – historijska ličnost?* Separat iz 'Godišnjaka' Društva istoričara Bosne i Hercegovine,

je u odnosu na usporedbu s datumima iz *Trogirskog kataloga* ("oko" godine 929. i "oko" godine 932.) da je i povijesni srpski kralj Časlav zavladao "u 927 ili možda 928 g."[188]

Krešimir, koji ni po *Ljetopisu* uopće ne spada u red srpskih vladara, prema *Trogirskom katalogu* kraljuje u Bosni od oko 929., u Hrvatskoj od oko 932., a umire oko 954. godine, što znači da *Trogirski katalog* težište zbivanja datira u Bosnu i Hrvatsku, i to prvu polovinu X. stoljeća. Posebno je sporan detalj iz *Trogirskoga kataloga* o kralju Tješimiru koji, po *Trogirskom katalogu,* vlada i "oko 932." godine, ali o komu u vrelima nema spomena, a moguće je on imao i još jedno vladarsko ime. F. Šišić posebno napominje da u Hrvatskoj "oko 929." vlada Tomislav,[189] a u *Ljetopisu popa Dukljanina* izrijekom je navedeno da hrvatski ban Čudomir vlada

---

god. XVII, 1966-1967. Štampa: 'Oslobođenje', Sarajevo, 1969, str. 402-403. U tekstu o "Časlavu" otkrivaju se i očite intervencije prerađivača. "Umetanjem Časlava između Radoslava i sina mu Petrislava i predstavljanjem da se Radoslavu sinu Petrislav rodio iz drugog braka, i to tek posle pogibije Časlavljeve, prerađivač je stvorio jednu hronološki nemogućnu situaciju. Od Časlavljeve smrti o. 960. god. pa do smrti trebinjskog kneza Pavlimira, unuka kneza Radoslava od sina mu Petrislava, prošlo bi samo oko 8 godina (960-968), budući je dukljanski knez Predimir zavladao Trebinjskom već pre 969. god., godine smrti bugarskog cara Petra, a posle Pavlimirove smrti. U tom razmaku vremena od 8 godina imao bi se roditi Radoslavu sin Petrislav, pa bi ovaj odrastao, oženio bi se i dobio sina Pavlimira, koji bi odrastao i preuzeo vlast u Trebinjskoj i vodio dva rata, jedan sa raškim velikim županom, a drugi sa Mađarima. Ova nemogućna hronološka situacija jasno svedoči da je Dukljaninov tekst prerađen. Priča o Radoslavljevoj drugoj ženidbi morala je stoga biti umetnuta od strane prerađivača." (Borislav M. Radojković, *Država kralja Svetopeleka i njegovih potomaka*. U: Istorijski zapisi, Titograd, 15 /1962/, knj. 19, sv. 1, str. 407.)

188 G. Ostrogorski, *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci.* Istoriski časopis Srpske akademije nauka, Beograd, 1949, sv. 1-2, str. 29.

189 F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 60.

u *Bijeloj Hrvatskoj* koja je, moguće, tada bila samo banski dio (tadašnja Lika, Krbava i Gacka) hrvatske države. Međutim, najvažnije je, što i sam F. Šišić zaključuje, da je povijesna bit navoda u *Ljetopisu popa Dukljanina* vjerodostojna. "Ali da je i ovde (gl. XXVIII-XXIX) Dukljanin očuvao mnoge tragove narodnoga pričanja i pamćenja, ne može da bude sumnje… Pa i onaj podatak, gde se kaže, da je kralj Bele Hrvatske (ili Hrvatske) Krešimir (=Mihajlo Krešimir II) zauzeo najpre stare hrvatske županije (s leve obale Vrbasa) Uskoplje (danas Bugojno i Kupres), Luku (danas Dnoluka kod Jajca) i Plivu (kod Jajca), a potom i 'čitavu Bosnu', po mom je mišljenju istoriski ispravan; verovatno je i to kaki prepisani stari istoriski zapis hrvatskoga (ili donjodalmatinskoga) postanja."[190]

Priređivač *Trogirskog kataloga* koristio se, uz *Ljetopis,* i svakovrsnim drugim vrelima pa je tako prezentirao u glavama XVI. i XVII., uz netočne, i neke veoma važne točne podatke kojima je istinitost potvrđena kada je krajem kolovoza 1898. godine otkriven nadgrobni natpis kraljice Jelene. U ovome natpisu (u čitanju i prijevodu M. Suića) stoji da je Jelena "bila žena kralju Mihovilu i majka Stjepana kralja, ona koja je smrću prezrela kraljevski grimiz osmoga mjeseca listopada i ovdje u miru pokopana godine od Gospodnjeg utjelovljenja 976".[191] Od izvanredna je značenja za vjerodostojnost vrela (dakako u određenoj mjeri) navod u ovom *Trogirskom katalogu* da je Jelena žena kralja Krešimira, a F. Šišić dobro primjećuje da "toga nema ni u jednom izvoru, kojima se on (priređivač, op. I. M.) mogao služiti". Takva točnost ne može se objasniti Šišićevom pretpostavkom da je do toga podatka "kompilator" došao kombiniranjem.[192]

S. Antoljak s pravom zaključuje da ni podatak iz *Trogirskog kataloga* o Krešimirovoj smrti oko 954. godine nije daleko od istine.

---

[190] F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, nav. dj., str. 447-448.

[191] M. Suić, *Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene.* Starohrvatska prosvjeta. Serija III, 14/1984 (1985), str. 34.

[192] F. Šišić, *Genealoški prilozi,* nav. dj., str. 63.

“Dakle on je sjeo na očevo prijestolje 926; 950. je vladao već 24 godine. Kada je prestao vladati, tj. kraljevati, sigurno i određeno ne znamo, iako ima za to jedan vrlo kasni i od ovoga doba vrlo daleki podatak. To je tzv. *‘Catalogus ducum et regum Dalmatie et Croatie’*, sastavljen u prvoj polovici 18. stoljeća, a pisac bi mu valjda imao biti Isusovac Filip Riceputi… Unatoč toga ne bi se i mogli sasma složiti sa Šišićem da su ‘svikolici podaci bivšeg trogirskog imenika… sasvim nepouzdani i bez ikakve historičke vrijednosti’, jer su oni uzimani iz većinom danas izgubljenih izvora kao i onih, koji i danas nisu sasma podvrgnuti jednoj temeljitoj kritici, kao ni ovaj ‘rimski katalog’, koji još nije dobio svoje određeno mjesto među izvorima za hrvatsku srednjovjekovnu historiju.”[193]

F. Bulić je, poslije otkrića Jelenine nadgrobne ploče, posebno napomenuo da su hrvatski kraljevi u X. i XI. stoljeću imali uz narodno i kršćansko ime (Petar Krešimir, Dmitar Zvonimir) i točno zaključio da je tako Jelenin muž Mihajlo (Mihovil) imao i narodno ime Krešimir. “Ime Mihajla moramo dati Krešimiru i nikomu drugomu: a) jer se je suprug Jelene zvao i Mihajlo, kako u na(t) pisu; b) jer trogirski Anonym veli izričito, da je Jelena bila žena

---

[193] S. Antoljak, nav. dj., str. 147-148. I Bulić misli slično. “I bez obzira na ostale vijesti, sadržane u trogirskom imeniku, sudeći po sama ova dva poglavlja br. XVII i XVIII, koja se odnose na predmet, s kojim se bavimo, lako je uvidjeti, da je *Catalogus* trogirski neka smjesa raznih vijesti, neka krparija iz kasnijih doba, negdje valjda iz XVII. v., skrpana od raznih pisaca, nešto više legendarna, nego li povjesničkoga. Ali se opet vidi po svemu, da nije ovo iz glave izvađeno, nego da je ovo skrpano iz povjesničkih legendarnih starijih djela, da nije ovo sve izmišljeno, da izvornici odmiču u starije vjekove… Ali ja cijenim, da u gore navedenom zamršenom katalogu ima već nešto povjesničkog zrnja odnosno na napis Jelenin.” (*Izvještaj predsjednika društvenoga mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene.* Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. Nova serija, svezak V, Zagreb, 1901, str. 224.) (U daljnjem tekstu: Bulić, *Izvještaj.*)

Krešimirova; c) jer u na(t)pisu stoji, da je Stjepan bio sin Mihajla i Jelene, a Resti veli, da je otac Stjepanov bio kralj Krešimir, pa i Anonym trogirski stavlja za nasljednika Krešimiru Stjepana-Miroslava. Krešimir i Mihajlo, dakle, jedna su te ista osoba."[194] Bulić je, vjerujući da se kronologija vladara u *DAI* odnosi na X. stoljeće, pogrješno zaključio za Jelenina sina Stjepana da se zvao Miroslav.[195]

2.

Za kronologiju hrvatskih kraljeva u X. stoljeću od bitnog su značenja podatci koje se navode u *Rimskom katalogu*. D. Farlati je pridavao iznimnu važnost *Rimskom katalogu* (kako ga je on nazvao), a koji je, prema njegovu navodu, izradio kronološkim redom jedan učeni "Dalmata" iz raznih pismohrana. ("Catalogus Romanus ex Archivis Romanis, puta Indice Archivi Avenionensis, Actis Consistorialibus Antiquis, Actis Consistorialibus novis, seu Libris Provisionum Apostolicarum.")[196]

U *Rimskom katalogu* navodi se i sljedeće:

"Joannes VIII. aliis Januarius II. Archiepiscopus Spalatensis vicesimus sextus. Praefuit ab an. 914. usque ad an. c. 940. sedentibus Joanne X. Leone VI. Stephano VII. Joanne XI. Leone VII. Stephano VIII. imperante in Oriente Constantino Porphyrogenito cum Romano Lecapeno; regnante in Servia Tiscimiro, Ducibus in

---

194 F. Bulić, *Izvještaj*, nav. dj., str. 222, 226.

195 F. Bulić je s vremenom prihvatio zaključak da je kraljica Jelena bila "žena kralja Mihajla Krešimira… a majka Stjepana Držislava". (Frano Bulić–Lovre Katić, *Stopama hrvatskih narodnih vladara.* Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1928, str. 76. Tekst F. Bulića u ovoj knjizi je samostalan, a označen je kao: "II. dio.") Usporedi i: Duje Rendić–Miočević, *Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene. Arheološki radovi i rasprave.* Zagreb, 8-9, 1982, str. 226-228.

196 D. Farlati, nav. dj., I, str. 329.

Croatia Michaele, Ciodomiro, aliis Tirpimiro II. deinde in eadem Croatia regnante Cresimiro I.

Fruntinianus IV. Archiepiscopus Spalatensis vicesimus septimus. Praefuit inter annos 940. et 970. sedentibus Stephano VIII. Martino III. vel Marino II. Agapito II. Joanne XII. Leone VIII. Benedicto V. Joanne XIII. imperantibus in Oriente Constantino Porphyrogenito, Romano, Nicephoro Phoca, Joanne I. Zemnisce; regnante in Croatia Cresimiro I.

Martinus IV. Archiepiscopus Spalatensis vicesimus octavus. Praefuit ab an. 970. usque ad an. 1000; sedentibus Joanne XIII. Benedicto VI. Dono II. Benedicto VII. Bonifacio VII. Joanne XIV. Joanne XV. Gregorio V. Silvestro II. imperante in Oriente Joanne Zemnisce, Basilio cum fratre Constantino; regnante in Croatia Dircislao."[197]

Iz *Rimskoga kataloga* proizlazi da su u Hrvatskoj u doba nadbiskupa Ivana VIII. (od 914. do oko 940. godine) vladali banovi Mihajlo i Čudomir (po nekima Trpimir), a zatim kralj Krešimir. Od posebne je vrijednosti podatak u *Rimskom katalogu* da je već za nadbiskupovanja Ivana VIII. vladao u Hrvatskoj kralj Krešimir. Biskupa Ivana, smješta Toma Arhiđakon u 914. godinu, "znači valjda dobu, kada je ovaj počeo biskupovati".[198] Ivan je, po *Rimskom katalogu* biskupovao do 940. godine. Za kronologiju Krešimirova kraljevanja bitno je da je Ivan, kako je sigurno posvjedočeno, biskupovao i 928. godine. "Iz pisma pape Leona VI. može se samo ustvrditi, da je g. 928. bio još Ivan na životu."[199] Biskupa Ivana naslijedio je Frontinijan (Fruntinianus IV.), a njegovo nadbiskupovanje u *Rimskom katalogu* datira se od 940. do 970. godine i

---

[197] D. Farlati, nav. dj., I. str. 334.

[198] Fr. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa* (*od razorenja Solina do polovice XI. v.*) "Preštampano iz 'Bogoslovske smotre' god. 1912." Zagreb, 1912-1913, str. 160.

[199] F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa,* nav. dj., str. 163.

navodi se da je i u tom razdoblju (“praefuit inter annos 940. et 970.) kraljevao u Hrvatskoj Krešimir. *Rimski katalog* navodi da je od 970. godine nadbiskupovao Martin. “Sva je prilika da data Tome Arcidjakona od god. 970. označuje vrijeme, kada je Martin počeo biskupovati, kako smo isto opazili i za biskupa Ivana.”[200] Za Martina (Martinus IV.), prema *Rimskom katalogu*, vladao je u Hrvatskoj kralj Držislav.

Farlati je kao maksimalno korektan povjesničar donio, na temelju njemu tada raspoložive građe, svoje posebno viđenje kronologije hrvatskih vladara. On pod naslovom *Series Ducum & Regum Chrobatiae* nastavlja poslije Mutimira (“filius Tirpimiri an. 892.”) ovu kronologiju:

“XII. Tamislavus anno circiter 914. Ex Archidiacono.

XIII. Michael anno circiter 920. Ex Historicis Venetis; idem fortasse ac *Myrosthlabus* Porphyrogeniti.

XIV. Tirpimirus II. Ex Dandulo

XV. Mucimirus II. Ex Dandulo

XVI. Cresimirus Senior seu Major. Ex Diplomate Crefimiri III. Hactenus Duces.

XVII. Dircislavus primus Rex Chrobatiae ab anno circ. 970. usque ad finem saeculi decimi. Ex Archidiac. & Tabulis Fundat. Templi S. Michaelis apud Salonam.” [201]

Farlati se, kako je i posve razumljivo za njegovo doba, navodeći podatke o kraljevima Trpimiru i Mutimiru, pozvao na Dandola, a on je “kroničar XIV. v., koji je u (tom) pitanju imao pred očima Tomu Arcidjakona”.[202] Farlati se u ovoj sintezi hrvatskih vladara poziva na mletačke povjesničare i zaključuje da je Mihajlo vladao oko 920. godine u Hrvatskoj i da bi to mogao biti kralj Miroslav iz *DAI*, ali on neovisno spominje i navod iz istih mletačkih pisaca da je Mihajlo vladao

---

200 F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa,* nav. dj., str. 166.

201 D. Farlati, nav. dj., I, str. 342.

202 F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa,* nav. dj., str. 168-169.

kao hrvatski ban između 912. i 932. godine, a posebno dodaje da je taj Mihajlo ista osoba kao Miroslav iz *DAI* i da ga je ubio ban Pribina.[203]

Navedeno Farlatijevo shvaćanje redoslijeda hrvatskih vladara gotovo je u potpunosti protivno sadržaju *Rimskoga kataloga* što potvrđuje vjerodostojnost njegova navoda da je jedan učeni "Dalmata" bio autor posebno priređenoga *Rimskoga kataloga*.[204]

Iz navedenih podataka u *Rimskom katalogu* može se zaključiti da je u godinama u koje Šišićeva sljedba datira dva kralja Krešimira ("Kresimir I. 935. (?) - 945."; "Mihajlo Kresimir II. 949., umro prije 970.") postojao samo jedan hrvatski kralj Krešimir. "Ovaj svoju kraljevsku funkciju vrši do pedesetih godina X. stoljeća, i to za vrijeme nadbiskupovanja Ivana, a dijelom i za nadbiskupovanja Fruntianusa IV (940 – 970), o kome Toma Arhiđakon ništa nezna – a ne kako se kaže u tom istom katalogu za cijelog njegova mitropolitovanja. Još nešto. Kada Farlati govori o nadbiskupovanju Fruntianusa, on priča da je Tomislava naslijedio Čudomir, a ovoga 'nepos' Krešimir s nadimkom 'Maior', kako ga se zove 'in Tabulis

---

[203] D. Farlati, nav. dj., I, str. 341.

[204] U izdanju Bulić-Bervaldijeve *Kronotakse* drži se "veoma vjerojatnim" da je *Rimski katalog* sastavio ili Riceputi ili Farlati, ali se ipak napominje da "bi nam se moglo prigovoriti, da je naša hipoteza presmjelom pri prosugjivanju ovih ljudi, inače veoma zaslužnih za našu crkovnu povijest". (Fr. Bulić-J. Bervaldi, *Kronotaksa,* nav. dj., str. 77-83.) Bulić je, suočen s činjenicom da se podatci iz *Rimskoga kataloga* bitno razlikuju od Farlatijeva redoslijeda hrvatskih banova i kraljeva, to pokušao ovako objasniti: "Samo katkad ne slažu se datumi ovoga /*Rimskoga/ Kataloga* sa poviješću Farlata. Po svemu se vidi, da je to navlaš učinjeno, da se ne dozna za pravog auktora ovog *Kataloga*." (Fr. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa*, nav. dj., str. 184.) Ovo mišljenje /don/ Frane Bulića, u kojemu bez i jednoga argumenta optužuje Farlatija za izmišljanje, bezvrijedno je i kao pretpostavka. (Uzgred: "Riceputijev rukopis uopće ne sliči rukopisu autora 'rimskoga kataloga', a od Farlatija ne postoji nijedan dokument napisan ili potpisan njegovom rukom." / Antoljak, nav. dj., str. 146./)

Dalmaticis'. Na ovaj se podatak začudo nitko od naših historičara dosada nije osvrnuo, pa čak ni Šišić ni Barada. Svakako je interesantno što kaže Farlati o ovom redoslijedu vladara, a njegov navod da se Krešimir zove 'Stariji' u dalmatinskim ispravama (spisima) točan je, jer tako baš stoji u onoj ispravi iz 1067. godine."[205]

Ne može biti sporno da je Jelenin sin kralj Stjepan Držislav vladao prije, ali i 976. godine, ali ni jedno poznato vrelo ne svjedoči o godini njegove smrti.[206] Spomen kralja Stjepana Držislava u Tome Arhiđakona, glasi:

"Denique post Salone interitum in Spalato hos inuenimus antiquiores fuisse antistites: Iustinus archiepiscopus extitit anno incarnationis octingentesimo quadragesimo; Marinus archiepiscopus fuit tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclauonie; Iohannes archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislaui ducis; Martinus archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo septuagesimo tempore Theodosii imperatoris et Dirsci/s/claui regis."[207] ("Napokon poslije propasti Solina nalazimo u Splitu ove starije biskupe: Justin je postao nadbiskupom godine od utjelovljenja osamsto četrdesete; Marin je bio nadbiskup u vrijeme kralja Karla i Branimira bana Sklavonije; Ivan je bio nadbiskup godine Gospodinove devetsto četrnaeste u vrijeme bana Tomislava; Martin je bio nadbiskup godine Gospodinove devetsto sedamdesete u vrijeme cara Teodozija i kralja Držislava.")[208] Toma

---

205 S. Antoljak, *Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća.* U: S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti.* Književni krug, Split, 1992, str. 148.

206 N. Klaić, *Povijest Hrvata,* nav. dj., str. 90-91.

207 Toma Arhiđakon (Thomas Archidiaconus), *Historia Salonitana.* (Priredio Franjo Rački) JAZU, Zagreb, 1894, str. 36-37. Usporedi: N. Klaić, *Historia Salonitana maior*. SANU, Beograd, 1967, str. 107.

208 Tomin navod o caru Teodoziju je pogrješan. Posljednji bizantski car pod imenom Teodozije vladao je u prvoj polovini VIII. stoljeća. (Theodosius III. od kraja kolovoza 715. do 18. travnja 716.; umro 722. godine). Tada

je sakupio samo ona imena splitskih nadbiskupa za koje je znao i o kojima je ostala sačuvana uspomena.[209] Bit je Tomina datiranja da je Martin bio nadbiskup 970. godine, a to je bilo prema Tomi u doba "cara Teodozija i kralja Držislava", što znači da je 970. godine kada je Martin postao nadbiskup, vladao Držislav, ali se iz ovoga navoda ne može zaključiti od kada je Držislav zavladao i do kada je vladao.

3.

Potreba prevrjednovanja postojeće historiografske građe nastupila je 1967. godine kada su Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović u izdanju *Diplomatičkoga zbornika* objavili ispravu kralja Krešimira iz 950. godine.[210] Stjepan Antoljak je u posebnom izdanju ove isprave 1972. godine točno pročitao godinu njezina izdavanja

je bio bizantski car Ivan Tzimisces (od 11. prosinca 969. do 10. siječnja 976.). (Klaus-Jürgen Matz, *Wer regierte Wan?* Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2002, str. 46-47.)

[209] Kerubin Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059-1075.* "Pretiskano iz 'Bogoslovske smotre'. Zagreb, 1930, str. 5.

[210] Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović (priredili), *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, (743 – 1100).* I, JAZU, Zagreb, 1967, str. 39-43. N. Klaić na temelju Stipišićeva dvoumljenja oko čitanja datuma isprave istu je datirala u "850 godinu" i zaključila da je "tako označena godina rezultat falsifikatorova neznanja". (N. Klaić, *Tobožnji Krešimirov 'Priuilegium de Durana'.* Zbornik Filozofskog fakulteta. / *Spomenica Georgija Ostrogorskog*./ Beograd, XII, 1, 1974, str. 207 – 226); Klaićka nije posebno istraživala ovu ispravu nego se na nju osvrnula na temelju navedenoga Stipišićeva izdanja, i to tako da se cijeli taj osvrt doimlje najviše kao njezin osobni obračun sa Stipišićem.

i uvjerljivo obrazložio njezinu autentičnost,[211] ali to su prihvatili samo kritični pojedinci.[212]

---

[211] S. Antoljak, *Značaj i važnost isprave kralja Krešimira,* nav. dj., str. 111-172. S. Antoljak želeći ovu ispravu uskladiti s podatcima iz *DAI,* misli da je kralj Krešimir iz isprave imao oca Trpimira koga on nazivlje Trpimir II. "Na osnovu kritičkog razmatranja unutarnjih karakteristika i materijalne strane ove povelje može se ustvrditi da je ona autentična. Iz ovoga privilegija proizlazi da je Krešimir I. bio potpuno nezavisan vladar, tj. 'po milosti Božjoj kralj Hrvata i Dalmatinaca', koji je 950. g. već 24 godine sjedio na prijestolju. S time se u vezi može staviti početak njegove vladavine u 926. godinu, kada je naslijedio svoga oca Trpimira II. U vezi ovoga datuma mi stavljamo vladanje Tomislava, za koga ničim nije dokazano da je sin Muncimira, u početak 10. stoljeća do o. 920. g. i na taj način suzujemo krug njegove djelatnosti i događaja, koji su mu se dosada preko ustaljenih datuma upravljanja hrvatskom državom (o. 910. – o. 930) pripisivali. Usporedo sa time možemo reći da prvi splitski sinod, za koji se tvrdi da je održan 925, nije tada bio nego je mogao zasjedati i prije 920, zapravo već poslije 915. godine. Mijenjamo i dataciju kraljevanja Trpimira II, čiji se rodbinski odnos prema Tomislavu ne može odrediti, te njegovu vladavinu stavljamo u period od o. 920. do nešto prije 926. i pripisujemo mu u tom razdoblju sve ono što se je tada odvijalo i događalo u Hrvatskoj. Analizirajući detaljno i kritički kasnije izvore (pretežno one iz početka 18. stoljeća), koji govore o Krešimiru I, uzimamo odande jedino u mogućnost podatak, koji govori da je umro o. 954. godine, te da mu se žena zvala Jelena… U tom vremenskom periodu ukazujemo i na to: da je dosadašnja godina datacije drugog splitskog sinoda problematična i nedokazana. Na osnovu pak spisa, koji nam govori i o putu papinskih poslanika u Bugarsku i natrag, možemo zaključiti da je ovaj sinod mogao biti održan najranije tek 929. godine." (S. Antoljak, *Značaj i važnost isprave kralja Krešimira,* nav. dj., str. 170-171.)

[212] Usporedi: Duško Kečkemet, *Prošlost Vranjica*. U knjizi: *Vranjic kroz vjekove*. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1984, str. 49-50.; Milan Ivanišević, *Povijesni izvori.* U knjizi: *Starohrvatski Solin*. Arheološki muzej u Splitu, Split, 1992, str. 49. Njemački povjesničar Martin Eggers prihvatio je ovu listinu kao vjerodostojnu i on je u *djelu Das "Grossmährische Reich" Realität oder Fiktion?* (1995. godine) s pravom zaključio da Ši-

Kralj Krešimir u ovoj ispravi, koja se čuva u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, daruje devetorici Hrvata otok Vranjic i neke posjede u Solinu. Kao ime pisara ove isprave navodi se biogradski biskup Prestancije, a jedan biogradski biskup ovog imena poznat nam je iza 1074. godine, ali kako o datumu osnutka biogradske biskupije nemamo nikakvih podataka, moguće je pretpostaviti da je i ranije postojao također biogradski biskup imenom Prestancije, odnosno da je biogradska biskupija utemeljena u IX. stoljeću.[213] Godina izdavanja ove

šićeva "škola", zapada u "najveću teškoću" jer izmišlja vladavinu Trpimira II. od 928. do 935. godine, iako taj kralj nije nigdje potvrđen. (M. Eggers, *Das "Grossmährische Reich" Realität oder Fiktion? Eine neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert.* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1995, str. 345.) M. Eggers smatra da gl. XXXI. *DAI* obrađuje vrijeme poslije Muncimira oko 895. godine, a prije Tomislava. Tako on stavlja iza Muncimira Porfirogenetova kralja Krešimira oko 900., a Miroslava 905. pa zatim bana Pribinu do 910. i Tomislava kao kralja posebno u 926. godinu kada te iste 926. godine prijestolje zauzimlje kralj "Kresimir II". (M. Eggers, *Das 'Grossmährische Reich' Realität oder Fiktion*?, nav. dj., str. 345-347, 350.) Treba napomenuti da se u *DAI* navodi kralja Trpimira u neprekinutom nizu neposredno prije Krešimira i Miroslava. M. Eggers u svojoj kronologiji shvaća Tomislava (Thomislavus) iz glave XII. latinske redakcije *Hrvatske kronike* kao kralja Tomislava iz X. stoljeća. (M. Eggers, *Das 'Grossmährische Reich' Realität oder Fiktion*?, nav. dj., str. 343-350.) Ovaj autor datira vladavinu kralja Tomislava u Bosni od 909. godine, a u Hrvatskoj od 914. do 926. godine. (M. Eggers, *Das 'De administrando imperio' des Kaisers Konstantinos VII. Porphyrogennetos und die historisch-politische Situation Südosteuropas im 9. und 10. Jahrhundert.* Ostkirchliche Studien 56 /2007/, str. 30.) Međutim, kralj "*Thomislavus*", prema redoslijedu kraljeva iz *Hrvatske kronike,* vladao je u prvoj polovini VIII. stoljeća, a prema glavi XII. prvobitne (izvorne) hrvatske redakcije *Hrvatske kronike* nije se ni zvao Tomislav nego Polislav. Usp. I. Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 104-105, 121.

213 "Pisar isprave je biogradski biskup Prestancije. Znamo da se Biograd spominje u hrvatskim ispravama prvi put tek 1060. godine u ispravi kralja Pe-

isprave je, prema S. Antoljaku koji ju je prvi stvarno vrjednovao,[214]

---

tra Krešimira izdanoj u korist samostana sv. Ivana u Biogradu prigodom fundacije. Kasnije 1071. Biograd se spominje kao castrum. Zanimljivo je napomenuti da i Konstantin Porfirogenet nazivlje Biograd kastrumom. U već spomenutoj ispravi iz 1060. spominje se biogradski biskup Teodozije. Obično se smatra da je to prvi biogradski biskup. Međutim, to se ničim ne može dokazati. Sasvim je nepoznato kada je osnovana biogradska biskupija. O tome nam najmanje govori spomenuta isprava. Farlati bez dokaza pretpostavlja da je Biograd najprije potpadao pod zadarsku, a zatim pod ninsku biskupiju i da je 'auctor et conditor' biogradske biskupije kralj Petar Krešimir IV. Mi znamo da se Biograd nazivlje i civitas. Ne znamo od kada. To je moglo biti mnogo ranije od 1060. godine… Prema tome, ako hoćemo riješiti ovu zagonetku, ne preostaje nam drugo nego odbaciti tvrdnju da je biogradska biskupija osnovana tek 1060. godine i pomaknuti njen osnutak za stotinjak godina ranije. Konstantin Porfirogenet na spomenutom mjestu ističe da Biograd spada među gradove pokrštene Hrvatske, pa bismo mogli pretpostaviti da je kao takav već u njegovo doba mogao biti i sijelom biskupa. A to što nemamo pisanih spomenika o osnutku biskupije, ne bi nas trebalo zbunjivati, jer i o ninskoj biskupiji u IX stoljeću sve do 892. godine, tj. do Muncimirove isprave nemamo u našem diplomatičkom materijalu nikakva spomena. Da nam vatikanski kodeks s pismima Ivana VIII ne donosi pismo upućeno ninskom biskupu Teodoziju od 7. lipnja 879, ne bismo mogli ni pomisliti da je Nin već tako rano bio sjedištem biskupa." (Jakov Stipišić, *Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi.* str. 88-89.) Slično obrazlaže i S. Antoljak. (S. Antoljak, *Značaj i važnost*, nav. dj., str. 135, 164.)

214 "Ivan Lučić je dobro poznavao ovu ispravu i sam prepisao njezin jedini izvornik. Nije ju smatrao vrijednom navođenja u potpunosti, kao što je navodio druge isprave, ali je nije zanemario ili označio kao krivotvorinu. Rački ovu ispravu nije uvrstio u svoju zbirku, iako je Ivan Krstitelj Tkalčić nju nabrojio u svom izvješću o proučavanju arhiva u Dalmaciji, a podnio ga je Akademiji 15. ožujka 1876., dok je Rački još tiskao svoje djelo. Tako je isprava kao cjelina bila dugo zaboravljena. Frane Bulić je godine 1913. spomenuo Lučićevo pisanje o ispravi, u njegovu djelu i u jednom njegovu pismu, ali nije pošao tražiti ispravu." (M. Ivanišević, *Otok hrvatskoga vladara.* Tusculum /Solin/, 1, 2008, str. 116-117, 119.)

jasno označena kao: ‘δ CCCCL’, što znači da se radi o 950 godini.[215]

Iz ove kraljevske listine proizlazi da je do oko 950. godine u Hrvatskoj vladao kralj Krešimir dvadeset i četiri godine, što znači da je počeo vladati od oko 926. godine. Isprava započinje ovako: “*In nomine sante et indiuidue trinitatis. Anno dominice incarnationis DCCCCL indictione XIIa. Ego Cresimirus, dei gratia Croathorum atque Dalmatinorum rex, uicesimo quarto regni mei anno residens in paterno Christi munere solio...*”[216] (“U ime svetoga i nedjeljivoga Trojstva. Godine od Gospodinova utjelovljenja devetstotina i pedesete, indikcije dvanaeste. Ja Krešimir Božjom milošću kralj

---

215 “Taj isti autor (Stipišić) piše da ‘s obzirom na to da upravo datum predstavlja najteži problem ove isprave mi bismo mogli doći do apsurdne brojke DCCCL (S. A.), koja ni u kojem slučaju ne može biti točna’… Međutim i u onoj pergameni od 1397., gdje se nalazi ova Krešimirova povelja, stoji datum ‘δ CCCCL’, a u Luciusovom prijepisu ‘DCCCCL’, te je zbilja čudno odakle Stipišiću takva vremenska brojka?!... Međutim to je 950. godina. Naime naše δ znači svakako 500, L = 50 (Gl. Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum. Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*, Leipzig 1928, 414, 416) a CCCC je 400. Prema tome je to gore navedena godina. Po indikciji pak to bi trebala biti 953 ili 954. godina. Ovo bi se moglo, kako Rački navodi za druge isprave, dogoditi krivnjom prepisivača, koji su pogriješili. Tako on niže nekoliko primjera iz XI stoljeća glede pisanja datuma (v. Rački, *Stari priepisi*…,155–157)… Prema prijepisu iz kraja 14. stoljeća ovo je XII indikcija, i to bizantinska koja je trajala od 1. IX 953. do 31. VIII 954. godine (v. za to A. Cappelli, *Cronologia*…, 10, 11, 246). Nadalje mi imamo napisanu 950. godinu i njoj pripada 8. indikcija, koja je trajala od 1. IX 949. do 31. VIII 950. godine. Iz ovoga se može zaključiti ili da se je pisar zabunio pri prepisivanju ili godine (onda bi bila u najmanju ruku 953. ili 954. g.) ili u indikciji, koja je imala biti VIII, a u najgoru ruku VII. Uopće prepisivač iz XIV stoljeća lakše se je mogao zabuniti pri prepisivanju nego li onaj npr. iz XII stoljeća.” (S. Antoljak, *Značaj i važnost*, nav. dj., str. 126.)

216 Čitanje isprave donosim prema posljednjem objavljenom izdanju u M. Ivaniševića. (M. Ivanišević, *Otok hrvatskoga vladara*. Nav. dj., str. 117.)

Hrvata i Dalmatinaca, Kristovim darom vladajući na očinskom prijestolju u dvadeset i četvrtoj godini moga kraljevanja…”)

Vjerodostojnost isprave kralja Krešimira iz 950. godine potvrđuje sadržajna istoznačnost temeljnih podataka iz *Trogirskog kataloga* i *Rimskoga kataloga*. Pod brojem XVI. *Trogirskog kataloga* navodi se da je Krešimira obdario otac Tješimir Bosnom i kraljevskim naslovom “oko” 929. godine, a “oko” 932. godine da je Krešimir zavladao u Hrvatskoj i sjedinio Bosnu i Hrvatsku u jedinstveno kraljevstvo. Posebno je važan istinit podatak iz *Trogirskog kataloga* (koji ne postoji u *Ljetopisu popa Dukljanina*!) da je Jelena žena kralja Krešimira. Iz Jelenina natpisa da je kraljica bila “glasovita… žena kralju Mihovilu i majka Stjepana kralja” i “za života, kosnuta smrću u kraljevskom domu, postala majkom sirota i zaštitnicom udovica”[217] može se zaključiti da je bila suvladarica u dužem vremenskom razdoblju, što osobito potvrđuje da je bila žena kralju Mihajlu Krešimiru koji je zavladao od oko 926. godine.[218] Točnost podatka o Jeleni u *Trogirskom katalogu* upućuje na mogućnost da i podatci u istom katalogu o godinama kada je Krešimir zavladao Bosnom i Hrvatskom također mogu biti točni. Godine 929. i 932. iz *Trogirskog kataloga* navedene su s oznakom “oko”, a to je gotovo u potpunosti suglasno navodu iz isprave kralja Krešimira da on vlada u Hrvatskoj od oko 926. godine. *Rimski katalog* potvrđuje da je Krešimir zavladao u doba nadbiskupa Ivana VIII., dakle od 914. do “oko” 940. godine što znači da je to moglo stvarno biti “oko” 926. godine, kako stoji Krešimirovoj ispravi iz 950. godine. *Trogirski katalog*, *Rimski katalog* i isprava kralja Krešimira iz 950. godine savršeno su suglasni da je u međuvremenu od oko 926. godine do 976. godine vladao samo jedan hrvatski kralj

---

217 M. Suić, *Prilog tumačenju natpisa,* nav. dj., str. 34.

218 “Ako se je Jelena udala god. 930, moglo joj je tada biti po prilici 20 godina; pa stoga smrt ju je zatekla po prilici u dobi od 66 godina; a to je posve redovit ljudski vijek.” (Bulić, *Izvještaj*, nav. dj., str. 227.)

Mihovil (Mihajlo) Krešimir i da ga je u tom razdoblju poslije smrti naslijedio njegov i Jelenin sin Stjepan Državislav.

I iz darovnice Petra Krešimira za posjed Diklo,[219] koja se datira u 1067. godinu, može se sa sigurnošću zaključiti da je postojao samo jedan kralj Krešimir do kraja vladavine kralja Stjepana Držislava, dakle do vremena Svetoslava i njegove braće. Petar Krešimir u spomenutoj ispravi navodi svoje pretke ovako: "Našli smo naime u zborniku isprava *šukundjeda našega Krešimira Starijega* ('Comperimus namque in gestis proavi nostri Cresimiri maioris'), da je za spas svoje duše darovao u posjed samostanu Sv. Krševana neko zemljište, koje se zove Diklo… To je ostalo neprijeporno njegovim posjednicima [samostan Sv. Krševana] *za vrijeme njegovo* [Krešimira Starijega] i *za njegova sina Držislava*, i njihovih [Krešimira Starijega i Držislava] moćnih banova Pribine i Godemira, i *za vrijeme Svetoslava i njegove braće Krešimira i Gojislava*, i *sina njegova kralja Stjepana, oca moga*…"[220] D. Mandić zaključuje da se iz citiranih

---

[219] "Iako darovnica Petra Krešimira IV za posjed Diklo – tobože u korist samostana sv. Krševana u Zadru – nije vjerodostojna, ipak je jedan od najdragocjenijih diplomatičkih izvora za razdoblje Trpimirovića. Naime, kad nepoznati benediktinac po svoj prilici u drugoj polovici 12. st. sastavlja darovnicu, unosi u nju podatke o hrvatskim vladarima i banovima služeći se nekom, danas izgubljenom vladarskom genealogijom ili katalogom. Nema razloga sumnjati u to da su njegovi podaci o hrvatskim vladarima istiniti, da ih je izmislio, promašio bi svrhu svog falsifikata. Zato podatke o hrvatskim vladarima u inače lažnoj darovnici za Diklo prihvaćamo kao najvredniji izvor za porodične odnose u dinastiji Trpimirovića." (N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine.* Školska knjiga, Zagreb, 1972, str. 56.)

[220] D. Mandić, *Rasprave*, nav. dj., str. 331-332. D. Mandić je riječ *šukundjed* upotrijebio kao zamjenu za riječ predak "proavus" (pradjed) u citiranoj ispravi. F. Šišić točno napominje da Petar Krešimir u citiranoj ispravi "izbraja inače čitavu lozu svoje porodice od njezina utemeljitelja Mihajla Krešimira… Kralj dakle u toj ispravi govori o pretku čitave svo-

navoda "jasno razabire, da je Petru Krešimiru IV. bio otac Stjepan, pradjed Držislav i šukundjed Krešimir Stariji".[221] Dakle iz citirane isprave Petra Krešimira proizlazi da je njegov predak bio kralj Krešimir stariji, da je taj Krešimir stariji imao sina kralja Držislava i da je taj Držislav imao sinove Svetoslava, Krešimira i Gojislava.

Navod u ispravi kralja Krešimira iz 950. godine da je on Krešimir "Božjom milošću kralj Hrvata i Dalmatinaca" i da vlada "na očinskom prijestolju" upućuje da je on samostalan vladar u nezavisnoj državi. Tu povijesnu stvarnost potvrđuje činjenica da su Hrvati raspolagali velikom vojnom snagom, koja se dokazala 927. godine u pobjedonosnom ratu s Bugarima. U gl. XXXII. *DAI* poslije navoda da je srpski veliki župan Zaharija pobjegao u Hrvatsku kada je car Simeon poslao na njega svoju vojsku stoji (u prijevodu D. Mandića) sljedeće: "U to, dakle vrijeme, vrijeme isti Bugari uniđu u Hrvatsku pod vodstvom Alogobotura da ratuju, ali budu tamo svi poubijani od Hrvata." To se, prema bizantskim kroničarima (nastavljaču Teofanove kronike, Georgiju Kedrenosu i Ivanu Zonarasu) dogodilo 27. svibnja 927. godine.[222] S ovakvom vojnom snagom Krešimir je stvarno mogao vladati i Bosnom, kako stoji u *Ljetopisu popa Dukljanina,* odnosno u *Trogirskom katalogu.*

---

je porodice, što riječ ‹proavus› i znači… Petar Krešimir dakle služio se u ispravi od 1066/1067. običnijom riječi proavus umjesto neobičnijom abavus." (F. Šišić, *Genealoški prilozi*, nav. dj., str. 84-85.)

[221] D. Mandić, *Rasprave*, nav. dj., str. 332.

[222] D. Mandić, *Rasprave,* nav. dj., str. 215-217.

Sažetak

Početak Trpimirove vladavine moguće je datirati najkasnije u 840. godinu. Kralja Trpimira, koji je vladao od tada do oko 850. godine, a možda i koju godinu više, naslijedio je njegov sin Krešimir/Krišimir ("Krasemer") koji je kraljevao do oko 860. godine. Krešimirov sin Miroslav, prema glavi XXXI. *DAI*, vladao je četiri godine, što znači od oko 860. do 864./865. godine, kada preuzima vladavinu Domagoj. Miroslava je uklonio ban Pribunja oko 863/864. godine. U vremenski period od oko 850. do oko 864./865. godine moguće je smjestiti vladavinu Trpimirovih nasljednika Krešimira i četverogodišnju Miroslava, te njegovu pogibiju od strane bana Pribunje i nerede koji su nastali. Vjerodostojnost isprave kralja Krešimira iz 950. godine, iz koje proizlazi da je zavladao u Hrvatskoj od 926. godine potvrđuje sadržajna istoznačnost temeljnih podataka iz *Trogirskog kataloga* i *Rimskoga kataloga*. Pod brojem XVI. *Trogirskog kataloga* navodi se da je Krešimira obdario otac Tješimir Bosnom i kraljevskim naslovom "oko" 929. godine, a da je "oko" 932. godine Krešimir zavladao u Hrvatskoj i sjedinio Bosnu i Hrvatsku u jedinstveno kraljevstvo. Posebno je važan istiniti podatak iz *Trogirskog kataloga* (koji ne postoji u *Ljetopisu popa Dukljanina*!) da je Jelena žena kralja Krešimira. Točnost podatka o Jeleni u *Trogirskom katalogu* upućuje na mogućnost da i podatci u istom katalogu o godinama kada je Krešimir zavladao Bosnom i Hrvatskom također mogu biti točni. Godine 929. i 932. iz *Trogirskog kataloga* navedene su s oznakom "oko", a to je gotovo u potpunosti suglasno navodu iz isprave kralja Krešimira da on vlada u Hrvatskoj od 926. godine. *Rimski katalog* potvrđuje da je Krešimir zavladao u doba nadbiskupa Ivana VIII., dakle od 914. do "oko" 940. godine što znači da je to moglo stvarno biti "oko" 926. godine, kako stoji u Krešimirovoj ispravi iz 950. godine. *Trogirski katalog*, *Rimski katalog* i isprava kralja Krešimira iz 950. godine savršeno

su suglasni da je u međuvremenu od oko 926. godine do 976. godine vladao samo jedan hrvatski kralj Mihovil (Mihajlo) Krešimir i da ga je u tom razdoblju poslije smrti naslijedio njegov i Jelenin sin Stjepan Držislav.

Iz postojećih pisanih i kamenih vrela može se sa sigurnošću zaključiti da je Šišićev i gotovo općeprihvaćeni redoslijed hrvatskih kraljeva u velikom dijelu X. stoljeća pogrješan i da ta kronologija stvarno izgleda ovako:

1. Mihovil Krešimir od 926. do oko 954. godine
2. Stjepan Držislav od oko 954. do poslije 976. godine
3. Svetoslav od poslije 976. godine do pred kraj X. stoljeća.

PRILOZI

Svetojurjevska problematika u Hrvata
i
sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici

I.
Farlati o svetom Jurju Solinskom
i
Bulićevo obezvrjeđivanje toga Farlatijeva teksta

"*Nijedan svetac u prošlim vremenima nije imao toliku slavu kao sv. Juraj. Njegovo se štovanje raširilo po svemu svijetu, na sve narode, u svim jezicima. U tome se Zapad natječe s Istokom*."

Krsto Stošić

1.

U kršćanskom svijetu posebno se časti sveti Juraj o kome literatura navodi da je bio vojnik rođen u III. stoljeću u Kapadociji (današnja Turska) i da je podnio mučeničku smrt 303. ili 304. u Nikomediji (danas Izmir u Turskoj) ili u mjestu Lydda (danas Lod u Izraelu).[223] Uz ovoga najomiljenijeg sveca u povijesti kršćanstva vezano je i mnogo legendi. "*Koncem 19. st. povijesna je znanost ipak utvrdila, da je sv. Juraj bio povijesna osoba – zahvaljujući pronalasku dotada nepoznatih vrela. To se u prvom redu odnosi na neke, premda rijetke arheološke i literarne podatke… Natpis iz mjesta Eaccaea (Eitha) u Bataneji iz 368. god. spominje 'kuću svetih i pobjedonosnih mučenika Jurja i drugova'. Tu kuća znači crkva, a*

[223] Jacobus de Voragine, *Legenda aurea. Die Heiligenlegenden des Mittelalters.* Anaconda Verlag, Köln, 2008, str. 238.

Sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici. Snimio: Zoran Alajbeg

podignuta je u vrijeme, koje je također blizu eri mučenika… Prema navedenim svjedočanstvima sv. Juraj podnio je mučeništvo u Lyddi u Palestini, gdje je nad svečevim grobom već u prvoj polovici 4. st. bila podignuta crkva, kojoj su hodočastili kršćani. Doskora su se i u drugim krajevima Palestine podizale crkve s relikvijama sv. Jurja, kao 368. u Bataneji, a 515. u Trahonitidi."[224] Kapadocija, kao i Lydda, stvarno su bili rani centri Jurjeva kulta.[225] Kršćanski svijet od petog stoljeća sve više štuje ovog sveca, naročito na Istoku, gdje je njegova svetkovina stoljećima među zapovjednim blagdanima.[226] *"U Siriji je bilo negda mnogo crkava sv. Jurja, a jedna već od sredine IV. vijeka. U Palestini u Jerikonu bio je osnovan manastir sv. Jurja u IV. vijeku... U Armeniji podigao je crkvu car Justinijan. U Carigradu je podigao jednu već car Konstantin, drugu Mauricij, treću Justinijan.*"[227]

U literaturi se smatra da se kult sv. Jurja proširio sa srednjeg Istoka na Zapad.[228] U Napulju je na početku V. stoljeća utemeljena bazilika sv. Jurja, a prve izvještaje o crkvama posvećenim na Zapadu sv. Jurju imamo u VI. stoljeću.[229] *"Papa Grgur I. Veliki (590-604) dao je sagraditi crkvu sv. Jurja u nekom mjestu Sicilije. Papa Lav II. posvetio je g. 682. crkvu sv. Jurja i Sebastijana u Rimu, a kad je papa sv. Zaharija (741-752) prenio u tu crkvu glavu*

---

224 Karlo Jurišić, *Sveti Juraj u povijesti i legendi*. U: Poljica. List Poljičkog dekanata, broj 1(2), godina II, Gata, 1977, str. 10-12.

225 Gabriella Schubert, *Der Heilige Georg und der Georgstag auf dem Balkan.* U: *Zeitschrift für Balkanologie.* Wiesbaden, 1985, broj 4, str. 99.

226 Ambrozije Benković, *Sveti Juraj mučenik*. Sarajevo, 1938, str. 29.

227 Krsto Stošić, *Sv. Juraj mučenik vitez*. Rukopis. Muzej Grada Šibenika, str. 15.

228 Lorenz Seelig, *Der heilige Georg im Kampf mit dem Drachen.* Bayerisches Nationalmuseum, Bildführer 12, München, 1987, str. 41.

229 *Bibliotheca sanctorum*. Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Universita lateranense. Grottaferrata, 1965, VI, str. 518, 519, 522.

Snimio: I. Mužić

sv. Jurja, nazivala se dalje samo svečevim imenom... U današnjoj Francuskoj sv. Klotilda... podigla je crkvu... uz samostan u VI. vijeku i više oltara... Štovanje sv. Jurja u Bizantiji je počelo od doba cara Justinijana (527-567)."[230] Kult sv. Jurja potvrđen je i u carstvu Karla Velikoga[231], ali iz karolinškoga doba nije poznat nijedan prikaz sv. Jurja u umjetnosti.[232]

---

[230] K. Stošić, *Sv. Juraj mučenik vitez*, nav. dj., str. 13, 15.

[231] "*Im Reich Karls d. Gr. war eine arianische Fassung der Legende ins Althochdeutsche übersetzt worden. Sie ist als 'Leich des heiligen Georg' in einer dem 9. Jh. entstammenden Abschrift des Lebens Jesu erhalten, das der Mönch Otfried verfaßt hatte, und zeigt an, daß so früh auch schon den germanischen Stämmen der hl. Georg zum Urbild eines kämpfenden Glaubensstreiters geworden war.*" (Sigrid Braunfels-Esche, *Sankt Georg Legende Verehrung Symbol*. Verlag Georg D. W. Callwey, München, 1976, str. 12.)

[232] Achim Krefting, *St. Michael und St. Georg in ihren geistesgeschichtlichen Beziehungen*. Eugen Diederichs Verlag, Jena, (1937), str. 34.

Svetojurjevska problematika sadrži u sebi i dugostoljetno predanje o svetom "Jurju Solinskom", prema kojemu je on bio biskup u Solinu i mučen u doba progona za Dioklecijana i njegovih suvladara.[233] Danijel Farlati, u svom monumentalnom djelu, poziva se na stara crkvena vrela pa obrazlaže:

"*Ona slavenska legenda, koja se svake godine na dan sv. Jurja običavala nekoć u njegovoj crkvi kod Dalmata za propovijedi recitirati, je tako stara kao sama dotadašnja upotreba slavenskoga jezika, preuzeta u Dalmaciji gotovo od VII. stoljeća... Kad je nekoliko stoljeća kasnije, u sedmom stoljeću, Salona uništena, ime i sjećanje na Jurja Solinjanina svugdje je gotovo nestalo. Štogod je potom novog štovanja Jurju bilo pridodano, sve to je, smatram, bilo pripisano Palestinskom, kojeg jedinog poznavahu Grci, a jednako i Latini... Nekoć u Jurjevu hramu u Kaštel Sućurcu, prije svečane žrtve, običavalo se recitirati s bine u okružju zbijenog mnoštva, ugodnim i ljupkim suglasjem, povijest napisanu na slavenskom, o životu i mučeništvu svetoga Jurja, kao i o njegovoj slavnoj pobjedi protiv ubijenog Zmaja. Da li je običaj čitanja i pjevanja ove legende bio prisutan također i u drugim dalmatinskim mjestima i hramovima, doista nisam posve siguran... Zaista svetost i slava ovog dana ne zadržava se u granicama Splitske biskupije, nego kod mnogih Dalmatinaca kažu da je ovaj dan iznimno svetkovan... Na-*

---

233 "*In Legenda Slavonica Georgii martyrium anno 287. afficitur, revocandum ex nostris calculis ad annum aerae vulgaris 296.*" (*Illyrici sacri*. T. I. *Ecclesia Salonitana*. Auctore Daniele Farlato. Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, MDCCLL, str. 679.) D. Farlati Jurjevu mučeničku smrt datira na dan 23. travnja. (D. Farlati, nav. dj., str. 699.) Salvatore Borrelli, koji je u dosadašnjoj literaturi dao najpotpuniji pregled podataka o svetom Jurju ne zna Farlatijevo pisanje o Jurju Solinskom. Usp. S. Borrelli, *Il magalomartire s. Giorgio nella fausta ricorrenza del suo XVI centenario. Studio critico.* Napoli, 1902, str. 639.

kon što se je ime i štovanje i jednog i drugog Jurja stopilo u jedno, a sjećanje na Solinskoga gotovo ugašeno, Splićani i Dalmatinci u neznanju odakle je proisteklo ustanovljenje toga svetog i svečanog Jurjeva dana, sve privatne i javne službe čašćenja, koje čine onaj dan, mišlju i duhom pripisuju Palestinskom Jurju.”[234]

D. Farlati posebno nabraja svetišta svetog Jurja koja su obuhvaćena granicama i jurisdikcijom Splitske biskupije, a navodi i poneka u ostalom dijelu Dalmacije (crkva blizu grada Perasta u Kotorskoj biskupiji, velika crkva i samostan sv. Jurja u gradu Obrovcu, svetište i mjesto na otoku Pagu, koje nosi naziv po sv. Jurju, župu grada Trsata koja je također stavljena pod naslov i zaštitu sv. Jurja) a kao osobito važno zaključuje:

“Nemam vremena nabrajati druge i poimence izložiti; ali budući da se mnogo više izdižu u jednoj dijecezi splitskoj nego u čitavoj ostaloj Dalmaciji, s razlogom se čini da uzrok njihove izgradnje treba pripisati ne Palestinskom, nego Salonitanskom Jurju. Pa ni neki drugi vjerojatan razlog ne može protumačiti zašto su Splićani poradi svoje pobožnosti prema Jurju, više nego drugi Dalmatinci, podigli spomenike, ako razlog nije taj što je već od najstarijih vremena u tom kraju cvjetalo vrlo veliko Jurjevo štovanje... Od onih Jurjevih svetišta koje sam gore nabrojio, smatram da su mnoga bila podignuta od Splićana, sagrađena umjesto starošću razrušenih koje su stari Solinjani u čast biskupu Jurju bili sagradili. A to što se doista u istim svetištima vide slike Jurja kako sjedi na konju u vojničkom držanju i odijelu, držim da to treba pripisati ili općem uvjerenju Splićana koji su mislili, da u svoj sredini ne štuju drugog nego onog palestinskog vojnika, ili je došlo zahvaljujući starom običaju, po kojem je mogao, poput blaženog Jakova Apostola,

[234] Farlati, nav. dj., str. 682, 688-689. (Za prijevod Farlatijeva pisanja o svetom Jurju Solinskom zahvaljujem dr. don Ivanu Bodrožiću.)

Martina iz Toursa, i drugih biskupa i mučenika, također i Juraj biskup i mučenik solinski biti prikazan."[235]

Teško može biti slučajnost činjenica, na koju je Farlati posebno upozorio, da je kult svetoga Jurja bio neusporedivo najveći na dalmatinskom dijelu srednjovjekovne hrvatske države. Farlati se za svoje navode, između ostaloga, pozvao i na dokumentaciju iz rimskih arhiva, koju je priredio (neimenovani) "Dalmata".[236] Neki autori smatraju da nijedan od rukopisa kronotaksa salonitansko-splitskih (nad)biskupa nije stariji od kraja XIV. ili vjerojatnije od početaka XV. stoljeća, ali prevladava mišljenje o njihovoj vjerodostojnosti i o postojanju starije jezgre po kojoj su sastavljene, odnosno ne isključuje se mogućnost da su one nastale prepisivanjem i preinačivanjem starijih kataloga.[237] Dominik Mandić navodi kako je poznato 25 kataloga solinsko-splitske biskupije od kojih je oko polovica nastala u XVIII. stoljeću, znatan dio stariji je od XVI. i XV. stoljeća, dok neki potječu iz XIII. i XII. stoljeća, *"a njihove matice su daleko starije. Svjedočanstvo, prema tome, kataloga solinsko-splitske nadbiskupije ne smije se olako zabacivati...".*[238] Milan Ivanišević kritički vrjednuje Riceputijevu i Farlatijevu građu, ali ona prema njegovoj "*ocjeni vrijedi više negoli je Bulić bio opazio*".[239]

---

235 D. Farlati, nav. dj., str. 689-692.

236 D. Farlati je imao u rukama i *"Kroniku splitske crkve*", a za koju se "*danas... ne zna*". (Ante Marija Strgačić, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313*. /"Inauguralna disertacija"./ Šibenik, 1941, str. 29-30.)

237 Ivo Babić, *Splitske uspomene na salonitanske kršćanske starine.* U: Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Split, 1993, sv. 85, str. 16, 26.

238 Dominik Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti.* Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963, str. 9.

239 Milan Ivanišević, *Salonitanski biskupi.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sv. 86 za 1993. godinu. Split, 1994, str. 228.

U literaturi do dvadesetoga stoljeća nije se posebno sumnjalo u postojanje sv. Jurja Solinskoga.[240] Petar Krstitelj Bačić je posljednji koji je o njemu opširnije pisao[241] uz posebnu napomenu: "*Naprotiv, njegov ću životopis nacrtati na temelju Farlatia, Bomana, Vinjalića, (Compendio storico-cronologico ecc. rukopis u arhivu samostana Visovačkoga), Bollandista, Fabianića i ostalih, koji su se i malo o njem bavili, a navlastito Genevskog biskupa Jakova de Voragine*."[242]

---

[240] Usp. Valentino Lago, *Memorie sulla Dalmazia*. Vol. I, Venezia, 1869. Pretisak (bez oznake godine), Arnaldo Forni editore, str. 56-57.); Pietro Doimo Maupas, *Prospetto cronologico della storia della Dalmazia.* Seconda edizione, Spiridione Artale librajo-editore, Zara, 1878, str. 57-58.

[241] Petar Krstitelj Bačić, *Sveti Juraj Biskup Solinski.* La Dalmazia Cattolica. "Giornale religioso – politico – economico – letterario." "Zara 30 Luglio 1876." Godina VII, broj 31, str. 244-247.; La Dalmazia Cattolica. "Zara, 6 Agosto 1876". Godina VII, broj 32, str. 252-255. (Autor je navedeni rad potpisao ovako: "O. Petar Krstitelj Bačić franovac.")

[242] P. K. Bačić, *Sveti Juraj Biskup Solinski.* La Dalmazia Cattolica. VII/1876, 31, 244. Bačićev navedeni citat Radoslav Katičić interpretira ovako: "*Kao na vrela za svoje pripovijedanje Baćić se poziva na impozantan niz autora. To su Farlati, Boman te Vinjalićev Compendio storico-cronologico i 'rukopis u arhivu samostana Visovačkoga'. Spomen toga rukopisa predstavlja, dakako, istraživački zadatak. Ako ga je Baćić doista imao u rukama, vrijedilo bi pokušati pronaći taj spomenik naše hagiografske predaje. Baćić se zatim poziva na bolandiste, Fabijanića i 'ostale koji su se i malo o njem (tj. sv. Jurju, op. R. K.) bavili', a posebno ističe kao svoje vrelo Jakoba de Voragine*." (R. Katičić, *Sveti Juraj u Baćićevoj interpretaciji*. U: *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa 'Petar Krstitelj Baćić', Skradin – Visovac, 27. – 28. X. 2006.* Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007, str. 13.) Međutim, iz navedenoga Bačićeva citata proizlazi da on spominje Vinjalićev *Compendio storico-cronologico*, ali da ne navodi "i *'rukopis u arhivu samostana Visovačkoga'*." Uz Vinjalićev *Compendio* ne postoji još "i" neko posebno nepoznato djelo u rukopisu, nego se u samostanu u Visovcu nalazio rukopis Vinjalićeva dje-

Vjerovalo se u postojanje svetog Jurja Solinskog sve do oko drugog desetljeća XX. stoljeća kada je Farlatijevo pisanje porekao Frane Bulić i to sljedećim stilizacijama:

"Istina, učeni Farlati u svome 'llirycum sacrum' I.-II. sv. napisao je mnogo toga o Solinu, mnogo je on dragocjenih vijesti i dokumenata iznio na vidjelo; ali ne samo da u tomu ima dosta legendarna, nego i koješta nije bilo njemu poznato, što mi sada znamo... Moglo bi se primijetiti da Katalozi nose mnoge druge biskupe prije Dioklecijanova progonstva i prije Venancija i da će se bar za kojega od njih moći dokazati, da je u istinu bio biskupom u II. ili III. v. po Krstu. Istina je, da se mnogi spominju, dapače Spljetski Shematizam ih nabraja do dvadeset. Neka su imena doista historična. Ali baš za to, izim Dujma i Venancija, možemo biti sigurni da spadaju četvrtomu, petomu, pa čak i šestomu vijeku. Farlati – inače veoma zaslužan za našu crkvenu povijest – govori ob ovim tobožnjim biskupima na dugo i široko, ali nam čisto i bistro kaže, da su se njihova Akta izgubila – 'Acta perierunt'. Stoga o njima piše jedino na temelju opće crkvene i svjetske povijesti. Što može Farlatijeva mašta da napiše, ojačana poznavanjem opće povije-

---

la *Compendio*. Vinjalić je autor povijesti, čija je dva dijela do 1520. godine, preradio mletački franjevac Gianantonio Bomman i objavio u Veneciji. Taj Vinjalićev rukopis čuva se u Franjevačkom arhivu na otočiću Visovcu i to je *Compendio istorico e cronologico delle cose piu memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosnia*. Gianantonio Bomman je ovo Vinjalićevo djelo preradio i tako prerađeno izdao pod naslovom *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosnia* in libri dodici compendiata u Veneciji 1775. (Vicko Kapitanović, *Gašpar Vinjalić i njegova povijest Slavena*. U: Gašpar Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769*. Književni krug, Split, 1910, str. 7-14.) Usp. Gianantonio Bomman, *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna.* Tom I, Venezia, 1775. (Pretisak Kessinger Publishing's /USA/, 2009, str. 108-111.)

sti i hagijografije, dakako prema ondašnjim kriterijima, dokazom je Juraj, biskup i mučenik solinski. O njemu povijest solinska ne bilježi ništa: to priznaje sam Farlati. Katalog rimski nosi njegovo biskupovanje megju god. 285-296. Da sastavi povijest ovoga biskupa, Farlati utječe se glasovitomu Jurju, mučeniku i vitezu iz Kapadocije, veoma dobro poznatomu svecu i kod našega naroda, te na temelju maštanja on napisa o njemu ništa manje nego 106 stupaca in folio."[243]

Činjenica je da se u apostolsko doba započelo s kristijaniziranjem Ilirika, odnosno Dalmacije, ali Bulić potpuno neuvjerljivo zaključuje da je zbog progona nestalo ranoga kršćanstva u Solinu.[244] Činjenica je da je Tit otišao propovijedati u Dalmaciju[245] što potvrđuje i Pavao (*2 Timoteju*, IV, 9-11), a Bulić to ovako inter-

---

[243] Fr. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*. Preštampano iz 'Bogoslovske smotre'. Zagreb. Tiskara Hrvatskog kat. tiskovnog društva 1912, str. 5. U hagiografskoj literaturi XX. stoljeća Jurja Solinskog rijetko tko spominje, ali kada se to dogodi njegov spomen nije posve identičan Farlatijevu opisu. (Usp. Erhard Gorys, *Leksikon svetaca.* Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003, str. 204.)

[244] Tu misao Frane Bulić iznosio je i ranije u svojim spisima, a Petar Kaer je s pravom zaključio: "*Ai dotti invece doveva sembrar strano che, dopo l'evangelizzazione di Tito in Dalmazia, quei primi cristiani rimanessero senza una guida, contrariamente a cio che afferma Ireneo delle Chiese apostoliche, alle quali i loro fondatori, 'gli Apostoli mettevano a presiedere altri in loro vece'... Ne solo ai dotti, ma anche ai meno dotti doveva riuscire inverosimile la singolare eccezione, che a Salona ed in Dalmazia, il sangue dei martiri sparso nelle prime persecuzioni, anziche essere seme di nuovi cristiani, fosse ragione, nei primi tre secoli del cristianesimo, a farli scomparire da queste terre.*" (Pietro Kaer, *San Doimo vescovo e martire di Salona nell' archeologia e nell' agiografia*. Consorzio Tipografico Ugo Fosco, Sebenico, 1908, str. 232.)

[245] Dobro je navesti da sv. Epifanije (umro 403.) piše kako je apostol Luka propovijedao Evanđelje i kako je on "*tu dužnost obavio najprije u Dalmaciji, Galiji, Italiji i Macedoniji*". (J. Jelenić, *Djelovanje Hristovih i apostolskih*

pretira: "*Dokle je Tito dopro, gdje je propovijedao i kojim uspjehom, nije nam do sada poznato... Ako je Tito i bio u Solinu, ako je štogod uspio u propovijedanju, njegovi uspjesi nijesu mogli biti veliki, a i onakovi kakovi su bili, lako je, da su bili ugušeni od prvog progonstva Neronova, koje je nastalo malo poslije nego je Tito otputovao za Dalmaciju.*"[246] Pavao navodi (*Rim*. XV, 19) kako je i on propovijedao Evanđelje od Jeruzalema i naokolo do Ilirika, što može značiti kako je evangelizirao područje samo do granica Ilirika. Međutim, postoji Buliću nepoznato i mnogo starije vrelo od Porfirogeneta, nazvano *Armenska geografija*, u kojem se u opisu Dalmacije navodi boravak apostola Pavla, zbog brodoloma, na jadranskom otoku Mljetu.[247] U glavi XXXVI. *De administrando imperio* također se navodi da je na otoku Mljetu "*sv. Pavla za prst ujela ljutica, koju onda sv. Pavao u vatri spali"*.[248] Bulić je, u svezi

---

učenika te ostalih vjerovjesnika u Iliriku. U: J. Jelenić, *Povijest Hristove crkve.* I, Zagreb, 1921, str. 38-42.)

246 F. Bulić – J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa,* nav. dj., str. 22.

247 Robert H. Hewsen (uvod, prijevod, komentari), *The Geography of Ananias of Širak*. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992, str. 47. Robert H. Hewsen je (na temelju detaljne analize) zaključio, "*sa sigurnošću*", da je to djelo nastalo između 591. i 636. godine. Djelo je napisano na temelju ranije nastalih i izgubljenih vrela iz razdoblja od II., a posebno od IV. do oko sredine VII. stoljeća, s mogućnošću poneke kasnije interpolacije. Bitni sadržaj vjerojatno je najvećim dijelom prenesen iz izgubljene *Chorographiae* Papusa iz Aleksandrije (IV. stoljeće) koji je koristio (skraćivao!) Ptolomejevu *Geografiju*. Ono je dragocjeno i zato jer sadržava podatke kojih nema u Ptolomeja ni u drugih autora. Djelo je, za vrijeme u kojemu je nastalo, kako s pravom zaključuje Hewsen, vrhunsko ostvarenje, i to na Istoku i na Zapadu. O ovome veoma važnom podatku upozorio sam Mihu Demovića kada je pripremao tisak Đurđevićeve knjige, na čemu mi je u izdanju iste posebno zahvalio. Usp. Ignjat Đurđević, *Sveti Pavao apostol brodolomac*. Nakladnik: Biskupija Dubrovačka, Dubrovačke knjižnice Dubrovnik i Općina Mljet. Zagreb, 2008, str. 19.

248 Constantinus Porphyrogenitus (Konstantin Porfirogenet). *O upravljanju carstvom*. (Prijevod i komentari Nikola Tomašić /hrvatski/, R J. H. Jen-

s ovom tematikom, polemizirao s V. Palunkom ne baš primjerenim stilizacijama.[249] U *Djelima* se stvarno navodi da je vjetar bacao brod po Adriji (Hadria), a naziv Adria bio je pojam za sjeverni Jadran, i Pavao je teško mogao more oko Malte nazvati Adrijom.[250]

Salonitanski Dujam podnio je, prema Buliću, mučeništvo u doba progona za Dioklecijana i njegovih suvladara. "*Međutim, ne može se smatrati dokazanom i njegova hipoteza da je kršćanska zajednica u Saloni prvoga biskupa dobila tek sredinom III. stoljeća, bez obzira na to što su je poslije prihvatili gotovo svi arheolozi i povjesničari.*"[251] Sigurno zaključivanje nije moguće jer stvarno

---

kins /engleski/. Priređivač grčkog izvornika Gyula Moravcsik). Dom i svijet, Zagreb, 2003, str. 91.

249 "*Constatera, pur troppo, che in questa epoca nelle nostre regioni la scienza era in alcuni circoli molto bassa ed il campanilismo molto alto*." (*Melita del naufragio di s. Paolo*. /*Notizie bibliografiche*/. Supplemento al 'Bullettino di archeologia e storia dalm.' a. 1913. n. 1. Spalato, 1913, str. 3.) Uredništvo zbornika radova *Brodolom sv. Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta* tiskalo je radnju Vicka Palunka pod naslovom *Melita – otok brodoloma sv. Pavla jest otok Mljet u Dalmaciji* i donijelo ovu opasku: "*Raspravu objavljujemo unatoč veoma neprimjerene, nepravedne i žučljive kritike koju su, kako je poznato, napisali mons. dr. Frane Bulić i mons. dr. Rudolf Vimer. Svjesni smo da pobornici spomenutih pisaca opravdavaju 'oštrinu njihova pera' ljubavlju prema 'pravoj znanosti'. A mi pak držimo da je napisana i uz prizvuk taštine i jala*." (U: "*Brodolom sv. Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta.* Zbornik radova znanstvenog skupa 'Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta.' Dubrovnik –Mljet 10. – 13. studenog 2008." Nakladnik: Dubrovačka biskupija i Matica hrvatska – Dubrovački ogranak, Zagreb, 2009, str. 35.)

250 Nenad Cambi, *Paul the Apostole at Sea. Pavao na moru.* U: *Biblija – knjiga mediterana par excellence.* Zbornik radova. Književni krug, Split, 2010, str. 489-490.

251 Slavko Kovačić, *Sveti Dujam najslavniji salonitanski biskup i mučenik i njegovo štovanje.* U: Arsen Duplančić – Milan Ivanišević – Slavko Ko-

postoji nedostatak "*materijalnih spomenika iz najranijeg vremena razvoja salonitanske kršćanske zajednice*".[252] Ipak se ne može sa sigurnošću nijekati mogućnost da je već u apostolsko doba postojao solinski biskup kako tvrde pradavna crkvena predanja. Roko Rogošić razumno napominje: *"Možda još nije dovršena polemika, jesu li bila dva Dujma, Domnius mučenik za cara Trajana, i Domnio, za cara Dioklecijana, ili je bio samo jedan Domnio za cara Dioklecijana. Nije tako očevidno dokazano, da je oko g. 270. bio prvi solinski biskup Venancije. U to doba bio je Kajo iz Dalmacije biskup Rima (283-296). Prodorno kršćanstvo je sigurno zarana imalo pristaša u glavnom gradu Dalmacije. Ako ih je bilo u trgovačkom Solinu, onda su imali biskupa, iako ne u sjaju biskupa poslije slobode. Oni su bili radnici, trgovci, zanatlije itd. Amijan Marcelin kudi novi sjaj i bogatstvo biskupa Rima, te uzdiže još siromašne provincijalne biskupe (XXVI 3, 14s*)."[253] Crkveni povjesničari Josip

---

vačić, *Sveti Dujam: štovanje kroz vjekove.* Crkva u svijetu, Split, 2004, str. 13. S. Kovačić napominje da je sv. Tit kao Pavlov najbliži suradnik putovao u Dalmaciju nedvojbeno u vjerovjesničkomu i organizatorskomu poslu, a s obzirom "*na odličnu prometnu povezanost, a u isto vrijeme vrlo žive trgovačke i kulturne veze Salone s istočnim Sredozemljem i napokon na prodornost tadašnjih kršćanskih vjerovjesnika, s punim pravom smijemo pretpostaviti da je u tomu gradu barem od konca I. ili najkasnije od prve polovice II. stoljeća postojala organizirana crkvena općina ili biskupija*." (S. Kovačić, ibid., str. 15.) O kristijaniziranju Dalmacije u apostolsko doba usporedi iz starije historiografije: Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana.* Zara, 1877. Volume I., str. 1-14. O boravku apostolskoga učenika Tita u Dalmaciji vidi: M. Ivanišević, *Sveti Tit biskup i ispovijedalac.* Povijesni izvori. U: *Longae Salonae*, I, Split, 2002, str. 28-30.

[252] Mirja Jarak, *O porijeklu salonitanskog biskupa i mučenika Domnija.* Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdioba povijesnih znanosti (1998), 37(24), str. 48.

[253] Roko Rogošić, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437).* Nema oznake nakladnika. Zagreb, 1962, str. 163-164.

Buturac i Antun Ivandija zaključuju da, iako nemamo pouzdanih suvremenih dokumenata o kršćanstvu u Saloni i Dalmaciji prije 250. godine, ipak ostaje vjerojatno da je ovdje i prije toga vremena bilo kršćana. "*Salona, grad s velikim brojem stanovnika, smještena na tako prometnom mjestu, bila je svakako zgodna prilika da se u njoj dosta rano proširi kršćanstvo, pa makar i u manjem broju. Svakako je značajno da je Kajo iz Salone bio izabran za papu g. 283; njegov pontifikat traje do 296.*"[254] Nije utvrđeno da je sv. Venancije, kako je Bulić vjerovao, bio prvi, a niti uopće salonitanski biskup, a arheološka istraživanja u Solinu nisu potvrdila postojanje njegova groba ili tragova kulta.[255]

Bulić je svoja znanstvena shvaćanja branio na sve moguće[256], pa i neznanstvene, načine.[257]

---

[254] J. Buturac – A. Ivandija, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima.* Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973, str. 19.

[255] Usp. D. Mandić, *Rasprave i prilozi,* nav. dj., str. 1-18.; Đuro Basler, *Kršćanska arheologija.* Crkva na kamenu. Mostar, 1986, str. 39. M. Ivanišević ne sumnja u postojanje biskupa i mučenika Venancija, ali "*dok nekom drugovrsnom potvrdom ne bude zajamčeno njegovo biskupovanje u Saloni*", ne predlaže ga na mjestu njezina najstarijega biskupa. (M. Ivanišević, *Salonitanski biskupi.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sv. 86. za 1993 godinu. Arheološki muzej, Split, 1994, str. 228.)

[256] Bulić se obračunavao s osobama koje su njegova tvrđenja pokušale kritički vrjednovati, tako da ih je nazivao neznalicama u arheologiji, kao na primjer don Petra Kaera. P. Kaer (1848.-1919.) objavio je u nekoliko navrata da izvorni grob mučenika, ali prema njemu ne i biskupa Dujma nije pronađen u konfesiji bazilike na Manastirinama 1874. godine, kako tvrdi Bulić, nego 1873. godine i to sto metara južno od bazilike. Bulić je zbog toga tužio Kaera crkvenom sudu; spor je trajao gotovo devet godina, ali nije nikada završen. Usp. Josip Dukić, *Don Frane Bulić na sudu*. Tusculum, Solin, 2010, sv. 3, str. 205-220.; Josip Ante Soldo, *Pitanje sv. Dujma i don Frane Bulić.* Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku, 79/1986, str. 181-204.

[257] Bulić je tako smatrao posebno važnim i populariziranje viđenja mističarke Terezije (Therese) Neumann iz Konnersreutha, koja je, (na pitanje

Ako su neka Bulićeva mišljenja postala općeprihvaćena, to ne znači da su ona dokazana kao istinita, što je moguće i na primjeru njegove interpretacije pisanja Danijela Farlatija o Jurju Solinskome. Postojanje svetog Jurja Solinskog, kojega je Farlati opisao kao biskupa i mučenika iz druge polovine III. stoljeća, nije dokazano vjerodostojnim vrelima niti arheološkim nalazima, ali je njegovo povijesno postojanje moguće. Posebno je nezamislivo da od Titove i Pavlove evangelizacije Dalmacije, dakle od prvoga pa gotovo do kraja trećeg stoljeća, nije bilo (i više) salonitanskih biskupa.

---

jednog svećenika da li tijelo solinskog biskupa sv. Dujma, koji da je bio učenik sv. Petra, propovijedao u Dalmaciji i umro mučeničkom smrću, a da mu je tijelo sahranjeno u stolnoj crkvi), odgovorila da se Dujmovo tijelo nalazi u Rimu, a ne u Splitu. /"*der betreffende Märtyrer ist nicht, wie die Priester in Spalato glauben, vom hl. Petrus als Glaubensbote geschickt worden, sondern er gehört dem vierten Jahrhundert an, in dem er gemartert wurde; sein Leib ist in Rom, nicht in Spalato."*/ (Ovo je objavljeno u: *"Wochenschrift für Kultur, Politik und Volkswirtschaft",* godište XI, broj 2 od 13. listopada 1928, str. 30. Dio iz njemačkoga izvornika u hrvatskom prijevodu tiskao je u Zagrebu (u nepotpisanom tekstu pod naslovom '*Terezija Neumann'*) *Glasnik sv. Josipa*, godište 57, broj 8 za kolovoz 1929, str. 249.) F. Bulić je ovo viđenje T. Neumann prenio u: Don Frane Bulić, *Povodom pedesetgodišnjice jubileja "Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku" (Bulletin d'archeologie et d'histoire dalmate)1878-1928.* Split, 1931, str. 95-96. Bulić je i pismeno zamjerio fra K. Kržaniću, kada je ovaj pisao o Tereziji Neuman 1932. godine, što to nije spomenuo. (J. A. Soldo, *Pitanje sv. Dujma,* nav. dj., str. 201.) Zanimljivo je napomenuti sljedeće: U Rimu je 1962-1964. godine ispitan sadržaj ostataka u oratoriju sv. Venancija. "*Zbog malog nalaza kostiju, koje nisu ni označene, sigurno se može tvrditi da je opat Martin skupio relikvije a ne tjelesa mučenika."* (J. A. Soldo, nav. dj., str. 202.)

2.
O kultu svetoga Jurja u Hrvata

Ime Juraj potvrđeno je 1086. godine (*Juray setnico*), a oblik Jurana (*Jurana iuppano de Sidraga*) potvrđen je već 1059. godine.[258] Kult svetoga Jurja mogao je među Hrvate doći, ako ga oni nisu po doseljenju zatekli u Dalmaciji, u doba njihova pokatoličavanja od oko kraja VIII., odnosno prvih desetljeća IX. stoljeća, i to najvjerojatnije s benediktincima. Sveti Juraj zauzima veliki broj mjesta u popisu ranosrednjovjekovnih naslovnika crkava u Dalmaciji, a posebno u IX. stoljeću.[259] Osobito su brojne crkve svetoga Jurja na širem splitskom području. "*Crkva sv. Jurja na rtu marjanskog poluotoka sagrađena je u IX. stoljeću uz ostatke antičkoga Dijanina hrama. Drugoj crkvi istoga titulara na Mejama u predjelu Zvončac (San Zorzi detto Sunzac) izgubio se svaki trag. Crkva sv. Jurja u Solinu nalazila se na istoimenoj glavici iznad rijeke Jadro... a crkva posvećena istome titularu nalazila se na samom vrhu Kozjaka i na brdu Perun na Mosoru. Samo na području Kaštela na obroncima Kozjaka bilo je nekoliko crkvica posvećenih sv. Jurju. Najstarija je ona iznad Kaštel Sućurca na lokalitetu Putalj... Najstarija je do danas sačuvana crkva sv. Jurja u Radunu iznad Kaštel Staroga, koja je zadržala prvobitni oblik predromaničke građevine*

---

[258] Domagoj Vidović, *Prilog proučavanju odraza svetačkog imena Juraj u hrvatskoj antroponimiji.* Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb, 2007, sv. 33, str. 431, 435.

[259] Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji.* I. Književni krug Split – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Split – Zagreb, 2008, str. 167-168; T. Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji.* II. Književni krug Split – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Split – Zagreb, 2009, str. 56-58, 161-165, 179-182, 248-249, 498.

raščlanjene plitkim nišama. Jedna srednjovjekovna crkva u Kaštelima, posvećena istom titularu nalazila se i u Žestinu (s. Georgius de Mirano), a spomenuta je u ispravi iz 1189. godine."[260]

Sveti Juraj u srednjovjekovnoj Hrvatskoj posebno se častio kao mučenik. Dvadeset četiri puta susrećemo u naslovu samostana kršćanske mučenike i mučenice. "*Među njima je bio na prvom mjestu sveti Juraj, čiji je kult kod nas bio povezan s brojnim narodnim običajima*."[261] Na nadvratniku jedne starohrvatske predromaničke crkve spominje se tepčija-tepčica (dvorjanin) Ljubomir ("*Lubomirus tepci*") iz posljednje četvrti XI. stoljeća.[262] Posvetni natpis u prijevodu glasi: "*Ovo je dvor nebeski, ovo su vrata nebeska. Ovdje je umornima pokoj i bolesnima zdravlje. Ovdje se čiste opačine, pogreške i svi zločini. Ovu sam kuću sagradio ja, tepdžija Ljubimir, na čast ovih nepobjedivih svetaca: poglavice Petra, ispovijedaoca Nikole i mučenika Jurja*."[263]

Sveti Juraj prikazan je u romaničkoj crkvi Srimske Gospe na fresci koja se datira od XI. – XII. i do početka XIII. stoljeća. Svetac je s desne Marijine strane, a uz njega je natpis "S. Georgius", dok je ispod njega prikazan seljak.[264]

---

[260] Marina Marasović-Alujević, *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*. Književni krug Split, Split, 2003, str. 23.

[261] Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II. *Benediktinci u Dalmaciji*. Split, 1964, str. 18.

[262] Jadran Ferluga, Manfred Hellmann, Frank Kämpfer, Herbert Ludat, Klaus Zernack. *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Beiheft Nr. 2. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982, str. 49-50. Usp. Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996, str. 93.

[263] Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Split, 1963, sv. I, str. 342.

[264] Cvito Fisković, *Romaničke freske u Srimi.* U: Frano Dujmović – Cvito Fisković, *Romaničke freske u Srimi*. Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji. XI, Split, 1959, str. 24-40.

Sveti Juraj na fresci. Crkva Gospe Srimske. Srima. Snimio Tomislav Pavičić

I u crkvici sv. Jurja blizu Vrbnika na Krku moguće je da je prikazan Juraj, i to u neratničkom izgledu, na fresci iz XII.-XIII. stoljeća.[265] Sveti Juraj bio je u nas čašćen i kao ratnik. Među naše najstarije freske ubrajaju se one u predromaničkoj crkvici sv. Mihajla u Stonu, naslikane pri kraju XI. ili na početku XII. stoljeća, a na njima je i sveti Juraj. "*Nasuprot mršavom i gorštačkom vladaru ukočio se sv. Juraj u raskošnoj bojnoj opremi sa svijetlim mačem i štitom, mladolik, rastvorenih očiju*."[266]

[265] "*Tamo su ostaci fresaka s prikazom trgovačke lađe iz XIII. stoljeća i s likom sv. Jurja koji u rukama nosi folklorno proljetno zelenilo… Odjeven je u aristokratsku odjeću od karirane tkanine, koja se u bokovima zvonoliko širi, jer su joj tamo ušiveni bočni klinovi tkanine*." (Branko Fučić, *Terra incognita*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997, str. 87.)

[266] Cvito Fisković (predgovor), *Dalmatinske freske*. Zora, Zagreb, 1965, str. 9-10.

Imamo sačuvanu i Pasiju sv. Jurja u fragmentu glagoljskog pasionala iz XIII. stoljeća.[267] Sveti Juraj veoma se svetkovao ne samo u Hrvatskoj, nego i u Bosni.[268]

---

[267] "*Legenda o mučenju sv. Georgija, jednog od najpopularnijih svetaca srednjega vijeka, u hrvatskoj je književnosti poznata po veoma oštećenom glagoljskom fragmentu pasionala ili možda zbornika iz 13. st., koji je zajedno s još dva fragmenta nađen prilijepljen na koricama Četvrtog vrbničkog brevijara iz 14. st. Sva tri fragmenta (A, B, C) pisala je ista ruka ranom ustavnom glagoljicom, arhaičnim jezikom i stilom. Jezična i stilska arhaičnost povezuju tekst fragmenta s najstarijim razdobljem slavenske književnosti... Sada raspolažemo s još jednim glagoljskim tekstom legende o mučenju sv. Georgija iste redakcije kao i glagoljski iz Pasionala. Pronašla sam ga u glagoljskom rukopisu iz čuvene zbirke Phillippica… Paleografske i jezične osobine pokazuju karakteristike prve pol. 15. st., od kada datiraju najstarije naknadne bilješke (1447)… Naš glagoljski odlomak svjedoči ujedno da se staroslavenski tekst legende o mučenju sv. Georgija još u 15. st. prepisivao na glagoljaškom području i da je živio u hrvatskoj književnosti."* (Anica Nazor, *Još jedan glagoljski fragment legende o mučenju sv. Georgija.* U: *Kliment Ohridski i ulogata na ohridskata književna škola vo razvitokot na slovenskata prosveta. Materijali od naučen sobir održan vo Ohrid od 25 do 27 septemvri 1986 godina.* Makedonska akedemija na naukite i umetnostite. Skopje, 1989, str. 119-120.)

[268] "*Ma da je sv. Juraj kao mučenik vrlo znamenit svetac, to ipak njemu posvećeni dan nije zapovjedna svetkovina, pa se na taj njegov dan smiju raditi kako lakši, tako i teži poslovi. Jedino se Jurjevdan svetkuje u onoj župi, u kojoj je crkva tome svecu na čast posvećena, dok je u tom pogledu Ilindan zapovjedna svetkovina, ma da su obadva sveca od davnina zaštitnici Bosne i Hercegovine... Baš radi toga, što je zaštitnik zemlje malo će ko od kršćanskog katoličkog puka obadviju zemalja prihvatiti gdje za kakav* posao." (Nikola Buconjić, *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*. Tiskom i nakladom Daniela A. Kajona, Sarajevo, 1908, str. 52-53.)

Sveti Juraj na fresci. Crkva sv. Mihajla. Ston.
Iz knjige: Dalmatinske freske*. Zagreb, 1965.*

* * *

U Hrvata postoji mnogo spomena o borbi u kojoj sveti Juraj ubija zmaja. Poznato je da je tek Konstantin Veliki u kršćansku simboliku uveo zmaja, davši naslikati veliku sliku na kojoj "*on nogama gazi zmaja i baca ga u ponor. On je tu debellator hostium, a*

kao takav je prikazan i Konstantin II. na jednom novcu, kako konjem gazi zmaja. Pod tim 'neprijateljem' podrazumijevao se neprijatelj kršćanstva i predstavnik paklenih sila. I u toj alegoriji ulaze zmaj i drugi gmazovi u kršćansku umjetnost."[269] Sveti Mihovil, kao vođa nebeske vojske za razliku od sv. Jurja, prikazuje se kako ubija zmaja, ali on je uvijek s krilima i češće ima mač nego koplje.[270] Kult svetog Mihovila, koji je najviše cvjetao u IX. i X. stoljeću, dopunit će posebno u XII. i XIII. stoljeću kult sv. Jurja.[271] "*Legenda o zmaju i djevojci polako se izgrađivala. Zmaja, npr., u vezi sa sv. Jurjem, ali bez priče o djevojci, u svom panegiriku u čast sv. Jurja spominje već sv. Andrija Kretski, biskup Gortyne, koji je umro 740. godine.*"[272]

Sveti Juraj je na najstarijim bizantskim prikazima IX. stoljeća prikazivan kao ratnik i kao mučenik.[273] Tek od X. stoljeća nalazimo u umjetnosti prizore kako sveti Juraj ubija zmaja.[274] Najstariji reljef sv. Jurja koji ubija zmaja sačuvan na crkvi u Achtamaru (Armeni-

---

[269] Ćiro Truhelka, *Starokršćanska arheologija*. HKD sv. Jeronima, Zagreb, 1931, str. 134.

[270] Usp. *Sankt Michael in der Kunst*. Amerbach Verlag, Basel, 1947, str. 1-16+26 slika. (Autor nije označen.)

[271] Berthold Riehl, *Sankt Michael und sankt Georg in der bildenden Kunst*. München, 1883, Inaugural-Dissertation, str. 39.

[272] "*Usp. Migne, PG 97, 1190: 'extractos draconis faucibus*'." (Karlo Jurišić, *Sveti Juraj u povijesti i legendi*. Nav. dj., str. 14.)

[273] Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann, *Erklärendes Wörterbuch zur christlichen Kunst.* Verlag Werner Dausien, Hanau, bez godine, str. 147-148.

[274] Uwe Steffen, *Drachenkampf.* Kreuz Verlag, Stuttgart, 1984, str. 219. Usp. Günter Spitzing, *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole. Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens.* Diederichs, München, 1989, str. 131.

Sveti Juraj ubija zmaja. Reljef na crkvi u Achtamaru (916. – 921. god.)
Iz knjige: M. S. Ipsiroglu, Die Kirche von Achtamar.
Florian Kupferberg Verlag, Berlin-Mainz, 1963, str. 125.

ja), nastao je od 916. do 921 godine[275] što upućuje na mogućnost da je taj motiv na Istoku mogao biti poznat i stoljećima ranije.

---

[275] M. S. Ipsiroglu, *Die Kirche von Achtamar. Bauplastik im Leben des Lichtes*. Florian Kupferberg Verlag, Berlin-Mainz, 1963, str. 125. Usp. *Lexikon des Mittelalters*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2002, Bd. 4, str. 1274.

Na europskom Zapadu motiv sv. Jurja koji ubija zmaja potvrđen je tek od XII. stoljeća[276], a neki autori smatraju da je u tu kršćansku ikonografiju taj motiv stvarno ušao tek u doba križarskih ratova (1099-1291).[277] Nije posve točno mišljenje da je na Zapadu u XII., ali i u prvoj polovini XIII. stoljeća svetac prikazan samo kao nebeski pomoćnik i mučenik.[278] Najranije izlaganje motiva borbe sv. Jurja sa zmajem srećemo na Zapadu oko 1100. godine na kapitelu jedne crkve u Normandiji, ali tu sv. Juraj nije prikazan na konju. Rani prikaz prizora svetoga Jurja kao viteza, koji kao konjanik kopljem ubija zmaja, poznat je na portalu katedrale u Ferrari iz 1135. godine.[279] U nekim veoma starim srednjovjekovnim himni-

---

[276] Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann, *Erklärendes Wörterbuch zur christlichen Kunst.* Verlag Werner Dausien, Hanau, bez godine, str. 147. Usporedi: *Enciclopedia cattolica*. Città del Vaticano, vol. V, str. 443-444.; John Bowker (Hrsg.), *Das Oxford-Lexikon der Weltreligionen.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999, str. 345.

[277] "*Non possiamo dire esattamente quando San Giorgio fu visto (disegnato o scolpito) sul cavallo e più tardi a lottare col dragone… Con tutto ciò consideriamo più probabile che il cavallo bianco fu aggiunto nella iconografia di San Giorgio al tempo dei Crociati (1099-1291), quando questi scelsero come loro protettori santi guerrieri e soldati, per aiutarli nelle loro lotte. Il sigillo del Vescovo 'Rogerius' di Ramleh e Lida (1110-1147) raffigura un santo sul cavallo. Lo stesso si vede nell' affresco della chiesa di Abuohosh costruita nel 1145, in una pittura bizantina, San Giorgio si vede su un cavallo*." (Giorgio Aquilina, *San Giorgio, il santo della Palestina*. U: *San Giorgio e il Mediterraneo. Atti del II Colloquio internazionale per il XVII Centenario Roma, 28-30 novembre 2003*. A cura di Guglielmo de' Giovanni-Centelles. Città del Vaticano, 2004, str. 35-36.)

[278] Monika Schwarz, *Der heilige Georg-Miles Christi und der Drachentöter. Wandlungen seines literarischen Bildes in Deutschland von den Anfängen bis in die Neuzeit.* (Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Köln). Köln, 1972, str. 85.

[279] A. Krefting, *St. Michael und St. Georg*, nav. dj., str. 59, 72, 74.

ma opisuje se sv. Juraj kako ubija zmaja.[280] Motiv kako sveti Juraj ubija zmaja postao je osobito omiljen u umjetničkom izrazu gotike[281], ali najveća popularnost legende o tomu kako sv. Juraj ubija zmaja nastala je na Zapadu u XIII. stoljeću poslije objavljivanja djela *Legenda aurea*.[282] Vitez Juraj, u književnim i umjetničkim ostvarenjima srednjovjekovnoga kršćanstva, pobjeđuje sotonskog zmaja samo uz Božju pomoć, a ne svojom ljudskom snagom.

U doba rane gotike u Hrvata životinje su u ukrasima rijetke, a u prikazima sv. Jurja "*u više rukopisa nalazimo konja na kojemu jaše sv. Juraj i zmaja kojega on ubija*".[283] Najstariji poznati prikaz svetoga Jurja koji ubija zmaja imamo iz 1268. godine sačuvan na

---

280 Usp. S. Borrelli*, Il magalomartire s. Giorgio nella fausta ricorrenza del suo XVI centenario.* Studio critico. Napoli, 1902, str. 613-621.

281 Heinrich i Margarethe Schmidt, *Die vergessene Bildersprache christlicher Kunst.* Verlag C. H. Beck, München, 1982, str. 44.

282 To djelo je, autor dominikanac Jacobus de Voragine (rođen 1230. godine u Vorago /danas Varazze/), napisao između 1263. i 1273. On je 1292. godine postao nadbiskup u Genovi gdje je i umro 1298. godine. (Jacobus de Voragine, *Legenda aurea.* Verlag Philipp Reclam, 2007, Stuttgart, str. 269.) Motiv borbe sv. Jurja sa zmajem na današnjem njemačkom tlu sačuvan je tek iz 1230. godine. (Wolfgang Fritz Volbach, *Der hlg. Georg. Bildliche Darstellung in Süddeutschland mit Berücksichtigung der norddeutschen Typen bis zur Renaissance.* Studien zur Deutschen Kunstgeschichte. Heft 199, Strassburg, 1917, str. 7-13, 38.)

283 Anđelko Badurina, *Kulturna animalistika*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. godine u Splitu. Književni krug Split, Split, 1998, str. 138. Detaljnije o shvaćanju zmaja u Hrvata vidi u: I. Mužić, *Problematika reljefa na zapadnoj strani zmajeve pećine na Braču*. U: Nenad Cambi – Heinrich i Ingrid Kusch – Ivan Mužić, *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina.* II. izd. Naklada Bošković, Split, 2004, str. 27-36. O posebnom shvaćanju problematike zmaja u suvremenoj kršćanskoj literaturi usporedi: Ivan Rusarin, *Postanak.* Nema oznake nakladnika, Zagreb, 2010, str. 481-524. I. Rusarin je pseudonim, a ovo izdanje utemeljeno je na knjizi *Nauk Postanka* (*The doctrines of Genesis*

pečatu grada Senja.[284] Prvi spomen svetog Jurja nalazimo vezano uz grad Senj 1183/4. godine, kada su Senj dobili templari,[285] i zato je posve moguće da je već u drugoj polovini XII. stoljeća na senj-

1-11), koju je napisao katolički svećenik (doktor fizike i teologije) Victor Warkulwiz.

284 "*Najstariji pečat grada Senja (sl. 47.), našao se na ispravi od 11. septembra 1268. Taj pečat visi na zelenoj svilenoj vrpci, okrugao je i mjeri u promjeru 55mm. U njem se razabire sv. Juraj na konju, jašući na lijevo, dok kopljem, na dršku kojega lepрši mala zastavica, bode u vrat zmaja, što se je ispružio ispod konja. Taj zmaj ima dvije noge i dugi vrat, otvorene je čeljusti okrenuo prema glavi konja, a svojim dugim repom omotao mu je stražnje noge. Desna stražnja konjeva noga, kraj njegova repa i noge zmajeve prelaze nutarnji kolobar i prodiru u prostor legende. Među dva člankovita kolobara teče naokolo napis:-S. COMVNIS: CIVITATIS: D. SCEINNA = (Sigillum co(m)munis civitatis de Sceinna). Ovaj isti pečat opisuje jedna isprava od 29. januara 1302., izdana u Senju,...*" (E. Laszowski, *Prilog k hrvatskoj sfragistici*, II, Vjesnik arheološkog društva /Zagreb/, nova serija, sv. V, 1901, str. 82-83.)

285 "*To doznajemo iz pisma pape Lucija III, koji im potvrđuje darovnicu kralja Bele III... U papinu pismu stoji da templarima osim Senja pripada i crkva sv. Jurja. Međutim, kada 1209. kralj Andrija II potvrđuje darovnicu svoga prethodnika, on kaže da je Bela darovao templarima Senj, a splitski nadbiskup crkvu sv. Jurja. Vjerojatno je Andrija imao pred sobom tekst Beline darovnice pa je mogao točnije navesti tko je što darovao. Uz to valja spomenuti da je u prvoj darovnici Senj naselje (villa), a u drugoj je već grad (civitas). Darovana crkva sv. Jurja postoji, dakle, i prije dolaska templara. Oni je dobivaju odmah nakon dolaska, a ne grade je tek kad su došli. Dakako, po srednjovjekovnom pravu nije moguće da se ovdje radi tek o jednoj zgradi koju templari dobivaju. Oni dobivaju i nadarbinu vezanu uz tu crkvu. Ta crkva pripada gradu. Postojalo je, naime, na darovanom području i drugih crkava, ali one imaju svoj posebni status, a onaj koji postaje gospodar Senja ne dobiva već time i pravo na nadarbinu vezanu uz te crkve. U slučaju crkve sv. Jurja jedno je i drugo povezano, što opet znači da je grad imao patronat nad tom crkvom. Iz toga dade se naslutiti da je i svetac kojemu je ta crkva posveće-*

skom području bio poznat motiv svetog Jurja koji ubija zmaja. Sveti Juraj javlja se “*kao pobjedilac u dvoboju s aždajom u čitavome krugu narodnih pjesama i priča jugoslovenskih*”.[286] Moguće je da se već u XII. stoljeću, ako ne i mnogo ranije, na hrvatskom teritoriju pjevala *Pisan svetago Jurja* koja nam je sačuvana u jednom glagoljskom liturgijskom kodeksu iz druge polovine XIV. stoljeća u ovakvom zapisu:

Pê(sa)n’ s(ve)t(a)go Jurê. Poi ljudem’ razum’no[287]

1. V’ ime I(su)sa Nazaranina,
Ki nêma nig’dêr takmenika
I vsêh’ s(ve)tih’ i s(ve)t(a)go Jurê kon’nika,
Hoćete li ljudi slišati ot sego veka,

na već tada držan patronom (zaštitnikom) grada Senja.” (Mile Bogović. *Sveti Juraj i Senj*. U: *Senjski zbornik*, sv. 19. za 1992, str. 25-26.)

[286] Stojan Novaković, *Legenda o sv. Gjurgju u staroj srpsko-slovenskoj i u narodnoj usmenoj literaturi.* Starine JAZU, sv. XII, str. 134. Fra Frane Radman objavio je 1762. u knjižici *Život sv. Jurja* deseteračku pjesmu pod naslovom *Pisma kako sv. Jura pogubi aždaju*, koja je 1801. umetnuta u Kačićev *Razgovor ugodni* “pa ju je narod primio kao svoju”. (K. Jurišić, *Sveti Juraj u povijesti*, nav. dj., str. 16.)

[287] “*Tekst ove... pjesme uzet je iz pariškoga kodeksa br. 11. po prijepisu Josipa Vajsa*.” (Rudolf Strohal, *Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama. Sabrao iz starih hrvatskih glagolskih rukopisa od 14.-18. vijeka Rudolf Strohal.* “Tisak C. Albrechta, a trošak sabiratelja.” Zagreb, 1916, str. 37-39.) Dragica Malić objavila je ovu pjesmu u latiničkoj transliteraciji i suvremenoj transkripciji. (D. Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Znanstvena biblioteka Hrvatskog Filološkog društva. Liber, Zagreb, 1972, str. 33-39.) Ova pjesma s opširnim tumačenjem objavljena je i u: *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Tekstove kritički priredili i osvrte na tekstove sastavili: Amir Kapetanović - Dragica Malić - Kristina Štrkalj Despot. Izdao: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb, 2010, str. 245-252.

Da v(a)m’ poju pês’n ot s(ve)t(a)go Đeor’điе kon’nika!
Kda se s(ve)ti Jurai s’ drakunom’ r’vaše.
Kralevu hćer ot s’mr’ti iz’b(a)vlaše.
S(ve)ti Jurai v Kapadocii rođen’ bêše,
Pleminito g(ospo)d’stvo on’ imêše

Ot dvêju na deste lêtu mud’r slovêše,
Pasanoga viteza ga postaviše
S(ve)ti Đeor’điê poče pole udr’žati,
K(a)ko ini vitezi brum’no se r’vati.
S(ve)ti Đeordiê poče tako reći:

“K sego svêta r’vanê ne ću teći!”
Bol’ša mu pamet’ poče prihoditi,
V tue strane on’ se otpravlaše,
K Solinu gradu on se približaše.
A onomu gradu drakun’ vele zla činaše,

Ere onomu gradu bliz’ ezero postavleno b(ê)še.
Iz’ ezera drakun’ ishaêše,
A ognenim’ plamikom’ dihaše,
A ogan’ mu smradom’ vonaše,
Ot onogo smrada vele ljudi goniše.

Bes’ čisla ih z’gubi drakun’ hudi.
Kral’ s vlasteli poče tako većati:
“Učinêmo drakunu po d’voe dobit’ka dati,
“Da budet’ dobitak’ pri ezerê stati,
“Požr’v ga, drakun’ budet se vraćati!”

Vladan’e vas’ dobitak’ *strati*,
Ošće kral’ s vlasteli poče većati:
“Učinêmo žrêbi metati,
“Komu žrêbi skočiše, bez’ dvoine ga drakunu dati,
“Bez’ dvoine ga drakun’ iz’êdêše!”

Bez dvoine kralju žrêbi iskočiše.
Kral’ ed’nu ćer vele lêpu imêše,
Ošće veće dêt’ce ne imêše.
Kral’ im’ se umileno poče moliti:
“V’z’mête zl(a)to i srebro neiz’rečito,

“Učinête moei h’ćeri smr’t’ prostiti!”
Vlastele mu rekoše tako:
“G(ospodi)ne, to ne ćemo učiniti!”
Ošće im’ se kral’ umileno poče m(o)liti:
“Učinête mi s’ moju h’ćer’ju do osam’ d(a)n’ stati,

“Da se budevē na ed’no plakati!”
Vlast(el)e mu učiniše otpustiti,
Da nju poče napravlati,
Kako da bi ju za muž’ dati.
Osam’ d(a)n’ se poče ispl’nevati,

G(ospo)dič’na poide sama k’ ezeru stati.
Vsi ljudi potekoše po mirêh’ gledati,
Kuda hoće g(ospo)dič’na ot drakuna smr’t’ prieti.
Veliko čudo stvori b(o)g’ poslati,
S(ve)t(a)go Jurê stvori prihaêti.

“Čto si prišla, g(ospo)dič’na, sama z’dê stati?”
On’ e poče tiho uprašati,
A ona mu poče poč’teno otgovarati:
“G(ospodi)ne, drakuna mi e s’dê [288] čekati,
“Ot nega mi e straš’nu semr’t’ prieti.

“Oimê, moi g(ospo)d(i)ne, učini se ot suda otdêliti,
“Obêju naju hoće drakun požrêti!”
S(ve)ti Jurai poče tako reći:

[288] “*Vajs prepisao vs’dê, što mi se čini pogrješno*.” (Primj. R. Strohala. Ibid., str. 38.)

"Ne mozi se, g(ospo)dič'na, boêti!"
V tom časê drakun' iz' ezera se is'klonaše,

65. S(ve)ti Jurai ga zagledaše.
Znameniem' s(ve)t(a)go križa on' se z'namenaše,
Šćita i sulice rukama potresiêše,[289]
Tr' drakuna v g'rlo pobodiêše.[290]

Pisan svetogo Jurja prva je pjesma zapisana čakavštinom u hrvatskoj pjesmarici iz glagoljičnoga *Pariškoga kodeksa* (1380.) i u toj pjesmi ima više starijih i crkvenoslavenskih obilježja nego u ostalim pjesmama pariške pjesničke zbirke.[291] "*Prema Farlatiju Solin je kolijevka jedne od nekoliko u crkvenoj literaturi poznatih verzija legende o sv. Jurju. To nije nimalo čudno kad se zna da je legendarni vitez iz Kapadocije završio mučeničkom smrću pod carem Dioklecijanom, možda i negdje u tom kraju. Ako i djelomično*

---

[289] *"U Vajsa potresnêše, što će biti valjda štamparska pogriješka.*" (Primj. R. Strohala. Ibid., str. 38.)

[290] "*U rukopisu pogriješno: probivahu.*" (Primj. R. Strohala. Ibid., str. 38.)

[291] "*Pjesma Mihaile preblaženi zapisana je bez naslova u Pariškoj pjesmarici (1380.) i u Berčićevu zborniku br. 5 (kraj XV. st.)... Poznato je da je sv. Mihovil zaštitnik grada Šibenika (njegova skulptura istaknuta je na šibenskoj katedrali), ali kako se nastanak pariške zbirke ne veže uz taj grad, vjerojatno se stih 'ti si slava vsega grada' ne odnosi na Šibenik, nego na Split i njegovu okolicu. U Splitu je do 1906. postojala vrlo ugledna Crkva sv. Mihovila, za koju se drži da je osim Katedrale najstarija splitska crkva i koju je, prema predaji, dao sagraditi prvi splitski nadbiskup Ivan Ravenjanin u VII. stoljeću... Osim splitske Crkve sv. Mihovila postojala je i vrlo ugledna crkva posvećena istom svecu u Solinu, koja je potjecala još iz vremena hrvatskoga kralja Držislava, a uništena je nakon pada Solina i Klisa u turske ruke. Ta splitsko-solinska tradicija štovanja sv. Mihovila još je jedan od argumenata za povezivanje Pariške pjesmarice sa Splitom ili njegovom okolicom.*" (A. Kapetanović - D. Malić - K. Štrkalj Despot, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Nav. dj., str. 253.)

povjerujemo u Farlatijevo tvrđenje da je ‘historia’ o kojoj on govori nastala u Solinu i da je slavenska, tj. pjevana slavenskim jezikom od najstarijih vremena, onda u postojanju legende u tom kraju moramo pretpostaviti bar dva sloja (etničko-kulturnohistorijska): neslavenski (tj. predslavenski) i slavenski. Jer ako je legenda nastala u Solinu u vezi s biskupom koji bi imao biskupovati negdje potkraj III. vijeka (ili s carem Dioklecijanom), onda je to bilo još u daleko predslavensko doba. Razaranje Solina, zatiranje uspomene na Jurja Solinskog i dolazak Slavena na Jadran vremenski se otprilike podudaraju. U tom bi slučaju slavenski etnički elemenat imao usvojiti na tom terenu poznatu i popularnu legendu interpolirajući u nju s vremenom elemente iz legende o palestinskom Jurju, a dosta kasnije prihvatiti i novu verziju legende o borbi sv. Jurja sa zmajem. U tom izmijenjenom obliku bila je ona, po riječima Farlatija, zabilježena slavenskim pismom. Da li je ta legenda zaista imala onaj predslavenski solinski sloj, koji se kasnije mijenjao, ili je legenda o sv. Jurju, vitezu iz Kapadocije, kasnije, u vrijeme širenja kršćanstva, nekim drugim putem došla do Hrvata u solinsko-splitskom kraju i tamo se uvriježila, teško je danas reći. Činjenica je da je već u prvoj polovini IX. st. hrvatski knez Mislav u solinskom kraju, u Putalju, na području današnjeg Kaštel-Sućurca, izgradio crkvu sv. Jurja i darovao je splitskom nadbiskupu, koju su kasniji hrvatski vladari više puta potvrđivali splitskoj nadbiskupiji... Postoji nagađanje da je uz crkvu bio i samostan sv. Jurja (što nije dokazano). Crkva nosi ime jednog od najpoznatijih benediktinskih zaštitnika, sv. Jurja... Možda su upravo benediktinci donijeli sa sobom legendu o sv. Jurju u ovaj kraj. Još bi i u tom slučaju ona bila vrlo stara. Crkva u Putalju vjerojatno je ona na koju misli Farlati kad spominje izvođenje legende u crkvi sv. Jurja na njegov praznik. Nova verzija o borbi sa zmajem (drakunom) mogla se kasnije lako vezati uz staru tradiciju i dobivši pjesnički oblik izvoditi se na tradicionalnim Jurjevim svečanostima, a do Farlatijeva doba dobiti

prizvuk 'prastarosti'. Kao nekadašnje sjedište hrvatskih kraljeva Solin je u mašti puka mogao lako biti prihvaćen kao podloga priče o spašavanju kraljevske kćeri od zmaja. Dosta zatvoreno more Solinskog zaljeva moglo je da zamijeni obavezno legendarno jezero u kojem je živio zmaj, a zanimljivo je spomenuti da i danas uz sam solinski amfiteatar postoji toponim Jezerine, koji označuje neki isušeni teren, pa je, sudeći po tome, stari Solin imao i neko svoje jezero. Na svaki način, hrvatski je puk u solinskom kraju legendu o sv. Jurju usvojio vrlo rano... Da je naša Pisan svetogo Jurja u najužoj vezi s davnašnjom slavenskom solinskom legendom o sv. Jurju i njegovom svetkovinom u tom kraju, o kojoj Farlati govori u svom djelu, ne može biti nikakve sumnje. Da li je to upravo ona 'historia' koja se stoljećima izvodila (uz pjev izvodila, pjevala, recitirala?) puku u crkvi sv. Jurja na Solinskom polju, ne može se sa sigurnošću reći, ali nije nevjerojatno. Je li Farlati možda znao za naš kodeks (mada je on već 1706. bio vlasništvo nekog pariškog oratorija) ili se imao priliku upoznati s nekim još starijim hrvatskim zapisom te legende? Na veliku starinu pjesme upućuje i jezik i njen pjesnički oblik (rimovani nepravilni distisi), za koji je lako pretpostaviti da je u izvođenju imao neki recitatorsko-pjevni karakter (Grgec spominje sličnost s bugaršticama i mogućnost pjevanja po nekoj starinskoj melodiji). Pozivanje slušača na posluh upućuje na to da se ona stvarno običavala izvoditi pred nekim većim skupom... Da je pjesma i u očima zapisivača imala veliko značenje, pokazuje to što ju je zapisao na prvom mjestu. Znači da joj je davao prednost pred ostalima koje je zapisao. Sve to govori o vrlo bliskoj vezi te pjesme i one za koju Farlati kaže da se stoljećima izvodila puku u crkvi sv. Jurja na Solinskom polju (u Kaštel-Sućurcu). Da li se radi o jednoj te istoj pjesmi? Da li ovoga puta zaista imamo pred sobom najstariju poznatu hrvatsku pjesmu? Ne, doduše, iz VII. st. kako misli Farlati, ali zato možda iz XII. ili XIII., kojem vremenu odgovara

svojim etičko-viteškim vrednotama, a jezičnim mu se osobinama u mnogo čemu približuje."[292]

Prikaz svetog Jurja kako ubija zvijer imamo sačuvan i na stećcima koji se datiraju u XV. stoljeće, a nalaze se na srednjovjekovnom teritoriju Bosne i Hrvatske. "*Scena u kojoj vitez ubija zmaja i oslobađa ženu iz njegovih čeljusti, direktni prenos epizode iz legende o sv. Đorđu, ukrasila je nekoliko spomenika: na nekropoli u Gvoznu dva puta, na Poljicama na Visočici na sarkofagu Vukosava Lupčića, datiranom u XV vek, i na sarkofagu u Ježeprasini, sve tri u široj okolini Kalinovika, u kraju gdje je kult ovog svetitelja bio veoma poštovan."*[293] U selu Župa Biokovska (Imotska krajina) pronađen je 1975. godine stećak koji Karlo Jurišić datira u prvu polovicu XV. stoljeća i na kojemu je, prema Jurišićevu opisu, prikazan sveti Juraj koji ubija zvijer. *"Umjetnik nije prikazao zmaja u izmišljenom, fantastičnom obliku, kako ga redovito prikazuju, tj. aždaju u prilici gmaza s niskim nogama i krilima. On ga je prikazao u prilici koja je najsličnija vuku… Lik zmaja zauzima skoro više prostora negoli Juraj, konj i djevojka zajedno. Osim toga je zmajev rep istaknuto dug i prkosno zavinut. Prema narodnoj mašti mnogim je životinjama snaga u repu.*"[294]

Pričanje kako sveti Juraj ubija zmaja stoljećima se održavalo na hrvatskom teritoriju, posebno u Dalmaciji.[295] Ta je priča tako živa u Hrvata "*da se pripovijeda, kako je ubijeni zmaj ležao u ovoj ili*

---

[292] D. Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Nav. dj., str. 24-27.

[293] Nada Miletić, *Stećci*. Jugoslavija - Beograd, Spektar – Zagreb, Prva književna komuna – Mostar, 1982, str. 95.

[294] Karlo Jurišić, *Nepoznati stećak u župi biokovskoj i legenda o svetom Jurju.* Kačić. Zbornik franjevačke provincije Presv. Otkupitelja. Split, 1976, sv. VIII, str. 230, 233.

[295] Usp. Vice Vuković, *Sveti Jure.* (*Krinj u Dalmaciji.*) U: Zbornik za narodni život i običaje. JAZU, 1930, knjiga XXVII, str. 177-178.

onoj pećini ili kraj nekoga jezera."[296] Ivan Kukuljević Sakcinski, poslije posjeta Žrnovnici u "*putopisnom zapisu iz 1857.*", prvi je u literaturi, koliko je poznato autoru ove rasprave, o reljefu na pročelju crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žrnovnici zabilježio sljedeće: "*Ja razgledah župnu crkvu, koja je sagrađena na temelju stare. Od ove sačuvan je na pročelju nove crkve starinski iz kamena izklesani kip sv. Jurja. Djelo je priprosto, ali znamenito. Sv. Juraj ima odeću hrvatsku, glavu mu pokriva okrugla hrvatska kapa, on ubija sulicom zmaja, ali ovaj priliči više pitomomu janjetu ili psetu negoli ljutomu zmaju.*"[297]

[296] Krsto Stošić, *Sveti Juraj u povijesti, legendi i umjetnosti.* Obitelj (Zagreb), IX/1937, 17, 303.

[297] I. Kukuljević Sakcinski, *Izabrana djela*. Priredio Nikola Batušić, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 477.

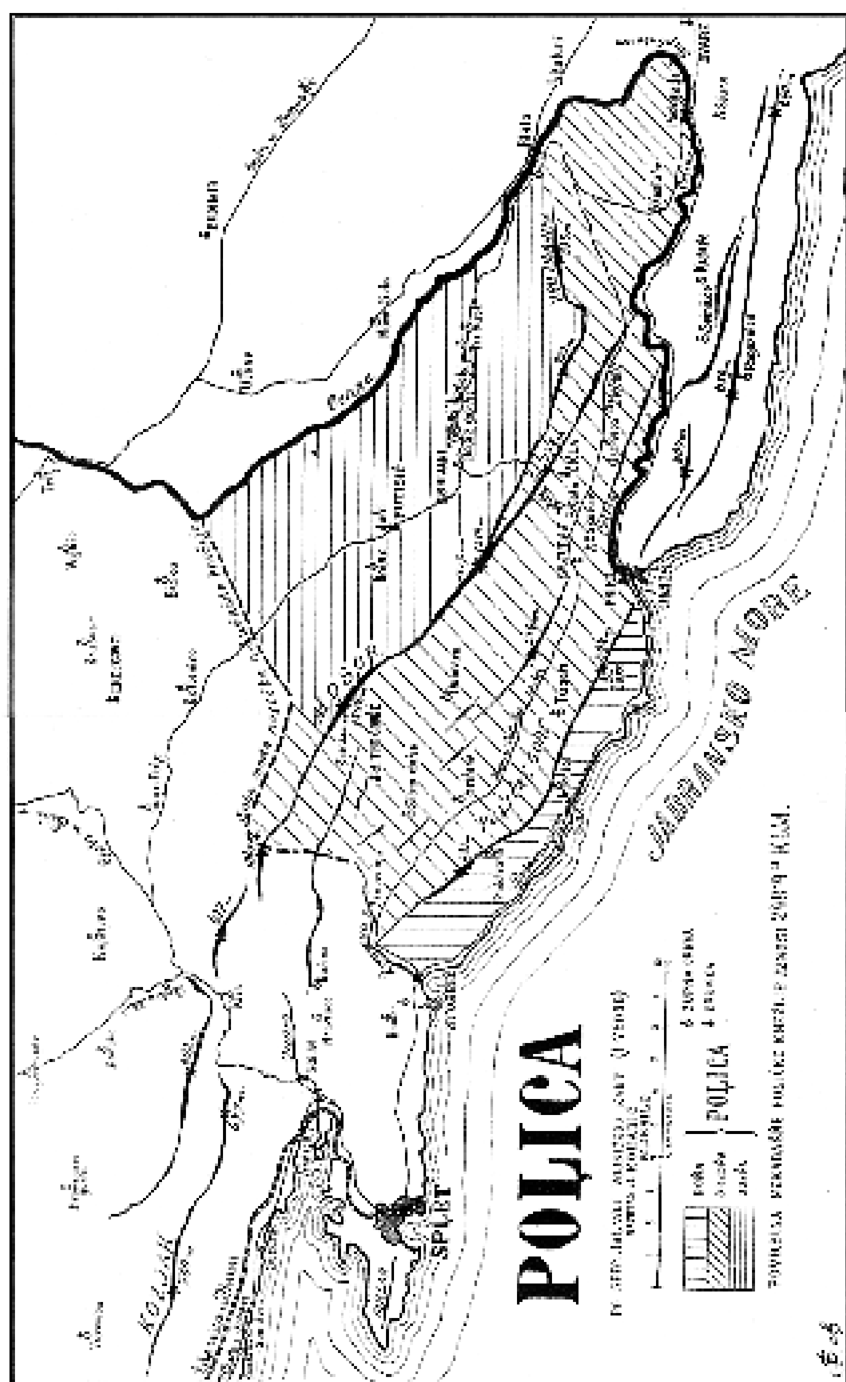
II.

Predaja i detalji reljefa na crkvi u Žrnovnici potvrđuju prikaz svetog Jurja

1.

Abramićev opis reljefa u Žrnovnici i nadopune njegova opisa

Mihovil Abramić, prvi je pisao o reljefu na pročelju crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žrnovnici u *Starohrvatskoj prosvjeti* 1927. godine. On je naveo kako narod u Žrnovnici naziva taj reljef imenom sv. Jurja, a inače ne zna o njemu ništa reći, osim da su Francuzi (?) gađali u lice sveca. Abramić dalje opisuje ploču od vapnenca kako je duga 123 cm, visoka 80 cm, a izgleda debela, ukoliko se je mogla mjeriti, do 27 cm. On se pita da li prikazani čovjek na konju, koji lijevom rukom drži uzde, a desnom utjeruje svoje dugačko koplje u ždrijelo četveronožne zvijeri, zbilja jaše na konju? Njemu izgleda da jahač sjedi na konju "*po žensku*", da mu je glava i gornji dio tijela do pasa isklesan en face, donji dio u strogom profilu, lice s brkovima i sa šiljastom trokutnom bradom nešto je poradi spomenutoga gađanja oštećeno, glava je pokrivena, regbi, kožnatom kapom ili niskim "*poluokruglim šljemom*". Dalje dodaje da haljina ili tunika jahača nikako nije označena na gornjem tijelu i da samo od pasa dolje do preko koljena ima nekoliko širokih nabora. Prema Abramiću, ni konj nije uspjelije izrađen od jahača, a njegov odveć dugačak trup čini nam se kao da je prelomljen likom jahača, a, dok je glava na vitkom vratu s kratkom grivom prilično pogođena, potpuno su slabo isklesane konjske prednje noge. On za zvijer navodi da se ne zna je li to vuk, lav ili što slično. Ključni mu je element za datiranje reljefa pleterna ornamentika. "*Kako je već poznato, ona prevladava u Dal-*

Poljica. Karta iz knjige: Frano Ivanišević, Poljica.

maciji u razdoblju od IX. do XI., čak i do XII. stoljeća otprilike, dakle za doba hrvatskih narodnih vladara. Reminiscencijâ na pleternu plastiku nalazimo i docnije, na primjer na arhitektonskim ulomcima sa natpisima u gotici. Važno nam se čini, da je u našem slučaju pleter kao dekorativno sredstvo upotrebljen sekundarno. Primijetili smo već, da pleterni okvir ne obuhvaća sve četiri strane, nego samo tri, dok donja ostaje prazna, i da gornja vrpca ne stoji u organičkoj vezi sa pobočnim okvirom... Klesar našega reljefa ugledao se pri takovu uokvirenju u dekoraciju oltarnih ograda (plutei). Pleterni ures stupića obično svršava ili prelazi u oblik križa, kako to vidimo na više komada iz Splita i okolice u splitskom arheološkom Muzeju… Ovakovih oltarnih ograda klesar našega reljefa možda je vidio i u crkvi srednjega vijeka u samoj Žrnovnici (premda do danas još nemamo ostataka pleterne plastike iz ovog mjesta), ali sigurno ih je mogao vidjeti u bližemu Splitu i baš u stolnoj crkvi Sv. Duje. Sada je jedan dio tih ploča-ograda iz katedrale upotrebljen po drugi put u krstionici i svaka se očuvala sa spomenutim gornjim pojasom. Da je bilo i ploča obrubljenih lijevo i desno s motivom pilastra, to nam dokazuje mramorni neki ulomak..., koji se je nedavno našao u baroknoj arhitekturi prigodom pregrađivanja kapelice Sv. Duje... Nesumnjivo bila mu je poznata i ploča s likom narodnog vladara slično uokvirena. I baš ovakove oltarne ograde mogle su biti i bile su našem klesaru pred očima ili u pameti, kada je reljefu konjanika-lovca dao okvir. Dok je ovo uokvirenje samo sa tri strane od oltarnih ograda organično i razumljivo, kod našeg reljefa, koji nije mogao nipošto služiti kao pluteusova dekoracija, ne odgovara svojoj funkciji i djeluje kao čista imitacija. Pleter nam je dvoprutasti veoma površno izrađen. Sve ovo nam savjetuje, da s obzirom na pleternu dekoraciju uvrstimo naš reljef među najkasnije predstavnike ovakove plastike, možda čak u doba, kad u većim gradovima ove vrste dekoracije više nije bilo. Prosti, regbi seoski karakter dekoracije ispoljava se također i u onim prostim kružnicama. Analogne motive naći ćemo u nekim komadima

pleterne plastike u kninskom muzeju, koji potječu iz malih seoskih crkvica u unutrašnjosti Dalmacije."

Abramić misli da se na reljefu radi o nekom čovjeku u lovu, ali da nije isključena ni mogućnost da reljef prikazuje baš sv. Jurja, kako to hoće pučka tradicija u Žrnovnici. "*Je li dakle ova tradicija stara ili sekundarna? Izgleda da se ovoj interpretaciji protivi činjenica, što je naš konjanik-lovac bradat, dok je na ostalim spomenicima Sv. Juraj uvijek prikazan kao mladić bez brade i brkova. Zvijer također unatoč one čudne glave, nipošto nema izgled zmaja. Tip Sv. Jurja na konju u borbi sa zmajem počeo se je razvijati u umjetnosti tek početkom XII. stoljeća, iza kako je u XI. stoljeću prodrla dotična dobro poznata legenda o borbi i ubijanju zmaja i spasavanju same kraljeve kćeri... premda su već mnogo ranije drugi sveci-vojnici bili prikazani u uspješnoj borbi sa zmajem… Mislim, da se ne može a limine odbiti hipoteza, da je u XII. stoljeću, ili možda još kasnije, neki provincijalni klesar-majstor, koji još nije dobro poznavao pravu ikonografiju Sv. Jurja, mogao s ograničenim sredstvima svoje umjetnosti ili bolje svoje vještine prikazati Sv. Jurja i zvijer-zmaja baš onako, kako ga vidimo na žrnovničkom reljefu. Možda je za rješenje ovog pitanja od odlučne važnosti sporedan momenat, naime karakter reljefnog okvira, koji je – kako je već dokazano – uzet od uresa nutarnje crkvene arhitekture. Takav okvir mnogo bolje dolikuje prizoru hieratičnog značenja, nego običnog, kakav bi bio lov. Karakter ove skulpture, koliko ljudskog lika, toliko životinja (konja i zvijeri), dobro odgovara periodu njenog postanka t. j. prelaznom vremenu od pleterne plastike na čisto romanski slog. U vrijeme cvata pleterne plastike u Dalmaciji, i ljudske figure su tako rekuć geometrijski izvedene, kako to možemo dobro razabrati na već pomenutoj ploči s vladarom u splitskoj krstionici i na lijepim ogradama u zadarskom Muzeju sv. Donata.*"[298]

---

[298] Mihovil Abramić, *Barelijef sv. Jurja (?) u Žrnovnici*. Starohrvatska prosvjeta. Nova Serija I, broj 1-2. Zagreb-Knin, 1927, str. 77-83. (Abramićev tekst donesen je bez jezičnih ispravaka.)

2.

Milan Ivanišević navedeni Abramićev opis reljefa dopunjuje ovako:

"*Abramić pokazuje kako se nije udubio u kiparski postupak pokazivanja pokreta i stvaranja likova u prostoru. Kipar je imao tri zadaće u oblikovanju likova. Jednostavna je bila ona u oblikovanju konja, jer na njegovu tijelu nije bilo zadane pojedinosti koju je morao pokazati na neki poseban način. Tako konj stoji oslonjen na sve noge, svaka je pokazana točno u svome prostoru, rep je također na svome mjestu, a glava je neznatno okrenuta na desnu stranu, pa gledatelj vidi oba uha i čitavo oko, nozdrve i žvale. Druga je zadaća je bila oblikovati zvijer koja istodobno pokazuje svoja tri pokreta: hodanje po neravnoj površini, podizanje lijeve stražnje noge, što je znak ranjavanja, i okretanje glave u neprirodnu vezu s tijelom, jer su na glavi, u istoj ravni, morali biti pokazani: oko, njuška i razjapljene čeljusti u kojima je morao biti vrh koplja. Oblikovanje čovjeka bilo je opterećeno još težim zadaćama. On je morao jašiti, kao da je gledan sa strane, a istodobno pokazati čitavo lice i svu opremu koju je odjenuo, kao da je gledan sprijeda, te obje šake sa svim prstima. Kipar je sve to uspio pokazati, pa mu ne smije biti prigovoreno: 'nije niti umio da udovolji najjednostavnijim zahtjevima perspektive'. Valja,.. promotriti kako su oblikovane čovjekove noge: gledane su sa strane, desna je dulja, lijeva je kraća. Tako je pokazano čovjekovo prirodno jahanje na konju. Kipar u onome dobu tako pokazuje čovjekov hod. Dovoljno je prisjetiti se likova ljudi na reljefu u Krstionici splitske prvostolne crkve i njihova međusobnoga odnosa u prostoru. Onaj koji sjedi, pokazan je kao da je gledan sprijeda. Onaj koji je oblikovan na desnoj strani onoga koji sjedi, pokazan je u gornjemu dijelu tijela kao da je gledan sprijeda, a noge su pokazane kao da su gledane sa strane. Zašto? On hoda u smjeru onoga koji sjedi. Onaj treći, ispred stolice, pokazan je u čitavome tijelu kao da je gledan sa*

strane. Zašto? On leži prednjim dijelom tijela na površini koja nosi stolicu. Noge hodača u Splitu pokazane su na isti način kao noge jahača u Žrnovnici. Dakle, oba su jednako u pokretu, a taj pokret jednako je kiparski oblikovan. Abramić je za usporedbu konjanika koji na konju sjedi postranice predložio reljef u rimskoj crkvi San Saba. Usporedbu valja odbiti, jer je reljef sačuvan bez nogu, pa nije moguće dokazati kako lovac sjedi... Začuđuje kako Abramić nije još više naglasio križ kao potvrdu sveca na reljefu. On križ spominje samo u opisu ukrasa... Tako križ, kao ikonografski sadržaj, nije iskorišten, a on najbolje potvrđuje cjelinu svetačke ikonografije."[299]

Lovre Katić u opisu jednog stećka u Imotskoj krajini navodi kako su figure na arkadicama stećka "*stisnute, pa, jer nije bilo mjesta u trećoj arkadi za psa, kovač ga je uklesao, kao da stoji na stražnjim nogama ispod košute. Jednako je radio i klesar u Žrnovnici prikazujući sv. Jurja kako ubija zmaja*."[300]

Zvijer na reljefu u Žrnovnici može biti samo vuk. "*Najraširenija u svim slovenskim zonama jeste legenda o tome da je vuka stvorio đavo, protiveći se Bogu... Vuk je povezan s nečistom silom."*[301] Sveti Juraj je *"gospodar vukova (sv. Đorđe, car vukova)*".[302]

---

299 "*Htio sam biti siguran u ovome zaključku, pa sam prikupio podatke iz mnogih ikonografskih djela, ali ih ovdje ne nabrajam*." (M. Ivanišević, *Osvrt na reljef sv. Jurja u Žrnovnici*. Rukopis datiran: "Split. 20. XII. 2010.")

300 L. Katić. *Stećci u Imotskoj krajini*. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 3 za 1954, str. 134.

301 Aleksandar Gura, *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Nakladnici: Brimo – Logos – Aleksandrija, Beograd, 2005, str. 90-116. "*Vuk se javlja kao predstavnik onostranih sila... Nisu ga slučajno terali krstom... Česi su đavola figurativno nazivali vuk*." (Svetlana M. Tolstoja – Ljubinko Radenković /redaktori/, *Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik.* Zepter Book World, Beograd, 2001, str. 104.) Usp. Dušan Bandić, *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Nolit, Beograd, 1991, str. 25-30.

302 S. M. Tolstoja – Lj. Radenković, *Slovenska mitologija,* nav. dj., str. 105, 118. "*Pogubna narav toga staroga Vuka valjda progovara iz naše narod-*

Nije točno Abramićevo mišljenje da je, za razliku od reljefa u Žrnovnici, "*na ostalim spomenicima sv. Juraj uvijek prikazan kao mladić bez brade i brkova*". Sveti Juraj je najčešće prikazivan mladolik i bez brade, ali se pojavljuje i s bradom.[303] Na jednoj minijaturi iz kraja XII. stoljeća u jednom švicarskom kodeksu bradati sveti Juraj je "*odjeven u suvremenu zapadnjačku odjeću*".[304] Na "*prozoru katedrale u Chartresu iz prve polovine XIII. vij. sv. Juraj ima kratku bradu, drži mač, štit i koplje, a konja i zmaja nema*".[305] I u nekim srednjovjekovnim slikama prizora mučenja sv. Jurja, kako su opisana u djelu *Legenda aurea*, on je prikazivan s bradom.[306]

Koplje na reljefu u Žrnovnici ima franački izgled[307], ali u vremenskom razdoblju od VIII. do XIII. stoljeća nije postojao neki specifični oblik koplja koji bi bio karakterističan za neko stoljeće,

---

ne poslovice: ‚Razminuše se ka Vukac (t. j. Vuk) i dobra sreća, a to znači: kao nesreća i sreća; zatim iz riječi ‚vučac, lat. gangraena (bolest, što ljudima truje i jede živo meso), koja je postala od Vuk." (S uvodom i komentarima priredio za školsku i privatnu upotrebu M. Kušar. *Narodne pripovijesti – mitične*. Zadar, 1907. Naklada piščeva, str. 148.)

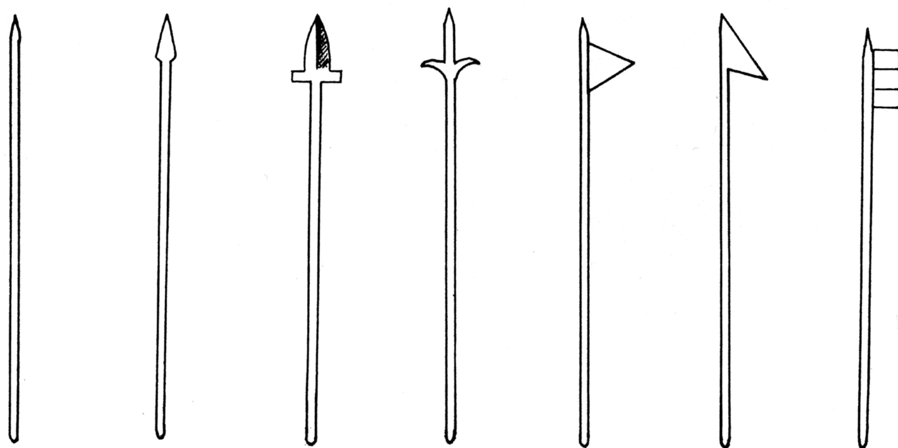
303 B. Riehl, *Sankt Michael und sankt Georg,* nav. dj., str. 47.

304 Branko Fučić, *Sveti Juraj i Zeleni Juraj*. Zbornik za narodni život i običaje. JAZU, Zagreb, 1960, sv. 42, str. 130.

305 K. Stošić, *Sv. Juraj mučenik vitez*. Nav. dj., str. 11. Usp. Orlando Grosso, *San Giorgio nell' arte e nel cuore dei popoli.* Amilcare Pizzi editore, Milano, 1962, str. 24-25.

306 *Legenda aurea aus der Goldenen Legende des Jacobus de Voragine mit Meisterwerken mittelalterlichen Kunst* herausgegeben von Christoph Wetzel. Verlag Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2007, str. 107.

307 Marija Šercer opisuje franačka koplja u osmom i devetom stoljeću ovako: "*Bodilo od željeza u obliku izduljenog lista s blago naglašenim grebenom, vitkim vratom koji prelazi u tuljac s manjim 'krilima'.*" (M. Šercer, *Staro oružje na motki.* Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1972, str. 89.)

Osnovne vrste motiva koplja koje se sreću na stećcima.
Iz knjige: Š. Bešlagić, Stećci - kultura i umjetnost.
V. Masleša, Sarajevo, 1982, str. 232.

a promjene koje su nastale "*na bodilu bile su male i neznatne.*"[308] Zdenko Chavrak zaključuje: "*Na ploči iz cca XI.-XII. stoljeća, crkve u Žrnovnici (Split), nailazimo na jedinstveni primjer upotrebe lovačkog koplja u konjaničkom lovu. Srednjovjekovno bosansko koplje se oblikom mnogo ne razlikuje od predhistorijskog i rimskog, samo što je čvršće i jače.*"[309] Za datiranje reljefa nije odlu-

[308] Gavro A. Škrivanić, *Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku.* SAN. Posebna izdanja knjiga CCXCIII, Odeljenje društvenih nauka knjiga 24. Naučno delo. Izdavačka kuća SAN, Beograd, 1957, str. 76-77. Na stećcima nalazimo tri vrste ovoga oružja: obično koplje, koplje sa krsnicom (lovačko koplje) i koplje sa zastavicom. "*Koplje za lov na medvjede i veprove, masivnije, sa krsnicom ili sa krilcima na dnu tuljca, upotrebljavalo se još od IX. stoljeća.*" (Šefik Bešlagić, *Stećci - kultura i umjetnost*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1982, str. 232.)

[309] Z. Chavrak, *Lovne scene kamenih spomenika srednjeg vijeka Jugoslavije*. Lovačka knjiga, Zagreb, 1954, str. 15.

čujuća ni pleterna ornamentika koja se nalazi na njemu. Pojedini pleterni motivi javljaju se u "*konzervativnoj Dalmaciji... sve do u XIII. stoljeće*".[310] Ovaj je reljef mogao nastati u doba kada je pleterna ornamentika bila već preživjela te se čuvala samo u zabačenim selima i brdskim naseljima.[311] Sam M. Abramić zaključuje da je ovaj reljef mogao nastati "*u XII. stoljeću, ili možda još kasnije*".

Višestoljetna predaja žrnovničkog puka potvrđuje da je na reljefu crkve prikazan sveti Juraj koji kopljem ubija zmaja-zvijer.[312] "*Sv. Juraj je bio zaštitnik republike Poljica (Dalmacija), koja je ukinuta od Napoleonova maršala Marmonta g. 1817. Na zelenom je brijegu na Gracu (župa Gata) drevna crkva sv. Jurja, u kojoj je bio blagoslovljen novoizabrani knez, koji se kleo na poljički statut. Na blagdan sv. Jurja dolazi i danas narod iz 12 sela negdašnje poljičke republike*."[313] U Poljicima je blagdan sv. Jurja 23. travnja

---

310 Ljubo Karaman, *Odabrana djela*. Književni krug, Split, 1986, str. 372.

311 Kruno Prijatelj, *Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba.* Starohrvatska prosvjeta. Zagreb, 1954, III. serija, sv. 3, str. 81.

312 Župnik crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije don Luka Jozić u pisanoj potvrdi koju je napisao u Žrnovnici, 8. studenoga 2010. godine, na molbu autora ove rasprave, navodi sljedeće: "*Kao župnik u Žrnovnici razgovarao sam sa svojim župljanima i oni su mi potvrdili kako iz svjedočanstava, koja su im prenesena u pričanjima njihovih starijih predaka, znaju sljedeće: Reljef na pročelju današnje župne crkve sv. Marije donesen je s ruševne kapelice iz zaseoka Barbarići, i ugrađen je u današnju crkvu prije oko 280 godina. Motiv na reljefu prema navodima navedenih /i najstarijih/ Žrnovčana predstavlja sv. Juru /Jurja/ u borbi sa zmajem / zvijeri/. Poznato je da je sveti Jure zaštitnik Poljica, a da je predio preko rijeke Žrnovnica spadao u nekadašnje područje Poljičke republike, a i danas pripada katastarskoj općini Srinjine.*"

313 K. Stošić, *Sveti Juraj u povijesti, legendi i umjetnosti*. Nav. dj., str. 303. "*Pod biskupon Kalođeri u Splitu opet se bili probudili i okupili poljiški svećenici i puk na ti dan na Gracu, veliko se je slavlje tute činilo nazad dvaest godina, a sada se zanemarilo*." (Frano Ivanišević, *Poljica narodni život i običaji*. Društvo Poljičana 'Sveti Jure' - Priko 2006, str. 374.)

"*postao jedan od najvažnijih datuma u godini*".[314] U svijesti žrnovničko-poljičkoga puka sačuvano je pradavno predanje koje samo svetog Iliju dovodi u svezu s gromom,[315] a svetog Jurja samo kao ubojicu zmaja. "*Sveti Ilija (20. VII.), najveći kris, najžešća pučina lita, gromovi i oluje najstrašnije. Kaže se, da je začvrljija Ilija glavnjon s neba. U gornjin Poljicin iznašaju ujutro rano prî sunca na ariju robu, da je tarmica ne izgrize... Grom šalje Bog s neba po svomu svemogućstvu, kad 'oće da koga da ošine i pokori... Sveti Ilija drži gromove po Božjoj naredbi, on š njiman vlada. Kad zagrmi na nebu, reče se: eno sv. Ilija bačve valja... Zmaj je strašna zmija, koja stoji u jezerin ili ponorin, dočika ljude i proždre ji'. Nije ga sad vidit, otkad ga je sveti Juraj smaka'.*"[316]

Prihvati li se kao vjerodostojno predanje o svetom Jurju Solinskom i njegovu kontinuitetu, onda bi se reljef na crkvi u Žrnovnici mogao datirati najranije već u doba franačko-hrvatskih odnosa krajem VIII. ili u prva desetljeća IX. stoljeća. U protivnom moguće je žrnovnički reljef datirati najkasnije i u drugu polovinu XII. ili u prvu polovinu XIII. stoljeća.

---

314 Ante Nazor, *Sveti Jure zaštitnik Poljica*. Hrvatska revija. Obnovljeni tečaj 3 (2003), 2, str. 100.

315 Puk u Bosni također je zamišljao samo svetog Iliju kao gromovnika. *"Božji ugodnik sv. Ilija proganja sotonu sa svojim strielama, i odatle dolazi pucanje groma, a od vremena do vremena i padanje tuče kao plod sotonina biesa, jer je pobiedjen… puk vjeruje, da grmljavinu uzrokuje gromovnik sv. Ilija. Ovo se vjerovanje može protumačiti objavljenom istinom o velikoj moći sv. Ilije proroka, koji je na ognjenim kolima uznesen na nebo*." (Ljudevit A. Ivandić, *Pučko praznovjerje kod Hrvata katolika u Bosni*. Hrvatski Nakladni Zavod 'Domovina', Madrid-Buenos Aires, 1963, str. 66.)

316 F. Ivanišević, *Poljica*, nav. dj., str. 377, 522, 498.

III.

Nestvarnost viđenja "*božanskog boja*" Peruna i Velesa na reljefu crkve u Žrnovnici

"*Izučavanje mitova neprimjetno je preraslo u mitotvorstvo*."
L. S. Klejn

1.

Ante Milošević iznio je (prvi put u mjesecu studenome 2008. godine) mogućnost da reljef na crkvi u Žrnovnici prikazuje borbu Peruna i Velesa.[317] M. Ivanišević to Miloševićevo shvaćanje interpretira ovako:

[317] A. Milošević, *Reljef gromovnika Peruna?* Žrvanj. Glasilo udruge Prijatelji kulturne i prirodne baštine Žrnovnice. Godište IV, broj 7 (studeni), 2008, str. 8-10. A. Milošević je, u organizaciji Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Vijeća Mjesnog odbora Žrnovnica i Udruge Žrvanj, održao predavanje pod naslovom *'Božanski boj na žrnovskom reljefu'* u Knjižnici Marka Marulića u Žrnovnici 24. ožujka 2009.; Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu i Centar 'Studia mediterranea' pri Filozofskom fakultetu u Splitu organizirali su Miloševićevo predavanje na temu: *"Dva nova značajna rezultata srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj 'Žrnovska ploča' 'Branimirov sarkofag' "* u Muzeju HAS-a u Splitu 5. lipnja 2009.; Udruga *Žrvanj* u Žrnovnici, Ogranak Matice Hrvatske u Podstrani i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu priredili su i Znanstveni skup *'Perunov Žrvanj i Jurjevo koplje'* u Podstrani i Žrnovnici 8.-10. listopada 2010. na kojemu je Milošević održao 9. X. 2010. u Žrnovnici predavanje pod naslovom *'Žrnovska ploča kao vrijedan europski spomenik.'* U splitskom dnevnom listu to je zabilježeno ovako:

“Četiri su najvažnija njegova zaključka: pomicanje vremenske odrednice u starije doba, odbacivanje svetačkoga ikonografskoga sadržaja i mogućnost tumačenja ikonografskoga sadržaja kao borbe Dobra i Zla, mogućnost pogansko-kršćanskoga sinkretizma. Vremenska je odrednica ovako obrazložena: ‘ispunjen ornamentikom uobičajenom za 8. i 9. stoljeće i svi drugi ornamentalni motivi koji stoje na reljefu iz Žrnovnice upućuju na pretpostavku da on ne pripada ranoromaničkom vremenu (11. i 12. stoljeću), nego upravo ranome srednjemu vijeku, to jest drugoj polovici 8. stoljeća. Takvih je stilskih osobina trostrani, mjestimično nevješto izvedeni pleterni okvir i križevi u medaljonima na gornjim uglovima ploče jer se baš u takvome konceptu ti elementi pojavljuju i na drugim skulpturama iz predromaničkoga doba. Jednake osobine ima i masivno koplje s krilcima na vrhu, koje je kao oblik tipično za rano karolinško oružje druge polovice 8. i cijelo 9. stoljeće.’ O konjaniku (Milošević) je napisao: ‘gol je do pojasa, na glavi ima kalotastu kapu (ili šljem), a na konju sjedi postrance, s tijelom i licem okrenutim prema gledatelju... Može se međutim, pretpostaviti da takav način prikazivanja odražava i duh umjetnosti ranoga srednjega vijeka, jer je na vrlo sličan način predstavljen i konjanik na jednom mramornom reljefu koji se danas nalazi pod trijemom crkve San Saba u Rimu. Pretpostavlja se da pripada 8. stoljeću... Konjanik na reljefu

---

“*Splitski arheolog dr. Ante Milošević je 2009. godine došao do senzacionalna otkrića kako se tu ne radi o Mihovilu koji ubija zmaja nego da je na reljefu prikazan božanski boj staroga slavenskog boga Peruna i njegovog suparnika Velesa. To otkriće nadmašuje lokalne i nacionalne okvire i svakako spada u red velikih doprinosa europskoj znanosti i istraživanjima mitologije.*” (Igor Brešan, *Perunov žrvanj i Jurjevo koplje*. Slobodna Dalmacija, broj od 9. X. 2010, str. 33.) Nije jasno zašto se spominje Mihovil (arkanđeo Mihael) kada je općepoznato da on nikad u povijesti kršćanske umjetnosti nije prikazan na konju i da je zato što je shvaćan kao vođa Božje nebeske vojske najčešće predstavljan s krilima.

iz Rima... prikazan je u vrlo sličnom položaju, s tijelom okrenutim gledatelju i s licem u profilu, na glavi ima kalotastu kapu (ili šljem), naglašeni nos i izduženu trokutastu bradu, što su sve i jasne karakteristike jahača iz Žrnovnice.' U mnoštvu nabrojenih pojedinosti, koje jamče sličnost dvaju reljefa, Milošević je zaboravio da lice na reljefu u Žrnovnici nije u profilu. U određenju je ikonografskoga sadržaja Milošević veoma odlučan: 'Očito je da on ne predstavlja niti sv. Jurja, niti sv. Mihovila kako se pretpostavlja, jer jahač na konju nije mladolik, a životinja koju ubija nije zmaj, a niti neka druga neprirodna zvijer.' On potvrđuje ukras križa na reljefu, ali mu je on dokaz samo za stariju vremensku odrednicu, slično kao vrsta koplja. Milošević drukčije tumači jednu pojedinost reljefa: 'vrh koplja kojemu suprotni kraj doslovno izlazi iz nekakvoga amorfnoga oblika koji se može protumačiti kao oblak, to jest Nebo. Moguće je stoga, tumačenje da je na reljefu isklesan česti ikonografski kršćanski motiv borbe Dobra i Zla, pri čemu je konjanik posrednik koji za račun Dobra pobjeđuje Zlo.' Od takve pretpostavke, koja je moguća, ali ju Milošević nije obrazložio primjerima za potvrdu postojanja konjanika u toj borbi, proučavatelj naglo skreće u jedno drukčije tumačenje: 'moguća su možda i drugačija rješenje. Ta međutim, još treba istraživati, pa stoga ovdje tek kao prijedlog iznosimo i mišljenje da je na reljefu iz Žrnovnice, u svojevrsnom pogansko-kršćanskom sinkretizmu, moguć i prikaz staroslavenskoga vrhovnoga boga Peruna kojemu koplje kao grom izlazi iz oblaka i pogađa životinju (možda medvjeda, to jest Velesa - zlog boga podzemlja i Perunovog suparnika). Takvu pretpostavku dobro potkrjepljuje i činjenica da je kult Peruna (ali i drugih slavenskih božanstava i poganskih vjerovanja) upravo u žrnovničkome kraju i u Poljicima i danas vrlo prisutan, a posebno se odražava u toponomastičkim prežitcima'. Po mojem prosuđivanju te Miloševićeve pretpostavke dogodilo se u naglome zaokretu njegova razmišljanja, bez ikakve potvrde u sačuvanim umjetninama, jedno opasno

klizanje u pogrešno teoretiziranje. To je iskrivljavanje pojma sinkretizma. Sinkretizam je spajanje, a ono pretpostavlja istodobno postojanje svih sastavnica takvoga spajanja. Kada bi umjetnik, koji je oblikovao reljef sačuvan u Žrnovnici, u svojoj stvaralačkoj zamisli htio ostvariti spajanje nekršćanskoga sadržaja s kršćanskim sadržajem, on bi morao znati kakav je likovni oblik obaju sadržaja. On je morao imati u svojem sjećanju pojedinosti likova i prostora na nekoj viđenoj umjetnini nekršćanskoga sadržaja ili pred sobom takvu umjetninu. Na sličan je način morao znati pojedinosti s umjetnine kršćanskoga sadržaja. Tek je tada mogao svojom stvaralačkom maštom i vještinom stvoriti novi sadržaj u kojem će neki budući proučavatelj opravdano prepoznati sinkretistički postupak u nastajanju novoga sadržaja. Gdje je takva umjetnina nekršćanskoga sadržaja? Milošević nije čitatelju pružio niti jednu uputnicu za razmišljanje o razložnosti prijedloga o sinkretističkome sadržaju reljefa. On čitatelju pokazuje primjere toponomastičkoga sinkretizma. On je moguć i veoma dobro poznat u znanosti. Poznat je u znanosti i sinkretizam ikonografskoga sadržaja u helenističkim i ranokršćanskim likovnim umjetnostima, ali za to postoje dokazi, a slične dokaze Milošević nije pokazao niti najsažetijim riječima."[318]

O problematici Peruna vodi se već mnogo desetljeća rasprava, i to navlastito o njegovu podrijetlu, naravi i rasprostranjenosti, posebno u južnih Slavena.[319]

---

318 M. Ivanišević, *Osvrt na reljef sv. Jurja*, ibid.

319 I. Mužić, *Utvrđivanje Peruna u južnih Slavena.* U: I. Mužić, *Slaveni, Goti i Hrvati.* Dominović, Zagreb, 1997, str. 455-459. Uzgred napominjem da se u nedostatku pouzdanih vrela o slavenskoj mitologiji tijekom prošlih stoljeća i izmišljalo neke poganske idole. Usp. Franz, Leonhard. *Falsche Slawengötter*. Rudolf M. Rohrer Verlag, Brünn-München-Wien, 1943, str. 81 + XIV table.

Mišljenja o tome što je uopće označivao prvobitni naziv Perun kod Žrnovnice nisu jedinstvena.[320] U Registru sv. Petra Gumajskoga iz 1090. godine kaže se da je Petar Gumay kupio dvorac u Žrnovnici i vinograd u Perunu (*comparavi curtem in Sirnouniza et vineam in Peruno*).[321] Moguće je da je naziv Perun kod Žrnovnice

---

[320] Ante Škobalj o Perunu u Poljicama piše kako je, prema Skoku, tako nazvano brdo, a ne kakav drugi lokalitet, jer se navodi kako su se upravo brda nazivala imenima onih božanstava koja su se na njihovim vrhuncima štovala. "*Ali ovdje Skok možda nije dobro razabrao, da se tim imenom ne zove brdo, na kojemu se nalazi crkvica, pa prema tome ni mjesto starog pretkršćanskog kulta, nego se imenom Perun nazivlje drugo, sasvim pusto brdo na kojemu nema ni traga kakvom kultu, crkvici ili naselju. Dapače, ovo brdo nije niti po visini prvo. Treće brdo, jugoistočno od njega, znatno je više, a ipak se zove umanjenim oblikom Perunić. Vidi se, da ovo drugo brdo nije tako nazvano ni po svojoj visini, jer je od sva tri najviše, a niti po nekom božanstvu, nego radije po nekom drugom njegovu svojstvu, koje je u skladu s tim imenom u deminutivu. Ta dva brda, Perun i Perunić, imaju s južne strane lijepe okomite klisure, kakve su obično povezane s kultom raznih božanstava u mnogim starim vjerama. Klisure Peruna i Perunića nisu jednako visoke, nego upravo obratno visini tih dvaju brda. Manje brdo, Perun, ima vrlo visoku klisuru, najviše brdo, Perunić, ima manju klisuru, a treće, najzapadnije, brdo, nema nikakve klisure, te je nazvano jednostavno Perunsko. Očito je, da ime tim brdima nije dano prema njihovoj visini, nego prema veličini njihovih klisura. Prema tome, ovo ime ne bi ovdje značilo ni brdo niti kakvo božanstvo, nego samu klisuru.*" (A. Škobalj, *Obredne gomile*. Vlastita naklada, Sveti Križ na Čiovu, 1970, str. 131-132.)

[321] F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia.* Zagreb, 1877, str. 153. "*Naziv Perun zabilježen je, poslije više stoljetne povijesne šutnje, u darovnici Splićanina Petra Crnoga Gumajeva, koji je oko 1090. god. kupio vinograd u Perunu od braće Vukmira i Prede. Imajući u vidu njihova hrvatska imena i činjenicu da su imali vinograd u Perunu, nije teško zaključiti da su i oni živjeli u samom Perunu. Postojanje naselja potvrđuje i jedna isprava iz 1178. god. u kojoj se kaže da je neki Zovigo (Jović?) darovao Splićaninu Niciforu, djedu Duj-*

vezan uz kult poganskog idola Peruna.[322] Međutim, sigurno je da nikada, ni u bližoj ni u daljoj okolini današnjeg Peruna kod Žrnov-

---

ma Prestancijeva, svoju kuću i sve što joj pripada 'u mjestu zvanom Perun', iz zahvalnosti što ga je oslobodio od ropstva… Čini se da je zaselak Perun (villa Peron) posljednji put spomenut u jednoj ispravi iz 1525. godine… Razlog je tome dolazak Turaka početkom XVI. st. u splitsku okolicu, koji su prekinuli život nekih manjih naselja na ovom području, pa i Peruna. Naime, kad su Turci svojim nasiljima ugrozili život u Perunu, njegove su obitelji napustile u prvoj polovici XVI. st. svoje stare domove i nastanile se u mnogo sigurnija splitska predgrađa… Tako je vrlo stari zaselak Perun, koji je ovdje više stoljeća prkosio vremenu i događajima, morao pred turskom silom uzmaknuti i završiti svoj povijesni hod početkom XVI. stoljeća. A na mjesto njegova postojanja, na kojemu više nema ni traga ruševinama, danas još podsjeća samo istoimeni naziv polja." (Danko Vlašić, *Prošlost Podstrane*. Crkva u svijetu, Split, 1988, str. 40-41.)

322 "*U nas ima 'planina Perun', što je visoki vršak u dalmatinskom Mosoru, nad poljičkim selom Dubravom... U selu Dubravi, pod pomenutom planinom Perun, priča se, da su se na onom mjestu ljudi nekad klanjali bogu Perunu. Ovo meni kaza katolički svećenik, Petar Škarica, marljivi poznati povjesničar rogjenih svojih Poljica.*" (Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*. Logos, Split, 1981, str. 385 /133/.) Ako je ovo pričanje vjerodostojno onda se moglo raditi samo o vjerovanju nevelikog broja osoba, a da ono nije (pre)živjelo svjedoči neosporno najbolji poznavatelj Poljica, suvremenik Nodilov i Škaričin, svećenik Frano Ivanišević koji o tome piše i ovo: "*U svin Poljicin samo je jedna vira kršćanska katoliška, koja se dobro čuva i ispunja. Od nedilje i blagdana zapovidnog malo ko da ne će doć u crkvu na misu, popodne na blagosov, ruzarje, a ne će propustit ispovid i pričest, osobito vazmenu. Nađe se i po koje tvrdokorno srce, da stoji daleko od Boga i crkve, zanemari se iz mladosti, pa više ne ćuti ni straja od Boga ni srama od svita. U večer se moli u svakoj kući Bog, moli se ružarij ili pozdrav Gospin uz druge molitve, osobito za mrtve. Sva kućna čeljad okupljena je u večer oko komina, osin stopanjice, koja se vrti po kući; kućni starešina ili koji drugi iz kuće, koji zna bolje molit, uzme krunicu u ruke i počme molit… Osin vire kršćanske, to će reć katoliške, zna narod*

nice, nije zabilježen niti zapamćen spomen naziva Veles[323], odnosno da je bilo kada u Žrnovnici postojalo vjerovanje u borbu Peruna s Velesom. Nije zanemariva ni činjenica da Perun u svih južnih Slavena u sačuvanim, dakle i u ikonografskim zamišljanjima, nije nigdje prikazan kako na konju ubija zvijer, odnosno zmaja.[324]

Samo ukrašavanje reljefa na crkvi u Žrnovnici s dva kršćanska križa dovoljno posvjedočuje kršćansko značenje toga reljefa.

---

za 'Rišćane ili Rrkaće, Turke, Žudije, Luterane, Vramažune i druge neznabošce." (F. Ivanišević, *Poljica*, nav. dj., str. 311, 527.)

323 "*Tek se, kako je vrijeme protjecalo, na sjevernom lokalitetu izgubio toponim Perun, negdje gore nad Žrnovnicom, a na jugu izgubio se toponim Veles, negdje dolje, na rijeci blizu njezina ušća u more. Bar koliko do sada znamo*." (Radoslav Katičić, *Božanski boj.* Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb-Mošćenička Draga, 2008, str. 177.) Katičićevo uvjerenje da se na ovom području "*izgubio... toponim Veles*" u smislu dokazanosti jednako je vrijedno kao i moje da se u prošlosti na teritoriju Poljica nikad nije znalo za pojam Veles.

324 Ovu ikonografsku tematiku Peruna posebno je obradio makedonski arheolog Nikos Čausidis koji je utvrdio i ovo: "*Od sevo ova može da se izvlečat slednive svojstva na antropo-morfniot lik na slovenskiot gromovnik: - maž; - nekogaš pretstaven gol; -so brada (srebrena ili temna) i mustaki (zlatni). Vo racete gi drži slednive predmeti: - štit; - stap (vo nekoi slučai konkretno dabov), težok; - kopje ili strela; - želad; - kremen vo vid na gromova strela, molnja ili zrak; - nekade ukrasen so rubini ili safiri; - najčesta e kombinacijata: štit vo ednata i koj da bilo od ostanatite predmeti vo drugata raka. Poznati se i slednive ikonografski varijanti: - vozač na ognena kočija i strelec so lak i strela; -ženska varijanta (najčesto vo funkcija na olicetvorenie na molnjata)*." (N. Čausidis, *Mitskite sliki na Južnite Sloveni*. Misla, Skopje, 1994, str. 418.) Ivanov i Toporov navode kako su kao "*glavno oružje*" Perunovo bili "*kamenovi,... i strele..., a takođe sekire*". (S. M. Tolstoj – Lj. Radenković, *Slovenska mitologija*, nav. dj., str. 422.)

Gotovo je nemoguće zamisliti da će i najprimitivniji majstor, koji radi prizor iz poganske mitologije, prikaz protukršćanskog idola ukrašavati s kršćanskim križevima.

2.

Pričanje o boju Peruna i Volosa popularizirali su ruski lingvisti Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov i Vladimir Nikolajevič Toporov 1974. godine u knjizi *Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey*.[325] Ivanov i Toporov u jednoj sintezi o idolu Perunu, svoje pretpostavke zaključuju ovako: "*Perun, prvobitno u liku konjanika, ili vozeći se kolima (up. docniju ikonografiju proroka Ilije) svojim oružjem uspeva da porazi zmajolikog neprijatelja (u prvobitnoj varijanti mita, to je mitološko biće, kome odgovara Volos/Veles, a u poznijim tekstovima – bajoslovni Zmiulan i sl.), koji se od njega skriva, redom, u drvo, kamen, čoveka, životinje, vodu. U daljim transformacijama ovog mita može se menjati ime (ali ne i oblik) P. i njegovog protivnika, no osnovna sižejna shema ostaje neizmenjena. Posle pobede P. nad neprijateljem, oslobađaju se vode (u arhaičnim i poznim transformacijama mita, stoka, žena koju je P. protivnik zarobio, up. dodola, Marena, Mokoš) i izliva se kiša. Stoga se najočevidnijom interpretacijom mita o P. (koji kod Slovena ima i druga moguća tumačenja) čini njegovo tumačenje kao etiološkog mita o postanku groma, oluje, plodotvorne kiše.*"[326]

---

[325] Ivanov V. V. - V. N. Toporov, *Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey*. Nauka, Moskva, 1974, str. 343.

[326] S. M. Tolstoj – Lj. Radenković, *Slovenska mitologija,* nav. dj., str. 422. Ivanov i Toporov u jednoj sintezi navode kako se u staroruskim vrelima "*Veles, Volos"* javlja "*kao 'stočni bog' – pokrovitelj domaćih životinja – i bog bogatstva*". (S. M. Tolstoj – Lj. Radenković, *Slovenska mitologija,* nav. dj., str. 68.)

Navedeno zamišljanje Ivanova i Toporova potpuno je protivno vrelima u kojima se spominju Perun i drugi idol. U Nestorovu *Ljetopisu* stoji:

"*Ljeto 6415 (907) ...Car pak Leon i Aleksandar mir učiniše sa Olegom, obavezaše se da plaćaju danak i iđahu prisezati jedni drugima: cjelovaše sami krst, a Olega i muževe njegove vodiše na zakletvu prema ruskome zakonu, i zaklinjahu se oružjem svojim, i Perunom, bogom svojim, i Volosom, stočnim bogom, i utvrdiše mir*."[327]

"*Ljeto 6479 (971). Car radostan bi i zapovijedi pisaru da zapisuje sve Svjatoslavljeve riječi na hartiju. I poslanik poče da govori sve riječi, i stade pisar da piše. Kaza ovo: ...Ja, Svjatoslav, knez ruski, kao što se zakleh – tako i potvrđujem ugovorom ovim zakletvu svoju... Kako se već zakleh carevima grčkim, a sa mnom i svi boljari i svi Rusi, održaćemo raniji ugovor. Ako pak od onoga što ranije kazasmo šta ne održimo, ja i ovi sa mnom i poda mnom da imamo kletvu od Boga u kojega vjerujemo – u Peruna i Volosa, stočjeg Boga, i da budemo žuti kao zlato, i svojim oružjem da isječeni budemo*."[328]

Iz Nestorova *Ljetopisa* može se zaključiti da je postojala samo nesuprotstavljenost navedenih poganskih idola pa i zato znanstvenici (koji su i mitolozi) ne prihvaćaju pretpostavke Ivanova i Toporova. Boris Aleksandrovič Rybakov, veoma cijenjeni poznavatelj slavenskog poganstva zaključuje da knjiga V. V. Ivanova i V. N. Toporova, ne ostavlja dojam potpune istraženosti problematike. "*Pojedini sudovi o Perunu Gromovniku, o Jarilu, o baltičkim*

---

[327] *Povest vremenih let*. III. izdanje. Redakcija i komentari D. S. Lihačeva. Nauka, Sankt-Peterburg, 2007, str. 153. (Preveo: Nenad Kosović u: *Povijest minulih ljeta ili Nestorov ljetopis.* IKP Nikola Pašić. I izdanje, Beograd, 2003, str. 19.)

[328] *Povest vremenih let*. III. izdanje. Nav. dj., str. 170-171. (Preveo: N. Kosović u: *Povijest minulih ljeta,* nav. dj., str. 45.)

usporedbama sami po sebi su zanimljivi, premda ne uvijek i novi, ali glavna zamisao knjige izražena u zaglavlju prvog dijela 're-konstrukcija fragmenata mita o Bogu Oluje i njegovom Protivniku' riješena je po mom mišljenju nedovoljno dobro... Suprotstavljanje Velesa Perunu kao da se temelji na tekstu Ljetopisa, ali i u Ljeto-pisu vidimo upravo suprotno... Jedini pravi zaključak o različitosti Peruna i Volosa, prema izvodima o dogovoru s Grcima, bio je da su u sastavu ruskih izaslanika 907. i 971. god., bili ratnici koji su se zaklinjali strašnim Perunom, a trgovci bogom bogatstva Volosom, a o suprotstavljanju dvojice bogova nije bilo ni riječi. Ništa manje uspješno nije ni drugo pozivanje na Ljetopis... Ali najosjetljivije mjesto u konstrukciji Ivanova i Toporova odnosi se na poistovjeći-vanje Volosa sa zmajem, što ničim nije dokazano, a proturiječi ma-terijalima koje su sakupili sami autori... 'Obitavalište protivnika' koje navode autori (more, jezero, rijeka, izvor, špilja) podjednako se ne može pridodati ni bogu stoke Volosu, ni zmaju, koji obično leti i riga vatru. Nakon tih zanimljivih opažanja, koja su zabilježili autori u odnosu na Peruna,... skrajnje čudno izgleda priznavanje Volosa, boga stoke, nepomirljivim Perunovim protivnikom. Cijeli sklop mita o dvoboju Peruna s Volosom zmijom meni se čini izmi-šljen i sasvim neuvjerljiv."[329]

---

[329] B. A. Rybakov, *Jazičestvo drevnih Slavjan*. Nauka, Moskva, 1981, str. 421-437. (Sve citate u ovoj raspravi s ruskog jezika na hrvatski preve-la je Marica Palčok, prof.) Ni neki ugledni istraživači poganstva u sla-venskih naroda, ne prihvaćaju iznesene pretpostavke Toporova i Ivano-va. "*U poslednje vreme, poreklo boga Velesa R. Jakobson otkriva u za-jedničkom indoevropskom panteonu. Kao argument za ovu tvrdnju, na-vodi ime keltskog boga Veleda, a M. Gimbutas nalazi paralelu između ruskog boga Velesa i Varune, vedskog čarobnjaka sa hiljadu očiju, koji je u vedskoj mitologiji bog neba koji se stara o održavanju kosmičkog reda... Ako je Volos (Veles) pripadao indoevropskom, odnosno staroru-skom panteonu, onda je pogrešna hipoteza V. N. Toporova i V. V. Ivanova o sukobu Volosa sa bogom Perunom.*" (Dragoljub Dragojlović, *Pagani-*

Poznati ruski arheolog i filolog L. S. Klejn u svojemu djelu o Perunu kao jednom od slavenskih poganskih božanstava koji, prema njemu, "umiru" i uskrsavaju kritički se osvrnuo na koncepciju slavenske mitologije V. V. Ivanova i V. N. Toporova. "*Značajnim dijelom (oni) su se poslužili metodom Levi Strossa, a ona je uvjetovala takvu slobodu povezivanja i smišljanja, tako da je u konačnici rekonstrukcija bila veoma bogata, ali izgubila se dokazivost*." Ivanov i Toporov su "*pretpostavili*" da je posebno baltička mitologija starija od slavenske i da njezin iskonski indoeuropski sadržaj, makar i u izmijenjenom obliku, treba biti dijelom i slavenske mitologije. Klejn dalje napominje da je Rybakov "*sasvim opravdano konstatirao, da je ova rekonstrukcija napravljena 'nedostatno solidno'. Dvoboj Peruna i Velesa isključivo je pretpostavka... On prigovara obojici lingvista (i to s razlogom) da povezuju s imenom Velesa-Volosa 'materijale koji se uopće ne odnose na predmet obrade' – Volyn, Vavel i dr. Meni je, također, vrlo neuvjerljiva njihova supstitucija Velesa-Volosa na mjesto protivnika kojega je pobijedio Perun. Međutim, čak i ono u čemu se Rybakov slaže s tim uglednim filolozima, zaslužuje, po mom mišljenju, kritičko proučavanje. Veles i Volos, meni izgleda da nisu verzija jednog te istog imena, nego imena različitih božanstava, pa su stoga i različitog podrijetla. Ona se sasvim slučajno (i približno) podudaraju u suglasju, što je proizvelo pomutnju. Pristaše poistovjećivanja pozivaju se na to da su se imena svojedobno koristila naizmjence, ali to govori samo o tome da je suglasje stvaralo pomutnju još od davnina. Naime nema u slavenskim jezicima takve podudarnosti o izmjeni glasovnih slogova, to je strani etnonim, koji raznoraznim putovima prelazi iz jezika u jezik.*" Veles je, prema Klejnu, iskonsko slavensko i

zam i hrišćanstvo u Srba. Službeni glasnik-Politika, Beograd, 2008, str. 135.). Detaljnije o problematici Peruna vidi i u: Henrik Lovmjanjski, *Religija Slovena*. Biblioteka XX vek. Posebna izdanja, Beograd, 1996, str. 63-122.

baltičko božanstvo, povezano s kultom mrtvih, dok je Volos "*bog stoke*", i kao što se davno pretpostavljalo istočnoslavenska zamjena imena kršćanskog svetoga Vlasija, kojeg su Grci i Latini vrlo rano smatrali zaštitnikom stoke "*Ime Vlasij na bugarskom području pretvorilo se u oblik Vlas, u u ruskim srednjovjekovnim izvorima često se koristi u punoglasnom obliku Volos, što je dobro dokumentirano... Geografski projicirana kronologija govori nam o putu Vlasij - Vlas- Volos iz Bizanta i Bugarske do Rusije, a ne obrnuto.*" Klejn nastavlja da su Ivanov i Toporov ignorirali sve poteškoće i uključili Velesa/Volosa u temeljni mit kao glavnog neprijatelja gromovnikova, kojemu su iskonstruirali i suprugu, kojoj nije izravno spomenuto ime, "*ali se pretpostavlja da bi to mogla biti Mokoš*". Klejn "*kao potporu toj shemi Ivanova i Toporova*" spominje njihove učenike, sljedbenike i oponašatelje, a među njima posebno navodi Špira Kulišića i Radoslava Katičića. "*Pri takvoj metodi, koja je priložena fragmentiranom, iskrivljenom, pobrkanom i izobličenom materijalu, kao što su preživjele priče o poganstvu, autori snažna talenta i zavidne erudicije (a Toporov i Ivanov su neprijeporno takvi) mogu, naravno, povezati sve sa svime i prikazati što mu drago. Veliki folklorist, kolega V. V. Ivanova, govorio mi je:'Ja sam ushićen Kominom (nadimak među prijateljima) domišljatošću i erudicijom, mislim da je genijalac, ali mu ni riječi ne vjerujem'. To je pretjerivanje, duhovita izreka, ali ipak karakterizira odnos ozbiljnih stručnjaka-istražitelja prema mitološkoj koncepciji Ivanova i Toporova... I sada je potrebno puno posla da bi se od te nagomilanosti svega i svačega mogao osloboditi onaj dio na koji se može osloniti s povjerenjem. Sasvim je moguće da takvih izvoda bude više nego što se na prvi pogled čini, ali teško da se oni mogu utkati u sustav kakvim su ga revnosno složili Ivanov i Toporov, a koji su nekritički prihvatili mnogi mladi slavisti*." Klejn ističe i posebnost zmije u slavenskoj poganskoj mitologiji u smislu da se "*lik zmaja (zmije) u slavenskoj tradiciji nije uzimalo iskonski kao*

bezuvjetno negativno, i motiv ‘zmaja-pretka’, ‘zmaja-pomoćnika’ nije zaostajao po valjanosti značenja od motiva ‘zmajoborstva’”. Ovaj autor dalje napominje da je slavenski gromovnik i sam nastupao u ulozi zmaja. “*Slavenski je gromovnik, moguće, i bio zmajoborac, ali tko od mitoloških junaka nije imao takvu ulogu?... U slavenskoj demonologiji zmije, za razliku od vraga, ne boje se gromovnika Ilije... U baltoslavenskoj mitologiji postojao je bog Veles, Veljnjus, vjerojatno povezan s paklom, ali nema nikakvih podataka o njegovom neprijateljstvu s Perunom i pogibiji, a sumnjivo je i njegovo pokroviteljstvo stoke. U svakom slučaju nema niti jednoga podatka da je neko božanstvo aktivni protivnik gromovnika... Nigdje se Velesa ili Volosa, ne naziva izravno zmajem (zmijom)... Velesa ni Volosa nigdje izravno ne nazivaju ni protivnicima, štoviše niti oponentima Perunovim. Kod istočnoslavenskih naroda uopće ne postoje parovi bogova koji se nalaze u krvavom sukobu jedan s drugim i uništavaju međusobno... Sumnjiva je tvrdnja da je Mokoš bila Perunova žena...*” Klejn zaključuje da Volos kakav opisuju “*kao takav na Balkanu i ne postoji... Ali, zato postoji Vlas. ‘Sveti Vlas’ pokrovitelj volova za oranje, koji se neobično poštovao još donedavno u Bugarskoj, Vlasov dan (11/27 veljače) bio je u mnogim regijama Bugarske neradni dan... Vidjeli smo da je u Bizantu zaštitnik stoke bio sv. Vlasij. Prema tome, kad su se muževi iz kneževe družine zaklinjali Volosom imali su u vidu onoga boga koji se štovao na području Balkana kao Vlasa, sv. Vlasa. U Bizantu je poštovanje toga sveca počelo u IV. st. Stoga je on mogao prijeći Slavenima još u vrijeme općeslavenske ekspanzije na Balkan, njihove infiltracije u bizantsku sredinu od VI.-VII. st. i istiskivanja na sjever. Na taj način, od te dvojice bogova, Peruna i Volosa, Perun je, neprijeporno bio bliži kneževu dvoru i vlasti u Kijevu.*”[330]

---

[330] L. S. Klejn, *Voskrešenie Peruna.* Evrazija, Sankt-Peterburg, 2004, str. 58-65, 146-147, 394-395.

Interdisciplinarna analiza reljefa na crkvi u Žrnovnici potvrđuje drevnu poljičku predaju da on prikazuje svetoga Jurja koji ubija zvijer-zmaja. Na tom reljefu nije ni mogao biti prikazan takozvani "*božanski boj*" Peruna s Velesom jer nema ni najmanje potvrde u cijelom slavenskom svijetu, a također ni na Balkanu, da je takvo vjerovanje bilo kada postojalo. Pokušaji rekonstrukcije perunovske problematike, poput one u jezikoslovaca Ivanova i Toporova kao i njihovih sljedbenika, ostaju samo nedokazana zamišljanja njihovih autora. Takvo proučavanje mitova stvarno prerasta u mitotvorstvo.[331]

Neusporedivo najvažnija bit starohrvatske povijesti jest da se Hrvati nisu nikada doselili sa sjevera Europe, nego da su kao narod nastali na Balkanu, a o toj problematici dok je A. Milošević bio urednik *Starohrvatske prosvjete* nije u njoj objavljen ni jedan redak. Moja utvrđenja o tome, u suradnji s Matom Suićem, objavljena su 1989. godine, a definitivno su ih u prvom desetljeću ovoga stoljeća potvrdila antropogenetička istraživanja. "Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjega vijeka" na teritoriju rimske Dalmacije ostaci su najmanje za dvije trećine starobalkanskih vjerovanja iz predantičkog i antičkog razdoblja, a oni koji to ne znaju, a pišu o toj problematici, ne mogu se predstavljati znanstvenicima, pa tako i njihova mišljenja o Perunu i Vidu, ostaju samo njihova prazna i neuvjerljiva zamišljanja.

---

[331] Ova rasprava objavljena je prvobitno pod naslovom: *Svetojurjevska problematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici.* U: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak 38, Split, 2011, str. 187-213. (Najveći dio inozemne literature o svetojurjevskoj problematici dobio sam trudom Marije Lovrić Holenda iz Giessena i na tome joj posebno zahvaljujem.)

Gottschalk o Hrvatima u doba kralja Trpimira

Literarni izvori o Hrvatima prije XII. stoljeća tako su rijetki i šturi da je Lovre Katić izazvao svojevrsnu senzaciju objavivši 1932. godine dotad nepoznate podatke o boravku učenog benediktinca Gottschalka na dvoru kneza Trpimira.[332] Povod toj publikaciji bilo je otkriće belgijskog benediktinca Germaina Morina da su u jednom rukopisu gradske knjižnice u Bernu (kodeks broj 584 iz konca IX. stoljeća) zapisana djela saksonskog filozofa i teologa Gottschalka, poznata u dotadašnjoj znanosti po naslovima, ali koja su se smatrala izgubljenima.[333]

U bernskom rukopisu nema oznake autora, pa je Morinova zasluga napose u tome da je nedvoumno utvrdio da je riječ upravo o raspravama tog borbenog i kontroverznog predstavnika rane skolastike. Odmah po tom otkriću Morin je pismom od 11. svibnja 1931. obavijestio svojeg prijatelja Frana Bulića da se u jednom traktatu bernskog rukopisa spominje i "Tripemirus rex Sclavorum", a u drugom neke sintaktičke osobine govora u Dalmaciji. Na Bulićevu zamolbu fotografirane su četiri stranice navedenog kodeksa (fol. 51r, 51v, 71r i 71v), pa je Lovre Katić, tada Bulićev suradnik i tajnik povjesničarskog društva "Bihać" na temelju tih fotokopija i ranije općenite literature veoma savjesno, vješto i lijepo sastavio svoj prikaz Gottschalkove ličnosti i njegovih veza s Hrvatskom. Katić dobro ističe da bi bilo "potrebno pregledati cijeli rukopis", ali "to je skopčano s poteškoćama", jer "se radi o tome da se rukopis izda

---

[332] L. Katić, "*Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*". Bogoslovska smotra, 20, 1932, str. 403-432. Tiskano pod istim naslovom i kao posebna knjižica: Zagreb, Tisak Nadbiskupske tiskare, 1932, str. 35.

[333] G. Morin, "Gottschalk retrouvé", Revue bénédictine, 43, 1931, str. 303-312.

štampom". Taj će posao, kaže Katić, obaviti benediktinac Cyrille Lambot koji je "već 1931. bio u Bernu i prepisivao taj manuskript od 300 stranica". Trebalo bi pričekati tiskanje tog djela, ali se Bulić i Katiću žurilo da upoznaju hrvatsku javnost s novim podacima iz jednog od najznamenitijih razdoblja hrvatske prošlosti.

Tiskanje Lambotova kritičkog izdanja Gottschalkovih djela zavuklo se zbog ratnih događaja. Ostvareno je tek po završetku drugog svjetskog rata.[334] Lambotovo djelo ostalo je u nas bez odjeka. Iako su se naši povjesničari u novije vrijeme često osvrtali na Gottschalkove vijesti o Hrvatskoj, nitko se nije poslužio tim temeljnim izdanjem. Svi su se dosad oslanjali samo na Katićevu monografiju.[335]

---

334 C. Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais*, Louvain, Université catholique, 1945, str. 684.

335 Osim udžbenika i općih djela o ranoj hrvatskoj povijesti, vidi napose I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. I, *Opći povijesno-kulturni osvrt*, Split, 1963, str. 82 i 144, i sv. II, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964, str. 303; V. Košćak, "Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928", *Historijski zbornik*, 33-34, 1980-1981, str. 291-355 (napose str. 310-311); B. Vidov, *Benediktinac Gottschalk iz Orbaisa na dvoru kneza Trpimira I*, Toronto, 1984, i C. Dolbeau, "Gottschalk, hôte de la Croatie médiévale", revija *Matoš*, br. 6, 1985. O Gottschalkovim vezama s Hrvatskom pisali su s gledišta povijesti filozofije napose K. Krstić, "Povijest filozofije u Hrvatskoj", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1, 1975, br. 1-2, str. 11-20 (napose str. 12-13), a s gledišta povijesti znanosti Ž. Dadić, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, Zagreb, Liber, 1982, sv. I, str. 32-33. O tome sam pisao, oslanjajući se također samo na Katića, u člancima "Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XIII stoljeća", u knjizi *Iz hrvatske medicinske prošlosti*, Zagreb, Zbor liječnika Hrvatske, 1954, str. 35-63 (napose str. 55) i "Izvori za proučavanje povijesti medicine kod Hrvata do XIII stoljeća", *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, 3, 1954, str. 9-26. Zanimljivo je da Gottschalk nije obrađen kao posebna natuknica u *Enciklopediji Jugoslavije*. Posvećen mu je pre-

Nije mi nakana da se na ovom mjestu opširnije osvrnem na Gottschalkove životne zgode ili bolje rečeno nezgode, na njegov višeslojni i prgavi karakter i na njegove teološke okršaje u burno vrijeme predskolastike,[336] a neću ulaziti ni u suptilnosti njegovih argumenata o predestinaciji te teološkim i logičkim aspektima trojednog božanstva, jer su o tome pisali drugi sa stručnim poznavanjem tematike.[337]

Gottschalk (Gotteschalk, Gotescalcus, Godescalc) se rodio na samom početku IX. stoljeća. Bio je još malo dijete kada ga je otac, saski grof, predao kao "oblatusa" opatiji Fulda da bi time izvršio jedan zavjet. Postigavši punoljetnost Gottschalk se 829. obratio crkvenom saboru u Mainzu da mu odobri napuštanje samostanskog života, što mu je u prvi mah odobreno, ali je na zahtjev znamenitog opata Hrabana Maura tu odluku poništio car Ludovik Pobož-

---

cizan i jezgrovit stavak bez potpisa u *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1967, sv. II, str. 581.

[336] Osnovne biografske podatke skupio je već V. Borrasch, *Der Mönch Gottschalk von Orbais; sein Leben und seine Lehre*, Thorn-Danzig, 1868, 109 str. – Katić (*cit. dj*., str. 2-8) opisuje ličnost tog redovnika pabirčenjem po leksikonima i osnovnoj crkveno-povijesnoj literaturi. Nakon identifikacije bernskog rukopisa revidirali su biografske podatke napose W. Kagerah, *Gottschalk der Sachse*, Bordesholm, Nölke, 1936 (doktorska disertacija sveučilišta u Greifswaldu) i K. Vielhaber, *Gottschalk der Sachse*, Bonn, 1956.

[337] Za pitanje predestinacije još vrijedi ono što su napisali F. J. Gaudard, *Gottschalk, moine d' Orbais, ou le commencement de la controverse sur la prédestination au IXe siècle*, Saint-Quentin, 1888, 61 str., i F. Picavet, "Les discussions sur la liberté au temps de Gottschalk, de Raban Maur, d'Hincmar et de Jean Scot", *Comptes rendus de L' academie des sciences morales (Paris),* 1896. Gottschalkove ideje o problemima sv. Trojstva i uopće njegovoj teološkoj metodi izvrsno analizira J. Jolivet, *Godescalc d' Orbais e tla Trinité. La méthode de la théologie à l' époque carolingienne*, Paris, Vrin, 1958, 188 str. – Koliko je meni poznato, još nema dobre rasprave o Gottschalku kao gramatičaru.

ni: Gottschalku je dopušteno samo da promijeni samostan i da iz Fulde ode u Orbais (biskupija soissonska). Dok se u Fuldi, jednom od najvažnijih tadašnjih nastavnih središta, zanimao za filozofiju, gramatiku i prirodne znanosti, u Orbaisu se posvećuje studiju teologije i nalazi u djelima svetog Augustina i svetog Fulgencija inspiraciju za razradu doktrine o predestinaciji. Krenuo je godine 838. kao hodočasnik u Rim i počeo propovijedati da je Bog predodredio konačno spasenje odnosno osudu svakog pojedinca. Naučavao je da je Bog predodredio kako broj dana koji je dao životu svakog čovjeka, tako i sudbinu u vječnosti. Nakon grijeha Adama i Eve koji je čovjeka predao u vlast demona, Bog ne spašava sve ljude, nego samo odabrane pravednike. Krist se žrtvovao samo za predodređeni dio čovječanstva. Po Božjoj milosti neki ljudi čine dobro, a neki nemaju tu milost, ali to još ne znači da nužno, Božjom odlukom, čine zlo. Gotschalk zastupa takozvanu dvostruku predestinaciju s obzirom na efekte. Slične će misli kasnije zastupati Luter i jansenisti. Problem determinizma koji se time načinje na teološkoj razini fascinira rane skolastike, ali se mučno doima vjernika. Neizbježno se Gottschalk sukobljuje sa svojim crkvenim poglavarom, krutim nadbiskupom reimskim Hinkmarom, pa i sa svojim nekadašnjim preceptorom Hrabanom Maurom, sada nadbiskupom u Mainzu. Kako se nalazi oslon u crkvenim vrhovima u Rimu i Veroni, sklanja se u Furlaniju, na dvor grofa Eberharda, zeta Ludovika Pobožnog. Hraban Maur obraća se 845/846. godine tom grofu pismom u kojem navodi da je saznao da kod njega boravi "nekakav nadrimudrac (*sciolus*) po imenu *Gotescalcus* koji uči da Božje predodređenje silom goni u propast neke ljude i, ako nisu predestinirani za vječni život, uzalud se žele spasiti i nastoje oko toga pravom vjerom i dobrim djelima". Takvo tumačenje mnoge vjernike dovodi do očaja i rezignacije. Priča se – piše Hraban – da je taj vaš učenjak (*ipse doctor vester*) skupio brojne citate iz djela svetog Augustina kojima bi,

protiv Pelagijaca, zastupao takve ideje. Hraban opominje grofa da ne pomaže širenje krivovjerja.[338]

Vrlo je vjerojatno da je Gottschalk, kojemu je cijeli životni put obilježila ljubav prema knjiškoj učenosti, diskusiji i naučavanju, došao u Furlaniju radi visoke škole u Čedadu (Cividale del Friuli). Osnovana 825. godine, ona je sredinom IX. stoljeća bila u punom cvatu. Pohađali su je kako klerici tako i djeca istaknutih plemića. Gottschalk je upravo u vezi s čedadskom školom mogao upoznati kneza Trpimira, čiji se potpis nalazi na jednoj stranici drevnog latinskog *Evanđelistara* koje se čuvalo u Akvileji i zatim u Čedadu.[339]

Nakon Hrabanova pisma Eberhardu Gottschalk napušta Furlaniju i, neumorno propovijedajući, putuje kroz Dalmaciju sve do zemlje Bugara. U Hrvatskoj je boravio oko dvije godine (846-848), dijelom sigurno na dvoru kneza Trpimira. Odatle se, tvrdo uvjeren da ispravno tumači naučavanje svetog Augustina, vratio preko Panonije i Norika u Mainz, gdje je u listopadu 848. sazvan crkveni pokrajinski sabor.

Na saboru u Mainzu Gottschalk brani svoje ideje i ujedno optužuje Hrabana da zastupa semipelagijanizam. Pošto je saslušao njegove i Hrabanove argumente, sabor osuđuje Gottschalka, prezirno ga naziva “monahom lutalicom” (*gyrovagus monachus*) i izručuje ga na daljnji postupak njegovom metropolitu, nadbiskupu u Reimsu. Hinkmar saziva pokrajinski sabor u Quierzyu, koji 849. poništava iz formalnih razloga Gottschalkovo zaređenje za svećenika i osuđuje ga na bičevanje sve dok se ne odrekne svojeg naučavanja. Pod mukama pristaje da sam baci u vatru svoje rukopise.

Zatočen u samostanu Hautvillers, Gottschalk se tvrdoglavo vraća svojim teološkim tumačenjima i sastavlja “ispovijesti” (*pro-*

---

338 *Monumenta Germaniae historica, Epistolae*, sv. V, str. 481-487; *Patrologia latina*, sv. 112, str. 1553-1562, i Lambot, cit. dj., str. 5-6.

339 Vidi A. Cronia, “Revision der slavischen Eigennamen im alten Evangeliar vom Cividale”, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 1952, str. 6-21.

fessiones) u obranu ideja zbog kojih je lišen slobode. Iako papa Nikola I, lyonski biskup sv. Remigije, učeni Gottschalkov prijatelj Walafrid Strabo i druge istaknute osobe smatraju da bi s njime trebalo blaže postupati, jer ono što zastupa nije nužno u sukobu s katoličkom vjerom, Hinkmar i Hrabanus ne pristaju ni na kakav kompromis. Drugi sabor u Quierzyu (853) ponovo osuđuje naučavanje o predestinaciji i formulira posebni članak o slobodi ljudske volje. Ipak, rasprava o Gottschalkovim argumentima oštro se strastveno nastavlja na saborima u Valenceu (855) i Metzu (863). Gottschalk piše u zatvoru o sv. Trojstvu, zastupa teološku opravdanost izraza *trina deitas* i formulira vrlo suptilno tumačenje božanstva (deitas): ono bi bilo jedinstveno po naravi, ali trojno po osobama (*naturaliter una, personaliter trina*). Njegova je polemika uperena izravno protiv Hinkmara i obrađuje napose gramatičko-logički problem jedinstva u trojstvu, zatim problem dvostruke naravi Sina (napose teološku poteškoću participacije Kristove ljudske naravi u božanskoj naravi trojednog Boga) i problem odnosa Sina prema Duhu Svetome. Katić oprezno primjećuje da "činjenica da ga brane ljudi sveta života i ugledna položaja u Crkvi daje slutiti da njegovi protivnici nisu bili vazda pravedni prema njemu". Gottschalk se ni pred smrt nije pokolebao, iako je odreknuće od heretičkih uvjerenja bilo uvjet da bi mogao dobiti crkvene sakramente. Preminuo je između 867. i 869, zatvoren u samostanu, lišen posljednje pomasti; pokopan je bez ceremonija, u neposvećenoj zemlji.

Benediktinac Gottschalk u prvom je redu teolog. Citati u njegovim djelima ukazuju na izvrsno poznavanje patristike i posebno na utjecaj sv. Augustina i sv. Jeronima. On slabo poznaje klasične filozofske pisce. Čitao je Platona i Boecija, no nikad ne spominje Aristotela. Zanima se za logiku i vješto barata silogizmima. Omiljeni su izvor njegovih informacija Izidorove *Etimologije*, a model mu je često latinski gramatik Priscijan iz Cezareje. Etimologija i gramatika za Gottschalka su najviši oblici profane znanosti: s nji-

ma počinje ili s njima završava svako znanstveno istraživanje. On duboko vjeruje u ontološko-gramatički paralelizam. Istraživanje jezika služi upoznavanju vanjskog, objektivnog svijeta. Gottschalk poznaje, dakako, prirodoznanstvena djela Hrabana Maura i *Hortulus* svojeg suučenika Walafrida, no ne mari za empirijski pristup prirodnim pojavama.

U Gottschalkovim se djelima Hrvatska spominje na dva mjesta. Nije se, nažalost, ostvarila Katićeva nada da će izdavanjem svih tekstova tog autora doći na vidjelo i neke druge vijesti o njegovu boravku u našim krajevima. Nov je podatak jedino da je u svojim putovanjima dopro i do Bugara.

Glavna se vijest nalazi u jednoj zbirci Gottschalkovih odgovora na razna pitanja (a ne, kako je mislio Katić, u djelu *De trina deitate*), u poglavlju pod naslovom *Si Sibillae et ceteri vates paganorum spiritum sanctum umaquam meruerint mereri vel habere?* Na početku tog poglavlja Gottschalk ponavlja svoje uvjerenje da postoje dva svijeta: s jedne su strane pravednici, a s druge prokletnici. Kada osobe koje je Bog odabrao govore istinu, one to čine u skladu s duhom Božjim; ali istinu mogu govoriti i osobe za koje Bog znade da su osuđene, pa i đavli, u čemu na neki način participira duh Božji. Sibile i drugi poganski proroci često govore istinu. Svaka istinita riječ, ma tko je izgovorio, znak je prisutnosti Duha Svetoga. Gottschalk potkrepljuje svoje tvrdnje citatima iz Biblije i patrističkih rasprava, pozivajući se napose na Augustina, Bedu i Jeronima. Tvrdo uvjeren da za svakog čovjeka postoje znaci predstojeće smrti (kako to dobro znade đavao koji mu upravo tada priprema zamku), Gottschalk piše[340]:

“Ne treba se stoga čuditi da u ratno vrijeme jastrebovi, kopci i orlovi slijede onu stranu ljudi za koju predosjećaju da će biti ranjeni, poubijani i zadavljeni. Isto su tako u boju konji veseli na onoj strani

---

[340] *Ms. Bern. 584*, f. 51r-52r; Lambot, *cit. dj.*, str. 169-170.

koja će po Božjoj volji pobijediti. Provjerio sam to i ja sam, posredstvom mojeg učenika Gottschalka (*Gottescalus filiolus meus*[341]), na našem konju. Kad je naime Trpimir, kralj Slavena (*Tripemirus, rex Sclauorum*), polazio s vojskom protiv Grka i njihova patricija (*contra gentem Graecorum et patricium eorum*), a naš se dom nalazio na samoj granici buduće bitke (*et esset in confinio futuri belli villa nostra*), rekao sam mu neka ide i čini, kako mu je to i dužnost, sve što je potrebno u korist kralja i njegove vojske. Zakleh ga ipak strahovito imenom Gospodina Boga da ne uzimlje oružje i ne ostaje uz vojsku; jašući za njome trebao je pomno paziti koje će pokrete naš konj izvesti i pokazati. Odavno[342] sam naime posve sigurno znao da će pobjeda pripasti onoj strani ratnika čiji će konji stupati veselo i pokazivati svoju radost trijumfalnim kretnjama. Tako se uskoro dogodilo da je (naš) konj načeo i zatim jasno pokazao kretnje poigravajućeg konja. Osim toga, postoje i drugi načini da se to provjeri[343]. Veoma iskusni liječnici često mogu pipanjem vene proreći skoru smrt malaksalog bolesnika. U naše je vrijeme u Spoletu živio liječnik po imenu Hadoinus[344] koji je tamo dao nekoj ženi, kao i drugim pacijentima, ljekoviti napitak; uvjerena da je njeno oporavljanje trajalo dovoljno dugo, ona je jednog dana zapjevala na polju među drugim ženama ili s muškarcima i to veoma zvonkim glasom. Kad je to čuo spomenuti liječnik, prorekao je da će ta žena sigurno umrijeti čim prestane pjevati. Njen se mozak ispraznio, rekao je, i zato ima tako zvonak glas i zato će, čim dovrši pjesmu, i dovršiti svoj život i izdahnuti. To se doista odmah dogodilo odnosno to ju je zadesilo. Došavši poslije toga u ovu zemlju (*in hanc patriam*) taj se liječnik zaredio kao monah u

---

341 Riječ *filiolus* ovdje označava duhovnog sina. Gottschalka iz Orbaisa pratio je u Hrvatskoj mladić, valjda klerik, s istim krsnim imenom.

342 Katić misli da *ex olim* ovdje znači “po nedavnim događajima”.

343 Gottschalk misli općenito na mogućnost proricanja budućih događaja i napose na predviđanje časa smrti.

344 Nisu mi poznati drugi izvori o životu i djelovanju tog liječnika.

samostanu Corbie (*in Crasbacensi coenobio*) u vrijeme opata Warina (*sub abbate Vuarino*) [345] i za života …[346], nadstojnika poljskih imanja pod upravom tog opata. Kako su u jednom od tih imanja ležala dva bolesna vazala navedenog opata, on je jednog dana naredio tom liječniku da ih posjeti i da ga izvijesti o njihovu stanju. Otišavši i vidjevši da jedan od tih bolesnika leži u postelji, dok drugi sjedi pokraj ognjišta, izjavio je, uz šutnju onih koji su ga pratili: Onaj koji sjedi uz vatru umrijet će, a onaj koji leži u postelji oporavit će se, tj. spasiti (*conualescet id est spassabit*)[347]. I dogodilo se točno sve što je rekao. Dakle, kao što je đavlu lako da spremno u Egiptu navješćuje bujanje Nila, tako je njemu lako da po poznatim znacima smrti bez oklijevanja prorekne budućnost za polumrtva čovjeka koji će sutra umrijeti, upravo tako kao što su demoni otkrili da znaju o mojem učitelju Wettinu (*magistro meo Vuectino*)[348] koji će idućeg dana umrijeti, ono što tada nitko od ljudi nikako nije mogao predvidjeti. Doduše, oni su ga u skladu sa svojom naravi obmanuli prikazavši da će biti zatvoren u ormar (*armarium*[349])".

---

[345] Corbie je znamenita benediktinska opatija kraj Amiensa u Francuskoj. To se moralo dogoditi prije 836, jer je tada Ludovik Pobožni premjestio Warina kao opata u samostan u Rebaisu.

[346] Ime tog nadstojnika u rukopisu je izbrisano.

[347] Ni u jednom rječniku nisam našao latinski glagol *spassare*. U kasnolatinskim tekstovima postoji u Dalmaciji riječ *spaçare* u značenju *mesti, čistiti* (usporedi *spazzare* u modernom talijanskom), no to ovdje ne odgovara kontekstu. Značajno je zajednički korijen s hrvatskom (i općeslavenskom) riječi *spasiti* samo slučajna konvergencija ili je gramatičar Gottschalk upravo u Dalmaciji našao taj literarni hapax?

[348] Dok je bio "oblatus" u Fuldi, Gottschalk je neko vrijeme boravio i u samostanu Reichenau, gdje je kao nastavnik djelovao Wettin. Taj istaknuti skolastik umro je 3. studenoga 824. Njegovu premonitornu viziju opisao je i Gottschalkov suučenik Walafrid Strabo.

[349] Đavolska poruka je dvosmislena, jer riječ *armarium* ne označuje samo ormar (naprimjer u samostanskoj biblioteci) nego i mrtvački kovčeg i grobnicu.

S gledišta povijesti filozofskih ideja veoma je poučno kako se u tom tekstu isprepleće magijsko shvaćanje povezanosti prirodnih pojava sa znanstvenim determinizmom. Očito ima isti korijen i Gottschalkovo naučavanje o predestinaciji. O nagađanju budućih događaja pomoću ponašanja konja pišu i drugi srednjovjekovni autori, u prvom redu Izidor iz Seville[350]. Za Gottschalka je taj španjolski biskup bio neprikosnoveni teološki i znanstveni autoritet. Franački je monah bez sumnje znao za Izidorovu interpretaciju ponašanja konja jer na drugim mjestima u svojim djelima citira s osobitom pohvalom pasuse iz *Etimologija*. Spomenimo uzgred da je najstariji prirodoznanstveni rukopis koji se sačuvao u Hrvatskoj upravo jedan fragment tog enciklopedijskog djela (list pergamene na koje je u IX. ili X. stoljeću beneventanom prepisan odlomak o gmazovima i otrovnim životinjama).[351]

Na temelju navoda da je liječnik Hadoin "došao u ovu zemlju" i zaredio se u opatiji Corbie možemo zaključiti da je Gottschalk napisao taj tekst na području današnje Francuske, vjerojatno zatočenik u samostanu Hautvillers.

Sporno je u našoj historiografiji protiv koga je Trpimir pobjedonosno ratovao oko godine 847. Katić govori o "navalnom ratu Trpimira protiv bizantinskih gradova u Dalmaciji."[352] Po njemu je "jasno da *gens Graecorum* nijesu drugi nego stanovnici dalmatinskih gradova koji su po ugovoru u Aachenu (812) ostali pod bizantinskom vlašću, a zaleđe pod franačkom".[353] Patricij je, prema Katiću, carski namjesnik sa sjedištem u Zadru. Budući da je Gottschalk stanovao u blizini Trpimirova

---

350 *Etymologiae* XII, 1.

351 List uvezan u korice jedne inkunabule u Naučnoj knjižnici u Dubrovniku (*Ink. 68*). Vidi M. D. Grmek, "Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji", *Rasprave i građa za povijest nauka*, 1, 1963, 259-342 (napose 260-261).

352 Katić, *cit. dj*., str. 11.

353 *Ibid*., str. 15.

dvora i da je njegova *villa* bila na samoj granici ratnog područja, Katić drži da je Trpimir ratovao protiv zadarskog priora kao arhonta Dalmacije.[354] Vladimir Košćak s pravom primjećuje da zadarski arhont nije nosio naslov *patricius* i da Gottschalk govori o "Grcima", a ne o "Latinima", kako su se onda nazivali stanovnici dalmatinskih gradova. Vjerojatnije je, dakle, da se radilo o ratu s bizantinskim četama koje su valjda došle s flotom pod vodstvom jednog patricija. Tu titulu nosili su stratezi tema, naprimjer Drača ili Kefalonije.

Gottschalk[355] uvijek s velikom pozornošću odabire riječi kojima se služi, kako filozofske i teološke termine, tako i titule i geografske oznake. Dobar dio njegovih tekstova posvećen je gramatičkim i semantičkim izlaganjima, pa i takvim detaljima kao što je pravilno akcentuiranje latinskih riječi. Ne može se stoga olako prijeći preko činjenice da Gottschalk govori upravo o patriciju i Grcima i da Trpimiru daje kraljevski naslov (*rex*, a ne *dux*). Drugo Gottschalkovo svjedočanstvo o Hrvatskoj ponavlja tu titulu tadašnjeg vladara i potvrđuje da su stanovnici dalmatinskih gradova "Latini", a ne Grci, iako su podvrgnuti grčkom caru. Podatak se nalazi u raspravi *De praedestinatione*. Iako je prvenstveno posvećeno problemu predestinacije, u tom se djelu raspravlja i o raznim problemima logike i gramatike, naprimjer o silogizmima i upotrebi riječi u prenesenom značenju. Interpretirajući jednu rečenicu u djelu proroka Izaije, Gottschalk upozorava da se često koristi opći pojam da bi se označile osobe kojima je taj opći pojam funkcija, naprimjer riječ *uenatio* (lov) se koristi u značenju *uenatores* (lovci). Tako riječi *diuinitas* i *deitas* mogu zapravo značiti u striktnom smislu *deus*. Gottschalk to potkrepljuje ovim primjerima[356]:

"Svi Venecijanci (*Venetici*), naime Latini (*homines Latini*) koji žive u gradovima na moru, svoga gospodara, tj. grčkog cara, ne

[354] *Ibid*., str. 13.

[355] Košćak, *cit. dj*., str. 311. Vidi također J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957, str. 66-67.

[356] *Ms. Bern. 584*, f. 70v-71r; Lambot, *cit. dj*., str. 208.

zovu *dominus* nego *dominatio*. Oni kažu: *Benigna dominatio miserere nostri*, ili *Fuimus ante dominationem*, ili *Ita nobis dixit dominatio*. Da ne bi podcijenio taj gotovo pučki način govora, gledaj što se zbiva na nebu. Umjesto *dominus* kažu *dominatio* i oni blaženi duhovi koji među ostalima čine šesti red.[357] Tako se, dakle, kaže *deitas* i *diuinitas* umjesto *deus*. Također ljudi Dalmatinci (*homines Dalmatini*), upravo kao i ljudi Latini (*homines Latini*) koji su podvrgnuti carstvu Grka (*Graecorum imperio subiecti*), zovu kralja (*rex*) i cara (*imperator*) u običnom govoru po čitavoj Dalmaciji, a to je vrlo duga zemlja, dakle kažem, *rex* i *imperaor* zovu *regnum* i *imperium*. Oni govore *Fuimus ad regnum*, i *Stetimus ante imperium*, i *Ita nobis dixit regnum*, i *Ita nobis loquutum est imperium.*"

U tom semantičkom raspravljanju za našu je povijest doista dragocjen podatak da su se stanovnici Hrvatske dijelili na "Dalmatince" i "Latine", koji su živjeli na istom području, ali su jedni priznavali vrhovnu vlast domaćeg vladara, a drugi bizantinskog cara.[358] Početni dio tog teksta, dosad nepoznat u našoj historiografiji, potvrđuje da su "Latini" stanovnici starih autonomnih gradova. Upotreba riječi *rex* u tom kontekstu (umjesto riječi *dux* kojom se Trpimir titulira u natpisima i ispravama) ima, po mom mišljenju, veliku važnost. Gottschalk doslovno citira "obični govor", pazeći upravo na odnos između upotrijebljene riječi i njenog pojmovnog sadržaja. Trpimir se očito smatrao kraljem u tadašnjem državnopravnom smislu tog naziva. Tako su ga nazivali njegovi podanici i stanovnici dalmatinskih gradova, iako je formalnu papinsku potvrdu tog naziva i kraljevsku krunu dobio tek Tomislav.

Gottschalk piše u raspravi *De corpore et sanguine Domini* da ga je, "u zemlji Bugara" (*in terra Vulgarorum*) neki moćni plemić preklinjao da mu dade piti pozvavši se, iako poganin, na ljubav

---

[357] Katić i ostali naši autori ne poznaju ni mjesto tog odlomka u Gottschalkovim djelima ni tekst ovog početnog dijela.

[358] Vidi o tome napose Košćak, *cit. dj*., str. 310-311.

onoga Boga koji je vino pretvorio u vlastitu krv.[359] Svrha je te anegdote pokazati da je čudo transsupstancijacije takve naravi da ga i pogani mogu shvatiti i prihvatiti. Ako je bugarski plemić "preklinjao" Gottschalka da mu se smiluje i dade mu piti, očito je da se radilo o čovjeku u nevolji, valjda ratnom zarobljeniku. Gottschalk, dakle, nije boravio u zemlji Bugara kao gost domaćih velikaša, nego valjda uz kršćane u bojnom pohodu.

Dva teološka pitanja koja je načeo Gottschalk odigrat će značajnu ulogu u političkoj povijesti kršćanstva: pitanje sv. Trojstva bit će u središtu rasprava između zapadne i istočne Crkve, dok će učenje o predestinaciji otvoriti filozofsku problematiku sveopćeg determinizma prirode i slobode ljudske volje. O prvom će pitanju beskonačno raspravljati pravoslavni teolozi, a u odgovorima na drugo doći će do protestantske i jansenističke kritike službenog naučavanja Katoličke crkve.

Zanimljivo je da se Gottschalk osvrnuo na svoja sjećanja iz Dalmacije upravo dokazujući svoje rješenje tih dvaju osnovnih pitanja. Sjetimo se da prvi znaci crkvenog raskola između Rima i Carigrada padaju upravo u to vrijeme. Možda je upravo Gottschalk nagovorio Trpimira da pozove benediktince u Hrvatsku. Može se pomišljati da je i osnivanje samostana u Rižinicama kod Klisa (852) posljedica njegova utjecaja, no sačuvani povijesni izvori o tome, nažalost, šute.

Mirko D. Grmek[360]

---

[359] *Ms. Bruxelles 5576*, f. 115v; Lambot, *cit. dj.*, str. 325.

[360] Mirko D. Grmek, *Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai ibn Šaprut, o Hrvatima u vrijeme narodnih vladara.* U: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, god. XX, br. 1-2 (39-40) Zagreb, 1994, str. 435-448. Tekst o Gottschalku nalazi se na stranicama 435-443. (Srdačno zahvaljujem *Institutu za filozofiju* u Zagrebu, a posebno ravnatelju dr. sc. Filipu Grgiću, na pisanom dopuštenju od 16. travnja 2012. godine, da mogu u ovoj mojoj knjizi prenijeti Grmekov rad o Gottschalku.)

Potpuna vjerodostojnost vrela o hrvatskim kraljevima u prilogu Franza Arensa

1.
Vrelo o hrvatskim kraljevima u Arensovu prilogu i literatura o njemu

U časopisu *Hrvatska revija* u broju 11 za 1940. godinu objavljen je tekst pod naslovom *Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir.* Ovaj prilog u cijelosti glasi:

"Pred neko vrijeme saznao sam, da se u nekom codexu XI. ili XII. st., koji navodno potječe iz Italije, a sada se čuva u British Museumu (London), nalaze neki dodaci, od kojih da se jedan mora bez ikakve sumnje odnositi na Dalmaciju, jer se u njemu spominje 'ecclesia Salonitana'. Zadovoljan sam, da je dotični tekst dospio u moje ruke, jer će možda do publikacije codexa proteći više vremena, nego što to želi ne samo hrvatski historik, nego i svaki rodoljubni Hrvat. Doista, već se na prvi pogled može konstatirati, da ovaj novi dokument, pored svoje znatne kulturno-historijske važnosti, ima napose veliko značenje za hrvatsku političku povijest. U ovom novom prinosu spominje se naime kralj Trpimir. Jednostavna informacija u 'Geschichte der Kroaten' od Šišića obavješćuje o dva Trpimira: o jednom knezu iz IX. st., a drugom kralju iz X. stoljeća. Kako se tu spominje kralj Trpimir, ovaj važni podatak obogaćuje hrvatsku povijest X. stoljeća. Po sadržaju se vidi, da je ta bilješka zapisana od prokuratora splitske nadbiskupije i upravljena odgovornim crkvenim licima, a predstavlja informaciju ili račun o troškovima za neke radove. Hrvatski historici znadu, da je i Šišić u 'Priručniku izvora hrvatske historije' također jedan podatak za

hrvatsku povijest iznio iz British Museuma, pa kako se to sve radi o slučajnim pronalascima, sva je prilika, da bi se toga još mnogo našlo, kad bi se pošlo u sustavnu potragu. Dakako, treba čekati, dok mine ratna oluja. Interesantno je, da nema ni pun decenij, otkako je također neki nepoznati podatak o Trpimiru – ali taj put o knezu Trpimiru – objelodanjen u Katićevoj radnji 'Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira'. Ako se priključi k tomu i Baradina dotad nepoznata isprava o neretljanskom vladaru Berigoju u radnji 'Dinastičko pitanje XI. stoljeća', onda postoji opravdana nada, da će budućnost dati još mnogo bogatog materijala marljivim hrvatskim historicima.

Londonski podatak o kralju Trpimiru glasi:

Adjuva Deus Omnipotens.

Archiepiscopo Salonitanae ecclesiae.

Pro ecclesia beati Ga(b)rieli in monte in Pasulio…

Scilicet pro muro destructo ecclesiae beati Georgii in parte orientali duodecim modios frumenti per voluntatem.

Pictori pro restauratione imaginis regis fundatori sin modo antea Ravenata in ecclesia in monte unum solidum.

Pictori pro restauratione imaginis regis Trepimero in ista ecclesia et modo antiqua Ravenata unum solidum.

Pictori pro imagine regis nuper defuncti cum filio ejus Petro et Tumithao junioris per pretium curatoris in domo ecclesiae majoris contra… sine magistro illicitatorum in congressu.

Pro munitione curtis infra supranominatum montem sumptu ecclesiae majori set praemio solidum II et dimidium.

Et super omnibus unum servum nomine Svaraiae seu alium robusti corporis et *sani sine familia.*

F. C. A."[361]

---

[361] *F. C. A* "*Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir*." (Hrvatska revi-

Latinski izvornik u hrvatskom prijevodu Ive Guberine glasi:

Pomozi svemogući Bože.

Nadbiskupu solinske crkve.

Za crkvu blaženoga Ga(b)riela na brdu Pasulju (Pasulio, Putalj). [362]

Naime za srušeni zid crkve bl. Jurja na iztočnoj strani 12 mjera žita po volji.

Slikaru za obnovu slike kralja (i) utemeljitelja na stari ravenski način, u crkvi na brdu, jedan solid.

Slikaru za obnovu slike kralja Trpimira na stari ravenski način u istoj crkvi, jedan solid.

---

ja /Zagreb/, godište XIII, godina MCMXL, broj 11, str. 595.) Na kraju 1940. godine objavljen je “Sadržaj drugoga polugodišta ‘Hrvatske revije’ 1940.” i u njemu su objašnjeni navedeni inicijali ovako: “F. C. A., v. Arens Franz Christian dr.” (Marija Kuntarić u bibliografiji pod naslovom “*Vladari hrvatske narodne dinastije i spomenici njihova vremena*” prenijela je ovaj podatak tako da je pogrješno navela autorovo prezime Arens kao “Ahrens”. Usp. M. Kuntarić, *Vladari hrvatske narodne dinastije i spomenici njihova vremena. Prilog bibliografiji.* U knjizi: “*Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova.*” Zagreb, 1998, str. 350.)

[362] Moguće je da su na Putalju postojale dvije crkve, i to svetoga Jurja, ali i svetoga Gabrijela od koje tijekom proteklih burnih stoljeća nije ništa preostalo. Međutim, Arens nije bio siguran u čitanju rukopisa kada se prvi put spominje ime blaženika na brdu “Pasulio” pa ga on sam upitno označuje kao “Ga(b)rieli” i na kraju rečenice stavlja tri točkice, ali već u sljedećoj rečenici tekst se jasno nastavlja u smislu jedinstvenosti objašnjenjem da se “naime” radi o srušenom zidu crkve blaženog Jurja. Iz takve stilizacije je očito da je u pitanju postojanje samo jedne crkve jednoga blaženika, i to Jurja, što i djeluje uvjerljivije jer je teško zamisliti neposredno postojanje dvaju crkava gotovo na istoj lokaciji.

Slikaru za sliku nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i mladim Tomislavom (Tumithao), koje se ciena ima utanačiti u kući upravitelja velike crkve i bez majstora na zboru natjecatelja.

Za utvrdu posjeda izpod spomenutog brda, troškom velike crkve i nagradom od dva solida i po.

A nad svim ovim jednoga slugu imenom Svaraju ili koga drugoga tjelesno jaka i zdrava, a bez obitelji.[363]

Ivo Guberina prvi je u hrvatskoj historiografiji pokušao izložiti bit ovoga vrela. On je o tomu objavio raspravu u *Hrvatskoj reviji* već početkom 1943. godine, i to pod naslovom i podnaslovom kako slijedi: "*O postanku hrvatske krune. (Viest X. vieka o slici ,nedavno umrloga kralja'.*)*"*[364] I. Guberina, između ostaloga, zaključuje: "*Ovaj je pasus 'bilježka', zapisana od prokuratora splitske nadbiskupije i upravljena odgovornim crkvenim osobama, a predpostavlja informaciju ili račun o troškovima za neke radove, kako izpravno iztiče izdavač ovoga pasusa F. C. A. u 'Hrvatskoj Reviji' 1940, br. 11, s. 595. Od kojega je doba ova bilježka? F. C. A. iztiče, da je kodeks ove bilježke iz XI. ili XII. vieka, ali njezin original mora biti raniji. U njoj čitamo, da je slikaru plaćeno 'za sliku nedavno umrloga kralja'. Dakle ovaj je račun izdan nedugo nakon smrti nekoga kralja, čije se ime*

---

363 Ivo Guberina, *Državna politika hrvatskih vladara*. Knjiga I, Nakladna knjižara Velebit, Zagreb, 1944, str. 65-69.

364 I. Guberina, *O postanku hrvatske krune.* Hrvatska revija, god. XVI, broj 1, 1943, str. 1. I. Guberina objavio je ovu raspravu u Zagrebu i kao posebno izdanje pod naslovom: "*O postanku hrvatske krune*", Zagreb, 1943. (Ova rasprava pretiskana je u cijelosti iz *Hrvatske revije* kao posebna knjižica i nalazi se u *Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici* u Zagrebu označena signaturom: II-21.228.) I. Guberina je tekst cijele rasprave prenio 1944. godine u knjigu *Državna politika hrvatskih vladara* kojom se služi u citiranju i pisac ovoga rada. (Ova knjiga životno je djelo Ive Guberine /1897.- 1945./ i nije opterećena autorovim osobnim političkim svjetonazorom.)

HRVATSKA REVIJA

GODINA XIII BROJ 11 MCMXL

VAŽAN PRILOG STAROHRVATSKOJ POVIJESTI

Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir

Prije nekoliko vremena saznao sam, da se u nekom codexu XI. ili XII. st., koji navodno potječe iz Italije, a sada se čuva u British Museumu (London), nalaze neki dodaci, od kojih da se jedan mora bez ikakve sumnje odnositi na Dalmaciju, jer se u njemu spominje »ecclesia Salonitana«. Zadovoljan sam, da je dotični tekst dospio u moje ruke, jer će pažljivo ispitivanje ovoga teksta protrebiti više vremena, nego što to želi ne samo hrvatski historik, nego i svaki rodoljubni Hrvat. Dakako, već se na prvi pogled može konstatirati, da ovaj novi dokument, pored svoje znatne kulturno-historijske važnosti, ima napose veliko značenje za hrvatsku političku povijest. U ovom novom prinosu spominje se naime kralj Trpimir. Jednostavna informacija u »Geschichte der Kroaten« od Šišića obavješćuje o dva Trpimira: o jednom knezu iz IX. st., a drugom kralju iz X. stoljeća. Kako se tu spominje kralj Trpimir, ovaj važni podatak obogaćuje hrvatsku povijest X. stoljeća. Po sadržaju se vidi, da je ta bilješka zapisana od prokuratora splitske nadbiskupije i upravljena odgovornim crkvenim licima, a predstavlja informaciju [illegible] troškovima za neke radove.

Hrvatski historici znadu, da je i Šišić u »Priručniku izvora hrvatske historije« također jedan podatak za hrvatsku povijest uzeo iz British Museuma, pa kako se to sve radi o slučajnim pronalascima, sva je prilika, da bi se toga još mnogo našlo, kad bi se pošlo u sustavnu potragu. Dakako, treba čekati, dok mine ratno doba. Interesantno je, da nema ni punih deset godina, otkako je također neki nepoznati podatak o Trpimiru — ali taj put o knezu Trpimiru — objelodanjen u Katićevoj raspravi »Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira«. Ako se priključi k tomu i Bagadinov dosad nepoznati zapis o neretljanskom vladaru Berigoju u raspravi »Dinastička pitanja XI. stoljeća«, onda postoji opravdana nada, da će budućnost dati još mnogo dragog materijala marljivim hrvatskim historicima.

Londonski podatak o kralju Trpimiru glasi:

Adjuva Deus Omnipotens.

Archiepiscopo Salonitanae ecclesiae.

Pro ecclesia Sancti Gabrieli in monte in Piscolo…

Scilicet pro muro destructo ecclesiae Sancti Georgii in parte orientali duodecim modios frumenti per voluntatem.

Pictori pro restauratione imaginis regis fundatoris in modo antiqua Ravenate in ecclesia in modo unum solidum.

Pictori pro restauratione imaginis regis Trepimiro in ista ecclesia et modo antiquo Ravenata unum solidum.

Pictori pro imagine regis nuper defuncti cum filio ejus Petro et Trimiho junioris per pretium curatoris in domo ecclesiae majoris capitula… sine magistro [illegible] in congressu.

Pro munitione curtis infra supranominatum montem sumptu [illegible] majoris et pretio solidum II et dimidium.

Et super omnibus unum servum nomine Svoraizo seu aliam robusti corporis et sani sine familia.

P. C. A.

Preštampano iz »Hrvatske Revije«, god. XIII., br. 11., Zagreb 1940.

VAŽAN PRILOG STAROHRVATSKOJ POVIJESTI

Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir

Pred neko vrijeme saznao sam, da se u nekom codexu XI. ili XII. st., koji navodno potječe iz Italije, a sada se čuva u British Museumu (London), nalaze neki dodaci, od kojih da se jedan mora bez ikakve sumnje odnositi na Dalmaciju, jer se u njemu spominje »ecclesia Salonitana«. Zadovoljan sam, da je dotični tekst dospio u moje ruke, jer će možda do publikacije codexa proteći više vremena, nego što to želi ne samo hrvatski historik, nego i svaki rodoljubni Hrvat. Doista, već se na prvi pogled može konstatirati, da ovaj novi dokument, pored svoje znatne kulturno-historijske važnosti, ima napose veliko značenje za hrvatsku političku povijest. U ovom novom prinosu spominje se naime kralj Trpimir. Jednostavna informacija u »Geschichte der Kroaten« od Šišića obaviješćuje o dva Trpimira: o jednom k n e z u iz IX. st., a drugom k r a l j u iz X. stoljeća. Kako se tu spominje kralj Trpimir, ovaj važni podatak obogaćuje hrvatsku povijest X. stoljeća. Po sadržaju se vidi, da je ta bilješka zapisana od prokuratora splitske nadbiskupije i upravljena odgovornim crkvenim licima, a predstavlja informaciju ili račun o troškovima za neke radove.

Hrvatski historici znadu, da je i Šišić u »Priručniku izvora hrvatske historije« također jedan podatak za hrvatsku povijest iznio iz British Museuma, pa kako se to sve radi o slučajnim pronalascima, sva je prilika, da bi se toga još mnogo našlo, kad bi se pošlo u sustavnu potragu. Dakako, treba čekati, dok mine ratna oluja. Interesantno je, da nema ni pun decenij, otkako je također neki nepoznati podatak o Trpimiru — ali taj put o knezu Trpimiru — objelodanjen u Katićevoj radnji »Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira«. Ako se priključi k tomu i Baradina dotad nepoznata isprava o neretljanskom vladaru Berigoju u radnji »Dinastičko pitanje XI. stoljeća«, onda postoji opravdana nada, da će budućnost dati još mnogo bogatog materijala marljivim hrvatskim historicima.

Londonski podatak o kralju Trpimiru glasi:

Adjuva Deus Omnipotens.

Archiepiscopo Salonitanae ecclesiae.

Pro ecclesia beati Ga(b)rieli in monte in Pasulio...

Scilicet pro muro destructo ecclesiae beati Georgii in parte orientali duodecim modios frumenti per voluntatem.

Pictori pro restauratione imaginis regis fundatoris in modo antea Ravenata in ecclesia in monte unum solidum.

Pictori pro restauratione imaginis regis Trepimero in ista ecclesia et modo antiqua Ravenata unum solidum.

Pictori pro imagine regis nuper defuncti cum filio ejus Petro et Tumithao junioris per pretium curatoris in domo ecclesiae majoris contra... sine magistro illicitatorum in congressu.

Pro munitione curtis infra supranominatum montem sumptu ecclesiae majoris et praemio solidum II et dimidium.

Et super omnibus unum servum nomine Svaraiae seu alium robusti corporis et sani sine familia.

Dr. Franz Christian Arens

Herrn Prof. Dr. Fancev überreicht vom Vf.

ne spominje baš zato, jer je svakome bilo poznato. Koji je to kralj? U bilježci se veli, da je slika napravljena 'nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i Tumithao mladim'. Latinski izraz Tumithao ne može biti nego krivi priepis Tumislao, Tomislav. Dakle ovaj bi se obračun davao, kada je Tomislav bio mladićem. Ovaj Tomislav ne može biti drugi, nego onaj poznati iz splitskih sabora 925. i 928. godine, jer za drugoga nemamo nigdje nikakvih podataka, a posebno da bi bio kraljev sin. Na to doba upućuje nas i činjenica, da bilježka splitskog biskupa nazivlje 'solinski', koji naziv nakon sabora 925. i 928. pomalo izčezava, a u XI. vieku ga više ne nalazimo. Iz ove bilježke dakle doznajemo, da je splitski biskup crkve svog posjeda dao uresivati slikama hrvatskih vladara. Iz nje se razabire, da su postojale tri takve slike: ona 'kralja utemeljitelja', 'kralja Trpimira' i 'nedavno umrloga kralja'. 'Kralja utemeljitelja' i 'kralja Trpimira' bila je u istoj crkvi… Crkva, gdje su bile kraljevske slike, ona je bl. Jurja, jer je spomenuta neposredno pred navodom o kraljevim slikama. U Trpimirovoj darovnici čitamo, da je crkva bl. Jurja na Putalju 'bila posvećena u vrieme Mislava vladara, kao i obdarena s darovima od gore spomenutog vladara' (Šišić, Priručnik, s. 193). Crkva se posvećuje, čim se sagradi, pa zato možemo uztvrditi, da je crkva bl. Jurja na Putalju bila sagrađena za Mislava i da ju je on sagradio, radi čega ga bilježka britanskoga kodeksa nazivlje 'kraljem utemeljiteljem'. I tako nam ova bilježka pruža još jedan dokaz za autentičnost Trpimirove povelje, a istodobno odaje starinu i vjerodostojnost same bilježke. Bilježka nam izričito ne spominje Mislavovo ime, ali spominje Trpimirovo. Ovaj Trpimir nije drugi nego onaj poznat iz t. zv. Trpimirove povelje, a koji je vladao od godine 845-864. Ništa tomu ne smeta, što ga se zove rex, jer tako Trpimira zove i Gottschalk. Ovaj obračun pokazuje račune splitskome nadbiskupu o trošku za obnovu slike 'kralja utemeljitelja i Trpimira'. To predpostavlja, da se slike tada nijesu originalno pravile, već samo popravljale ili obnavljale. Možda su originalno pravljene za živih samih tih vladara, ali

svakako ne daleko od njihove smrti, kada ih već početkom X. vieka treba obnavljati. Najvažniji je pasus u cieloj ovoj bilježci onaj, koji govori o slici 'nedavno umrloga kralja'. Ovdje se ne govori o popravku slike, nego samo 'za sliku', što predpostavlja, da se je račun polagao za originalno djelo. Na ovoj slici je prikazan 'nedavno umrli kralj sa sinom Petrom i Tomislavom mladićem'. Ako ovu viest uzporedimo s poznatim splitskim reliefom, vidjet ćemo, da se ona baš na nj odnosi. Sam relief je dio crkvenoga namještaja, koji nije služio u liturgične svrhe, a danas se nalazi u krstionici sv. Ivana (Karaman, Basrelief u splitskoj krstionici, Split 1925, s. 26). Prema stilizaciji viesti našeg rukopisa o slici 'nedavno umrloga kralja' vidi se, da se tu radi o slici, koja se podrietlom i vrstom sasvim luči od one kralja utemeljitelja i kralja Trpimira. Rukopis iztiče, da je Mislavova i Trpimirova slika napravljena 'u crkvi na brdu', a označuje se i njezina ciena. Ali ne samo da se iztiče ciena i mjesto, kada se govori o slikama, nego je to iztaknuto za svaki predmet, o kome daje upravitelj obračun. Kad se spominje Mislavova i Trpimirova slika, određuje se dapače i način, kako se je pravila (na stari ravenski način, t. j. vjerojatno mozaik). Samo kada se govori o slici 'nedavno umrloga kralja', ne spominje se ni crkva ni ciena ni način. Ciena se ima tek naknadno odrediti, i to na jednome zboru, koji će se održati u kući upravitelja katedrale. To će biti zbor natjecatelja, t. j. skup ljudi, koji će odrediti cienu. Tome zboru ne smije prisustvovati sam majstor slike. Iz ovoga se vidi, da je neki majstor napravio sliku, koja nije pravljena po starome ravenskom načinu, nije 'u crkvi na brdu', niti joj je još određena ciena. Kako rukopis iztiče, da je to slika 'nedavno umrloga kralja', a još nije plaćena, te možemo pretpostaviti, da se je počela praviti za živog vladara. Kada sve ovo znamo, spontano dolazimo na misao, da je ta slika pravljena u Splitu i za splitske potrebe. A kako se ne spominje mjesto, gdje se pravi, a uz to se iztiče, da nije mozaik, to moramo pretpostaviti, da je pravljena na pomičnom predmetu i to u formi reliefa (kip se izključuje, jer slika predstavlja

trojicu, a fresko se redovito pravio po zidovima). A kako zbor natjecatelja ima odrediti cienu u odsutstvu majstora, možemo pretpostaviti, da je majstor mogao sa slikom razpolagati, čime dolazimo do mišljenja, da je slika pravljena na pokretnom predmetu i da je majstor tu sliku izložio na neke vrsti izložbi. Kada bi slika bila pravljena u crkvi na Putalju, tada se natječaj ne bi mogao održati 'u kući upravitelja velike crkve', t. j. u stanu upravitelja katedrale, jer se mora pred sobom imati ono, što se procjenjuje. Relief 'prikazuje čovjeka, odjevena širokim plaštem i s krunom na glavi, što sjedi na nizku priestolju bez naslonjača, i drži u lievoj ruci kuglu, a u desnoj križ. Do njega desno stoji jedan lik, odjeven pripasanom tunikom, a pred njim izpružio se klečeći ili bolje, ležeći potrbuške, bradat čovuljak s izpruženim rukama' (Karaman, ibid. s. 3). Dakle su tri osobe, što odgovara viesti bilježke, da slika predstavlja 'nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i Tomislavom'…. Iz same viesti britanskog rukopisa ne bi se moglo sa sigurnošću zaključiti, da je Tomislav bio sin 'nedavno umrloga kralja', jer on veli sa 'sinom Petrom', a ne sa sinovima. Ovakva konstrukcija ipak ne izključuje, da se i ono filio odnosi i na Tomislava, jer takva konstrukcija nije ništa neobična kod sredovječne latinštine. Ali, kada znademo, da je baš u to doba Tomislav bio kralj, a u Hrvatskoj je vriedio princip nasljedstva, to nema sumnje, da je Tomislav bio vladarev sin. Nemamo nikakva traga, da bi početkom X. vieka u Hrvatskoj nastupila promjena dinastije, pak zato moramo pretpostaviti, da je Tomislav bio sin i nasljednik 'nedavno umrloga kralja'. Iz naše viesti doznajemo, da je Tomislav imao brata Petra… Kako viest britanskog rukopisa veli, da je napravljena slika 'nedavno umrloga kralja' (nuper defuncti), a niti Petra niti Tomislava zove kraljem, to moramo pretpostaviti, da je kraljeva smrt bila vrlo svježa, a vjerojatno je nastupila, dok se je sama slika pravila. Tko je nasliedio 'nedavno umrloga kralja'? Kako ne nalazimo nigdje traga nekakvome kralju Petru pred Tomislavom, a upadno se iztiče i u britanskom kodeksu i u narodnoj predaji, da je Tomislav kralj-mla-

dić, to moramo zaključiti, da je Tomislav bio nasljednik. Pisac viesti britanskog rukopisa ne nazivlje ni Petra ni Tomislava kraljem, vjerojatno baš zato, jer je smrt njihova otca bila neposredna, pa se u Splitu još nije znalo, tko će otca nasliediti, a možda i zato, što pisac nije htio, govoreći o slici, koja predstavlja kralja, nazvati kraljem onoga, koji kao kralj na slici nije predočen. Bilo jedno ili drugo, sve nas to uvjerava, da je 'slika nedavno umrloga kralja' neposredno pred samim izvještajem bila pravljena... Iz svega ovoga možemo izpravno zaključiti, da je 'nedavno umrli kralj' bio knez Muncimir, poznat nam iz t. zv. Muncimirove povelje. Kako nam ova spominje Muncimira 892., a Toma Arhiđakon 912. kneza Tomislava, to moramo zaključiti, da je slika 'nedavno umrloga kralja' napravljena u vremenskom razmaku od 892-912. I tako nas ova viest britanskoga kodeksa dovodi gotovo do sigurnog zaključka, da je Tomislav sin kneza Muncimira, što se je dosada s većom ili manjom vjerojatnošću samo nagađalo. Figure na reliefu podpuno odgovaraju viesti britanskog rukopisa, kako smo je mi razjasnili. Čovjek s krunom na glavi je Muncimir. Splitski je biskup imao dovoljno razloga, da dade napraviti Muncimirovu sliku. Ljubav ovoga prema splitskoj crkvi i njezinu biskupu Petru odkriva nam njegova povelja od 892. godine. Vjerojatno je slikar slike 'nedavno umrloga kralja' uzeo pojedinačni motiv za svoju sliku iz Muncimirove povelje. Kralj na splitskom reliefu sjedi na priestolju, a Muncimir kaže za sebe, da izriče presudu u sporu Nina i Splita, 'sjedeći na otčevu priestolju i Gospodnjim nadahnućem' (Šišić, Priručnik, s. 195)... Viest britanskoga kodeksa o slici 'nedavno umrloga kralja' gotovo u detalje može se primieniti na splitski basrelief, koji se nalazi u krstionici splitske katedrale."[365]

Mišljenje I. Guberine opširnije sam citirao ne samo zbog teške dostupnosti njegova inače veoma zanimljiva teksta, nego i zbog nekih njegovih točnih utvrđenja (posebno o čitanju imena Tomislav

[365] Ivo Guberina, *Državna politika*, nav. dj., str. 65-69.

i o datiranju kralja Trpimira iz vrela u IX. stoljeće.) Međutim, ne izgleda dokazana mogućnost da je "nedavno umrli kralj" Muncimir i da je on predstavljen na reljefu u splitskoj krstionici sv. Ivana.

Ljubo Karaman, u jednom radu o starohrvatskoj umjetnosti objavljenom (također) 1943. godine, nije posumnjao u vjerodostojnost Arensova priloga, ali on sadržaj vrela shvaća ovako: "*Viest o drugima, vrlo važnim slikarijama donio nam je u najnovije vrieme čudan slučaj i sretan nalaz. U nekom kodeksu u Britanskom muzeju u Londonu, navodno iz 11. ili 12. stoljeća, dodan je zapis o nekim računima, koje prokurator splitske crkve prikazuje svojem nadbiskupu u pogledu troškova za popravak crkve Sv. Jurja u Putalju. To je crkva, o koju je bio spor između splitskog nadbiskupa i ninskog biskupa. Crkvu je na obronku Kozjaka iznad današnjeg Sućurca podigao knez Mislav; Trpimir ju je darovao svojem kumu splitskom nadbiskupu Petru (g. 852.), a Mutimir povratio splitskoj crkvi (g. 892.). U računu se spominje, da je bio izplaćen slikaru jedan zlatni novac za popravak slike kneza (Mislava), koji je crkvu utemeljio, jedan zlatni novac za popravak slike Trpimira, koji je crkvu sv. Jurja darovao splitskom nadbiskupu, a osim toga plaćen je slikar za portrete (imagines) nedavno umrlog hrvatskog vladara, po svoj prilici Mutimira, sa sinovima Petrom i Tomislavom. Tako je u maloj crkvici sv. Jurja u Putalju, koja se, višekrat pregrađena, i danas diže iznad Sućurca, jednom bilo pet portreta članova hrvatske dinastije Trpimirovića. To su najstarije slike vladara kod Slavena, za koje znamo. One nam dokazuju, da su se Hrvati i u ovom povodili za običajima Bizanta i Zapada. U zapisu se još veli, da su slike popravljene na stari 'ravenatski' način*."[366]

---

[366] Ljubo Karaman, *Starohrvatska umjetnost.* Časopis za hrvatsku poviest. "Uređuju: prof. dr. Miho Barada i prof. dr. Ljubo Karaman." Zagreb, 1943, knjiga I, svezak 1-2. str. 75-76. (Duško Kečkemet je u potpunosti prihvatio navedeno Karamanovo zaključivanje. Usp. D. Kečkemet, *Ka-*

Nije uvjerljivo Karamanovo mišljenje da je slikar plaćen "*za portrete (imagines) nedavno umrlog hrvatskog vladara, po svoj prilici Mutimira, sa sinovima Petrom i Tomislavom" i da je "u maloj crkvici sv. Jurja u Putalju,... jednom bilo pet portreta članova hrvatske dinastije Trpimirovića*". Očito je, prema vrelu, da se obnova slike "kralja utemeljitelja" odnosi na Mojslava (Mislava) u crkvi sv. Jurja u Putalju, a jasno se navodi i obnova slike "kralja Trpimira… u istoj crkvi". Međutim, sljedeći se i to neposredno nastavljajući redak vrela, u kojemu se slikaru "*za sliku nedavno umrloga kralja sa sinom Petrom i mladim Tomislavom (Tumithao), koje se ciena ima utanačiti u kući upravitelja velike crkve i bez majstora na zboru natjecatelja"*, može shvatiti i u smislu da je "nedavno umrli kralj" također Trpimir i da se izrada druge njegove slike ne odnosi na Putalj, nego Split. Ovo se može tumačiti iz stilizacije samoga vrela, ali i iz usporedbe s jednim drugim pisanim vrelom iz istoga IX. stoljeća. Naime, iz iznesenoga navoda moguće je zaključiti da je "nedavno" umrli kralj bio Trpimir i da se njegov sin zvao Petar, a zapis na rukopisnom tekstu *Evanđelja* u Čedadu (Cividale) potvrđuje da je kralj Trpimir stvarno imao sina koji se zvao kršćanskim imenom Petar.[367]

štel-Sućurac. Split, 1978. Izdavač: Mjesna zajednica Kaštel-Sućurac, str. 62-66.)

[367] "Trpimirov sin Petar ubilježen je u čedadskom rukopisu (fol. 23): *Petrus filius domno Tripemero,…*" (F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* Nav. dj. str. 332.) F. Šišić je 1914. godine posebno analizirao ovo vrelo i zaključio: "Ne može biti sumnje, da je taj Petar sin hrvatskog kneza Trpimira." (F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. ser., sv. XIII. za 1913. i 1914, Zagreb, 1914, str. 6. Posebno označio F. Šišić.) U hrvatskih vladara nalazimo i po dva imena i to narodno i kršćansko pa je zato sasvim moguće da je Trpimirov sin Petar poslije očeve smrti postao kralj koji se u Porfirogeneta spominje kao "Krasimir" (Krešimir).

Dominik Mandić je, u poslijeratnoj hrvatskoj emigraciji, izrazio puno povjerenje vrelu donesenom u Arensovu prilogu, i to prvi put 1957. godine upozoravajući da je to "*značajni dokument na kojega hrvatski povjesničari nijesu svratili zasluženu pažnju*".[368] D. Mandić je kraljeva sina Petra iz Arensova citata pogrješno poistovjetio s kraljem Petrom Krešimirom IV. i zato je crkvu sv. Jurja u Putalju, pozivajući se na ispravu (koja se drži krivotvorenom) iz 1071. godine, a u kojoj se spominje crkva "sancti Georgii in Rawna", prelocirao na predromaničku crkvu (vjerojatno iz IX. stoljeća) sv. Jurja u mjestu Ravanjska ili Rovanjska na obali Velebitskog kanala.[369] D. Mandić je svoje zaključivanje o istinitosti ovoga vrela 1963. godine uvjerljivo obrazložio:

"*Prijepis troškovnika o izradi zidnih slika hrvatskih kraljeva u Ravnoj dr. Arens morao je primiti od nekoga poznanika, koji je radio u pismohrani Britanskog muzeja u Londonu. Kako je mislio o tome nalazu kasnije potanje pisati, u Hrvatskoj reviji god. 1940., na žalost, nije naznačio signaturu ni list kodeksa. Radi toga su neki nepovjerljivi, pa sumnjaju da bi Arensov navod mogao biti patvoren. Naše je mišljenje, da je svaka sumnja o autentičnosti Arensova troškovnika neosnovana. Latinski jezik, računski izrazi, način plaćanja i sama stvarnost izrade vladarskih slika u zadužbinskoj crkvi u Ravni tako su istiniti i odgovaraju 11. stoljeću, da to Arens, kada bi i htio, ne bi mogao patvoriti. Niti uopće među sačuvanim hrvatskim izvorima postoji sličan izvor, prema kojemu bi dr. Arens ili netko drugi mogao patvoriti objelodanjeni troškovnik. Mi smo god. 1957. pismeno tražili od uprave odjeljenja za rukopise Britanskoga muzeja, da nađe i da nam pošalje fotografski snimak Arensova*

---

368 Dominik Mandić, *Crvena Hrvatska u svijetlu povjesnih izvora*. Knjiga prva. Hrvatski povjesni Institut. Chicago, 1957, str. 180-183.

369 Ovo Mandićevo mišljenje o crkvi sv. Jurja u Rovanjskoj nekritički je prihvatio i Ivo Omrčanin. (I. Omrčanin, *Diplomatska i politička povijest Hrvatske*. Svezak prvi, Ivor press, Washington, 1991, str. 135-136.)

troškovnika. I dobili smo odgovor od ravnatelja pismohrane, da mu nije bilo moguće pronaći traženi dokumenat, jer sredovječni kodeksi u Britanskom muzeju još uvijek nijesu svestrano proučeni ni opisani. Arensov troškovnik mora da je ispisan na nekom latinskom rukopisu iz 11. stoljeća ili iz starijih vremena. Taj rukopis, napisan u Dalmaciji ili Italiji, bio je upotrebljavan u Dalmaciji, po svoj prilici u Splitu. Preko nekog sakupljača starih rukopisa došao je u Britanski muzej. Netko od Hrvata, koji borave u Londonu, trebao bi pregledati sve latinske rukopise u Britanskom muzeju iz 10. i 11. stoljeća, koji potječu iz Dalmacije i Italije. Na kojemu listu od tih rukopisa naći će se, nema sumnje, dragocjeni Arensov sredovječni troškovnik, koji spominje po imenu tri hrvatska kralja." [370]

2.
Postojanje Franza Arensa kao znanstvenika i nejezična analiza vrela

O Arensu u svezi s njegovim prilogom u *Hrvatskoj reviji* iz 1940. godine govorilo se u Hrvatskoj poslije II. svjetskog rata samo to da je on "*hrvatski Židov koji je nastojao steći naklonost u onodobnom okruženju, pa je vijest izmislio*".[371] Nitko nije proveo de-

---

[370] D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963, str. 343-345.

[371] Ovo je citat iz maila koji mi je 26. ožujka 2012. godine uputio profesor Milan Ivanišević. Kada je M. Ivanišević sam istražio u knjižničnim katalozima podatke o F. Arensu, napisao mi je, u drugom mailu od 27. ožujka 2012. godine, sljedeće: "*Poslije ovoga što sam o njemu našao, a i ne poznavajući te radove, nego samo po naslovu, siguran sam da to nije 'neki Židov i tako dalje', kao što sam ja čuo (nisam siguran je li tu priču netko oko godine 1940. već bio provukao u javnost, pa ju je Cvito Fisković meni rekao, ili je to bio njegov podatak, ali svakako sam je čuo od njega, to Vam prije nisam napisao, jer mi se nije činilo važnim). Dakle, vratimo*

Arens, Franz, Kulturw., Dr. phil. München, Isenburgstr. 9. (Wien 26/11 80.)
B: D. soziol. Anschauungen d. Tirol. Weistümer 03; D. Tiroler Volk i. s. Weistümern 04.
Ue: Manzoni, Schriften zur Philosophie u. Ästhetik 23; Betrachtungen über die katholische Moral 23; Barnes, Die Entstehung d. Weltkriegs 28.
ZA: Eine Italienreise im 14. Jahrhundert (Studium Lipsiense 09); Zur Datierung einer Trierischen Synode des 10. Jahrhunderts (ZfK XXIII, 1); Wilhelm Servat von Cahors als Kaufmann zu London (VjSWg XI, 4); D. Einfluß Frankreichs auf die Entwicklung d. dtschen Kultur (ÖR XIX, 7); Relig. Probleme im tschechoslowak. Staat (PrJb) 24; Karl Lamprecht (ebda 203, H. 2/3); D. nationalwirtschaftl. Einbußen des Sudetendeutschtums seit Begründung d. tschechosl. Republik (APG 10/11) 26, (1) 27; Zur Soziologie u. Kulturpsychologie d. Baukunst (Ethos II, 2 u. 4/5); Üb. Barockarchitektur (DBZg 61. Jg., H. 63, 66, 69, 94, 99).

Kürschners deutscher Gelehrten-Kalender. Jg. 3. 1928/29 (375)

Arens, Franz, Kulturw., Dr. phil. München, Isenburgstr. 9. (Wien 26/11 80.)
B: D. soziol. Anschauungen d. Tirol. Weistümer 03; D. Tiroler Volk i. s. Weistümern 04.
Ue: Manzoni, Schriften zur Philosophie u. Ästhetik 23; Betrachtungen über die katholische Moral 23; Barnes, Die Entstehung d. Weltkriegs 28.
ZA (s. a. Jahrg. 1928/29): Karl Lamprecht (PrJb 203, H. 2/3); D. nationalwirtschaftl. Einbußen des Sudetendeutschtums seit Begründung d. tschechosl. Republik (APG 10/11) 26, (1) 27; Zur Soziologie u. Kulturpsychologie d. Baukunst (Ethos II, 2 u. 4/5); Üb. Barockarchitektur (DBZg 61. Jg., H. 63, 66, 69, 94, 99); Ital. Geldleiher im spätmittelalterl. Dauphiné (VjSWg) 29; Zur Frage des Manierismus (Mitt. dtsch. Kunst- u. Antiquitätenhandels) 30.

Kürschners deutscher Gelehrten-Kalender. Jg. 4. 1931 (376)

taljna istraživanja o Arensovu prilogu u *Britanskom muzeju* u Londonu, ali se svejedno njegova vrijednost zanemarila. U hrvatskoj historiografiji pod komunističkim režimom osjećao se silan strah od mogućeg optuživanja zbog hrvatskog nacionalizma[372] pa je i za-

se na Arensa. Jedan čovjek koji se u Njemačkoj i Engleskoj bavi čitanjem starih rukopisa i piše o povijesti i povijesti umjetnosti, može naći takav rukopis i može znati da vrijedi pisati o njemu jednu kratku vijest u časopisu koji uređuje neki znanstvenik… U Engleskoj je mogao biti takav rukopis, jer su talijanski ljubitelji starina odnosili razne rukopise iz Dalmacije, a preprodajom su dolazili i do Engleske, mogli su rukopisi doći do tamo i po našima koji su odlazili u Englesku, primjerice Marko Antun Dominis." (Uzgred napominjem i ovaj podatak: "*Sadržaj drugoga polugodišta 'Hrvatske revije"* 1940." uz Arensov navodi i jedan Fiskovićev rad, i to na sljedeći način: "*Fisković Cvito dr., Tri ljetnikovca hrvatskih pjesnika, 344.*")

372 "*Tada je hrvatska historiografija u bivšoj tzv. socijalističkoj Jugoslaviji, bila stalno i vješto prosijavana kroz partijsko-marksističko sito, pa je stoga tek tu i tamo dala od sebe nekad slabije, a rijetko jače znakove o svojoj izrazitoj hrvatskoj samobitnosti u znaku hrvatske državnosti. Usporedno s time izrasli su i brojni povjesničari, koji su nastojali što više minorizirati i čak ugasiti srednjovjekovnu povijest hrvatskog naroda i postaviti na marksistički prijesto ono razdoblje, u kojem je dominiralo jugoslavenstvo i komunistički credo, prikazujući ga nezamjenjivim i vječnim. U takvim političkim prilikama, gotovo cjelokupna hrvatska historiografija (i ime Hrvat) trebala je poći onim putem koji joj je dirigirao svemoćni jednopartijski sustav, čiji se valovi ipak nisu osjećali u tolikoj mjeri i u ostalim republičkim i pokrajinskim historiografijama u tzv. Jugoslaviji, jer im se nije stavljalo nikakve zahtjeve i izazivalo smetnje za njihov daljnji razvoj i uspon. Sve je ovo uzrokovalo da je hrvatska historiografija iskočila iz zapadnoeuropskih historiografskih tračnica i jedva se sačuvala od toga da prestane biti znanost... Ovakvim stavom bili su oštećeni oni rijetki naši povjesničari, koji su se borili protiv mitomanije, fetišiziranja i nekorektnosti u pisanju o zbivanjima iz pojedinih razdoblja hrvatske povijesti... Da zaokružimo, tadašnja historiografija djelomično je postala ideologija pod lažnom znanstvenom maskom kojoj su kumova-*

to bilo moguće da se Arensa, tretiralo u biti kao nepostojeću osobu. Međutim, Franz Christian Arens stvarno je postojao i kao ozbiljan znanstvenik nije mogao izmisliti prilog objavljen u *Hrvatskoj reviji* 1940. godine. O Franzu Arensu u *World Biographical Information System (WBIS) Online* navodi se sljedeće: "*Geburtsjahr: 1880, Beruf: Kulturhistoriker; Wirtschaftswissenschaftler; Übersetzer, Berufsklassifikation: Historiker, Archäologen, Völkerkundler, Heraldiker; Wirtschaftswissenschaftler; Übersetzer, Dolmetscher).*"[373] Neka od Arensovih djela su: *Die sozialen Anschauungen der Tiroler Weistumer.* Inaugural-Dissertation. Gotha, F. A. Perthes, 1903, stranice VIII + 83.; *Das Tiroler Volk in seinen Weistümern. Ein Beitrag zur deutschen Kulturgeschichte.* Gotha, Verlag Perthes, 1904, stranice XVI + 436. (Postoji reprint iz 2010. godine.); *Der Liber ordinarius der Essener Stiftskirche*. Paderborn, Verlag Junfermannschen Buchhandlung, 1908, stranice XIV + 280. (Postoji i reprint iz 2010. godine.) F. Arens objavljivao je i rasprave u časopisima kao na primjer: F. Arens, *Die Kunstbewegung des italienischen "Manierismus" und ihre Einordnung in die Kulturgeschichte*. Tiskano u časopisu *Archiv für Kulturgeschichte*, Köln, godište 24, godina 1934, stranica 20.; F. Arens, "*Ein Jahrhundertporträt 'sub specie libertatis'* ". Tiskano u časopisu *Preußische Jahrbücher*, Berlin, 1935, sv. 240, str. 272-280. (U časopisima se navodi, uz Franz Arens, i ime Christian koje se ne nalazi u bibliotečnim katalozima.) F. Arens objavljuje između dvaju svjetskih ratova i druge rasprave iz povijesti umjetnosti u raznim stručnim časopisima. On je savršeno poznavao engleski jezik i preveo je s engleskog na njemač-

---

la istraživanja najnovije prošlosti." (Stjepan Antoljak, *Renesansa hrvatske historiografije*. Naša sloga, Pazin, 1996, str. 21-23.)

[373] Podatke o Franzu Arensu posebno je, na moju molbu, istraživala Nada Vrsalović iz *Sveučilišne knjižnice* u Splitu putem knjižnične razmjene (*Bayerische Staatsbibliothek, Informationsdienste, München*) i na toj pomoći srdačno joj zahvaljujem.

ki knjigu: Barnes, Harry Elmer, *Die Entstehung des Weltkrieges. Eine Einfuhrung in das Kriegsschuldproblem*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1928, stranice XVI + 569. (Naslov originala: *The genesis of the World War*.). F. Arens preveo je 1935. godine s engleskog na njemački i djelo (objavljeno u Stuttgartu): Lockhart, Robert Hamilton Bruce (*1887-1970*) pod naslovom "*Als Diplomat, Bankmann und Journalist im Nachkriegseuropa*". (Str. 424).

Od odlučnog značenja je sljedeći i do sada u literaturi nepoznati podatak: U *Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici* u Zagrebu nalazi se, pod posebnom brojem: II 21.352, citirani tekst iz *Hrvatske revije* otiskan na samo jednoj tiskanoj stranici i pod istim naslovom ("*Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir* "). Na samom vrhu ovoga tiskanoga priloga nalazi se navod: "*Preštampano iz 'Hrvatske Revije', god. XIII., br. 11., Zagreb 1940.*" Na dnu ovoga samo jednostraničnoga priloga nalazi se potpis: *Dr. Franz Christian Arens*.[374] Ispod potpisa ovoga posebno otiskanoga priloga nalazi se rukom napisana, na njemačkom jeziku, posveta prof. dr. Fancevu /Franji/ (24. IX. 1882. – 31. III. 1943.). Iz svega izloženoga proizlazi da je kao autor teksta pod naslovom *Važan prilog starohrvatskoj povijesti* označen "Dr. Franz Christian Arens" koji je stvarno postojao i koji je 1940. bio šezdesetgodišnjak i veoma

[374] Na ovome veoma važnom podatku posebno zahvaljujem gospođi Zdravki Bušić iz *Nacionalne i sveučilišne knjižnice* u Zagrebu. U ediciji "*Građa za Hrvatsku Retrospektivnu Bibliografiju Knjiga 1835– 1940 Knjiga 1*" (izdala "*Nacionalna i sveučilišna biblioteka*", Zagreb, 1982, pod brojem 937., str. 83, nalazi se sljedeći navod: "*ARENS, Franz Christian Preštampano iz 'Hrvatske revije', god. XIII., br. 11., Zagreb 1940. Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir. – /Zagreb, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina, bez godine./ (Nasl. nad tekstom.) 4 1 1. /u 2 st./ (Potpisano:) Dr. Franz Christian Arens.*"

moguće boravio u Zagrebu u razdoblju od početka 1941. do kraja ožujka 1943. godine kada je najvjerojatnije osobno naručio poseban pretisak svoga priloga iz 1940. godine i darovao ga F. Fancevu.

Iz Arensove stilizacije da je "pred neko vrijeme saznao" kako se u *Britanskom muzeju* u Londonu "u nekom codexu… nalaze neki dodaci" od kojih se jedan odnosi na Dalmaciju i da je on zadovoljan "da je dotični tekst dospio u moje ruke", može se zaključiti da on osobno ovo vrelo nije pronašao, već da ga je dobio u prijepisu od nekoga svoga znanca. Moguće je pretpostaviti da je ta druga osoba dala Arensu postojeće arhivske oznake i da ih je on predao uredništvu navedene zagrebačke revije. Međutim, *Hrvatska revija* bila je mjesečnik za kulturu, a ne znanstvena edicija, i zato se moglo dogoditi da nisu tiskane i od Arensa moguće predane pojedinosti o arhivskom nalazu.

Arensovu vjerodostojnost potvrđuje ne samo ozbiljnost njegova znanstvenog opusa, nego i sadržaj u vrelu iznesenih podataka. Vrelo iz Londona djeluje posebno uvjeravajuće kada spominje "popravak slike kralja Trpimira" ("restauratione imaginis regis Trepimero"), jer Trpimira kao kralja, i to u IX. stoljeću, posvjedočuju Gottschalk[375] i Porfirogenet.[376] Mislav je, prema Trpimirovoj da-

---

[375] C. Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais*. "Spicilegium sacrum Lovaniense", Louvain, 1945, str. 169.

[376] Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom.* Nav. dj., str. 82, 266. Početak Trpimirove vladavine moguće je datirati najkasnije u 840. godinu. Kralja Trpimira koji je vladao do oko 850. godine, a možda i koju godinu više, naslijedio je njegov sin Krešimir koji je kraljevao do oko 860. godine. Posljednji hrvatski kralj u IX. stoljeću, prema glavi XXXI. *DAI*, bio je Krešimirov sin Miroslav kojega je ubio ban Pribina oko 863/864. godine. (Usp. I. Mužić, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća.* III. dopunjeno izdanje. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011, str. 164-177.) F. Šišić misli da poslije Tomislava, između 928. i 949., treba staviti Konstantinove vladare Trpimira, Krešimira i Miroslava. On, a poslije njega i sljedba njegovih pristaša, pretpostavlja da je iza Tomislava

rovnici, sagradio-obnovio crkvu sv. Jurja na Putalju i taj podatak je "dokumentiran ostacima predromaničkog namještaja iz toga vremena".[377] Sasvim je moguće i svojedobno stvarno postojanje predromaničkih fresaka ("slika") s likovima hrvatskih vladara u

---

vladao Trpimir II., "vjerojatno njegov mlađi brat", i to od oko 928. do oko 935. godine. Ova zamišljanja nisu potvrđena niti u drugorazrednim vrelima. Potpuna je fantazija tobožnje postojanje Krešimira I. kao Trpimirova sina, koji je vladao od oko 935. do 945. godine. (F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* "Izdano troškom naklade školskih knjiga." Zagreb, 1925, str. 431.) Šišićeva škola, prema mišljenju Martina Eggersa, zapada u "najveću teškoću" jer izmišlja Trpimira II. od 928. do 935. godine, koji inače nije nigdje potvrđen. (M. Eggers, *Das "Großmährische Reich": Realität oder Fiktion?; Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart, Anton Hiersemann, 1995, str. 343-347, 350.) Srpski povjesničar Predrag Komatina, analizirajući podatke koje Porfirogenet navodi o Martinu, zaključuje: "*Sve u svemu, ne izgleda lako oteti se zaključku da Porfirogenit piše upravo o ovom Martinu iz 852. godine. Samim tim, arhont Trpimir, koga pominje Porfirogenit, ne može biti drugi do iz ostalih izvora poznati hrvatski knez Trpimir iz sredine IX. veka. Prema tome, pošto Porfirogenit govori o poznatom knezu Trpimiru i događajima iz sredine IX veka, nema potrebe izmišljati ličnost nekakvog Trpimira II i smeštati je u prvu polovinu X veka*." (P. Komatina, *O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa De administrando imperio.* Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010, vol. 42, str. 93-94.) Međutim, P. Komatina prihvaća uobičajeno pogrješno datiranje početka i trajanja Trpimirove vladavine i zato kraljevanje njegovih nasljednika, sina "Krasimira" i unuka Miroslava, stavlja "u prve dve decenije X veka" i zaključuje "da u hronološkom sledu hrvatskih vladara Krasimir i Miroslav zauzimlju mesto između Mucimira i Tomislava". (P. Komatina, *O hronologiji*, nav. dj., str. 102.)

377 Tonči Burić – Slobodan Čače – Ivo Fadić, *Sv. Juraj od Putalja – istraživanja 1988 – 1990. godine.* Obavijesti HAD, god. XXIV/1992, br. 1, str. 93.

crkvi sv. Jurja u Putalju[378] koje se vjerojatno već za mongolskih i posebno turskih pustošenja moglo posve zatrti.

Arens u svom komentaru vrela, na temelju Šišićeve *Povijesti Hrvata* (na njemačkom) i Katićeve disertacije o Gottschalku, prihvaća da je hrvatski kralj Trpimir postojao samo u X. stoljeću, a hrvatski "knez" Trpimir u IX. stoljeću i stoga u svom komentaru datira uz kralja Trpimira i njegova sina Petra u X. stoljeće. Međutim, ovo Arensovo zaključivanje je pogrješno jer se citirano vrelo odnosi na kralja Trpimira iz IX. stoljeća, a Šišićev Trpimir II. iz X. stoljeća je neutemeljena historiografska konstrukcija.[379] Arensu je,

---

[378] Arheološkim istraživanjima otkriveni su ostatci fresaka u ovoj crkvi. Josip Stošić (1935.- 2009.), poznati hrvatski povjesničar umjetnosti, vjerovao je u Arensove podatke kao istinite i držao je da su pronađeni ostatci fresaka predromanički. "*Moj je fakultetski sudrug Josip Stošić mislio da to nije izmišljeno i tvrdio je da su nalazi u Putalju dokaz istinitosti... Pratio sam što je tiskano o Kaštel Sućurcu poslije simpozija koji je također bio godine 1992.; po mom sjećanju upravo sam na tom simpoziju slušao Stošića kako prihvaća freske u Putalju, ali to nije tiskano.*" (Izvod iz maila koji mi je 26. ožujka 2012. godine poslao M. Ivanišević.) Tonči Burić, koji je također slušao Stošićevo navedeno izlaganje, misli ovako: *"Sustavna iskopavanja na Putalju iznijela su na vidjelo ostatke kasnoantičkog podnog mozaika i sitne ulomke višebojnih figuralnih fresaka, iz ranorimskog razdoblja, a nema ni najmanjega traga postojanju nekih srednjovjekovnih fresaka ili mozaika. I stratigrafija nalaza, unatoč poremećenosti slojeva, ukazuje na to da otkrivene ulomke valja datirati ranije.*" (T. Burić, *Putalj u srednjem vijeku*. U knjizi: Tonči Burić – Slobodan Čače – Ivo Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*. Split, 2001, str. 193.) M. Ivanišević u mailu, koji mi je uputio 3. V. 2012. godine, zaključuje: "*Tonči Burić sa svoga gledišta ima pravo tako zaključivati, ali to ne znači da se u poremećenoj stratigrafiji nalaza ulomaka fresaka ne krije i ulomak mlađe freske, one koja pripada rukopisu iz Londona, a koju (vjerojatno) naglašava Josip Stošić u svojim netiskanim zaključcima.*"

[379] Ferdo Šišić tretira hrvatskog kralja Trpimira iz IX. stoljeća samo kao kneza ("Fürst"), a zamišlja postojanje kralja Trpimira II. ("König" "um

kao i svakom upućenijem čitatelju, bilo dostupno saznanje i iz po njemu navedene literature (Šišića i Katića) da je samo Trpimir iz IX. stoljeća imao sina Petra i da se toga Petra ne može smještati u X. stoljeće. Očito je da je Arens vjerno prenio podatke iz *Britanskog muzeja* u Londonu, a da je njegovo osobno mišljenje, temeljeno na literaturi i izneseno u citiranom komentaru, stvarno protivno citiranim arhivskim podatcima što također potvrđuje da on nije ni najmanje intervenirao u stilizaciju vrela. Arens, vjerujući u literaturu o postojanju kralja Trpimira u drugoj polovini X. stoljeća, datira kodeks u XI. ili XII. stoljeće. Međutim, najveći dio sadržaja vrela o slikama hrvatskih kraljeva odnosi se na drugu polovinu IX. stoljeća, a samo dio u kojemu se spominje Tomislav moguće je datirati na početak X. stoljeća i zato se njegov pisani nastanak može datirati najkasnije u prva desetljeća X. stoljeća i to u Splitu.

3.
Jezična analiza Joze Marevića srednjovjekovnoga latinskog jezika u vrelu

Ivo Guberina, Dominik Mandić, Ivo Omrčanin i Milan Ivanišević, koji su pouzdani poznavatelji srednjovjekovnoga latinskog jezika i koji su koristili Arensov prilog, nisu posumnjali u tadašnji latinski jezik kojim je vrelo pisano, ali nisu detaljnije analizirali latinski jezik izvornika. To je razlog da sam se obratio profesoru i meni do tada osobno nepoznatom Jozi Mareviću, kao vrhunskom autoritetu za latinski jezik iz antičkog i srednjovjekovnog doba, da on potpuno neovisno od moga (nejezičnog) obrazloženja, posebno

---

928 bis 935."). Usp. F. Šišić, *Geschichte der Kroaten*. Matica hrvatska, Zagreb, 1917, str. 78-79. (F. Šišić je isto pisao i u svojoj *Povijesti Hrv*ata na hrvatskom. Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* Nav. dj., str. 430-431.)

analizira jezičnu vjerodostojnost ovoga vrela, i on je o tome zaključio:

"U časopisu *Hrvatska revija*, u broju 11, godište XIII, godina MCMXL, str. 595. objavljen je tekst pod naslovom 'Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz *British Museuma* u kojemu se spominje hrvatski kralj Trpimir'. Auktor članka je znanstvenik Franz Christian Arens koji je zadovoljan ' . . . da je dotični tekst dospio u moje ruke. . .' A tekst je isprava na latinskom jeziku. Isprava je račun koji prokurator splitske nadbiskupije upravlja odgovornim crkvenim osobama, odnosno nadbiskupu za popravljene slike. Budući je dokument od znatne kulturno-povijesne važnosti, a kako ima veliko značenje za hrvatsku političku povijest, ktome upućuje na dva Trpimira, kneza i kralja, zaslužuje posvemašnju mulitidisciplinarnu pozornost.

Arensov članak izazvao je, ali samo trenutačno, nemalu pozornost. On je izazvao na moguće dopune, pa su se u razdoblju od svega nekoliko godina na njegov članak referirali Ivo Guberina, Ljubo Karaman i Dominik Mandić. Najpodrobnije je to učinio ovaj potonji time što je i etimološki pokušao i uspio razjasniti nepoznanicu, odnosno vlastito ime Tumithaus. Ako je Arensovo čitanje 'Tumithao' ispravno, kaže Mandić, onda ga valja dovesti u svezu s grčkim imenom *ϑῦμα* = žrtveni dar (osobno bih se prije priklonio imenici *ϑυμός* = duša, srce, životna snaga) u značenju Darislav, ili pak dolazi od latinske imenice *thymus,* odnosno grčke *ϑύμος* = majčina dušica, što bi značilo Duško. Na kraju je ipak zaključio da je Arens dativ imenice Tomisla(v)us, Tomislao pročitao kao Tumithao, što bi trebao biti jedini ispravni zaključak.

I nakon duljeg vremena i gotovo urotničke šutnje (onu poznatu *inter arma silent Musae* preinačio bih u *apud silentium impositum* = uz nametnutu šutnju) znanstvenu raspravu o ovom povijesno nadasve vrijednom dokumentu potiče dokazani i priznati znanstvenik

Ivan Mužić. Rad je fundiran i obrađen na izvanrednom faktografskom i dokaznom slijedu *summa cum laude.*

Gotovo svaki povijesni dokument može kriti u sebi neku zamku, podvalu ili čak laži. Ova naša predmetna isprava može sadržavati samo poneku nepoznanicu, no niti njih nema za iskusne historiografe. Njenu povijesnu ispravnost propitkujemo ovdje prije svega kroz latinski jezik kojim je ispisana te osvrtom na okolnosti na onodobnoj hrvatskoj povijesnoj sceni u kojima je nastala.

Komparirajući jezik izvornika s drugim tekstovima pisanima latinskim jezikom od prvih početaka naše povijesti na ovim prostorima, ne može se naći nikakva usporednica niti različitost stilska, gramatička ili ortografska. Ustaljeni slijed riječi u rečenici, konstrukcije i sintagme su u skladu s jezikom pisaca i prepisivača latinskih isprava od ranog srednjeg vijeka. Niti na osnovi metode redukcije pogrješaka u tekstu ne možemo doći do označnica koje bi nas odvele na točan ili makar približan trenutak nastanka.

Gramatičke pogrješke su ovdje tipične za prepisivače notare, na primjer:

- dativ *fundatori*, *majori* umjesto genitiva *fundatoris*, *majoris*

- genitiv, kada je u nizu *junioris* umjesto ablativa *juniore*

- umjesto *cum filio ejus Petro et Tumithao* besprijekorno bi bilo uporabiti ablativ plurala *cum filiis ejus. . .* U značenjskom pogledu spomenuti valja da je prevoditelj imenicu *curtis* (*tal.* corte) = dvor, kuća, dvorište, uzeo u značenju posjed što nije česta pojava. Uglavnom, gramatičke i jezične pogrješke u ispravi mogli bismo svesti na jednu više nego razumnu mjeru. U zaključku o jezičnoj strani isprave treba kazati onu općenito poznatu misao: što su isprave starije, to su jezično (latinski jezik) ispravnije.

Proučavajući ovu ispravu kao i mnoge druge koje se tiču Hrvata, historiografi, bez sumnje, uvijek polaze, barem bi tako trebalo biti, od one pozdravne rečenice pape Ivana VIII. knezu Branimiru od 7. lipnja 879 godine: *Dilecto filio Branimir,* a što je onodobno

svojevrsno priznanje jednoga naroda i države, dakle u vrijeme kada mnogih današnjih europskih naroda nije ni bilo na povijesnoj sceni. Ne čudi zato da se ova predmetna isprava našla i u Italiji i da je odatle dospjela u British Museum, kako navodi Arens. Ta činjenica trebala bi biti i svakako jest pečat njene vjerodostojnosti. A *Ecclesia Salonitana* od prvih stoljeća Crkve igrala je značajnu ulogu u širenju Evanđelja i pokrštavanju naroda. Gotovo je posve sigurno da je tu boravio sv. Petar, a u Naroni sv. Pavao, *doctor gentium*. Svakako nije nimalo slučajno što je isusovac Daniele Farlati sa svojim suradnicima posvetio čitavi svoj radni i znanstveni vijek izučavanju naših prostora i što je u svom velebnom djelu *Illyricum sacrum* više od polovine prostora posvetio upravo spomenutoj Crkvi, odnosno nadbiskupiji. A razne isprave su važna sastavnica tog djela. Skriptoriji u našim primorskim gradovima Osor, Zadar, Trogir, Dubrovnik, Split, bez obzira na pismo (beneventanska minuskula, karolina, beneventana, karolinška minuskula itd.) postali su ugledna kredibilitetna prepisivačka središta, što je, bez sumnje, veoma važno pri nabavci i vrednovanju, povjerenju i traženosti dokumenata. Neki su dokumenti, važni za proučavanje hrvatske povijesti, posve slučajno ugledali svjetlo dana (u radu se tako spominje Šišić i za Hrvate još uvijek 'najskrovitije izvorište' British Museum). A gdje nam je konzistentna skrb u traganju za izvorima?

Zahvaljujući nekolicini entuzijasta, 'nepopravljivih' zaljubljenika u proučavanju najstarije hrvatske povijesti, a među prve, bez imalo dvojbe, valja nam svrstati Ivana Mužića, koji će svojim neumornim radom doći do novih i veoma važnih znanstvenih spoznaja, jer Hrvati kao sudionici zapadnoeuropske uljudbe i civilizacije imaju i toj današnjoj Europi što ponuditi, a ne oživljavati stare priče i mitove. Na tom tragu je i ovaj Mužićev rad."[380]

[380] Prof. dr. sc. Jozo Marević, *Vjerodostojnost Arensova vrela iz Britanskog muzeja u Londonu o hrvatskim kraljevima*. Rukopis je datiran: "U Veli-

Hrvatski kralj na reljefu iz druge polovine IX. stoljeća u krstionici splitske katedrale. Snimio: Zoran Alajbeg

Hrvatski kralj na reljefu iz druge polovine IX. stoljeća u krstionici splitske katedrale

I.
Uvod u problematiku o reljefu

1.

Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu vodio je radove na krsnom zdencu u splitskoj krstionici 1974. i 1975. godine i poslije toga je Davor Domančić, jedan od voditelja radova, zaključio: "*Jedna od bitnih tada utvrđenih činjenica je ta da je krsni zdenac napravljen odjednom u isto vrijeme, što znači da su u isto vrijeme upotrebljene ploče rimskih sarkofaga i ploče starohrvatske oltarne pregrade s pleterom i hrvatskim kraljem.*"[381]

---

koj Gorici, 12. svibnja 2012." (Ova rasprava tiskana je u godišnjaku *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak 39, za 2012. godinu, str. 45-57.)

[381] D. Domančić, *O krsnom zdencu splitske krstionice.* Kulturna baština (Split), br. 5-6, 1976, str. 17-20. Milan Ivanišević, koji je s D. Domančićem vodio radove u krstionici splitske katedrale, u jednom mailu koji je uputio autoru ovoga teksta u lipnju 2012. godine, o pluteju s prikazom vladara zaključuje slijedeće: "*Uvijek treba imati na umu da ta oplata nije nastala kao rezultat istodobnog opremanja krsnoga zdenca, već je sastavljena od pluteja istih dimenzija, ali različitih po vremenu postanka. Nedvojbeno su pluteji s geometrijskim mrežama proizvod zrele predromanike 9. stoljeća… I dalje ostajem pri mišljenju da su pluteji dospjeli u oplatu krstionice različiti po vremenu nastanka, jer njihov likovni izričaj nije isti. Dimenzije, pak, ukazuju na to da su dospjeli iz istoga ambijenta, po mom sudu iz splitske katedrale, što je još dokazivao i E. Dyggve, a*

Za datiranje reljefa u krstionici splitske katedrale jedino je odlučna činjenica da beziznimno svi detalji sadržani na reljefu – oblik krune, simboli u rukama, odjeća, obuća i pleterna dekoracija – pripadaju u IX. stoljeće. “*Ploča prikazuje čovjeka odjevena širokim plaštem i s krunom na glavi, što sjedi na nisku prestolju bez naslonjača i drži u lijevoj ruci kuglu a u desnoj križ… Oblik krune na relijefu, po saglasnom mnijenju svih učesnika kongresa u Splitu god. 1894. – mnijenju ni kasnije neosporavanu – franački je. Bizantinske krune imale su samo jedan križić u vrhu i pomične privjeske sa strane. Kruna relijefa, naprotiv, zamišljena je očito sa tri vrška, iskićena dragim kamenjem i s čvrstim dolje potegnutim uhobranima na stranama. Ovi uhobrani, koji daju kruni na prvi mah čudnovat vid, specijalan su motiv kruna vladara karolinške loze iz druge polovice IX. vijeka. Toga oblika zatim nestaje… Naš lik zaogrnut je običajnim vladalačkim plaštem. Noge su mu odjevene bječvama od remenja, ‘fasciolae’, koje poznamo sa slika franačkih vladara i dostojanstvenika… Tipski atributi vladara, koji sjedi na prestolju u slavi, jesu okrunjena glava, zemaljska kugla kao simbol vlasti u jednoj ruci, a žezlo ili križ u drugoj. To je ikonografska kompozicija, koja vuče lozu još od umjetnosti antiknog svijeta… Spomenut ću nadalje slike okrunjenoga vladara na prestolju, s kuglom u ljevici, a žezlom u desnici (ili s blagoslovnim gestom) iz ilustrovanih kodeksa karolinško-otonske periode. To su: slika Karla Ćelavoga u njegovu psaltiru u Parizu, slika Karla Debelog u njegovoj Bibliji u Rimu… Na splitskom reljefu prikazan je najvjerojatnije hrvatski vladar s krunom, koja svojim oblikom vrlo sliči krunama franačkih vladara okrunjenih od rimskih papa u drugoj polovici IX. vijeka, a ovoga oblika krune kasnije nestaje.*”[382]

---

ne iz Šuplje crkve u Solinu, zbog čega se olako kombiniralo s Petrom IV Kršimirom i Zvonimirom.”

382 Ljubo Karaman, *O značenju basrelijefa u splitskoj krstionici*. U: *Zbornik kralja Tomislava*. JAZU, Zagreb, 1925, str. 391, 402, 398-399. (Sve

Freska iz crkve u Stonu s vladarom

Krune na glavi vladara u crkvi sv. Mihajla u Stonu i kruna norveškoga kralja Eysteina u bergenskome muzeju datiraju se u XI. stoljeće, ali su oblici tih kruna mogli postojati i stoljećima ranije na regionalnom istočnojadranskom ili sjevernoeuropskom području i zato je besmisleno radi datiranja uspoređivati njihovu sličnost s krunom na reljefu u splitskoj krstionici.

Lj. Karaman navodi da su likovi na splitskom reljefu odjeveni u franačku nošnju, pa napominje da ta nošnja traje "*kroz cijelo vrijeme IX. do XI. stoljeća, t.j. za cijelo ono vrijeme, koje za splitski relijef dolazi u obzir*."[383] "*Moramo naglasiti i činjenicu da je franački kostim također utjecao na oblikovanje stilske koncepcije kostima pripadnika visoka društvenog sloja na području stare hrvatske države. Tako je komponiran i kostim koji nosi sjedeća figura na reljefnom pluteju iz splitske krstionice, a čine ga tunika-košulja, hlaće i ogrtač. Na pluteju splitske krstionice uprizorena uspravna figura i figura u stavu proskineze nose kostime jedinstvene likovne modelacije. To su upasani ogrtač i tunike dugih rukava, koje osnovnim oblikom sliče onima što ih imaju nimfe na ilirskim spomenicima. Frontalno postavljen uspravan lik demonstrira uske naramenice ogrtača, koje se u nastavku gube pod pazuhom. Može se pretpostaviti da taj dio odjeće u osnovnom modalitetu odgovara ogrtaču tipa sadaka, zobuna, odnosno jačerme, koji u ikonografiji*

---

potcrtao Lj. Karaman.) "Die Haltung zeigt, daß ein Siegel als Vorlage benutzt wurde." (Percy Ernst Schramm, *Sphaira Globu Reichsapfel.* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1958, str. 133.) Od druge polovine IX. stoljeća na glavama vladara nalazi se umjesto vijenca kruna obično od zlata. (P. E. Schramm, *Die Kronen des frühen Mittelalters*. U: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* von P. E. Schramm. Mit Beitr. Verschiedener Verfasser. Schriftenreihe: Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 13, Teil 2, str. 380-381, 386.)

383 Lj. Karaman, *O značenju bas-relijefa u splitskoj krstionici*. Nav. dj., str. 401.

dinarske nošnje predstavlja njegov arhaični sastavni dio. Stražnji dio ogrtača lika u proskinezi omogućava nam konstataciju da je dugih rukava i upasan. Nekoliko indikativnih reljefnih nabora na predjelu njegovih leđa upućuje na predstavu kukuljice. Tako sadržajno koncipiran ogrtač mogao bi predočavati prastari tip kabanice kaban do danas sačuvan u narodnoj nošnji dinarskoga područja ili možda predstavlja sliku primarne koncepcije odijela redovnika, koja je u XI. stoljeću mogla biti u izrazitoj sprezi s narodnom nošnjom."[384]

Činjenica da likovi na reljefu imaju franačku odjeću,[385] upućuje na zaključak da takvo odijevanje nije moglo biti predstavljeno kao

---

[384] Magdalena Dragičević, *Način odijevanja u XI. stoljeću na području stare hrvatske države.* U: *Zvonimir kralj hrvatski*. HAZU – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997, str. 133. Usp. M. Dragičević, *Srednjovjekovni kostim na području stare hrvatske države.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1988, str. 17.

[385] "*I zaista, u slučaju Petra Kresimira IV ili Zvonimira, s pravom će se postaviti pitanje, kako se može pomisao na njih dovesti u vezu sa odelom franačkim bilo crkvenim, koga već davno nije bilo, bilo svetovnim, koga u opšte nije bilo, tako da eventualno franačko odelo ne koristi nego otežava pomisao na spomenuta dva hrvatska vladara."* (Dušan S. Popović, *Splitski relief.* U: *Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina.* Beograd, 1957, str. 490.) Ne može se zanemariti ni činjenica da je Petar Krešimir IV. (1056.-1074.) predstavljen na pečatu svoje dvorske kancelarije bez križa u ruci i da umjesto križa ima žezlo za razliku od predstave hrvatskog kralja na splitskome reljefu. *"Na pečatu je lik kralja na prijestolju sa žezlom i jabukom… Sredina polja slike predstavlja kralja kako sjedi na prijestolju i drži žezlo u desnoj ruci. Glava i lice slike su oštećeni pa se ne može razaznati predstavlja li figura lik kralja Petra Krešimira IV.*

odijelo hrvatskog kralja iz druge polovine XI. stoljeća, a to znači da se vladar na reljefu može datirati samo u neko od ranijih stoljeća. Veoma je moguće da hrvatski kralj samo u drugoj polovini IX. stoljeća nosi franačku nošnju koja sadrži i elemente arhaične dinarske odjeće.

Lj. Karaman navodi za vladara na splitskom reljefu: "*Noge su mu odjevene bječvama od remenja, 'fasciolae', koje poznamo sa slika franačkih vladara i dostojanstvenika.*"[386] "*Ne čini se, da se obuća osoba, urezanih na našem pluteju, razlikuje od one nošene od nekih zapadnjačkih vladaoca, t. j. fascia ili fasciolae, kako bi hotio Dr. Jelić, nego je toj obući uprav posve slična. Karlo Veliki, kako piše Eginhard u njegovom životopisu, nije imao različitu obuću od sjedeće osobe na našem pluteju, i to 'Fasciolis crura et pedes calciamentis constringebat'... O slici noge u gležnjima zamotane remenjem poput onoga na dvie osobe naše ploče, Demin piše, da su to 'vojničke bječve od remenja' ('Riemen-Rüststrümpfe') u porabi prije 11. vieka'. To nam svjedočanstvo dvoje potvrdjuje: 1. da je ta vrst obuće vojnička; 2. da je bila u porabi prije XI. vieka; pa da naša sjedeća osoba ne ima liturgičnih bječava i da potiče iz doba prije XI. vieka. I Lindenschmit je toga mnenja, da se postolski trakovi (corrigiae tricubitales) stalno mogu dokazati i da sačinjavaju osobito označujući sastavinu germanske nošnje, koja da se je upotrebljavala navlaš od Franaka, ali i od drugih njemačkih plemena, i koja se je za dugo doba uzdržala kao značajka za razlikovanje germanske od rimskobizantinske nošnje. On kaže, da su se kod*

---

ili je to općenita figura sjedećeg vladara na prijestolju. Na glavi se vladara nazire kruna od koje je ostao samo krajnji lijevi dio dok su se ostali dijelovi voska rastopili." (Milko Brković, *Pečat u ispravama hrvatskih narodnih vladara.* Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Zadar, 1996, sv. 38, str. 36.)

386 Ljubo Karaman, *O značenju bas-relijefa u splitskoj krstionici*. Nav. dj., str. 398.

Franaka ti trakovi križali uz gnjate do koljena i da su sastojali od tkanice za stalno boje različite od bječavâ ili gaćâ. Kod velikaša da su trakovi bili zlatne tkanice ili gajtani, kojima da su se pozlaćeni postoli utvrdjivali na crljene gaće."[387]

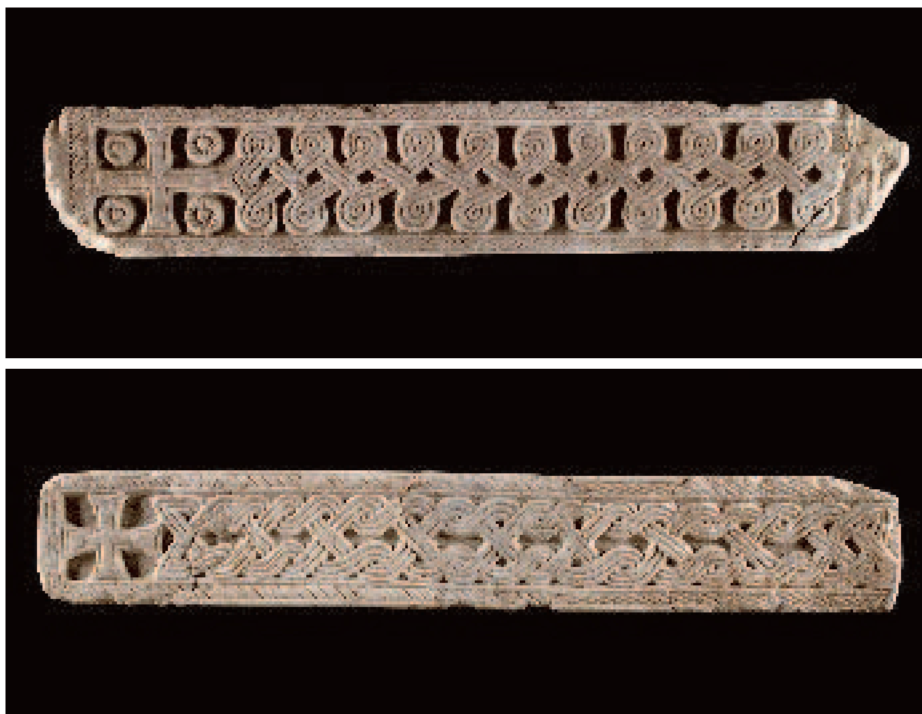
Frane Bulić je 1888. godine o pleternoj ornamentici splitskog reljefa bez dvoumljenja zaključio: "*Naš spomenik, svjedok nam karlovinžka obrubna vajarija, spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga*."[388] Tonči Burić posebno je u novije vrijeme istraživao pluteje u splitskoj krstionici i misli ovo: "*Detaljnom analizom pluteja iz oplate splitske krstionice utvrdio sam da oni nisu istodobni, kako su ih dosadašnji istraživači tumačili. Pokazalo se da pluteji s geometrijskim mrežama pripadaju stilu IX. st. (sl. 3-8), a oni s ljudskim likom i s Pentagramom ranoj romanici XI. st. (sl. 1-2). Više nego brojne analogije od srednjovjekovne Duklje na jugu, preko Hrvatske i Dalmacije, te karolinških regija: Istre, Italije i prostora današnje Švicarske, čvrsto podupiru tu tezu (cf. Karte 1-4, s popisom lokaliteta). Tu su datacije doduše iznosili još prvi istraživači, pa i F. Bulić, koji ih je ispravno datirao u 'karlovinško doba', ali su ih redovito vezivali s dva ranoromanička pluteja u istu cjelinu. Tek je nedavno T. Marasović ukazao na nedvojbene predromaničke odlike pluteja s geometrijskim mrežama, ali ih je zbog ustaljenog mišljenja ipak datirao u XI. st., zajedno s dva ranoromanička*."[389] T. Burić je savršeno

---

387 Frano Radić, *Predstavlja li plohorezba na ploči splitske krstionice Spasitelja ili kralja?* Starohrvatska prosvjeta. "U Kninu 1896", broj 4, str. 249.

388 Fran Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe Narodne hrvatske dinastije*. JAZU, Svezak I, Zagreb, 1888, str. 38-42.

389 Tonči Burić, *Pluteji oplate splitske krstionice –vrijeme i okolnosti postanka*. U: *Tomislav Marasović* Zbornik. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Split, 2002, str. 310. "*Analizirajući njihovu kompozicijsku strukturu (T. Marasović) ipak ističe izrazite predromaničke odlike. Stoga*

Nalaz iz Putalja (IX. stoljeće). Snimio: Zoran Alajbeg

obrazložio datiranje pluteja s geometrijskim mrežama u splitskoj krstionici u IX. stoljeće, ali nije obrazlagao zašto reljef s ljudskim likom u istoj krstionici, smješta u XI. stoljeće. T. Burić je vrhunski znalac Putalja i kada opisuje neke ulomke pleterne ornamentike s

---

odriče cijeloj ogradi ranoromanički karakter i pripisuje ju maniri umjetnika koji stvaraju u prijelaznom razdoblju na razmeđu predromanike i protoromanike. Ranoromaničke elemente vidi samo na pluteju s ljudskim likovima (sl. 1-2.). Unatoč tome, pod utjecajem općeprihvaćenoga mišljenja i on datira sve pluteje u XI. st. Da bi osnažio taj stav, on čak i dobro uočene analogije iz fundusa predromaničke skulpture u splitskoj katedrali, čvrsto datirane u IX. st. redatira u XI., kako bi ih vezao u isti radionički opus s plutejima iz krstionice." (T. Burić, nav. dj., str. 303-304.)

toga lokaliteta sa sigurnošću ih datira u IX. stoljeća,[390] ali nesumnjivo je da je i putaljska ornamentika dijelom gotovo posve identična pleteru s ljudskim likom iz krstionice sv. Ivana u Splitu. Na jednom pilastru iz Putalja, koji se nesporno datira u IX. stoljeće, nalaze se predromaničke troprute "osmice" kojima se datacija "kreće u okviru 8. i 9. st., što, naravno, ne znači da se ne javljaju i kasnije, pa i u romanici"[391], ali se ne može zanemariti važna činjenica da su one iste kao i na pluteju kralja u splitskoj krstionici.

2.

Josef Strzygowski je 1927. godine u djelu "*O razvitku starohrvatske umjetnosti*" prvi znanstveno obrazložio mogućnost da je na reljefu u krstionici splitske katedrale prikazan Trpimir. "*Očito je odmah, da tu imamo posla s tvorevinom, koja nipošto nije hrvatska, i to zato, što su pojedini likovi, koji su prikazani posve odjelito jedan od drugoga postavljeni na široko razastrtu plohu. I doista bismo morali pomišljati na strana umjetnika, kad nam vrpčani pletenac ne bi odavao domaćeg majstora, kao i to, kako je izradio ljudsko tijelo, kod čega mu ruka odaje, da je navikla izrađivati trotračni ukras. Sasma je jasno, da se hrvatski klesar ovdje povodio u svom poslu za nekim uzorom. Na sl. 98. vidimo cara Karla Ćelavog iz njegova psaltira (u pariškoj Narodnoj knjižnici), koji je nastao između g. 850. i 869. On ne sjedi onako posvema ukočeno, kao ono glavno lice na splitskoj umjetnini, ali i on drži križno žezlo u desni-*

390 Usp. T. Burić, *Putalj u srednjem vijeku.* U knjizi: T. Burić – Slobodan Čače – Ivo Fadić, *Sveti Juraj od Putalja.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001, str. 165, 172, 178, 193.

391 T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca.* Starohrvatska prosvjeta, 1983, serija III, svezak 13, str. 154, 157-160.

ci, a kruglju u ljevici. Prijestolje s jastukom, podnožnik, što je pred njim, i šiljaste cipele na njegovim nogama sasma su iste. I kruna je upravo čudno slična. Još bliži je tipu onog lika u sredini carski pečat Henrika III. na jednoj povelji iz god. 1039. u Münchenu: Tamo drži car (sl. 99.) kruglju kao na splitskoj umjetnini u ljevici. Lik, odijelo, prijestolje i dr., sve je posve slično splitskom spomeniku. Kod lika, koji leži potrbuške u 'proskynezi', treba dakako pomišljati na bizantske uzore. Takova je Anicija Julijana u bečkom Dioskoridesu (sl. 100.). Ona je sasma ravno naprijed okrenuta na svom prijestolju s jastukom; prate je dvije 'Kreposti', a do nogu joj leži poklonik, omeđen okvirom iranskog pletenca. Potrebno je da tu spomenemo i mozajik nad ulazom u narthex crkve sv. Sofije u Carigradu (sl. 101.). Tu sjedi Krist 'Pantokrator' u sredini, a njemu do nogu leži car, koji držanjem ruku silno podsjeća na poklonika, što ga vidimo na splitskom relijefu. Ploča na splitskoj umjetnini bila je često predmetom različitog tumačenja… Čisto stvarno treba kazati, da se taj prikaz jedva može odnositi na Krista, nego je vjerojatno, da je tu prikazan neki vladalac: za to govore naprijed navedene paralele, osim kojih bismo mogli navesti još različite likove Otona III. (god. 983.-1002.). Protiv mišljenja, da je to Kristov lik, govori (osim raznih potankosti, kao što su kruna, šiljaste cipele, držanje čovjeka, koji uz njega stoji) prije svega to, što se Krist redovno prikazuje, kako blagosiva uzdignutom desnicom, a bez križa u ruci. Nalazimo ga doduše s krugljom u ljevici, ali i tada je njegova desnica podignuta na blagoslov. Za poredbu neka nam posluži zlatna ploča sa žrtvenika u Baselu (sada u Louvru u Parizu), koja prikazuje cara Henrika II. i Kunigundu kao darovatelje zadužbine, kako se u sagnutom položaju klanjaju Kristu (sl. 102.). No upravo takav prizor jasno pokazuje, da se na splitskoj umjetnini ne može raditi o Kristu, jer bi inače njemu do nogu trebalo očekivati ne kogagod, nego svakako hrvatskog vladaoca, a taj bi morao biti bilo kako označen po svom dostojanstvu. A onda, kad bi tu bio prikazan

Krist, stajali bi mu o bok anđeli ili koji svetac, kako to vidimo i na ploči sa baselskog žrtvenika. Pa – da se dotaknemo i tog pitanja – tko bi onda mogao biti taj vladalac? Čovjek dolazi u napast, da na to odgovori ili s pomoću historijskih podataka ili ikonografski ili na osnovi umjetničkih domišljaja. Otkuda je ploča donesena u krstionicu? Da li iz stolne crkve? Tada bi to morao biti splitski neki vladalac, koji je bio u Splitu u moći prije ili poslije bizantskoga vrhovnog gospodstva. Je li to Franak, Bizanćanin ili Hrvat? Ako bismo mislili na Trpimira (oko god. 845.-864., v. Šišić, I. str. 78. i d.), kako priznaje vrhovno gospodstvo cara Lotara, no uza sve to nastupa sa svim atributima vladarske vlasti po franačkom uzoru kao 'dux Chroatorum iuvatus munere divino', onda bi sličnost s franačkim minijaturama bila u prilog tumačenju za Trpimira. No je li onda onaj na prijestolju Lotar ili Trpimir? A tko je onda onaj, što stoji, ili onaj, što leži potrbuške? Ako mislimo na Trpimira, morala bi ploča potjecati iz okolice, možda 'ex curte nostra, quae Clusan dicitur' t. j. iz njegova dvora Klisa nad Solinom, jer je sam Split tada još pripadao Bizanćanima; eno splitski nadbiskup moli od Trpimira jedanaest funti srebra, da za prvu benediktinsku naseobinu 'commune consilium meis cum omnibus zupanis' nedaleko od njegova dvora u Klisu po njemu osnovanu, može nabaviti posebno posuđe za službu Božju… Druga bi mogućnost bila, da je tu prikazan Mutimir (g. 892.-910.?). Taj je vladalac, uredivši raspru između Nina i Splita radi crkve sv. Jurja u Putalu u korist bizantskog Splita, došao na Miholje g. 892. sa svojom dvorskom pratnjom u Split, ušao u crkvu sv. Dujma, i položio novu povelju na glavni žrtvenik (Šišić, str. 117. i d.). No prije svega htjeli bi neki vidjeti u tom liku prvoga hrvatskog kralja Tomislava. A ako Bulić ima pravo, da kameni komadi krstionika potječu iz Solina, i to iz tamošnje Petrove crkve, te ako nadalje (Bull. Dalm. XXXVI., 1913., str. 13.) ima pravo i u tom, da tu Petrovu crkvu treba tražiti u Gradini, onda bi bilo moguće, da je naš relijef u vezi sa Zvonimirovom krunidbom, koji je

god. 1076. bio po papinu legatu Gebizu krunjen 'in salonitana basilica sancti Petri...'. Čim se eto samo malo upustimo u to, da potražimo bar donekle zgodno tumačenje relijefa, vidimo, kako nužno zapadamo u beskrajno gonetanje. Zadovoljimo se uostalom time, ako se dade utvrditi, da je tu prikazan neki hrvatski vladalac." [392]

Očito je iz pisanja Josefa Strzygowskog da se on na temelju Šišićeva nedokazana mišljenja kako Trpimir priznaje vrhovno gospodstvo cara Lotara, nije mogao odlučiti da je na reljefu Trpimir. Njegovo dvoumljenje je shvatljivo i zato jer on, dok je pisao knjigu, nije znao za Gottschalkovo vrelo u kojemu se opisuje kralja Trpimira kao veoma moćnog kralja. L. Katić je disertaciju o Gottschalku objavio u zagrebačkoj *Bogoslovskoj smotri* broj 4 za 1932. godinu, a iste godine objavilo mu je i kao poseban otisak "Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti Bihać". F. Šišić je od objavljivanja Katićeve disertacije o Gottschalku 1932. do svoje smrti u Zagrebu 21. siječnja 1940. godine imao vremena revidirati svoje pogrješno mišljenje o "knezu" Trpimiru iz IX. stoljeća i shvatiti da njegov izmišljeni "hrvatski kralj Trpimir II." nije nikad postojao u X. stoljeću. F. Šišić je, kada se bavio političkim djelovanjem "pokazao svoju sklonost oportunizmu"[393] i ne može se isključiti mogućnost da je tako pisao i kao strastveni privrženik jugoslavenske i masonske ideje.[394]

---

392 Josef Strzygowski, *O razvitku starohrvatske umjetnosti. Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti.* Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, MCMXXVII, str. 190-198.

393 Trpimir Macan, *Pogled u djelo Ferde Šišića.* U: F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975, str. 506.

394 Glavna masonska baza u Zagrebu, na koju se oslanjalo unitarističko vodstvo jugoslavenskog masonstva u Beogradu, nalazila se u loži *Maksimilijan Vrhovac,* iz koje se lože širilo masonstvo u Dalmaciju i Sloveniju, a u kojoj je loži bio i "starješina" Ferdo Šišić. (Usp. *Akt lože Maksimilijan Vrhovac u Zagrebu pod naslovom Starješinstvo i časništvo 1929. godine*. AJ, Fond 100, fascikla 5, inv. br. 20–22. Kopija u privatnom posjedu.) F.

Međutim, poslije objavljivanja Katićeve disertacije o Gottschalku i njemu suglasnoga Arensova priloga iz Britanskog muzeja, hrvatski povjesničar Ivo Guberina najprije je u *Hrvatskoj reviji* 1943. godine, a zatim u djelu *Državna politika hrvatskih vladara* (svezak prvi objavio je u Zagrebu krajem 1944. godine) s pravom zanemario kao povijesno nevjerodostojno Šišićevo pisanje o Trpimiru i Šišićevo datiranje splitskoga reljefa u XI. stoljeće. Monografija I. Guberine (čiji se drugi svezak objavio u Zagrebu prvih mjeseci 1945. godine) nije se od svibnja 1945. godine do stvaranja hrvatske države 1991. godine smjela spomenuti i tako je njegovo mišljenje ostalo nepoznato. Gotovo istodobno kada i I. Guberina objavio je slično zaključivanje i Lj. Karaman,[395] ali je i ono ostalo uglavnom prešućeno. Nastavilo se gotovo sustavno iz prevažnog Gottschalkova vrela pojam "rex" prevoditi kao "knez", a Trpimirovu kralje-

---

Šišić hvali "brata" Roka Jokovića jer je "*odlučan pristaša one masonerije koja nastoji da iz loža utječe na čitav javni život, da ga na svim linijama masonizuje i vodi prema masonskim ciljevima*", a posebno ističe da je Jokovićeva glavna osobina u masonskom radu "*obilježena slovjenskim i jugoslovjenskim nacionalizmom i vjerom u jedinstvo južnoslovjenskih plemena*". (Šć /Ferdo Šišić/, *Život i rad br ∴ dra. Roka Jokovića*. Šestar, XVII/1938, 9–10, 138.) F. Šišić osobno je nagovorio Viktora Novaka da postane mason, a zatim ga i "uveo" u ložu *Maksimilijan Vrhovac* u jesen 1924. godine, kako to sve navodi sam V. Novak u svojoj *Autobiografiji*. (Cijela *Autobiografija* V. Novaka, koji je u masonskoj karijeri postigao trideset i treći stupanj u travnju 1940. godine, objavljena je u monografiji: I. Mužić, *Masonstvo u Hrvata.* VIII. izdanje. Naklada Bošković, Split, 2005, str. 591-604.) Nije zanemariva činjenica da je u Zagrebu 23. siječnja god. 1932. godine osnovana jedna nezavisna mješovita muško-ženska loža pod nazivom *Pitagora* i da je među "osnivačima" bila i Šišićeva žena Milena Šišić. (*Pravila društva: Opća slobodno-zidarska Loža Pitagora u Zagrebu.* Izvornik u IHRP, Zagreb, grupa VI, inv. br. 3357.)

395 Ljubo Karaman, *Starohrvatska umjetnost.* Časopis za hrvatsku poviest. Zagreb, 1943, knjiga I, svezak 1-2, str. 75-76.

Isprava s pečatom kralja Petra Krešimira IV. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

vinu Hrvatsku pretvarati u nepostojeću hrvatsku kneževinu.[396] U istoj historiografiji podaci iz *DAI* o pomorskoj i kopnenoj sili kralja

[396] Detaljnije o tom povjesničarenju od svibnja 1945. godine do naših dana usporedi: Stjepan Antoljak, *Renesansa hrvatske historiografije.* U: S. Antoljak, *Hrvatska historiografija*. Drugo dopunjeno izdanje. Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 827-864.; Miroslav Brandt, *Život sa suvremenicima. Političke uspomene.* Naklada Pavičić, Zagreb, 1996, str. 218.; I. Mužić, *O hrvatskoj etnogenezi i masonstvu u Hrvata.* Matica hrvatska Imotski–Naklada Bošković, Split, 2009, str. 143.

Trpimira predatiraju se u X. stoljeće, a u svakom slučaju smatraju se preuveličanim, dok se Arensovo vrelo iz Britanskog muzeja o kralju Trpimiru tretira kao izmišljotina. Posebno se u toj literaturi nameće sugestija kako je na reljefu u splitskoj krstionici predstavljen vladar iz druge polovine XI. stoljeća u što nitko tko kritički misli ne može povjerovati.[397] Iz analize detalja o reljefu u splitskoj

[397] "*Sama umjetnina nije nikada dala jednoznačan i nedvosmislen odgovor o svojem sadržaju. Očite su bile ove činjenice: reljef izvorno nije bio u Krstionici niti je izvorno bio dio krsnoga zdenca na nekom drugom mjestu, jer njegov sadržaj ne pripada obredu krštenja. Njegovo izvorno mjesto i sadržaj nije moguće u potpunosti prepoznati, jer su pojedini dijelovi reljefa mijenjani prije nego je postao dijelom krsnoga zdenca. Je li to bilo na njegovu izvornom mjestu ili u postupku ugradnje ploče u krsni zdenac, nije ničim potvrđeno. Ni na kojem mjestu u Splitu i Solinu nije nađena potvrda sigurnoga pripadanja ovog reljefa tom mjestu. Kad sam*

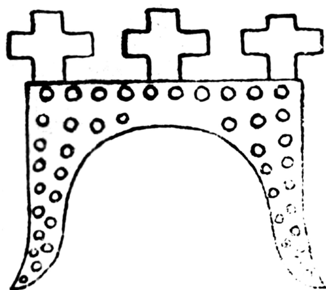
Mramorna glava kralja Eynsteina (Bergens Museum)

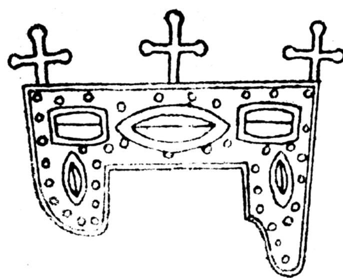
Mramorna glava kralja Eynsteina (Bergens Museum)

Novci njemačkog cara-kralja Konrada II. i Henrika III.

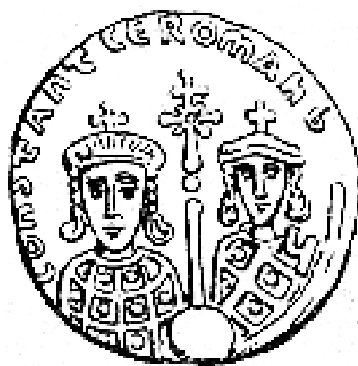
Kraljevska kruna
iz Splita

Kraljevska kruna
iz Stona

Novac Mihajla IV.
Paflagonca

Carevi Konstantin VII.
Porfirogenet i Roman Lekapen

vodio poslove rastavljanja krsnoga zdenca i kad je svaka ploča mogla biti premještena, pomišljao sam na prijenos reljefnih ploča u solinsku crkvu svetih Petra i Mojsija i pokušaj smještaja tih ploča na temelj njezine oltarne ograde, za dokaz njihova možebitnoga izvornog mjesta u toj crkvi. Odustao sam, u strahu od oštećenja u takvom postupku, a ne vjerujem u provjeru te mogućnosti usporedbom mjera. Tri lika na reljefu ne tumače svojim sadašnjim izgledom same sebe u potpunosti. Tumačenja koja su im dana dosadašnjim proučavanjima svode se na mali broj mogućnosti, potvrdnih ili niječnih." (M. Ivanišević, *Hrvatski kralj kao znak vjere*. Solinska kronika*,* Solin, X, *100,* 15. siječnja 2003, str. 16 – 17. Prikaz knjige: Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*. Pro-

krstionici prevladava zaključak da je na njemu prikazan hrvatski kralj iz IX. stoljeća, a to je mogao biti samo kralj Trpimir ili neki od njegovih kraljeva nasljednika.[398]

---

mocija knjige održana u Domu u Solinu 5. prosinca 2002. godine.") Veoma je indikativno, da povjesničar umjetnosti M. Ivanišević, nije bezrezervno prihvatio teze Igora Fiskovića i to je na kraju citiranog prikaza Fiskovićeva djela jasno izrazio ovim riječima: *"Teško je odrediti koliko će dugo u znanstvenim promišljanjima o reljefu trajati zatišje poslije ove knjige. Njezin je sadržaj znatno obogaćenje vidika što ih otvara bolje poznavanje reljefa, ali zaključci u njoj pokazani ne mogu trajati bez ponovnoga pokazivanja i nekih drukčijih poimanja različitih sastavnica reljefa, možda i s nekim novim podatcima. To bi moglo opet mijenjati neke zaključke i iznenaditi sve one koji se sada još uvijek mogu staviti na jednu ili drugu stranu znanstvene vage što je još uvijek ljulja kraljevski reljef.*" (Milan Ivanišević, rođen je u Splitu 1937. godine, diplomirao je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1963. godine, radio u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju /1964 – 1967/ i Zavodu za zaštitu spomenika kulture /1967 – 1981/; ravnatelj /1974 – 1979/, a zatim bio ravnatelj Galerije umjetnina u Splitu /1981 – 1998/. M. Ivanišević autor je brojnih znanstvenih rasprava iz područja hrvatske povijesti umjetnosti.)

398 Slike u ovom prilogu na stranicama 224–226 preuzete su iz knjige I. Guberine, *Državna politika hrvatskih vladara.* "Nakladna knjižara Velebit." Zagreb, 1944, svezak I.

II.

Željko Jiroušek o kralju Trpimiru
na reljefu u splitskoj krstionici

Jedini hrvatski znanstvenik koji je u Jugoslaviji poslije II. svjetskoga rata ustvrdio da je reljef kralja u splitskoj krstionici iz IX. stoljeća bio je Željko Jiroušek.[399] On je objavio 1964. godine u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* sintezu karolinške umjetnosti kao jedne od faza predromaničke umjetnosti ranoga srednjega vijeka u Zapadnoj Europi od druge polovine VIII. do početka X. stoljeća. U tom tekstu on je posebno istaknuo da se bez postojanja karolinške umjetnosti ne bi moglo protumačiti neke pojave ni u umjetnosti u doba hrvatskih narodnih vladara u Dalmaciji od IX. do XI. stoljeća.[400]

---

[399] Željko Jiroušek, povjesničar umjetnosti, rođen je u Zagrebu 3. II. 1911., i umro je u Zagrebu, 31. I. 1997. On je diplomirao povijest umjetnosti 1935. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, na istome je 1943. obranio tezu *Novi prilozi za povijest crkve sv. Katarine u Zagrebu*, stekao doktorat 1946. godine i predavao do umirovljenja 1982. godine. Na tome fakultetu je od 1935. bio asistent A. Schneidera, a od 1946. docent, od 1970. viši znanstveni suradnik, 1978. izvanredni profesor, od 1979. do umirovljenja 1982. znanstveni savjetnik. On je od 1961. godine suradnik *Instituta za povijest umjetnosti* Sveučilišta u Zagrebu. Ž. Jiroušek je objavio niz znanstvenih rasprava iz područja ranosrednjovjekovne umjetnosti, predromaničke skulpture u Dalmaciji, gotike i baroka u Hrvatskoj. On je veća istraživanja vodio 1974–75. godine u splitskoj katedrali, detaljno obrađujući krstionicu i njezine ploče, a posebno reljef vladara i to posebno od godine 1975. kada je reljef, vraćen s pariško-sarajevske izložbe, bio restauriran pod vodstvom Milana Ivaniševića i Davora Domančića iz splitskih službi zaštite spomenika. Ž. Jiroušek je i na temelju analize Gottschalkova vrela poslije njegova objavljivanja, zaključio da je vladar na reljefu u krstionici splitske katedrale kralj Trpimir.

[400] "*Pleteri kao i drugi motivi sastoje se od trostrukih ili dvostrukih paralelnih koso usječenih brazdica, koje između sebe ostavljaju oštre bridove. U zreloj fazi toga dekorativnoga stila ovi su pleteri plastičnije i smionije rezani.*

Ž. Jiroušek je 1992. godine je svoje mišljenje o splitskom reljefu posebno obrazložio ovako:

"Ono što ja smatram da je metodološki bio pogrešan pristup u analiziranju basreljefa odnosi se prije svega na pitanje što prikazuje. Goleme su diskusije, naime, vođene oko toga koga reljef prikazuje. Ja držim da mi moramo najprije razgovarati o tome ŠTO RELJEF prikazuje. Tvrdim, dakle, da reljef prikazuje krunidbu, investituru kralja na prijestolju. To je onaj akt ceremonijala koji se obavlja kao crkveni čin. Ako govorimo o crkvenoj investituri, to znači da su vladaru unutar liturgijskog obreda prethodno date vladarske *insignije* (obilježja), a to su križ s kuglom i, dakako, kruna. Naš sjedeći lik ima krunu, drži križ, za kojega tvrdim da je *skeptar*, dakle kratki križ s kuglom koji drži u ruci. U likovnoj umjetnosti imamo dvije tipologije simboličnih prikaza nakon crkvene krunidbe vladara. Jedan je zapadni, franački tip, a drugi istočni, bizantski. Na primjeru mnogobrojnih karolinških minijatura vidimo da se kod krunjenja (donosim primjer krunidbe Karla II Ćelavog) vladar u desnoj ruci nosi križ a u lijevoj kuglu, dok se iznad glave pojavljuje

---

Ponekad, slično kao u prethodnom ornamentalno-kaligrafijskom stilu irske umjetnosti i u plošno-linearnom 'merovinškom' odnosno 'barbariziranom' stilu kasne antike VIII. st. na kontinentu, pojavljuje se u IX. st. na tim ranomedievalnim plitkoreljefnim dekoracijama (u obliku novih tendencija i u vezi pojedinih sakralnih ili profanih ikonografskih tema karolinške narativne umjetnosti) i ljudski lik, izveden pretežno u pleternoj maniri (npr. bareljefi u S. Giovanni a Corte u Capui, u S. Saba u Rimu, u baptisteriju u Splitu, iz sv. Nediljice u Arheološkom muzeju u Zadru, u crkvama S. Maria de Naranco i S. Miguel de Lino u Španjolskoj). Između tih djela, ranosrednjovj. vladarski bareljef u krstionici u Splitu, koji je datiran u XI st. (Lj. Karaman, M. Abramić, E. Dyggve) predstavlja prema mišljenju Ž. Jiroušeka osobito značajno djelo iz oblasti dekorativno-figuralne i plošnoreljefne skulpture karolinškoga perioda (IX. st.), prožeto izrazito bizant. elementima i motivima." (Ž./eljko/ J./iroušek/, *Karolinška umjetnost*. Enciklopedija likovnih umjetnosti. Zagreb, 1964, svezak 3, str. 151-156.)

dextera dei (ruka božja) koja ga kruni. Drugi je tip bizantski, kad imamo primjer da Krist stoji na postolju (*supedaneum*) a s njegove lijeve i desne strane stoje *basileus* i *basilisa* kojima stavlja krunu na glavu. Ima, međutim, i prikaza kao što je krunidba kod basileusa gdje je uz Krista samo lik vladara kojemu on stavlja krunu na glavu. Ako usporedimo makar koji prikaz s Istoka ili Zapada vidjet ćemo da naš reljef ima ta obilježja. Kompozicija pak našega reljefa s tri lika načinjena je po uzoru na minijature iz Fulde (u sadašnjoj Njemačkoj) vezane uz benediktinski skriptorij i minijatorsku radionicu. Jedna je takva minijatura morala doći u naše prostore, najvjerojatnije s benediktincem Gottschalkom, koji je, kako se zna, polovicom 9. stoljeća boravio na dvoru kneza Trpimira, dok je on vodio rat za oslobođenje jadranskih gradova od Bizanta.

Stojeći lik imao je mač. – Još 1954. godine, kad sam radio analizu reljefa, zamijetio sam na tom mjestu udubinu. To mi je smetalo, a i nešto je nedostajalo na tom mjestu. Odmah sam postavio pitanje: kada, od koga i zbog čega je to učinjeno? Budući da je Ljubo Karaman tvrdio da naš reljef ima sve elemente kao na franačkim minijaturama, nedostajao mi je jedan *signum* s važnom ulogom; u takvim minijaturama (takozvanim trabantskim), manjkao mi je mač, dakako, barem jedan značajni vladarski insignij od pravnog značaja. Prema poziciji ruku, a i prema cijeloj figuri, vidi se da je tu postojao mač. Osim toga, postoje prikazi investiture, a uz vladara se pojavljuju i likovi koji nose znakove moći (mač, koplje i štit). Dakle, obvezatno se pojavljuje mač. Ovo moje otkriće na reljefu nakon istraživanja Lj. Karamana još više je učvrstilo njegovu tezu, nasuprot Luki Jeliću, da je na reljefu prikazan zemaljski vladar a ne Krist. Da moja tvrdnja ne bi bila puko nagađanje dao sam ispitati reljef ultraljubičastim zrakama i, dakako, ustanovljeno je da je kamen na tome mjestu kasnije nego je reljef napravljen oštećen. Na snimanju se lijepo vidjela svaka mrlja i jasno se pokazalo da se djelomično odstranjivanje mača bez sumnje dogodilo u

ranom srednjem vijeku.[401] Nošenje mača ima iznimno značenje na prikazu krunjenja, povlači za sobom prema rimskom pravu tzv. *jus gladii* (pravo mača), pravo suđenja, a u Bizantu pravo basileusa da vlada, to jest *potestas imperandi*. Onaj tko ga je skinuo imao je, dakle, velikog

---

[401] Naknadna istraživanja reljefa potvrđuju neke bitne detalje ranijih Jiroušekovih utvrđenja. "*Kako Jiroušek nikada nije objelodanio svoje rezultate s ultraljubičastom snimkom pluteja, a njegova dokumentacija nije dostupna, bilo je potrebito ponovno fotografirati pod ultraljubičastim osvjetljenjem detalj stojećeg dostojanstvenika. Na snimci koju ovdje objavljujem (sl. 34) jasno se vide dvije usporedne crte; one su trag naknadno otklesanog predmeta što ga je stojeći lik držao u rukama. Otklesavši taj predmet, majstor koji je to uradio, popunio je stiliziranu odjeću, ali se njegov naknadni zahvat ipak prepoznaje, jer se nabori stilizirane odjeće u izvornim površinama ne poklapaju sasvim s onima koje su popunjene… Ultraljubičastom fotografijom potvrđena je Jiroušekova konstatacija da je na ploči 1 stojeći lik držao prvobitno u ruci neki predmet koji je naknadno otučen, a reljef prepravljen… Na splitskom reljefu taj je lik danas bez oružja (sl. 36), ali se po ultraljubičastoj snimci, kako je već rečeno, može zaključiti da je dostojanstvenik što stoji uz vladara, držao u rukama neki predmet, što je Jiroušek protumačio kao mač, a Pejaković otvorio mogućnost interpretacije tog predmeta kao svitka. (sl. 37)… Ponovljenom ultraljubičastom snimkom nije se moglo utvrditi radi li se o maču ili svitku, ali po tragovima otučenog predmeta sigurno je da svitak, ako jest i bio, nije izgledao onako kako ga je fotomontažom predložio Pejaković (sl. 37) jer gornja i donja crta, zarezana u odjeći stojećeg dužnosnika, upućuje na znatno uži predmet. Sva dosad navedena komparativna građa ide u prilog identifikaciji mača kao otučena predmeta u rukama dostojanstvenika… Pretpostavka da je mač uklonjen kad je reljef dobio namjenu ploče krsnog zdenca, pa je oružje postalo neprimjereno obredu krštenja, čini se uvjerljivom.*" (T. Marasović, *O krsnom bazenu splitske krstionice*. Starohrvatska prosvjeta, III. serija, svezak 24 za 1997., str. 21, 23, 30-31.) "*Na samom pluteju vide se tragovi naknadnog popravljanja prizora. Lik dvorjanina koji stoji uz prijestolje izgubio je atribut (po svoj prilici mač), a radiran je i natpis od kojeg je ostalo tek nekoliko slova.*" (Joško Belamarić, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Književni krug Split, 2001, str. 16.)

razloga za to. Jer kad nema mača dotični vladar nema u tom gradu pravo biti sudac, a niti u njemu vladati. S obzirom na vrijeme kad je nastao reljef, s takvim prikazom investiture očito uglednog vladara, jedini istaknuti vladar toga vremena (to izlazi iz naše historiografije) bio je Trpimir. A i ovo skidanje mača posve je u skladu s povijesnim zbivanjima. Naime, da se na ovaj način okruni vladar moralo je postojati prethodno suglasje političke i crkvene vlasti. Po svemu sudeći, i po pisanju Gottschalka, (benediktinca iz Fulde koji je dvije godine (846/47) boravio na Trpimirovu dvoru kad je ovaj vodio obrambeni rat protiv Bizanta), koji naziva Trpimira REX CROATORUM (SCLAVORUM), i po natpisu u splitskoj crkvici sv. Martina iznad Porta aurea (sjevernih vrata), gdje se spominje svećenik Dominik, jedan od kancelara s Trpimirova dvora, a i po natpisu (danas, na žalost, iznimno oštećenom) na samome reljefu, zaključujem da je to Trpimir. U spletu sveopćih tadašnjih povijesnih događaja (za čije nam ponavljanje i tumačenje treba mnogo prostora), to je mogao biti samo Trpimir, kojega sam na znanstvenom skupu u Zadru godine 1969. u referatu o hrvatskoj narodnoj dinastiji Trpimirovića – Krešimirovića argumentirano dokazao da je bio djed prvoga hrvatskog kralja Tomislava.

Kada i tko je mogao otklesati mač iz ruku dvorjanina pored okrunjenog vladara? To je moglo biti najvjerojatnije u vrijeme rekonkviste bizantskog cara Vasilija i njegova ponovnog prodora na zapad, te obnavljanja njegove vlasti u Dalmaciji, 870. i 871. godine. To se dogodilo, dakle, brzo nakon Trpimirova krunjenja.

Još je M. Abramić dokazao da reljef ne potječe iz Solina već iz splitske katedrale. On je ispred glavnog žrtvenika u splitskoj katedrali pronašao tragove ograde (lat. *septum cancellum*) koja je po uzoru na ranokršćanske bazilike odvajala svetište (prezbiterij) od ostaloga crkvenog prostora. Arhitekt E. Dyggve je, štoviše, načinio idealni crtež izgleda tog svetišta i po toj idealnoj rekonstrukciji ploča s vladarskim likom bila bi na lijevoj strani oltara dok je na desnoj bila ploča s pentagramom kao znakom Krista (*signum Christi*). Primjere svetišta

s niskom ogradom imamo i prije nastanka reljefa. Najveći je u Hagiji Sofiji u Carigradu (Konstantinopolu). Veličina reljefa i pentagrama odgovaraju ogradi. Tvrdim stoga da se reljef nalazio u splitskoj katedrali u kojoj je okrunjen Trpimir i da je postojala pregrada koja je odvajala svetište od ostalog dijela crkve. Taj je reljef ovako izrađen i postavljen imao zapravo značaj ZAVJERNICE. Kao što je, naime, postojala pisana zavjernica o krunjenju vladara, tako naš reljef možemo smatrati zavjernicom o krunidbi u kamenu, na kojoj je prikazan vladar sa svim znakovima vladarske moći koji mu pripadaju.[402]

---

[402] U Jiroušekovom istraživanju reljefa u Splitu sudjelovao je i njegov nekadašnji student Milan Ivanišević, koji o tome svjedoči: "*Njemu sam pomagao u posebnom fotografiranju reljefa, pa mi je profesor dugo poslije prepričavao svoje zaključke, ali nikada u potpunosti. Svejedno ću ih ovdje prepričati, jer ih profesor nije nikada pretočio u tiskani rad. Možda se odveć bio povukao u svoju ljudsku čahuru, uplašen snagom onih koji su na Fakultetu imali političku moć, a on nije bio u krugu te moći, nego uvijek na tragu svojih prijeratnih početaka na tom fakultetu koji su mu obećavali nasljedstvo prvaka Artura Schneidera, a ono se u novoj vlasti nije smjelo ostvariti, nego je pripalo ministarskom pomoćniku Grgi Gamulinu… Ponajprije, on je u ikonografskom sadržaju reljefa vidio krunjenje hrvatskoga kralja, u liku koji stoji uz kralja vidio je mačonošu, u liku prostrtom pred kraljem vidio je nadbiskupa koji kralja kruni (u njegovu je ruhu prepoznao stražnji dio palija s križićem koji je bio izbrušen do zadnjih ostatak ureza kao i natpis i mač), a u natpisu je vidio pojedine riječi koje označuju krunjenje. Na drugom reljefu, sačuvanu među pločama koje ograđuju krsni zdenac, na onom s petokrakom zvijezdom, vidio je Božju desnicu koja drži taj petokraki znak (dakle to je zapaženo prije nego li je Mladen Pejaković godine 1996. tiskao takav svoj zaključak, a ovim spominjanjem ja mu ne želim umanjiti vrijednost), pa je i njega protumačio obredom krunjenja. Za taj je obred našao opravdanje i u nekom papinu pismu kojim opominje nekog crkvenog dužnosnika poradi obreda neuobičajena u zapadnoj Crkvi. Krunjenje je smjestio u splitsku prvostolnicu, u kojoj je i mjesto propovjedaonice, ispod koje valja obaviti propisan dio obreda, našao u sredini crkve (nacrtano za Roberta Adama), a u tom je obredu bio važan i prolaz od sjevernog ulaza u grad do prvostolnice (na tom je putu*

Dokazujem, dakako da vladar nije ni bizantski ni franački već hrvatski, i natpisom na ploči i onim što sam već rekao, ali ima i sasvim jednostavnih potvrda, kao, recimo, odjeća na kojoj nema kopče (*fibule*), koja je, međutim, obvezatni dio franačke i bizantske vladarske odore. Štoviše, fibulu su nosili samo Franci i Bizantinci. Osim što je klesar ili kipar iz vremena Trpimira iskoristio minijature kao uzor i poticaj za kompoziciju ovog reljefa, uklesao je i neke vlastite odlike. Naša kompozicija asimetrično raspoređuje likove, a glavni je lik strogo frontalno donesen. U likovnom smislu je frontalnost značajna za psihičko povezivanje gledaoca s likom vladara, što također ima iznimnog značenja. Klečeći lik čini tzv. *proskinezu* (bacanje pred noge vladara u znak dubokog štovanja i obožavanja), što mogu činiti samo visokodostojnici a ne obični narod. To je prema bizantskom ceremonijalu. Tako ovaj naš reljef ima elemenata i zapadnog i bizantskog ceremonijala. Tu je došlo do usuglašavanja (*concordanse*) i u liturgijskoj proceduri. Cijela je kompozicija uopće donesena u hijerarhijskom izrazu, stilu. Postoji još jedan zanimljiv detalj. Naime, u istom prostoru ispod kupole crkve u kojoj je okrunjen Trpimir, a kasnije je kao zavjernica postavljen reljef s njegovim likom, postoji još jedan vladar. To je Dioklecijan. S obzirom na to da je ovo nekad bio njegov mauzolej u kojemu je bio sahranjen, Dioklecijan koji je bio Dalmatinac (štoviše, Solinjanin) još je za života dao isklesati svoj lik u obruču ispod kupole mauzoleja. Ondje je, naime, postavljena *imago clipeata cara Diokleciana*, koju nose dva puta (anđela). Takav prikaz značio je *divinizaciju* (božansko uzdizanje) cara. Klešući Trpimira srednjovjekovni majstor mora da je dizao pogled prema kupoli i gledao Dioklecijanov lik. Tako je crte božanskog Dioklecijana pomalo prenio i na lik srednjovjekovnog Trpimira.

---

znak krunjenja vidio u natpisu u crkvi svetoga Martina). Vrijeme je odredio u Trpimirovo doba i taj bi kralj bio lik na reljefu isklesanu za prvostolnicu u spomen toga događaja.” (M. Ivanišević, *Hrvatski kralj kao znak vjere*. Solinska kronika, Solin, X, *100,* 15. siječnja 2003, str. 16 – 17.)

Uostalom, usporedimo ova dva lika koja su jednom stajala pod istom kupolom. Nisu li slična? Jedan je nastao u kasnoj antici, a drugi u ranom srednjem vijeku."[403]

---

[403] Ž. Jiroušek održao je pred oko pedesetak sudionika na znanstvenom skupu "*Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejsaža*" u Zagrebu od 6. do 8. listopada 1992. godine izlaganje pod naslovom "*Stilsko-kritičko i ikonografsko značenje predromaničkog vladarskog reljefa u Splitu*". Jiroušekovo predavanje popraćeno je s iznenađenjem, ali i mukom svih nazočnih, a u literaturi i poslije Jiroušekova predavanja, reljef u splitskoj krstionici nastavilo se datirati u drugu polovinu XI. stoljeća. Ž. Jiroušek je poslije toga očito emotivno reagirao tako da je odbio dati u tisak svoje predavanje u zborniku radova koji je objavljen u Zagrebu 1996. godine. Međutim, Elena Cvetkova u razgovoru s Jiroušekom objavila je sintezu njegova izlaganja pod naslovom *Novi dokazi dr. Željka Jiroušeka o ranoromaničkom reljefu s likom vladara.* Večernji list /Nedjelja/, broj od 18. X. 1992, str. 20. (Elena Cvetkova rođena je u Skopju 1936. godine, diplomirala je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1960. godine, a živi i djeluje kao likovna kritičarka u Zagrebu.) E. Cvetkova upoznala je širu javnost s rezultatima Jiroušekovih znanstvenih istraživanja već 9. listopada 1992. u *Večernjem listu* uz posebnu napomenu: "*Sažeti prikaz ove prave znanstvene senzacije koja pomiče i povijesno-umjetničke i povijesne datacije jučer je u 'Mimari' dočekan s uzbuđenjem. Da shvatimo dimenzije njezina značenja, umnogome nam je pomogao dr. Radovan Ivančević, medijator ovog dijela skupa i ujedno vrstan poznavalac ovog dijela naše povijesti umjetnosti, koji je, zapravo, prvi protumačio značenje Jiroušekova otkrića. Zanimljivo je da je prof. Jiroušek radio na ovoj tezi tridesetak godina. Kao komparativni materijal koristio je građu i sa zapada i s istoka. Naime, koliko god je naš reljef komparirao s karolinškim minijaturama, isto je toliko bilo značajno i konzultiranje bizantskih izvora*." (E. Cvetkova, *Senzacionalna teza prof. dr. Željka Jiroušeka. Trpimir prvi hrvatski kralj?* Večernji list /petak/, 9. X. 1992, str. 35.) E. Cvetkova dopustila mi je 9. srpnja 2012. godine (u telefonskom razgovoru iz Zagreba gdje živi) da prenesem ono što je ona objavila u *Večernjem listu* u svezi s predavanjem prof. Ž. Jiroušeka, i na tome joj srdačno zahvaljujem.

Pohvala carevima Lotaru i Karlu

Prvi školovani povjesničar umjetnosti koji je pisao o splitskoj Krstionici bio je Rudolf Eitelberger von Edelberg (Olomouc, 17. travnja 1817. – Wien, 18. travnja 1885.), a on je od godine 1852. bio prvi profesor povijesti umjetnosti u bečkome Sveučilištu. U kolovozu i rujnu 1859. proputovao je kroz najvažnije gradove na istočnoj jadranskoj obali, a suradnik mu je arhitekt Winfried Zimmermann crtao tlocrte i izglede spomenika za tiskanje profesorova proučavanja. U Splitu su ih pratili okružni upravitelj Giovanni Buratti i konzervator Vicko Andrić. Godine 1861. tiskano je Eitelbergerovo proučavanje, najprije u službenom konzervatorskome časopisu, a istodobno i kao posebna knjiga s vlastitim brojem stranica.[404] Opis krstionice ima dva drvoreza: prvi je reljef s tri lika (broj 83), a drugi je reljef s ukrasima u obliku zvijezde s pticama (broj 84). Proučavatelj površno opisuje likove po njihovom međusobnom odnosu, odijevanju i znakovima, a ne određuje im ikonografski sadržaj, osim što naglašava poklon jednoga lika ("Figur in dem Acte der Proskynesis"). O vremenu nastanka reljefa piše na temelju zaključka o njegovu oblikovanju: "Formen ähnlicher Art kommen auf Kunstwerken zwischen dem neunten und elften Jahrhundert vor". O izvornome mjestu čitavoga krsnoga zdenca piše:

[404] Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Traù, Spalato und Ragusa. *Jahrbuch der kaiserlich königlich Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* Wien, V, 1861, 130 – 312 i 20 tabla; knjiga ima stranice 1 – 180 i 20 tabla, a u nju nije uvršteno kazalo koje je u časopisu. Knjiga je opet tiskana u Beču godine 1884., u sabranim povijesnoumjetničkim djelima (Gesammelte kunsthistorische Schriften, 4); nisam provjeravao postoje li razlike među izdanjima, ali ovo drugo ima 396 stranica i 26 tabla.

“Dies Taufbecken soll von Salona nach Spalato gekommen sein.” Ovo je veoma jednostavan povijesnoumjetnički opis i zaključak koji ne pokazuje nikakve spojnice sa sličnim djelima, niti pokazuje izvor spoznaje o mjestu nastanka čitavoga djela, a djelo je označeno kao krsni zdenac za krštenje uranjanjem: “in der Form eines griechischen Kreuzes angelegtes Taufbecken für den Ritus Immersionstaufe.” Proučavatelj ne obrazlaže ni svoj zaključak o sarkofagu kao prvoj namjeni reljefa s likovima, a tvrdi kako je od njega sačuvan samo taj dio reljefa: “Leider ist auch die figuralische Vorstellung, welche sich auf diesem Sarkophage befindet, zerstört, und nur ein Stück derselben erhalten.” Istaknuo je samo tvrdnju kako su pojedine ploče zdenca nesustavno sastavljene: “dessen einzelne Platten jedoch willkürlich zusammengestellt sind.”[405]

Prosuđen povijesnoumjetnički, bio je skroman Eitelbergerov početak pisanja o kraljevskome reljefu. Tako nazivam reljef jer je kraljevski i kad bi lik bio Kristov i kad bi bio lik zemaljskoga kralja. Iako skroman, taj početak je bio veoma poticajan, jer je o kraljevskome reljefu pisano neprestano, odonda do sada. Početak, bez poveznica i smjernica na neka druga likovna djela srodnih sadržaja, još uvijek izaziva traženje, pronalaženje i tumačenje takvih poveznica. Proučavatelji svoja tumačenja zaustavljaju na općim opisima umjetnine predložene u povezivanju, ponekad uz neki netočan podatak, pa čitatelji njihovih djela ostaju bez znanja o mnogim pojedinostima neke slike ili kipa, a takve pojedinosti mogu međusobne odnose s kraljevskim reljefom razjasniti uvjerljivije nego samo gledanje fotografije umjetnine, ako ju je proučavatelj uvrstio u svoju raspravu. Ta me je spoznaja uvjerila kako će biti na korist čitatelja koji u ovoj knjizi vidi fotografije dviju slika, likove careva Lotara i Karla, opširno protumačiti likove i slike. Ta baština karolinškoga doba ima mnoge svoje sadržaje potvrđene podatcima u

[405] U časopisu na stranici 251, u knjizi na stranici 123.

nesumnjivim izvorima, pa joj ta prednost pred ostacima naše baštine daje čvrst temelj za usporedbe. Dobro je, po mojoj prosudbi, što su ovdje uvrštena dva karolinška vladara, jer su oni vremenski najbliži hrvatskomu vladaru Trpimiru. Ovako prosuđujem jer se pridružujem onim proučavateljima koji u liku na kraljevskome reljefu prepoznaju Trpimira. U svojim sam promišljanjima o osobi kralja na kraljevskome reljefu, a ona traju koliko dugo traje moje povijesnoumjetničko znanje i proučavanje, uvijek bio na strani onih koji prepoznaju zemaljskoga vladara, jer nebeski vladar u okruženju dviju osoba s ovakvim znakovima njihove službe nema uporište u kršćanskim ikonografskim sadržajima. U prispodobi koju je Isus pokazao učenicima u Kafarnaumu, glavni je lik zemaljski vladar koji određuje sudbinu svoga okrutnoga sluge onako kako će u kraljevstvu nebeskome biti osuđen onaj koji ne oprosti svome bratu.[406] Kad sam odlučio prepoznati zemaljskoga vladara, morao sam odlučiti i o njegovu djelovanju koje reljef pokazuje. To je djelovanje ovisno o izvornoj namjeni reljefa, točnije pojašnjeno: o izvornome mjestu reljefa. Samo su dva mjesta moguća: svjetovno i crkveno. Kada bi bilo svjetovno, valjalo bi ga potvrditi, jer takvo do sada nije potvrđeno: na vladarskim imanjima, koja i sama imaju nesigurne dokaze, nema dokaza o postojanju svjetovnih građevina. Crkveno mjesto, dakle, za promišljanje o reljefu u njemu, ostaje prihvatljivije. Zemaljski vladar, u djelovanju kakvo reljef pokazuje, može biti samo krunjen u crkvi i taj bi događaj mogao zavrijediti smještaj reljefa u crkvu. Svako drugo kraljevsko djelovanje u crkvi manje je vrijedno pokazivanja kiparskim djelom smještenim u crkvu. Kada bi to bilo i utemeljenje crkve, tada jedan lik uz kralja ne bi bio prostrt do njegovih nogu, jer darivanje nije djelo koje Bog posvećuje, a krunjenje jest takvo djelo i ono može biti praćeno iskazivanjem počasti prostiranjem tijela pred kraljem nad kojim je znak Božje

[406] Matej, 18, 23-35.

Car Lotar I. (840.–855.)

Car Karlo Ćelavi (†877.)

milosti. Krunjenje hrvatskoga vladara pokazano u crkvama valja tražiti u onima koje su najbliže sadašnjemu mjestu kraljevskoga reljefa u Krstionici: u Splitu i u Solinu, jer se na veće udaljenosti ne treba uputiti. U Splitu to mogu biti prvostolna crkva i crkva benediktinskoga samostana svetoga Stjepana. Niti jedna nema ispravom dokazano vladarsko krunjenje. Prvostolna je crkva prikladnija za krunjenje, ali i samostanska, posebno kada je posvećena prvookrunjenome mučeniku Stjepanu, može biti prikladna, a to potvrđuje i solinska benediktinska crkva svetoga Petra u kojoj je krunjen Zvonimir. Solin ima jedinu crkvu u kojoj je obavljeno krunjenje dokazano ispravom. Svaka je nabrojena crkva bila pogodna za prenošenje kamenih dijelova iz nje u Krstionicu, jer je svaka imala vrijeme rušenja i raznošenja dijelova srušenih umjetnina na druga mjesta. Prvostolnica je najpogodnija za prenošenje u Krstionicu, a kameni ulomci mogu pokazivati i potvrditi povezanost dvaju prostora u jednu bogoslužnu cjelinu. Poteškoća je u prihvaćanju prvostolne crkve kao izvornoga mjesta kraljevskoga reljefa u nepostojanju dokaza o nekom krunjenju u njoj. Kada promišljam o hrvatskim vladarima koji su predloženi za lik okrunjenoga: Trpimiru, Petru Krešimiru Četvrtomu i Zvonimiru, tada valja priznati kako Trpimir i Petar Krešimir nisu ravnopravni sa Zvonimirom, jer njihovo krunjenje nije potvrđeno ispravom. Ako neki proučavatelji ističu Petra Krešimira, s takvim je njegovim manjkom moguće ravnopravno istaknuti i Trpimira. Odlučio sam se za Trpimira, a svoje razloge ne dodajem onima koje su drugi već pokazali, jer su svi, barem po mome poimanju tih rasprava, jedna vrsta znanstvene igre.

Lotar je prvorođeni sin cara Ljudevita i njegove prve žene Ermengarde.[407] Rođen je godine 795. Od kolovoza 814. upravlja Ba-

[407] Navodim samo istodobne izvore kako bi čitatelj spoznao pouzdanost karolinške povijesti, a nasuprot brojnih nepouzdanosti povijesti prvih hrvatskih vladara. Sva izdanja izvora navodim iz zbirke Monumenta Germaniae Historica, bez navođenja priređivača i godine izdanja, samo s na-

varskom, a u srpnju 817., kao suvladar, okrunjen je carskom krunom u Aachenu. Godine 822. poslan je u Italiju, u Paviji uređuje dvor i tu ga milanski nadbiskup kruni kraljevskom krunom.[408] Papa Paskal Prvi ponovno ga kruni carskom krunom, u Rimu 5. travnja 823. Lotar je car poslije očeve smrti, 20. lipnja 840. Bolestan i životno razočaran, odrekao se prijestolja u rujnu 855. u Prümu i ušao u tamošnji benediktinski samostan Presvetoga Spasitelja i Preobraženja, zamonašio se i podijelio carstvo sinovima Lotaru i Karlu. Poslije šest dana je umro, 29. rujna, a po njegovoj želju u samostanu mu je grob.[409] Lotarova je žena Ermingarda važna za vremensko određenje rukopisa koji ima carevu sliku i molitve za njega i njegovu ženu. Rođena je vjerojatno godine 804. u Elzasu. Vjenčanje je bilo u Thionvilleu, u sredini listopada 821., a ljetopis tada bilježi i veoma oštru zimu.[410] Već je tada mladenka obdarila benediktinski samostan svetih Cecili-

---

znakom niza, sveska u nizu i stranice. Podatak o redoslijedu Ljudevitove djece ima izvor Vita Hludowici Imperatoris (pisac Theganus, korepiskop u Trieru, godina 835.): *Supradicta vero virgo Irmingarda vocabatur (...) atque ex ea tres filios habuit adhuc vivente patre, quorum unus vocabatur Hlutarius, alter Pippinus, tertius aequivocus eius Hludowicus* (Scriptores, II, 591, stavak 4).

408 Annales Xantenses (pisani u Lorschu od 832. do 852. a u Kölnu do 873., prvi pisac je vjerojatno Gervard, kapelan i bibliotekar cara Ljudevita), anno 822: *Ludewicus imperator dedit filio suo Lothario regnum Langobardorum* (Scriptores, II, 224).

409 Annales Bertiniani (pisani u Saint-Omeru od 830., prvi poznati pisac Prudentius, biskup u Troyesu), anno 855: *Lotharius imperator, morbo correptus vitamque desperans, monasterium Promeae in Arduenna constitutum adiit (...) Dispositoque inter filios, qui secum morabantur, regno, ita ut Lothario cognomine eius Franciam, Karlus vero Provinciam obtineret, intra sex dies vita decessit quarto Kalendarum Octobrium, atque in eodem monasterio sepulturam, ut desideraverat, consecutus est* (Scriptores, I, 449).

410 Annales Xantenses, anno 821: *Ludewicus imperator dedit filio suo Lothario regi ad coniugium Ermingardam, filiam Hugonis comitis Turonicorum, et hiemps erat valde dura* (Scriptores, II, 224).

je i Agate u Ersteinu, a pošla je i u Rim tražiti moći za samostansku crkvu. Moći je našla, a rimski je puk to proslavio. Godine je 849. veliki dio mjesta darovala samostanu, a u njega se vjerojatno i povukla, jer je ondje umrla 20. ožujka 851. i tu je njezin grob.[411] Lotar i Ermingarda su imali tri sina i pet kćeri. Dvije godine poslije ženine smrti, Lotar je iz svoga dvora uzeo dvije priležnice, a s jednom, po imenu Doda, imao je sina Karlomana.[412]

Lotar i Trpimir su bili suvremenici. To pokazuju nesumnjivi pripovjedni izvori za hrvatsku povijest.[413] To mogu pokazati i isprave, ali u njih mnogi sumnjaju. Vjerodostojnost pojedinih dijelova isprava ili svih dijelova pojedinih isprava prosuđivana je u proučavanju posebnih sadržaja. Sve diplomatičke dijelove svih isprava prosudila je Nada Klaić ovako: “Osnovna forma isprave za Trpimirovića je privatna, što će reći, da su isprave, bez obzira na izdavača, pisane u formi koja odgovara privatnoj notarskoj ispravi u susjednoj Italiji i izvan nje.” Na pitanje je li postojala vladarska isprava sastavljena po zakonima koji su vrijedili do dvanaestoga

---

411 Annales Xantenses, anno 851: *Eodem anno nobilissima imperatrix nomine Irmingard, coniux Lotharii imperatoris, de hac luce migravit* (Scriptores, II, 229).

412 Annales Bertiniani, anno 853: *Lotharius imperator, defuncta ante biennium Ermengarda christianissima regina, duas sibi ancillas ex villa regia copulavit, ex quarum altera, Doda vocabulo, filium genuerat, quem Karolomannum vocari iubet* (Scriptores, I, 448).

413 Čitatelja upućujem na skupno djelo nastalo u splitskom Arheološkom muzeju kao svojevrsni katalog izložbe Starohrvatski Solin, priređene u Muzeju od 2. listopada do 20. studenoga 1992. (Starohrvatski Solin. Split, 1992, 1 – 300). Na ovu sam se uputnicu odlučio jer znanstvena javnost premalo koristi ovo djelo, iako je ono u izboru solinskih povijesnih izvora opremljeno najsuvremenijom znanstvenom opremom (primjerice: ima fotografije i hrvatski prijevod svih izvornika). Ovdje ne navodim pojedine izvore i stranice na kojima su tiskani, jer čitatelj u tome djelu može naći ne samo pisane izvore nego i druge vrste spomenika.

stoljeća i koju od danas poznatih isprava možemo bez ustručavanja svesti na nekadašnji original, odgovara: “Čini mi se da ćemo među kraljevskim ispravama teško naći sigurne tragove originala. (…) Diplomatičke formule, gotovo isključivo vezane uz pojedine centre provenijencije, ukazuju na to da su te isprave sastavljene tek u doba kad je notarijat unio u dalmatinski grad nov život na polju kulture i pismenosti. Najranije razdoblje kad su spomenuti diplomatički falsifikati nastali je druga polovica XII stoljeća.”[414]

Dokaz je istodobnosti Lotarova i Trpimirova vladanja i jedina sačuvana Trpimirova isprava. Ona pokazuje osnivanje samostana u Rižinicama i darivanje crkve svetoga Jurja na Putalju Splitskoj (nad)biskupiji. Poveznica je ove isprave s Lotarom u naznaci vremena po Latarovu vladanju u Italiji: *In nomine patris et filii et spiritus sancti. Regnante in Italia piisimo Lothario, Francorum rege, per indictionem XV sub die 4 nonis martii.* Od Ivana Lučića, prvoga izdavača isprave,[415] do rasprave Franje Račkoga[416] različito je određivana godina nastanka ove isprave. Rački je dokazao mogućnost petnaeste indikcije za vrijeme vladanja Lotara Prvoga kao franačkoga kralja samo u godini 852. Dan je četvrtih ožujskih nona 4. ožujka, a te je godine bio drugi petak u korizmi. Zadnju sustavnu raspravu o diplomatičkom oblikovanju i povijesnom sadržaju darovnice pokazala je Nada Klaić.[417] Ocjena povijesnoga sadržaja

---

[414] Nada Klaić. Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara. *Historijski zbornik,* Zagreb, XIX – XX, 1966 – 1967, 261 – 263 (tiskano 1968).

[415] Ivan Lučić. De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amsterdam, 1666, 61 – 62.

[416] Franjo Rački. Povjestni spomenici južnih Slavenah. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* Zagreb, XXVII, 1874, 201 – 204.

[417] Nada Klaić. O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku,* Split, LXII, 1960, 105 – 154 (tiskano 1967).

svedena je na tri činjenice: vlasništvo Splitske (nad)biskupije nad Tugarima, vlasništvo Splitske (nad)biskupije nad Lažanima i Trpimirovo darovanje crkve svetoga Jurja na Putalju Ninskoj biskupiji. Zaključak o Tugarima i o Lažanima bio je za splitsku Crkvu nepovoljan: "A kako, nadalje, Tugari zaista nisu bili posjed splitske crkve niti u XIV stoljeću, to se sama od sebe nameće misao da je *sempiterna donatio* – bar što se tiče toga naselja – kasniji umetak koji se ima pripisati sastavljaču današnje forme darovnice. (…) L. Katić je (…) počeo opis nadbiskupskih Lažana prikazom posjeda splitskih benediktinka i njihovim falsifikatima o Pustici u Lažanima. On je doduše prije toga također ustvrdio da je na zapadnoj strani Sućurca ležalo selo Krušević i da se 'u tome selu velik dio polja zvao Lažane, kao i danas, a nalazi se u Vlačinama, in Dilato', ali nam nije protumačio u kakvoj je međusobnoj ovisnosti podatak o Lažanima u Trpimirovoj darovnici i na koji se to posjed odnosi. I u čitavom njegovom daljem poglavlju o Lažanima opisuje se samostanski, a ne nadbiskupski posjed. (…) Naime, vrlo je teško vjerovati da je istinska tvrdnja darovnice i ona koja se tiče kupljenih posjeda u Lažanima. Ne smije se smetnutni s uma činjenica da su se i splitske benediktinke borile falsifikatom za Pusticu u Lažanima." Nada Klaić je uvjerena u rano postojanje Ninske biskupije i u Trpimirovo darovanje crkve svetoga Jurja na Putalju toj biskupiji: "S obzirom na to da u falsifikatima nikada nije sve izmišljeno možda su podaci o Tugarima i Lažanima dodani jezgri Trpimirove darovnice, to jest Trpimirovoj darovnici putaljskoj crkvici. (…) u XVI stoljeću se raspravljalo i o Trpimirovoj darovnici. Time ne mislimo kazati da je podatak o crkvici sv. Jurja ušao tako kasno u tekst darovnice. Naprotiv, Muncimirova darovnica nameće, čini se, zaključak da je Trpimir zaista darovao crkvicu sv. Jurja, ali ne splitskom nego ninskom biskupu. Manje je vjerojatno da ju je obdario i kmetovima odnosno 'kraljevskim teritorijem' od Kozjaka do mora." Konačna je ocjena Nade Klaić: "Analiza historijskog sadržaja

dala je, usprkos tome što je zbog pomanjkanja izvornoga materijala nemoguće dublje ući u njenu ocjenu, ipak neke rezultate. Sigurno je da historijski sadržaj Trpimirove darovnice u cijelosti nije istinit.” Izazov, ovako postavljen pred buduće proučavatelje, bio je zamjetan, ali nitko nije pristupio novom cjelovitom raspravljanju. Oba zaključka Nade Klaić o imanjima splitske Crkve, i o Tugarima i o Lažanima, bila su bez njezina poznavanja mjesta, pa su ih posve opravdano promijenili poznavatelji Poljica i Kaštela.

Juraj Marušić, samo na osnovi poznavanja mjesta, ali veoma uvjerljivo, raspravlja o Tugarima i zaključuje: “u Trpimirovoj darovnici (…) riječ je o širem području na kojem se nalazi zemlja što ju je kupila splitska nadbiskupija, a to, opet, može biti samo Osić. (…) Podaci iz Reambulacije 1397. godine, koji govore o faktičnom posjedu zemalja splitske nadbiskupije u Osiću, imaju veliku težinu koja seže u daleku prošlost. (…) Podatak iz Supetarskog kartulara koji govori o slobodnim seljacima Naklica nikako ne može biti u koliziji s podatkom o Tugarima iz Trpimirove darovnice, jer Naklice su uvijek bile samo dio Tugara, te se nikako, ni u kom pogledu, ne mogu poistovjetiti s njima kao cjelinom”.[418] Vjeko Omašić istražuje izvore o Kaštelima, jedini točno tumači granicu splitskoga i trogirskoga dijela, određuje gdje je Dilatum, i tako može smjestiti Lažane: “na strmim padinama Kozjaka, obraslim gustom šumom, od davnine (je) prokrčen put koji je povezivao zagorsko područje i krajeve na južnoj strani Kozjaka. U najstarijim izvorima javlja se od XII do konca XIV stoljeća oblik Lažani, a kasnije je prevladao oblik Lažane. Velik prostor ispod najvećeg vrha Kozjaka i danas se naziva Laza. Zapadni dio Laza je vjerojatno nazvan Lažani po stanovnicima tog kraja koji je oko crkve sv. Mihovila bio od davnine naseljen, što dokazuju toponimi Selišća i Doljani, to jest stanovnici Dola. Toponim Lažani mogao je odgovarati samo opisanom po-

[418] Juraj Marušić. O poljičkim Tugarima u Trpimirovoj darovnici i Supetarskom kartularu. *Crkva u svijetu,* Split, IX, 1, 1974, 100 – 101.

dručju na strmim padinama Kozjaka."[419] Oba su me proučavatelja svojim smještajem Tugara i Lažana uvjerila u neosnovanost nepriznavanja imanja splitske Crkve na tim mjestima u godini 1397., a ta je godina međaš nepriznavanja Nade Klaić. Ako im je nadbiskupija bila vlasnik u četrnaestome stoljeću, zašto im nije mogla postati vlasnikom u devetome? Na to pitanje nije nitko odgovorio. Zaključak Nade Klaić o ranom postanku Ninske biskupije[420] bio je protivan Baradinom zaključku o osnutku te biskupije oko godine 864. Nada Klaić je tako mogla izvrgnuti i Trpimirovu darovnicu splitskoj biskupiji ocjeni o krivotvorenju odnosno promišljanju o postojanju usmenog darovanja na koje se ninska Crkva s pravom pozivala pred Muncimirom, godine 892. Zabunu Nade Klaić u odbacivanju pisma pape Nikole Prvoga ninskom svećenstvu i puku uočio je Slavko Kovačić i posve opravdano napisao: "Nada Klaić (…) na temelju toga zabacuje najvažniji izvor nesumnjive vrijednosti o osnivanju ninske biskupije. Baradinu tezu o vremenu nastanka ninske biskupije N. Klaić pokušava osporiti i nekim drugim, također neuvjerljivim, razlozima."[421] Tako je još jedan oslonac sumnje u vjerodostojnost Trpimirove darovnice morao biti zanijekan.

Istodobnost Lotarova i Trpimirova vladanja pokazuje Lotarova slika u Evanđelistaru što ga je on naručio, pa opravdano u znanosti ima njegovo ime.[422] Pjesma na početku knjige (list 2r) potvrđuje

---

419 Vjeko Omašić. Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća. Split, 1986, 56, 61.

420 Nada Klaić. Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb, 1971, 232 – 239.

421 Slavko Kovačić. Slučaj svećenika Ivana poslije neuspjele urote protiv kneza Domagoja. *Croatica Christiana Periodica,* Zagreb, X, 17, 1986, 40, bilješka 1.

422 Paris, Bibliothèque nationale de France, rukopis Lat. 266; ima 221 list visine 320 i širine 250 milimetara; dijelovi su pisani zlatom. Sve sam provjerio po fotografijama čitavoga rukopisa. Čitatelja upućujem na djelo: Jean Porcher. Les manuscrits a peintures en France du VIIe au XIIe siècle.

naručitelja, vrijeme i okolnosti narudžbe, obdareni benediktinski samostan i voditelja radionice koja je djelo ostvarila.[423] Naručitelj je Lotar: *Hlotharium, qui nunc fultus pietate tua alma | Induperator habetur rex Augustus in orbe, | Dextera celsa tua exaltet, defendat et ornet, | Imperium ut teneat, dilatet, firmet, adunet.* Pjesma slavi i njegovu ženu, pa je to i naznaka ostvarenja ovoga djela još za njezina života: *Pro veneranda et coniuge necnon prole precatur.* Vrijeme je narudžbe određeno poslije mira koji je sklopljen u siječnju 849., a mjesto je susreta vladara bio Péronne: *Utatur bene pace fruens et prosperitate | Ac valeat, vigeat, vivat per secula felix.* Knjiga je darovana samostanu svetoga Martina u Toursu: *Hoc decus almificum ecclesiae providit ut esset, | Presulis atque beati Martini veneratu | hunc pulchreque gregem librum intra scribere iussit | Ipsius ornare auro et picturis venerande | Ut notum faciat quantum pollet locus ille.* Voditelj poslova je Sigilaus: *Sed Sigilaus parens iussis regis studiose | Hoc euangelium illic totum scribere iussit.* Knjiga je godine 1367. prenesena u benediktinski samostan svetoga Klementa u Metzu, a od početka je šesnaestoga stoljeća u kraljevskoj knjižnici u Bloisu.[424]

U knjizi je, na listu 1v, naslikan Lotar na prijestolju. Polazište je mojih zaključaka o slici podatak o naručitelju, radionici u kojoj je knjiga nastala i o vremenu pisanja i slikanja. Temeljni je zaključak istodobnost narudžbe, careve nazočnosti u Toursu i Sigilausova gledanja vladara. Slikar, koji nije morao biti Sigilaus, očito je

---

Paris, 1954, 21, broj 33. Djelo je nastalo za izložbu koju je Bibliothèque nationale (tadašnji naziv) priredila od lipnja do rujna 1954.

423 Izdanje: Ernst Dümmler (priredio). *Poetae Latini aevi Carolini*, II. Berlin, 1884, 670 – 671, broj XXV (*Monumenta Germaniae Historica, Poetae Latini medii aevi*, II); iako su ova izdanja veoma točna, ipak je u drugom retku pjesme netočno pročitana ili tiskana jedna riječ, a nije popravljena.

424 Na koncu knjige, list 221r, uz pečat s natpisom Bibliothecae Regiae, onodobnim je rukopisom napisano: *De camera compotorum Blesis.*

bio vješt u slikanju, pa mu je bilo dostatno jedno gledanje vladara. Možda kao samostanski, a ne dvorski slikar, nije smio gledati vladara na prijestolju više puta. Mogao je brzo nacrtati pripremnu sliku i njome se poslužiti ne samo za ovu knjigu, nego i za druga djela koja nisu sačuvana ili nisu još prepoznata. Tako je moguće pretpostaviti i postojanje slične Lotarove slike koju je lako bilo prenositi i pokazivati kao uzorak za druge vladarske slike. Dakako, ovo su samo znanstvena domišljanja, bez potvrde u onodobnim izvorima, ali samo takva domišljanja, uz putujuće umjetnike, mogu protumačiti međusobne utjecaje i povezanosti umjetnina. Ovo ističem, jer mi je nakana usporediti ovu sliku s kraljevskim reljefom, ali samo u ikonografskom sadržaju pojedinih likova. Neporeciva razlika ostaje najprije u vrsti umjetnina: Lotarovu je sliku lakše ostvariti, Trpimirov je kip teže. Potom razlika ostaje i u vrsnoći umjetnika: Lotar je našao samostanskoga slikara izuzetnih sposobnosti likovnoga oblikovanja, Trpimir je našao kiparsku radionicu, možda čak i samostansku, ali je kipar znao savladati narudžbu tek svojim početnim znanjem u likovnome oblikovanju. Ove razlike nisu prepreka istodobnome nastajanju obiju umjetnina, nego su samo dokaz različitosti likovnoga života u mjestima svoga nastanka i ne umanjuju mogućnost međusobnoga utjecaja, jer je netko mogao imati Lotarovu sliku i pokazati je Trpimirovu kiparu.

Lotar sjedi na prijestolju,[425] a ono je naslikano u vanjskom prostoru koji je u obliku tri niza brežuljaka, poredanih jedan iznad drugoga, na lijevoj i desnoj strani slike (kako je vidi gledatelj). Prijestolje je oblikovano poput nekoga klesanoga ili izrezbarenoga komada namještaja od dva odvojena dijela: polukružnoga zaslona i četvrtaste stolice. Zaslon ima podnicu isturenu izvan ukrašenih

---

[425] Sve sam opise ikonografskoga sadržaja sastavio po vlastitom viđenju i zaključivanju, a nisam se upuštao u pokazivanje sličnosti s nekim drugim likovnim djelima, niti sam tražio uporišta u opisima drugih proučavatelja.

rubova koji su zakrenuti prema unutra, a unutar podnice je povišenje u obliku jedne stube na kojoj je smješteno prijestolje i na kojoj vladar oslanja obje noge. Zaslon omogućuje pogled na čitav prednji dio vladareva tijela, ali zaklanja donje dijelove tijela dvojice dužnosnika iza zaslona. Vladar sjedi na prijestolju pomaknut svojom lijevom stranom do zaslona, pa se tako na lijevoj strani slike (na vladarevoj desnoj strani) vidi dio sjedala, a donji dio stolice, postolje, vidljivo je s obje strane vladarevih nogu. Zaslon je viši od čitavoga lika kada on sjedi, ali je niži od dužnosnika koji stoje, jer su ostala vidljiva njihova ramena i glave, a lijeva ruka onoga lijevoga (na vladarevoj desnoj strani) može dohvatiti gornji rub zaslona. S toga ruba, pa sve do podnice, visi zavjesa koja gore ima naglašen obrub i kopče za vješanje, a ovješena je o rub na čitavoj površini zaslona. Upravo ta zavjesa, koja se provlači između zaslona i stolice, potvrđuje odvojenost tih dvaju dijelova prijestolja. Vladar sjedi na debelom okruglom jastuku sa zadebljanjem u obliku kugle na užim dijelovima, jer je takvo zadebljanje vidljivo na vladarevoj desnoj strani kojom je on ostavio vidljivim dio sjedala i jastuka. On na stolici sjedi okrenut svojom desnom stranom prema vani, pa je čitavo tijelo ukošeno u odnosu na stolicu izravnanu sa zaslonom. Takav vladarev pokret tijela čini vidljivom čitavu desnu ruku koju plašt ne pokriva, nego se ispod njega vidi dio ruha koji bi mogao biti tunika s dugim rukavima (vidljiv je i rub lijevoga rukava), a u boji je svjetliji od plašta. Vladar je plaštem zaogrnut od ramena do gležnjeva, ali su rubovi plašta spojeni samo na gornjem dijelu. Velika kopča s vrpcom dopušta okretanje plašta, pa ga je vladar okrenuo desnim dijelom (desno je u odnosu na vladara) preko obje noge. Tako je vidljiv donji rub plašta iza lijeve noge, a lijevi dio plašta pokriva lijevu stranu tijela i lijevu ruku do dlana. To omogućuje vladaru držanje visokoga i tankoga žezla, oslonjena na podnicu zaslona. Drži ga visoko podignutom desnom rukom, jer je obuhvatio kuglu na vrhu žezla. Ljevicom, koja proviruje iz

plašta, vladar samo pozdravlja prstima, s nešto uzdignutijim kažiprstom, savinutima u smjeru onoga koji je pred njim. Vladar ima veoma kratku bradu i tanke brkove. Na glavi, s kratkom kosom, nosi krunu. Ona kao da se nije okrenula zajedno s glavom, jer je naslikana u ravnini sa stolicom. To je vjerojatno nastalo iz želje pokazati čitavu prednju stranu krune, jer da je pokazana zakrenuta kao glava, ostala bi nenaslikana njezina lijeva strana. Kruna je veoma jednostavna: na obruču ukrašenom s vanjske i s unutarnje strane, po sredini lijevoga i desnoga dijela, stavljen je na njegovoj vanjskoj strani po jedan ukras u obliku deblje vitice koja ima prema vani zaobljen gornji i donji vrh. Taj ukras na kruni vjerojatno je u razini dijela glave iznad ušiju, ali on strši u prostor i nije blizu ušiju. Na sredini stražnjega dijela obruča, iznad njegova gornjega ruba, vidljiv je znak koji bi, po svome vidljivom gornjem dijelu, mogao biti u obliku heraldičkoga ljiljana. Vladareve su noge obuvene u visoku obuću od potplata i prepletenoga remenja, a ispod njega su vidljive noge.

Iza prijestolja stoje dva dužnosnika. Ruho im je istoga kroja, a onaj s vladareve desne strane ima plašt svjetlije boje. Plašt im je na desnome ramenu zakopčan kopčom, jednostavnijom od vladareve. Ispod plašta nose tuniku s rukavima, jer se ona vidi na ruci desnoga. Imaju veoma kratku bradu, tanke brkove i kratku kosu. Na glavi nose kacigu, a obje su istoga oblika: desna i lijeva strana oboda imaju šiljast završetak, na prednjoj je strani on visoko uzdignut i spaja se s prečkom koja pokrivalo (vjerojatno od kože, jer je u drugoj boji) dijeli na dva dijela i na vrhu ima ukras u obliku uzdignutoga krila. Dužnosnici su okrenuti prema vladaru: desni na svoju lijevu stranu, a lijevi na svoju desnu. Od desnoga je vidljivo zapešće desne ruke kojom drži mač. On to čini na neobičan način: svim je prstima obuhvatio ukrašene korice ispod štitnika, a zapešće mu je ovijeno vrpcom koja ima okov na oba kraja, a uz ruku ima ukrašenu kopču koja zateže vrpcu uz ruku i omogućuje omatanje

oko korica mača. Dužnosnik drži mač unutar zaslona, između zavjese i vladareve desne ruke. Lijevom rukom drži gornji rub zaslona. Dužnosnik je na vladarevoj lijevoj strani tako okrenut da je njegova lijeva strana, čitava pokrivena plaštem, vidljiva do ispod pojasa, do lijeve ruke koju je oslonio na gornji rub štita ispred sebe. Visoko dignutom desnom rukom drži koplje ispod njegova šiljka. On drži iza zaslona koplje i štit, ukrašen okovima na rubu i šiljkom na sredini. Po mjestu uz prijestolje, ovo su dvorski dužnosnici.

Karlo je prvorođeni sin cara Ljudevita i njegove druge žene Judite.[426] Rođen je 13. lipnja 823. u Frankfurtu na Majni (u novoj palači, a u njoj je njegov otac te godine prezimio).[427] Car je u Wormsu, u kolovozu 829., za svoga sina stvorio vojvodinu od alemanske, retske, alzaške i dijela burgundske zemlje i dao mu je na upravljanje. To je izazvalo ratovanje s polubratom Lotarom (u ožujku 830.). U rujnu 832. otac je postavio Karla za kralja Akvitanije, a poslije je, 15. ožujka 834., vratio tu zemlju sinu Pipinu, Lotarovu bratu. Car je do svoje smrti, 20. lipnja 840., davao Karlu na upravljanje razne druge zemlje, posljednji put u Wormsu, 28. svibnja 839. Poslije očeve smrti i ratova s braćom, Lotar ugovorom u Verdunu, 11. kolovoza 843., daje Karlu na upravu, kao kralju, Zapadnu Franačku. Nedugo prije toga, još za rata, 14. prosinca 842., Karlo u palači u Quierzyju ženi Ermentrudu.[428] To je početak vre-

---

[426] Vita Hludowici Imperatoris: *ubi et Karolo filio suo, qui erat ex Iudith augusta natus* (Scriptores, II, 591, stavak 34).

[427] Annales Sancti Benigni Divionensis (pisani u Dijonu prije godine 957.), anno 824 (točno je 823., jer je opisano Lotarovo krunjenje u Rimu, a ono je bilo 823.): *Natus est Karolus, filius Ludowici, in Franconofurt Idus Iun. In quo palatio novo illo anno impereator hiemavit* (Scriptores, V, 39).

[428] Annales Bertiniani, anno 842: *Carolus Carisiacum palatium veniens, Ermendrud, neptem Adalardi comitis, uxorem ducit* (Scriptores, I, 439). U drugom je ljetopisu naznačen i nadnevak vjenčanja: *Accepit quidem Karolus, uti praefatum est, in coniugio Hirmentrudem (...) Nuptiis quidem*

mena kada je mogla biti naručena knjiga s Karlovom slikom. Papa Ivan Osmi u Rimu, na Božić 875., kruni Karla carskom krunom. U Paviji, u veljači 876., postaje zaštitnikom Italije, a to je vlast izjednačena s kraljevskom. Karlo je umro 6. listopada 877., mjesto nije sigurno zajamčeno,[429] a mogao je biti ili Avrieux ili Brides-les-Bains, oba u Savoji. Prva je Karlova žena Ermentruda rođena 27. rujna 830., godine 867. Karlo se odijelio od nje, a 6. listopada 869. umrla je u Saint-Denisu i tu joj je grob.[430] Karlo je 9. listopada 869. u palači u Douzyju uzeo priležnicu Rihildu, a u Aachenu, gdje je došao slaviti Božić, 12. siječnja 870. ju je oženio.[431] S dvije žene imao je osam sinova i šest kćeri.

Istodobnost Karlova i Trpimirova vladanja pokazuje Karlova slika u Psaltiru što ga je on naručio, pa opravdano u znanosti ima njegovo ime.[432] Natpis na početku knjige (list 3v) potvrđuje naručitelja, a riječi na svršetku rukopisa: *Hic calamus facto Liuthardi fine quievit* (list 172v) potvrđuju voditelja izrade knjige. Proučavatelji

---

19. Kal. Ianuarii expletis (Scriptores, I, 671 – 672). U Quierzyju, godine 853., Gotšalk je bio osuđen na crkvenom saboru.

429 Annales Sancti Benigni Divionensis, anno 877: *Prid. Non. Octob. obiit Karolus imperator* (Scriptores, V, 39).

430 Annales Bertiniani, anno 869: *obisse Hyrmentrudem uxorem suam 2. Nonas Octobris in monasterio Sancti Dyonisii, ubi et sepulta est* (Scriptores, V, 107).

431 Annales Bertiniani, anno 869 et 870: *Karolus in villa Duciaco 7. Idus Octobris (...) Richildem mox sibi adduci fecit et in concubinam fecit (...) Ideque Aquis veniens (...) Et in die festivitatis septuagesimae predictam concubinam suam Richildem desponsatam atque dotatam in coniuge sumpsit* (Scriptores, V, 107 – 108).

432 Paris, Bibliothèque nationale de France, rukopis Lat. 1152; ima 173 lista visine 240 i širine 195 milimetara; dijelovi su pisani zlatom na purpuru. Sve sam provjerio po fotografijama čitavoga rukopisa. Čitatelja upućujem na djelo: Jean Porcher, *Les manuscrits a peintures en France du VIIe au XIIe siècle*. Paris, 1954, 27, broj 52.

smještaju tu slikarsku radionicu u benediktinski samostan svetoga Petra u Corbieu. Vrijeme je izrade knjige određeno Karlovom ženom Ermentrudom, poslije 14. prosinca 842. i prije 6. listopada 869., jer je ona nabrojena, zajedno s naručiteljem, u molitvenim zazivima svetaca, kao živa osoba za koju se moli: *ut mihi Karolo a te regi coronato vitam et prosperitatem atque victoriam dones* (vjernici mole: "Tebe molimo, usliši nas"; list 171v); *ut Hirmindrudim conjugem nostram conservare digneris* (vjernici mole: "Tebe molimo, usliši nas"; list 172r). Knjigu je imao Jean-Baptiste Colbert kada ju je, godine 1674., darovao Kaptolu u Metzu. Izuzetno je bogato ispunjena zlatom i purpurom, pa je tako slična onoj knjizi koju je kralj Zvonimir darovao Papi.[433]

U knjizi je, na listu 3v, naslikan Karlo na prijestolju, u praznom zatvorenom prostoru, jer oko prijestolja nema ni likova ni ukrasa, nego je samo bojadisan dio zida iza prijestolja, onoliko koliko je visok naslon prijestolja. Prijestolje je smješteno u jedan dio prostora koji je graditeljski oblikovan. Ima šiljast svod ravnih stranica, drže ga dva ukrašena stupa s kapitelima, a prednja mu strana ima vijenac s lišćem. S vijenca visi zavjesa u dva dijela, a svaki je omotan oko stupa na svojoj strani. Na sredini svoda je naslikan oblak iz kojega se okomito dolje pruža zlatni dlan s raširenim palcem, okrenut svojom vanjskom stranom (moguće ju je odrediti po rubu rukava na vrhu dlana) onom koji gleda sliku. Prijestolje ima sve četvrtaste i ravne dijelove: sjedalo, postolje i naslon, a iznad poda prostora u kojem je smješteno ima jednu stubu. Iako je ona dovoljno prostrana za vladareve noge, ispod njih je umetnuto pokretno podnožje koje strši ispred te stube i posebno je ukrašeno. Vladar sjedi neznatno pomaknut na svoju lijevu stranu. Na debelom je okruglom i ukrašenom jastuku koji ima ravne uže dijelove, po čemu je različit od Lotarova jastuka. Zaogrnut je plaštem od

---

433 Milan Ivanišević. Evanđelistar je pisan, a ne okovan srebrom. *Solinska kronika,* Solin, I, 3, 15. studenoga 1994., 14 (Kultura).

ramena do obuće, pa mu nisu naslikane noge, nego samo ukrašena obuća. Velika kopča s tri heraldička nojeva pera dopušta okretanje plašta, pa ga je vladar okrenuo na desnu stranu. Zato je do pojasa vidljiva ukrašena tunika dugih rukava, a donji dio plašta pokriva obje noge i lijevu ruku do dlana. Desnom rukom drži kratko žezlo, ukošeno na desnu stranu. Pokret ruke je do visine prsiju, pa je žezlo izravnato s krunom. Na vrhu ima heraldički ljiljan, a ispod njega je kugla između dviju malih ravnih ploča. Lijevom rukom drži na lijevom koljenu veoma veliku kuglu. Na joj je grčko slovo omega i križ koji kao da je svojim dnom usađen u sredinu slova. Slovo je slikano kao da je na izvornoj kruni bilo u obliku reljefa. Vladar ima lice bez brade i brkova, a izvan krune se vidi kratka kosa. Na glavi nosi krunu. Ona je veoma jednostavna: na vrh ukrašenoga obruča (vidljiva je samo vanjska strana) stavljena su, vjerojatno na stražnju stranu, u jednakim razmacima tri puta po tri heraldička nojeva pera. Iznad kraljeve slike je natpis u njegovu slavu. Karlo je opisan kao onaj koji sjedi okrunjen, nalik na Jošiju, izraelskoga kralja, a jednak Teodoziju, rimskom caru: *Cum sedeat Karolus magno coronatus honori | Est Iosiae similis · Parque Theodosio.*[434]

Ovo moje proučavanje polazi od pretpostavke da je na reljefu u splitskoj Krstionici[435] Trpimirova slika. Vladar sjedi na prijestolju. Prostor oko njega postoji, on je naznačen različitim dubinama reljefa, ali nema neku pojedinost koja bi potvrdila je li vanjski ili unutarnji. Prijestolje je oblikovano kao jedan komad namještaja.

---

[434] Natpis, po mjestu iznad vladareve slike, sliči oštećenom i (vjerojatno) zauvijek izgubljenom natpisu iznad kraljevskoga reljefa.

[435] Mramorna je ploča visoka 104 centimetra, široka 63 centimetra i debela 18 centimetara (Igor Fisković. Reljef kralja Petra Krešimira IV. Split, 2002, 54 [Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Katalozi i monografije, 14]). Postojao je fotogrametrijski nacrt u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu, odljev i kalup u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika; nisam provjeravao gdje su sada.

Ima sjedalo, postolje i podnicu. Sjedalo ima uzdignuti lijevi i desni rub i svaki ima vrh u obliku pužnice okrenute unutra. Sjedalo neznatno strši ispred postolja, pa je taj ravni dio ukrašen, ali različito od postolja i podnice. Postolje je šire gore, a uže na dnu, pa su mu uži rubovi zakošeni prema unutra. Podnica najviše strši u prostoru i ona je dovoljno prostrana za vladareve noge, jer od vrha njegove obuće do ruba podnice ima još mjesta. Vladar sjedi na sredini sjedala. Urezi na sjedalu, na površini koja je vidljiva između vladareva tijela i ruba sjedala, možda mogu potvrditi postojanje jastuka, jer je te ureze moguće protumačiti kao nabore tkanine, onakve kakve ima svaka naznačena tkanina. Drukčija bi pretpostavka o tim urezima mogla biti protumačena kao ukras na toj površini sjedala, a to je manje vjerojatno, jer je površina povezana s tijelom, pa bi sjedenje bilo otežano. Vladarevo je ruho tunika bez rukava i kratki plašt. Tunika seže do sredine potkoljenica, a donji su dijelovi nogu u visokoj obući. Plašt je uzak, jer pokriva samo ramena i kratak dio ruke, a dugačak je do pojasa. Po oblikovanju bi bilo moguće pomisliti kako je to široka traka tkanine, prebačena oko ramena i vrata, s desne na lijevu stranu, koja visoko pokriva vrat i na sve strane stvara izrazite nabore (otraga je mogla biti povezana kopčom koja bi priječila pomicanje po leđima). Postojanje ruha od slično složene tkanine potvrđuje toga. Obuća ima dva dijela: onaj na stopalu vjerojatno ima potplat, a gornji mu je dio gladak do gležnja, dok je gornji dio obuće, na potkoljenicama, izrađen od vodoravno poredanoga remenja, koje nema razmaka između redova. Vladar desnom rukom drži križ, a lijevom rukom dosta veliku kuglu. Križ je ukrašen, patibulum mu je dugačak, antena je kratka, a vladar ga drži za samo dno. Površina kugle je oštećena, pa nije moguće znati je li bila ukrašena. Vladar je digao ruke do visine ramena. Vladar ima široku bradu i brkove, a na kratkoj kosi nosi krunu. Oblik joj nije jednostavan, a moguće je opisati samo prednji dio. Obruč je ukrašen na čitavoj površini i visok je. Njegov prednji dio prati oblik lica

od donjega dijela očiju do tjemena, ali ostavlja slobodne uši. To bi pretpostavilo postojanje zaobljenja ruba iza ušiju, ali tu pojedinost nije bilo moguće drukčije isklesati. Ispod donjega dijela ušiju, završetak je obruča svinut prema vani. Iznad gornjega obruba obruča, koji je ravan, naglašen i vidljiv po čitavoj duljini, postavljeni su križevi. To što je ispod njih vidljiv obruč, možda potvrđuje kako je pokazana stražnja strana krune ili kako su križevi učvršćeni na unutarnju stranu obruča. Tri su križa, imaju skoro iste krakove, poredani su u jednakim međusobnim razmacima, a desni i lijevi su na svome rubu krune.

Desno od vladara, a lijevo kako vidi gledatelj reljefa, u prostoru stoji dužnosnik. On je, kao i vladar, okrenut sučelice gledatelju svojim prednjim dijelom tijela, do sredine potkoljenica. Noge, koje su ostale nepokrivene ruhom, okrenute su u smjeru vladara: lijeva je na višoj, a desna na nižoj visini od donjega ruba reljefa, što označuje hodanje. To pokazuje stvarni dužnosnikov pokret: on je bio licem okrenut vladaru i nosio mu je nešto u rukama. Kipar nije znao pokazati taj pokret i ono što ruke nose, pa je tako morao veći dio dužnosnikova tijela pokazati sučelice, a samo je nogama naznačio pokret.[436] Dužnosnik ima tuniku s dugim rukavima i izrezom oko vrata u obliku donjega dijela grčkoga slova delta. Donji je rub tunike ukrašen, a dužnosnik ju je opasao ukrašenim pojasom s kopčom u sredini. Obuća mu je izrađena kao ona vladareva. Gologlav je, brada i brkovi su mu nešto uži nego vladarevi, a kosa je jednako kratka. Obje su mu ruke pokazane u pokretu držanja nekoga predmeta uz prsi. Predmet je bio ukošen prema gore, s lijeve na desnu dužnosnikovu stranu, jer su prsti u različitim visinama. U nekoj drugoj uporabi reljefa, poslije one izvorne, oblik je predmeta, oblikovana između razmaknutih ruku, bio uništen u skoro čitavoj svo-

---

436 Na takav je način pokazano jahanje svetoga Jurja na reljefu koji je sada u Žrnovnici. Čitatelja upućujem na svoje bilješke u knjizi: Ivan Mužić. *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Split, 2011, 273 – 274, 278 – 280.

joj reljefnoj visini i na skoro svim rubovima. Ovdje se ne upuštam u nagađanje o predmetu, jer čitatelj u ovoj knjizi to može naći u drugim njezinim dijelovima. Za moje poimanje vladarskoga reljefa, točan sadržaj predmeta nije važan, jer ne mijenja moj zaključak o ikonografskom sadržaju reljefa: krunjenju hrvatskoga vladara.

Uz donji je rub reljefa isklesan lik koji po svom pokretu prema vladaru može biti samo poklonik. Tijelo mu je pokazano u čitavoj duljini (koja je u stvarnosti visina) desnoga boka. To je stvarni pokret poklonika, a kipar ga je mogao tako oblikovati, jer je pokret omogućio pokazivanje svih dijelova tijela, pa niti jedan nije morao biti izokrenut. Dlanovi s uzdignutim palcima nisu pokazani sklopljeni (poklonik ne puze prema vladaru, jer bi tada i jedna noga bila pomaknuta naprijed), jer su tako oba mogla ostati vidljiva i prepoznatljiva, a poklonik nije u stvarnom pokretu ništa nosio u rukama. Odjeven je u tuniku koja je jednako krojena, na dnu ukrašena i po sredini visine opasana kao ona dužnosnikova (ne vidimo njezin prednji izrez oko vrata, a stražnji je izrez po obliku vrata). Ona je dulja od one dužnosnikove, jer pokriva noge do gležanja, pa ostavlja vidljivim samo donje dijelove obuće. Pokazana je stražnja strana tunike sa svim naborima koje stvara pokret. Po sredini, ispod vrata, jedan je dio tkanine ravan, bez nabora, ima istaknut obris koji ga razlikuje od okolnih nabora, seže do opasanoga dijela tunike, a smjer mu pokazuje ukošenost od gore prema dolje, od desnoga do lijevoga dijela leđa. Takav oblik, iako ima zaobljen desni i lijevi rub, dopušta u njemu prepoznati komad tkanine u obliku čvrste trake, odvojen od tunike, a to bi mogao biti palij, posebno ako je na njegovoj površini ostao trag uklesanoga križa. Poklonikovo lice ima dugačku bradu i kosu koja je možda dulja od one na drugim dvjema glavama, gologlav je i nema brkova.

Čitatelj će vjerojatno zaželjeti međusobno usporediti opisane dvije slike i jedan kip, pa sam odlučio sastaviti popis pojmova u obliku križaljke koja će olakšati tu usporedbu.

pojam	Lotar	Karlo	Trpimir
slika	●	●	
kip, reljef			●
prostor, vanjski	●		
→, unutarnji		●	
→, →, znak Božjega djelovanja		●	
→, neodređeni			●
izvan prostora, natpis		●	●
vladar, sjedi	●	●	●
→, kruna	●	●	●
→, →, samo obruč	●	●	
→, →, obruč i donji dio			●
→, →, ljiljan i ukrasi	●		
→, →, tri nojeva pera		● (3)	
→, →, križ			● (3)
→, žezlo, kugla	●		
→, →, ljiljan i kugla		●	
→, križ			●
→, kugla		●	●
→, lijeva ruka pozdravlja	●		
→, tunika, s rukavima	●	●	
→, →, bez rukava			●
→, plašt	●	●	
→, plašt, kopča, bez znaka	●		
→, →, →, tri nojeva pera		●	
→, tkanina na mjestu plašta (možda)			●
→, obuća, poplat, samo remenje	●		
→, →, →, glatko		●	
→, →, →, → i remenje			●
dužnosnik	● (2)		●
→, stoji iza vladara	● (2)		
→, →, kaciga	● (2)		
→, →, drži mač	●		

pojam	Lotar	Karlo	Trpimir
→, →, drži koplje i štit	●		
→, →, plašt	● (2)		
→, →, →, kopča	● (2)		
→, usmjeren k vladaru			●
→, →, drži predmet (oštećen)			●
→, →, tunika s rukavima			●
→, →, pojas			●
→, →, obuća, poplat, glatko i remenje			●
poklonik, na prsima pred vladarom			●
→, →, sklopljene ruke			●
→, →, tunika s rukavima			●
→, →, pojas			●
→, →, palij (možda)			●
→, →, obuća, poplat, glatko			●
prijestolje	●	●	●
→, stolica	●	●	●
→, →, postolje i sjedalo	●	●	●
→, →, zaslon	●		
→, →, naslon		●	
→, →, jastuk	●	●	●
→, →, stuba	●	●	●
→, →, →, podnožje		●	

Milan Ivanišević

UMJESTO POGOVORA

Ivan Mužić i "gotska teorija"

Dvostoljetno razdoblje u povijesti Hrvata, koje je prethodilo integraciji kasnoantičkih pokrajina Dalmacije i Panonije u franački imperijalni sustav (*Pax Francica*) oko 800. godine, karakterizira se skrajnjom oskudicom informacija, koje se mogu izvlačiti iz suvremenih izvora. U vezi s time pojam "tamno doba", koji je već davno usvojen u hrvatskoj historiografiji u odnosu na VII. i VIII. stoljeće, ima donekle dvojstven smisao. S jedne strane ovaj pojam dobro odražava nestabilnost i neodređenost socijalnih i kulturnih djelovanja, što je karakteristično za doba koje je započelo na zapadu Balkana s kolapsom rimsko-bizantskih upravnih struktura. S druge pak strane, uporaba toga pojma nagovještava nedostatnu razinu znanstvenih spoznaja o tom razdoblju, što je objektivno uvjetovano već spomenutim stanjem izvorne građe. U tom smislu nova knjiga Ivana Mužića, posvećena kronologiji hrvatskih vladara od VI. do IX. stoljeća, zaslužuje pozornost već stoga jer se radi o novom pokušaju razjašnjenja socijalno-političke situacije, koja je vladala u Dalmaciji u najtamnije doba njezine povijesti.

Međutim, već sam naziv Mužićeve knjige, koji podrazumijeva mogućnost rekonstrukcije političke povijesti dalmatinskog zaleđa u razdoblju koje je prethodilo pojavi Franaka na tom području, može izazvati različite reakcije kod čitatelja, koji su naviknuti na onu sliku hrvatskog srednjovjekovlja koja se obično prikazuje u djelima suvremenog historiografskog "mainstream"-a. U tim djelima kao prvi povijesno osvjedočeni hrvatski vladar obično se tretira Borna, koji je figurirao u franačkim izvorima kao "dux Dalmacije i Liburnije", a u rijetkim slučajevima njegov pretpostavljeni prethodnik Višeslav, čije je ime uklesano na krstionici iz početka IX. stoljeća, za koju se pretpostavlja da potječe iz Nina, a u još rjeđim slučajevi-

ma netko od polulegendarnih hrvatskih vođa, tobožnjih suvremenika bizantskog cara Heraklija I. (610.-641.), čija se imena spominju u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom* iz sredine X. stoljeća. Međutim, čitatelja, koji je upoznat s dosadašnjim Mužićevim radovima, posebice onima koji su bili posebno posvećeni analizi "Hrvatske kronike", naziv nove Mužićeve knjige teško da će iznenaditi. Autor, na izvješćima hrvatske redakcije toga srednjovjekovnoga narativnog spisa, koja je prema njegovu mišljenju najraniji prvobitni dio djela poznatoga u historiografiji pod nazivom *Ljetopis popa Dukljanina* ili *Barski rodoslov*, utemeljuje kronologiju vladara od VI. do kraja VIII. stoljeća.

Likovi "kraljeva" u zaleđu Dalmacije tijekom VI., VII. i VIII. stoljeća čija su djelovanja vrlo podrobno opisana u tome važnome spomeniku srednjovjekovne hrvatske historiografije, u suvremenim istraživanjima ranoga srednjeg vijeka kod Hrvata, obično se mukom zaobilaze. Većina dosadašnjih proučavatelja smatra ih plodom literarne "gotomanije" ili ih povezuje s političkim i vjerskim potrebama vremena kada je vrelo sastavljano. U posljednje se vrijeme naglasak stavlja i na odraz, u ljetopisnom tekstu, etničkog diskursa romanskog stanovništva primorskih gradova Dalmacije u odnosu na susjedne barbarske elite: zavladavši dalmatinskim zaleđem, Hrvati su naslijedili u očima dalmatinskih Romana osnovna obilježja Gota u svojstvu markera identiteta.

U tom smislu, Mužićeva knjiga koja vraća hrvatskoj povijesti imena vladara poput Stroila, Silimira ili Bladina, objektivno nas upućuje na onu sliku rane povijesti Hrvata, koja je bila prisutna u historiografiji XVII.-XVIII. stoljeća. Kao što je poznato, izdanje knjige Maura Orbinija *Kraljevstvo Slavena* (1601.) učinilo je *Ljetopis popa Dukljanina* dostupnim širokom krugu europskih intelektualaca, a također je aktualiziralo u hrvatskom povijesnom diskursu gotsku temu, a posebno imena kraljeva iz Stroilove dinastije. Zbog toga, ova su se imena tijekom više od dva stoljeća slobodno mogla pronaći u

svim onim radovima kojima je bio cilj da se prikaže srednjovjekovna hrvatska povijest. To je rezultiralo da se u hrvatskoj historiografiji oblikovalo shvaćanje povijesnog razvoja Hrvata u ranom srednjem vijeku, koje je izgledalo kao dovoljno koherentna slika nastanka hrvatske države. Možda ga je najbolje izrazio Daniele Farlati govoreći o gotskoj dinastiji i slavenskim podanicima kao dvjema temeljnim komponentama u stvaranju srednjovjekovnoga hrvatskog kraljevstva. Međutim, suvremenom čitatelju prešla je već u naviku drugačija shema hrvatske povijesti, koja je uglavnom utemeljena na izvješćima iz djela Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom*. Ona se nametnula u historiografiji otprilike sredinom XIX. stoljeća kada su povijest Hrvata počeli datirati ili dolaskom glavnine Slavena u Dalmaciju oko 600. godine ili nedugo poslije kada je, po mišljenju nekih povjesničara, došlo i do odvojene seobe Hrvata na Balkan. Naposljetku, posljednjih godina, budući da je došlo do pojačanja kritičnog stava prema izvješćima cara Konstantina Porfirogeneta, svjedoci smo novoga preispitivanja kronologije srednjovjekovne hrvatske povijesti, kada se stvaranje hrvatske političke organizacije u Dalmaciji sve češće usmjerava na razdoblje oko 800. godine, tj. na vrijeme franačke ekspanzije.

Naravno, da bi u doba postmoderne, bilo naivno misliti da su nabrojeni oštri zaokreti u tumačenju nastajanja hrvatske države bili uvjetovani ***isključivo*** akumulacijom znanja i usavršavanjem znanstvene metodologije. U posljednje vrijeme mnogo se pisalo o tome, da niti najobjektivniji povjesničar ne može proučavati prošlost izvan onih diskursa koji mu strukturiraju percepciju sadašnjice, a koji su uvjetovani konkretnim socijalnim iskustvom. Uzimajući u obzir danu okolnost koju pri proučavanju ranije hrvatske prošlosti ne možemo zanemariti barem zbog toga, da svi bez iznimaka, interpretacijski modeli za objašnjenje nastanka hrvatske državnosti, imaju svoje slabe točke, treba se bez predrasuda i s više pažnje odnositi prema stajalištima "revizionista". U svakom slučaju, s obzi-

rom na bogato postmodernističko iskustvo kritike povijesnog znanja kao takvog, jednostavno prešućivanje revizionističkih pogleda izgleda u historiografiji u XXI. stoljeću donekle anakronistično.

Tijekom XX. stoljeća bilo je nekoliko pokušaja rehabilitacije one slike rane povijesti zapadnog Balkana, koja proizlazi iz *Hrvatske kronike/Ljetopisa popa Dukljanina*. Među takve kao prvo treba navesti djela Jože Rusa. Zasluga toga slovenskog autora prvenstveno je u tomu što je osobitu pozornost skrenuo na utjecaj zemljopisnih uvjeta Dalmacije na sociokulturni krajobraz oblasti u ranom srednjem vijeku. Polazeći od uvjerenja kako su prirodni uvjeti zaleđa Dalmacije ovdje mogli osigurati povoljne prilike za autonomnu egzistenciju barbarskog gotskog kraljevstva, J. Rus je time odredio prostor u koji bi se prema njegovom mišljenju mogli smjestiti barbarski kraljevi, čija su djelovanja opisana u *Libellus Gothorum* iz početnoga dijela *Ljetopisa popa Dukljanina*. Najvažnije uporište njegove "gotske teorije" bila je pretpostavka o kontinuitetu gotske političke tvorbe u zaleđu Dalmacije sve do dolaska na ove prostore Hrvata koji se, prema kronologiji J. Rusa, dogodio koncem VI. stoljeća. Međutim, pokušavajući uskladiti podatke iz *Libellus Gothorum* s izvješćima Konstantina Porfirogeneta o seobi Hrvata, J. Rus je znatno zakomplicirao svoju koncepciju tezom o tobožnjoj integraciji hrvatskih doseljenika koji su prema njegovom mišljenju bili također slavenizirani Goti u već postojeću gotsku strukturu u Dalmaciji.[1] U ovoj se točci Rusova "gotska teorija" približavala ranijoj koncepciji poljskog sociologa Ludwiga Gumplowicza, koji se pridržavao kronologije cara Konstantina, ali je mislio da su do-

1 Jože Rus, *Kralji dinastije Svevladičev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454–614*. Ljubljana, 1931; Isti, *Krst prvih Hrvatov in Srbov. Nova poglavja o zgodovini kraljev Svevladičev*. Ljubljana, 1932; Isti, *Slovanstvo in vislanski Hrvatje 6. do 10. stoletja*. Etnolog (Ljubljana), kn. V-VI, 1933, str. 31-45.

šljaci iz Bijele Hrvatske bili osvajači gotskog podrijetla.[2] Dosta su bliski J. Rusu u tumačenju etnopolitičke situacije na zapadu Balkana bili hrvatski povjesničar Kerubin Šegvić i slovenski jezikoslovac Jakob Kelemina. K. Šegvić je smatrao nedostatak podataka o vlasti Bizanta u dalmatinskom zaleđu poslije tzv. Justinianove "rekonkviste" za veoma indikativan. Ograničenost područja, koje je sredinom VI. stoljeća bilo pod bizantskom vlašću, osiguravala je, po njegovom mišljenju, očuvanost gotskih političkih struktura u gorskom dijelu Dalmacije i postupno sazrijevanje hrvatske države na njihovim temeljima. J. Kelemina je uglavnom na temelju toponomastike dopuštao očuvanje gotskih političkih struktura u pojedinim "oazama" poput zemalja Guduskana i Neretljana. Za razliku od J. Rusa, K. Šegvić, koji se sa skepsom odnosio prema izvješćima cara Konstantina o preseljenju Hrvata u Dalmaciju za vladavine Heraklija, smatrao je da se ne može zaključivati o zasebnoj migraciji Hrvata krajem VI. ili početkom VII. stoljeća povezivajući njihovo pojavljivanje na gore navedenom području s dolaskom gotskih družina Teodorika iz roda Amala krajem V. stoljeća,[3] dok je J. Kelemina kritizirao Rusovu tezu o gotskom podrijetlu Hrvata s filološkog gledišta.[4]

Interpretacijski model, koji dopušta očuvanje u zaleđu Dalmacije gotske političke tvorbe poslije sredine VI. stoljeća, a koji se

---

[2] Ludwig Gumplowicz, *Die politische Geschichte der Serben und Kroaten*. Politisch-Anthropologische Revue, Eisenach und Leipzig: Thüringische Verlags-Anstalt, 1902/1903, str. 779–789.

[3] Kerubin Šegvić, *Die gotische Abstammung der Kroaten*. Nordische Welt, br. 9-12/1935, str. 1-56. (Vidi hrvatski prijevod: Kerubin Šegvić, *Gotsko podrijetlo Hrvata i kako nastade Hrvatska*. Preveo i priredio Vlado Nuić. HKD Napredak, Split, 1997.)

[4] Jakob Kelemina, *Goti na Balkanu*. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor), god. XXVII, 1932, str. 121-136; Isti, *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum" (I–VII). Studija o starogermanskih spominih v naši zemlji*. Etnolog (Ljubljana), kn. XII, 1939, str. 15–35.

vezuje uz hrvatsku historiografiju XVII-XVIII stoljeća, nije bio jedinstven u nizu pokušaja, nastalih tijekom XX. stoljeća, da se tzv. gotski kraljevi iz *Hrvatske kronike/Ljetopisa popa Dukljanina* uvedu u kontekst hrvatske srednjovjekovne povijesti. Put novim raspravama, koje više nisu bile povezane s gotskom teorijom, bio je otkriven preispitivanjem kronologije ljetopisnih likova, koje se zasnivalo na rezultatima tekstoloških istraživanja. Ta su istraživanja, kako se činilo njihovim autorima, otkrivala u tekstu raznodobne dijelove, koji bi navodno pripadali različitim vrelima. S jedne strane takav pristup bio je korak naprijed, dopuštajući objašnjenja mnogih proturječnosti i javnih anakronizama u tekstu, ali s druge strane, on je objektivo proširio prostor za dosta subjektivne interpretacije. Tako je Dominik Mandić, pozivajući se na knjigu "Metodos" koja se spominje u devetoj glavi *Hrvatske kronike/Ljetopisa popa Dukljanina,* u opisu sabora na Duvanjskom polju, smatrao da se radi o jednom od najstarijih hrvatskih pisanih izvora, što mu je omogućilo interpretaciju Budimirove države prikazane u kronici kao Hrvatske u sredini VIII. stoljeća.[5] Koncepcija, koju je razradio Muhamed Hadžijahić, temeljila se na izdvajanju iz teksta kronike kao posebne cjeline takozvanog "Ljetopisa Zagorske sklavinije", koji je, po njemu, bio najstarija bosanska kronika. U skladu s takvim stavom M. Hadžijahić je u kraljevima, koji su se spominjali u glavama 4 do 10 *Hrvatske kronike/Ljetopisa popa Dukljanina*, vidio bosanske vladare IX. stoljeća.[6] Najzad, pojavila se i još jedna koncepcija koja predlaže da se glave 8 do 10 razmatraju kao vjerodostojan izvor za tobožnje vladanje na zapadu Balkana poznatoga

---

5 Dominik Mandić, *Hrvatski Sabor na Duvanjskom polju god. 753.*, u: Dominik Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Rim, 1963, str. 145–193.

6 U najpotpunijem obliku vidi u: Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*. BZK Preporod, Sarajevo, 2004.

slavenskog kneza Sventoplka, koji je kasnije postao vladar Velike Moravske.[7]

Bez obzira na oštroumnost i dosta hvalevrijednih promišljanja tekstološkoga karaktera koje su pokazali navedeni istraživači, niti jedna od navedenih koncepcija nije pokazala bitan utjecaj na historiografski mainstream. To je sasvim razumljivo jer ono što se nudilo u okvirima tumačenja teksta *Ljetopisa* često je bilo neutemeljeno te je dovodilo u pitanje svjedočanstvo ostalih vrela, kao na primjer djelo cara Konstantina, a mjestimično su bila očita i samovoljna mudrovanja. Tako su ostali neuspjeli pokušaji pronaći “kraljevstvo Slavena - Gota”, kako se opisuje u *Hrvatskoj kronici,* na karti srednjovjekovnog Balkana poput Budimirove hrvatske države sredinom VIII. stoljeća, a koja se tobože protezala od Vinodola do Vljore u današnjoj Albaniji, ili Sventoplkova “patrimonijalnog kondominijuma” iz druge polovice IX. stoljeća, koji je u svoj sastav tobože uključivao više političkih tvorbi na području Panonije i Dalmacije. Čini se, da svi ti pokušaji nisu uzimali u obzir karakter ranosrednjovjekovnih političkih tvorbi u ovom dijelu Europe koji za razdoblje od VII. do IX. stoljeća nisu imali dovoljno mogućnosti za političku integraciju onoliko širokih i štoviše zemljopisno međusobno odvojenih prostora. Osim toga, sva ta tumačenja toliko su se razlikovala međusobno da su kod čitatelja mogla izazvati osjećaj

---

7 Imre Boba, *Moravia’s history reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*. The Hague, 1971; Martin Eggers, *Das “Großmährische Reich” Realitätet oder Fiction? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart, 1995. Ova je hipoteza vezana uz pokušaj da se revidira uobičajena lokalizacija Velike Moravske, što je izazvalo oštru i uglavnom opravdanu kritiku u historiografiji. Pregled diskusije vidi u: István Petrovics, *Imre Boba i pitanje Velike Moravske*. Scrinia Slavonica, vol. 8, 2008, str. 563-575; Florin Curta, *The history and archaeology of Great Moravia: an introduction*. Early Medieval Europe, vol. 17, no. 3, 2009, str. 238-247.

potpune nemoći pred zadaćom odgovarajuće povijesne interpretacije *Hrvatske kronike*, koja je time poprimila "image" skrajnje upitnoga povijesnog vrela, kada se, naravno, govorilo o vremenu do X. stoljeća. Naposljetku je u historiografiji sve više jačala nekadašnja zamisao kako "kraljevstvo Slavena i Gota", opisano u *Hrvatskoj kronici* ne može biti uspoređivano ni s kojom političkom strukturom, koja je u srednjem vijeku postojala na zapadnom Balkanu i da stoga sve to treba razmatrati kao literarnu ili politički motiviranu fikciju.

Novi pokušaj da se odrede vrijeme i mjesto djelovanja vladara opisanih u *Hrvatskoj kronici* koji poduzima I. Mužić, uzima u obzir ne samo postignuća prethodne historiografske tradicije, i to u prvom redu one prisutne u radovima pobornika one verzije hrvatske povijesti koja se sadrži u ovom izvoru, već vodi račun i o njihovim zabludama i pogrješkama. Kao rezultat toga Mužiću je pošlo za rukom razraditi novi interpretacijski model, za koji smatramo da se ističe kao najuravnoteženiji od svih dosadašnjih u okviru one tradicije u proučavanju "Ljetopisa popa Dukljanina", koju bismo, s obzirom na suvremeni historiografski mainstream, mogli nazvati "revizionističkom" (naravno, bez ikakvih negativnih konotacija). Bit ovoga interpretacijskog modela sastoji se u sljedećem: tijekom VI.-VIII. stoljeća u planinskom zaleđu Dalmacije postojala je teritorijalno rascjepkana i u nekom smislu bezoblična barbarska politička tvorevina, kojoj je na čelu stajala heterogena gotsko-slavenska elita. Budući da je ta politička tvorba znala sačuvati, nakon Justinijanove "rekonkviste" lokalne strukture vlasti, krajem šestoga stoljeća jednostavno je bila uključena u sastav takozvane *Pax Avarica*, tj. avarskog političkog sustava, koji je vladao od VI. do kraja VIII. stoljeća znatnim dijelom Srednje Europe, uključujući i zapadni Balkan. Čini se da takvo viđenje etnopolitičke situacije u zaleđu Dalmacije – a kakvo upravo izranja iz Mužićeva istraživanja – puno bolje odgovara realnostima ranoga srednjeg vijeka,

jer je za navedeno razdoblje karakterističan nedostatak teritorijalnog oblikovanja političkih struktura. U svezi s time amorfna gotska politička tvorba, koja je prema Mužiću postojala na području dalmatinskoga zaleđa i bila podređena ispočetka Bizantu, potom Avarima, izaziva određene asocijacije s takozvanom "Gotijom" u gorskom dijelu Krima. Krimska Gotija, kao što je poznato, bila je smještena također na periferiji zone koju je mogao kontrolirati Bizant preko svojih dužnosnika i poslije je potpala pod vlast Hazarskog kaganata. U oba primjera dakle imamo posla s planinskim krajevima koji su se nalazili razmjerno blizu uporištima bizantske vlasti, ali su pri tome sačuvali svoju vlastitu političku strukturu manje više integriranu u administrativni sustav carstva.[8]

Za razliku od J. Rusa, K. Šegvića, D. Mandića, M. Hadžijahića i drugih autora koji su u prvom redu nastojali da bi se na osnovi njihovih raščlambi stvorila koherentna slika rane hrvatske/bosanske povijesti koju bi se zatim moglo uvrstiti u postojeći (nacionalni ili državni) narativ u kojem su već postojale takve kategorije kao sto su "narod", "država", itd., Mužićev je pristup problematici u znatnoj mjeri slobodan od aprioristićkih shvaćanja paradigmatičke naravi. Drugim riječima, radi se o takvom pristupu koji omogućuje raspravljanje o starim historiografskim problemima izvan zastarjelih historiografskih paradigma. Mužićevi takozvani "Goto-Sklavini" u suštini nisu ni Goti niti Sklavini u smislu u kojem je te zajednice tretirala stara historiografija. Oni su predstavnici elitnoga sloja heterogenog podrijetla čiji je nastanak uvjetovan složenom interakcijom različitih barbarskih grupacija na području kasno-

[8] Politička struktura Gotije i njen status u odnosu na bizantsku vlast na Krimu, teško da se mogu jednoznačno interpretirati, te potiču istraživače govoriti, na primjer, o "sinteznoj kontaktnoj zoni". Vidi: Sergej Borisovič Soročan, *Delo jepiskopa Ioanna Gotskogo v svjazi s istorijej vizantijsko-hazarskih otnošenij v Tavrike*. Hazarskij almanah (Kijev-Harjkov-Moskva), 2, 2004. str. 77-98.

antičke provincije Dalmacije. Zbog toga nije slučajno da se neki Mužićevi stavovi bez obzira na to što su izrasli u pozitivističkom metodološkom ozračju (što je donekle karakteristično za Srednju Europu) dobro uklapaju u najnovije trendove postmodernističke historiografije koja se tek nedavno počela ozbiljno baviti identitetskim konstruktima važnim za hrvatsko povijesno područje kao što su Iliri, Goti i Slaveni.[9]

Iz toga sa svom pouzdanošću proizlazi da spoznajno značenje nove modifikacije "gotske teorije" što je razradio I. Mužić nije u tome da se tobože radi o uobičajenom pokušaju povezivanja Gota s Hrvatima. Najjača strana Mužićeva modela, kako se nama čini, jest upravo to što nam nudi izlaz iz suvišnih pravolinijskih shema etnopolitičkog razvitka, uvjetovanih metodološkim paradigmama, koje su prevladavale u historiografiji XIX. i XX. stoljeća. Kako pokazuju najnovija istraživanja, te su se paradigme pokazale pretijesnima za rješavanje pitanja hrvatskoga etnopolitičkog razvoja tijekom VII. do IX. stoljeća. Tek su se u posljednje vrijeme, zahvaljujući usavršavanju istraživačke metodologije, koja ne dopušta ispuštanje ni najmanje kockice složenog mozaika hrvatskoga ranog srednjeg vijeka, stvorili uvjeti za vrlo nijansiranu sliku u historiografiji, koja u najvećoj mjeri uzima u obzir i višesložnost pojava i procesa, koji su doveli do toga da se srednjovjekovno hrvatsko

---

9 Patrick Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy*, 489–555. Cambridge, 1997; Florin Curta, *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700.* Cambridge University Press, Cambridge, 2001; Danijel Dzino, *Becoming Slav, becoming Croat: identity transformations in post-Roman and early medieval Dalmatia.* Brill Academic Publishers, Leiden-Boston, 2010. Značenje Mužićevih radova u kontekstu suvremenog proučavanja identiteta dobro je pokazao Danijel Dzino, *"Biti", "Činiti" i "Znati": Multietničnost hrvatskog identiteta u ranom srednjem vijeku* (Predgovor uz knjigu Ivana Mužića, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*), u: I. Mužić, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća.* Naklada Bošković, Split, 2006., str. 5-20.

društvo iskristalizira kao takvo. Rad Ivana Mužića zasigurno se nalazi u kolosijeku navedenih pozitivnih trendova, pridonoseći obogaćenju historiografskog fundusa novim stajalištem prema interakciji barbarskih elita u zaleđu Dalmacije. To nam daje osnovu za promišljanje da, bez obzira na znanstvenu sudbinu konkretnoga interpretacijskog modela predstavljenog u ovoj knjizi, njezin autor djeluje u ispravnom smjeru.

Denis Alimov

BIBLIOGRAFIJA

I. Citirana vrela

Antoljak, Stjepan. *Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća.* Radovi – Filozofski fakultet Zadar. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, god. 10/1971–1972, sv. 10(4), str. 41–116. (Rad objavljen i u knjizi: Antoljak, Stjepan. *Hrvati u prošlosti*. Književni krug, Split, 1992, str. 111–175.)

Arens, Franz Christian (F. C. A.). *Važan prilog starohrvatskoj povijesti. Novi podatak iz British Museuma u kojem se spominje hrvatski kralj Trpimir*. Hrvatska revija (Zagreb), god. XIII/1940, br. 11, str. 595. (Tekst objavljen pod inicijalima, a u posebno otisnutom izdanju pod punim imenom, s napomenom: „Preštampano iz 'Hrvatske Revije', god. XIII., br. 11., Zagreb 1940." Jedinica se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. II 21.352).

Bartolini, Elio. *I barbari : testi dei secoli IV–XI*. (Scelti, tradotti e commentati da Elio Bartolini). 2. ed. Longanesi, Milano, 1982. 1456 str.

Constantinus Porphyrogennitus. *Die Byzantiner und ihre Nachbarn : die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos.* (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Klaus Belke, Peter Soustal). Fassbaender, Wien, 1995. 358 str.

Constantinus Porphyrogennitus (Konstantin Porfirogenet). *O upravljanju carstvom*. (Prijevod i komentari Nikola Tomašić /hrvatski/, R J. H. Jenkins /engleski/; priređivač grčkog izvornika Gyula Moravcsik). Dom i svijet, Zagreb, 2003. XVII + 407 str.

Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996. 607 str.

Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (*Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*). Sv. I: *Listine godina 743–1100*. (Uredio Marko Kostrenčić). JAZU, Zagreb, 1967. 285 str.

"*Dukljanski prezviter : Kraljevstvo Slovena*". (Pripremio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević; preveo /s latinskoga/ Mile Bogeski). (Monumenta Montenegrina, knj. 10. Iz prošlosti Crne Gore. Posebna izdanja). Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2003. 218 str.

Einhard. *Život Karla Velikog*. Latina et Graeca, Zagreb, 1992. 185 str.

Ferluga, Jadran – Manfred Hellmann – Frank Kämpfer – Herbert Ludat – Klaus Zernack. *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Beiheft Nr. 2. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982. XVIII + 150 str.

Hewsen, Robert H. (uvod, prijevod, komentari). *The Geography of Ananias of Širak*. Ludwig Reichert, Wiesbaden, 1992. XII, 467 str.

Klaić, Nada. *Historia Salonitana maior.* SANU, Beograd, 1967. 142 str.

Klaić, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Školska knjiga, Zagreb, 1972. XII + 386 str.

Kos, Franc. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Knj. 2: *(god. 801. – 1000.)*. Leonova družba, Ljubljana. 1906. LXXXIV + 516 str.

Lambot, Cyrille. *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais*. Université catholique, Louvain, 1945. XXIV + 684 str.

Mužić, Ivan. *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011. 343 str.

Paulus Diaconus (Pavao Đakon). *Historia Langobardorum (Povijest Langobarda)*. Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2010. X + 406 str.

Pertz, Georgius Heinricus (edidit). *Monumenta Germaniae historica*. Tomus II. Hannoverae, 1829. XIV + 840 str.

Povest vremenih let. (Redakcija i komentari D. S. Lihačeva). 3. izd. Nauka, Sankt-Peterburg, 2007. 668 str.

Rački, Franjo. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*. Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1877. XXXV + 544 str.

Rau, Reinhold (Hrsg.). *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. Teil 1. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993. 484 str.

Šišić, Ferdo (priredio). *Letopis Popa Dukljanina*. (Posebna izdanja SANU, knj. 67. Filosofski i filološki spisi, knj. 18). Zaklada tiskare Narodnih novina, Beograd – Zagreb, 1928. X + 480 str.

Šišić, Ferdo. *Priručnik izvora hrvatske historije*. Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Zagreb, 1914. XIV + 653 str.

Toma Arhiđakon (Thomas Archidiaconus). *Historia Salonitana*. (Priredio F. Rački). JAZU, Zagreb, 1894. 225 str.

Toma Arhiđakon. *Kronika*. (Uredio i preveo Vladimir Rismondo). Čakavski sabor, Split, 1977. 426 str.

Tomašić, Nikola (preveo i priredio). *Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita. Constantini Imp. Porphyrogeniti de administrando imperio liber*. Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva (Zagreb), XX/1918, sv. 1–2, str. 1–22 (uvod); str. 23–91 (prijevod s komentarima).

Trkanjec, Željko – Pavao Knezović (priredili). *Documenta historiam Croaticam spectantia : (repraesentativa).* 3. izd. Školska knjiga, Zagreb, 1995. IX + 124 str.

Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Tom II. (Obradio Božidar Ferjančić). (Posebna izdanja, Srpska akademija nauka, knj. 323. Vizantološki institut, knj. 7). Naučno delo, Beograd, 1959. XII + 98 str.

II. Citirana literatura

Abramić, Mihovil. *Barelijef Sv. Jurja (?) u Žrnovnici*. Starohrvatska prosvjeta (Zagreb – Knin), nova ser. I, 1927, br. 1–2, str. 77–83.

Alimov, Denis Jevgenjevič. *Politija Borni : gentes i Herrschaft v Dalmacii v pervoj četverti IX veka.* Studia Slavica et Balcanica Petropolitana (Sankt Peterburg), 1(9)/2011, str. 101–142.

Antoljak Stjepan. *Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom?* Godišen zbornik (Skopje), 19/1967, str. 129–139.

Antoljak, Stjepan. *Renesansa hrvatske historiografije*. Naša sloga, Pazin, 1996. 119 str.

Antoljak, Stjepan. *Renesansa hrvatske historiografije.* U: Antoljak, Stjepan. *Hrvatska historiografija*. 2. dopunjeno izd. Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 827–864.

Aquilina, Giorgio. *San Giorgio, il santo della Palestina.* U: *San Giorgio e il Mediterraneo.* Atti del II Colloquio internazionale per il XVII centenario, Roma, 28–30 novembre 2003. A

cura di Guglielmo de'Giovanni-Centelles. Città del Vaticano, 2004, str. 21–40.

Babić, Ivo. *Splitske uspomene na salonitanske kršćanske starine.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split), sv. 85/1992, str. 13–57.

Bačić, Petar Krstitelj. *Sveti Juraj biskup solinski*. La Dalmazia cattolica – giornale religioso-politico-economico-letterario, a. VII, n. 31, Zara, 30 luglio 1876, str. 244–247 ; a. VII, n. 32, Zara, 6 agosto 1876, str. 252–255.

Badurina, Anđelko. *Životinje u iluminiranim rukopisima u Hrvatskoj*. U: *Kulturna animalistika*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. god. u Splitu. Književni krug, Split, 1998, str. 138–146.

Bandić, Dušan. *Narodna religija Srba u 100 pojmova.* Nolit, Beograd, 1991. 366 str.

Barada, Miho. *Dvije naše vladarske isprave*. Croatia Sacra (Zagreb), 13–14/1937, str. 1–96.

Basler, Đuro. *Kršćanska arheologija.* Crkva na kamenu, Mostar, 1986. 141 str.

Belamarić, Joško. *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Književni krug, Split, 2001. 607 str.

Benković, Ambrozije. *Sveti Juraj mučenik.* Sarajevo, 1938. 34 str.

Bernt, Alois. *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren*. Grabert-Verlag, Tübingen, 1989. 336 str.

Bešlagić, Šefik. *Stećci – kultura i umjetnost*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1982. 638 str.

Bianchi, Carlo Federico. *Zara cristiana.* Vol. I. Zara, 1877. VI + 547 str.

Bibliotheca sanctorum. Vol. VI. Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Grottaferrata, 1965, str. 512–531.

Boba, Imre. *A twofold conquest of Hungary or "Secundus ingressus*". Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete (München), Bd. 12/1982–1983, str. 23–41.

Boba, Imre – Thomas von Bogyay – Gabriel Silagi. *Anmerkungen zu Anonymus*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete (München), Bd. 18/1990, str. 169–177.

Boba, Imre. *Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište Sirmium u crkvenoj pokrajini Sclavonia.* Crkva u svijetu, XX/1985, 4, str. 386–400.

Bogović, Mile. *Sveti Juraj i Senj*. Senjski zbornik, 19/1992, str. 25–34.

Bomman, Gianantonio. *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna.* T. I. Venezia, 1775. XVI + 372 str.

Borrelli, Salvatore. *Il magalomartire s. Giorgio nella fausta ricorrenza del suo XVI centenario. Studio critico.* Napoli, 1902. 639 str.

Bowker, John (Hrsg.). *Das Oxford-Lexikon der Weltreligionen.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999. XXVI + 1154 str.

Brandt, Miroslav. *Život sa suvremenicima : političke uspomene i svjetonazor*. Naklada Pavičić, Zagreb, 1996. 218 str.

Braunfels-Esche, Sigrid. *Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta.* Zbornik radova Znanstvenog skupa "Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta", Dubrovnik – Mljet, 10.–13. studenog 2008. Dubrovačka biskupija – Matica hrvatska, Dubrovački ogranak, Dubrovnik, 2009. 418 str.

Brković, Milko. *Pečat u ispravama hrvatskih narodnih vladara.* Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU (Zadar), sv. 38/1996, str. 35–41.

Buconjić, Nikola. Život i običaji *Hrvata katoličke vjere u Bosni Herceg*ovini. Tiskom i nakladom Daniela A. Kajona, Sarajevo, 1908. 125 str.

Buć, Stjepan. *Problemi etnogeneze Hrvata*. Hrvatska revija (München), god. XX/1970, sv. 4/80/, str. 919–958.

Bulić, Fran[e]. *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe Narodne hrvatske dinastije*. Dom i svijet, Zagreb, 1995. 47 str. + XVIII tabla. (Pretisak izdanja: JAZU, Zagreb, 1888).

Bulić, Frane. *Izvještaj predsjednika društvenoga mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene*. Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva (Zagreb), n. ser., sv. 5/1901, str. 201–227.

Bulić, Fr[ane] – J[osip] Bervaldi. *Kronotaksa solinskih biskupa : uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.).* Zagreb, 1912, 176 str. + XXIX tabla. Poseban otisak: Bogoslovska smotra, god. 1912, I—IV sv. i god. 1913, II—III sv. Prilog uz: Bulletino di archeologia e storia dalmata, god. 1912.

Bulić, Frane [i drugi]. *Melita del naufragio di s. Paolo. (Notizie bibliografiche)*. Supplemento al „Bullettino di archeologia e storia dalmata“, a. 1913. n. 1. Spalato, 1913. 40 str.

Bulić, Frano – Lovre Katić. *Stopama hrvatskih narodnih vladara.* Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1928. 136 str.

Burić, Tonči. *Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca*. Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 1983, sv. 13, str. 147-161.

Burić, Tonči. *Pluteji oplate splitske krstionice – vrijeme i okolnosti postanka.* U: *Zbornik Tomislava Marasovića*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Sveučilište u Splitu, Split, 2002, str. 301-327.

Burić, Tonči. *Putalj u srednjem vijeku*. U: Burić, Tonči – Slobodan Čače – Ivo Fadić. *Sv. Juraj od Putalja*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001, str. 151-323 + slike.

Burić, Tonči – Slobodan Čače – Ivo Fadić. *Sv. Juraj od Putalja – istraživanja 1988 –1990. godine.* Obavijesti HAD (Zagreb), god. XXIV/1992, br. 1, str. 89-94.

Buturac, Josip – Antun Ivandija. *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima.* Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973. 381 str.

Cambi, Nenad – Heinrich i Ingrid Kusch – Ivan Mužić. *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina.* II. izd. Naklada Bošković, Split, 2004. 179 str.

Cambi, Nenad. *Paul the Apostole at Sea. Pavao na moru.* U: *Biblija – knjiga Mediterana par excellence.* Književni krug, Split, 2010, str. 471–491.

Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina – Dragoslav Srejović. *Leksikon religija i mitova drevne Evrope.* 2. dopunjeno izd. Savremena administracija, Beograd, 1996. XLII + 610 str.

Chavrak, Zdenko. *Lovne scene kamenih spomenika srednjeg vijeka Jugoslavije*. Lovačka knjiga, Zagreb, 1954. 37 str. + 41 slika.

Coleti, Jacopo. *Accessiones et correctiones all'Illyricum sacrum del P.-D. Farlati.* Manoscripto inedito pubblicato da Fr. Bulić. Narodna tiskara, Spalato, 1910. 339 str.

Curta, Florin. *Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji.* Starohrvatska prosvjeta (Split), ser. III, 2010, sv. 37, str. 17–50.

Cvetkova, Elena. *Novi dokazi dr. Željka Jiroušeka o ranoromaničkom reljefu s likom vladara.* Večernji list /nedjelja/, 18. X. 1992, str. 20.

Cvetkova, Elena. *Senzacionalna teza prof. dr. Željka Jiroušeka. Trpimir prvi hrvatski kralj?* Večernji list /petak/, 9. X. 1992, str. 35.

Čausidis, Nikos. *Mitskite sliki na Južnite Sloveni*. Misla, Skopje, 1994. 547 str.

Ćirković, Sima – Rade Mihaljčić (priredili). *Leksikon srpskog srednjeg veka.* Knowledge, Beograd, 1999. XI + 833 str.

Dabinović, Antun. *Hrvatska državna i pravna povijest*. NZ Matice hrvatske, Zagreb, 1990. 571 str.

Davidović-Živanović, Sofija. *Mementa archaelogica et eruditiva.* Akademija Nova-Pešić i sinovi, Beograd, 1999. 179 str.

Domančić, Davor. *O krsnom zdencu splitske krstionice.* Kulturna baština (Split), br. 5–6/1976, str. 17–20.

Dragičević, Magdalena. *Način odijevanja u XI. stoljeću na području stare hrvatske države.* U: *Zvonimir kralj hrvatski*. HAZU – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997, str. 125–136.

Dragičević, Magdalena*. Srednjovjekovni kostim na području stare hrvatske države.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1988. 38 str.

Dragojlović, Dragoljub. *Paganizam i hrišćanstvo u Srba.* Službeni glasnik – Politika, Beograd, 2008. 420 str.

Dujmović, Frano – Cvito Fisković. *Romaničke freske u Srimi.* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Split), XI/1959, str. 24–40 + table.

Dukić, Josip. *Don Frane Bulić na sudu*. Tusculum (Solin), sv. 3/2010, str. 205–220.

Dümmler, Ernst. *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Bd. 20, Wien, 1856, str. 353–430.

Đurđević, Ignjat. *Sveti Pavao apostol brodolomac*. Biskupija Dubrovačka – Dubrovačke knjižnice, Dubrovnik – Općina Mljet, Mljet, 2008. 360 str.

Eggers, Martin. *Das 'De administrando imperio' des Kaisers Konstantinos VII. Porphyrogennetos und die historisch-politische Situation Südosteuropas im 9. und 10. Jahrhundert*. Ostkirchliche Studien, 56/2007, str. 15–100.

Eggers, Martin. *Das "Großmährische Reich" : Realität oder Fiktion?; Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Anton Hiersemann, Stuttgart, 1995. IX + 525 str.

Enciclopedia cattolica. Vol. V. Città del Vaticano, 1950, str. 441–445.

Erdelyi, Istvan. *Slawen, Awaren, Ungarn.* U: *Welt der Slawen*. Urania-Verlag, Leipzig – Jena – Berlin, 1986, str. 143–160.

Farlati, Daniele. *Illyrici sacri*. T. 1: *Ecclesia Salonitana*. Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1751. LII, 780 str.

Farlati, Daniele. *Illyrici sacri*. T. 2: *Ecclesia salonitana*. Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1753. XII + 636 + XLVIII str.

Ferluga, Jadran. *Vizantiska uprava* u *Dalmaciji*. (SAN, Posebna izdanja, knj. CCXCI. Vizantološki institut, knj. 6). Naučno delo, Beograd, 1957. XIII + 169 str.

Fisković, Cvito (predgovor). *Dalmatinske freske*. Zora, Zagreb, 1965, str. 9–10.

Franz, Leonhard. *Falsche Slawengötter*. Rudolf M. Rohrer Verlag, Brünn – München – Wien, 1943. 81 str. + XIV tabla.

Fučić, Branko. *Sveti Juraj i Zeleni Juraj*. Zbornik za narodni život i običaje JAZU (Zagreb), 42/1960, str. 129–151.

Fučić, Branko. *Terra incognita.* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997. 360 str.

Gorys, Erhard. *Leksikon svetaca.* Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003. 470 str.

Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju: 1835 – 1940. Knj. 1. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1982.

Grafenauer, Bogo. *Pitanje srednjovekovne etničke strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja*. Jugoslovenski istorijski časopis, 1966, br. 1–2, str. 5–36.

(Der) Grosse Ploetz. 32. neubearb. Aufl. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999. XIX + 2047 str.

Grosso, Orlando. *San Giorgio nell'arte e nel cuore dei popoli.* Amilcare Pizzi Editore, Milano, 1962. 40 str. + table XL.

Guberina, Ivo. *Državna politika hrvatskih vladara*. Sv. 1. Knjižara Velebit, Zagreb, 1944. 190 str.

Guberina, Ivo. *O postanku hrvatske krune.* (*Viest X. vieka o slici 'nedavno umrloga kralja'*). Hrvatska revija, god. XVI/1943, br. 1, str. 1–14. (Posebno nepaginirano izdanje od 14 stranica

objavljeno je u Zagrebu 1943. Jedinica se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. II-21.228).

Gura, Aleksandar. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Brimo – Logos – Aleksandrija, Beograd 2005. 645 str.

Hadžijahić, Muhamed. *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save.* Croatica christiana periodica, IX/1985, 15, str. 1–24.

Hadžijahić, Muhamed. *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*. BZK Preporod, Sarajevo, 2004. 336 str.

Hadžijahić, Muhamed. *Tihomir iz Kronike popa Dukljanina – historijska ličnost?* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (Sarajevo), god. XVII/1966-1967, str. 397–418.

Horvat, Franjo. *Gotska stranica naše poviesti*. Vrhbosna (Sarajevo), 1945, br. 1–2, str. 10–17.

Horvat, Rudolf. *Povijest Hrvatske.* Knjiga I. Tiskara Merkur, Zagreb, 1924. 448 str.

Howard-Johnston, James. *The De administrando imperio : a re-examination of the text and a re-evaluation of its evidence about the Rus.* U: Kazanski, M. – A. Nercessian – C. Zuckerman (eds.). *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. (Actes du colloque international tenu au Collège de France en octobre 1997). P. Lethielleu, Paris, 2000, str. 301–336.

Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo : pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku. (Tekstove kritički priredili i osvrte na tekstove sastavili: Amir Kapetanović, Dragica Malić, Kristina Štrkalj Despot). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010. 882 str.

Hvostova, K. V. *K voprosu o terminologii Letopisi popa Dukljanina*. U: *Slavjanskij arhiv : sbornik statej i materialov*. Akademija nauk, Moskva, 1959, str. 30–45.

Ipsiroglu, Mazhar Şevket. *Die Kirche von Achtamar. Bauplastik im Leben des Lichtes*. Florian Kupferberg Verlag, Berlin – Mainz, 1963. 140 str.

Ivandić, Ljudevit A. *Pučko praznovjerje kod Hrvata katolika u Bosni.* Hrvatski nakladni zavod „Domovina", Madrid – Buenos Aires, 1963. 119 str.

Ivanišević, Frano. *Poljica. Narodni život i običaji*. Pretisak. Književni krug, Split, 1987. XXIII, 731 str.

Ivanišević, Milan. *Hrvatski kralj kao znak vjere*. Solinska kronika (Solin), god. X, br. 100 od 15. siječnja 2003, str. 16–17. (Prikaz knjige: Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*.)

Ivanišević, Milan. *Osvrt na reljef sv. Jurja u Žrnovnici*. Rukopis. (Datirano: Split, 20. XII. 2010.)

Ivanišević, Milan. *Otok hrvatskog vladara*. Tusculum, sv. 1/2008, str. 109–124.

Ivanišević, Milan. *Povijesni izvori*. U: *Starohrvatski Solin*. Arheološki muzej u Splitu, Split, 1992, str. 31–87.

Ivanišević, Milan. *Povijesni izvori*. U: *Longae Salone*. Sv. I. Arheološki muzej, Split, 2002, str. 23–86.

Ivanišević, Milan. *Salonitanski biskupi.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split), sv. 86/1993, str. 223–252.

Ivanov, Vjačeslav Vsevolodovič – Vladimir Nikolajevič Toporov. *Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey*. Nauka, Moskva, 1974. 343 str.

Jacobus de Voragine. *Legenda aurea.* Verlag Philipp Reclam, Stuttgart, 2007. 280 str.

Jacobus de Voragine. *Legenda aurea : aus der Goldenen Legende des Jacobus de Voragine mit Meisterwerken mittelalterlichen Kunst.* (Herausgegeben von Christoph Wetzel). Zweisprachige Auswahlausgabe mit dem lateinischen Text nach der Edition von Theodor Graesse und der deutschen Übertragung von Richard Benz. Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2007. 264 str.

Jacobus de Voragine. *Legenda aurea : die Heiligenlegenden des Mittelalters*. Anaconda Verlag, Köln, 2008. 288 str.

Jarak, Mirja. *O porijeklu salonitanskog biskupa i mučenika Domnija*. Radovi – Filozofski fakultet Zadar, Razdio povijesnih znanosti, god. 37(24), Zadar, 1998, str. 41–50.

Jelenić, Julijan. *Povijest Hristove crkve.* Knj. 1. Zagreb, 1921. XLVIII, 194 str.

J.[iroušek], Ž.[eljko]. *Karolinška umjetnost*. Enciklopedija likovnih umjetnosti. Sv. 3. Zagreb, 1964, str. 151-156.

Jurić, Ivan. *Podrijetlo Hrvata*. *Genetički dokazi autohtonosti*. Nova stvarnost – Institut Ivo Pilar, Zagreb, 2011. 314 str.

Jurišić, Karlo. *Nepoznati stećak u župi biokovskoj i legenda o svetom Jurju.* Kačić – zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja (Split), VIII/1976, str. 227–233.

Jurišić, Karlo. *Sveti Juraj u povijesti i legendi*. Poljica – list Poljičkog dekanata (Gata), god. II/1977, br. 1(2), str. 9–17.

Kaer, Pietro. *San Doimo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia.* Consorzio Tipografico Ugo Fosco, Sebenico, 1908. 280 str.

Karaman, Ljubo. *O značenju basrelijefa u splitskoj krstionici*. U: *Zbornik kralja Tomislava*. JAZU, Zagreb, 1925, str. 391–412.

Karaman, Ljubo. *Odabrana djela*. Književni krug, Split, 1986. 372 str.

Karaman, Ljubo. *Starohrvatska umjetnost.* Časopis za hrvatsku poviest (Zagreb), knj. 1/1943, sv. 1–2, str. 52–82.

Katičić, Radoslav. *Božanski boj*. Ibis grafika – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb – Katedra čakavskog sabora, Mošćenička Draga, 2008. VIII + 378 str.

Katičić, Radoslav. *Sveti Juraj u Baćićevoj interpretaciji*. U: *Zbornik o Petru Krstitelju Baćiću.* Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Petar Krstitelj Baćić", Skradin – Visovac, 27.–28. X. 2006. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007, str. 9–16.

Katić, Lovre. *Stećci u Imotskoj Krajini*. Starohrvatska prosvjeta (Zagreb), ser. III, 1954, sv. 3, str. 131–169 + tabele.

Kečkemet, Duško (tekst i fotografije). *Kaštel-Sućurac*. Mjesna zajednica, Kaštel-Sućurac, 1978. 387 str. + 16 str. s tablama.

Kečkemet, Duško. *Prošlost Vranjica*. U: Kečkemet, Duško – Ivo Javorčić. *Vranjic kroz vjekove*. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1984, str. 11–146.

Kelemina, Jakob. *Popa Dukljanina "Libellus Gothorum" (I–VII). Studija o starogermanskih spominih v naši zemlji*. Etnolog (Ljubljana), 12/1939, str. 15–35.

Klaić, Nada. *Kad je postala hrvatska država* (3). Start (Zagreb), br. 502 od 16. travnja 1988, str. 85–87.

Klaić, Nada. *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu.* Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split), LXII/1960, str. 105–155.

Klaić, Nada. *Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta*. Croatica christiana periodica, XII/1988, 21, str. 49–62.

Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku.* Globus, Zagreb, 1990. 470 str.

Klaić, Nada. *Tobožnji Krešimirov* "*Priuilegium de Durana*". Zbornik Filozofskog fakulteta (Beograd) (*Spomenica Georgija Ostrogorskog*), knj. 12/1974, 1, str. 207–226.

Klaić, Nada. *Vinodol : od antičkih vremena do Knezova krčkih i Vinodolskog zakona.* (Posebna izdanja Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci). Pazin – Rijeka, 1988. 143 str.

Klaić, Vjekoslav. *Crvena Hrvatska i crvena Rusija.* Hrvatsko kolo (Zagreb), knj. VIII/1927, str. 112–134.

Klaić, Vjekoslav. *Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara.* Nastavni vjesnik (Zagreb), knj. XXXIII/1925, str. 275–282.

Klaić, Vjekoslav. *Vlasi u Hrvatskoj tečajem 14. i 15. stoljeća*. U: Mužić, Ivan. *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2010, str. 9–17.

(Der) Kleine Pauly. Lexikon der Antike. (Hrsg. von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer, Hans Gärtner). Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979.

Klejn, L. S. *Voskrešenie Peruna.* Evrazija, Sankt-Peterburg, 2004. 480 str.

Komatina, Predrag. *O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa De administrando imperio.* Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb), 42/2010, str. 83-105.

Kovačević, Jovan. *Avarski kaganat*. Srpska književna zadruga, Beograd, 1977. 239 str.

Kovačić, Slavko. *Sveti Dujam salonitanski biskup.* U: Duplančić, Arsen – Milan Ivanišević – Slavko Kovačić. *Sveti Dujam : štovanje kroz vjekove.* (Katalog izložbe u Nadbiskupskom sjemeništu od 3. svibnja do 10. lipnja 2004). Crkva u svijetu, Split, 2004, str. 11–23.

Krefting, Achim. *St. Michael und St. Georg in ihren geistesgeschichtlichen Beziehungen.* Eugen Diederichs Verlag, Jena, 1937. 97 str.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Izabrana djela*. (Priredio Nikola Batušić). Matica hrvatska, Zagreb, 1997. 707 str.

Kulišić, Špiro – Petar Ž. Petrović – Nikola Pantelić. *Srpski mitološki rečnik*. 2. dopunjeno izd. Etnografski institut SANU – Interprint, Beograd, 1998. XX + 485 str.

Kuntarić, Marija. *Vladari hrvatske narodne dinastije i spomenici njihova vremena* : *prilog bibliografiji.* U: *Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova.* Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad, Zagreb, 1998, str. 333-363.

Kušar, Marcel (priredio). *Narodne pripovijesti mitične*. Naklada piščeva, Zadar, 1907. 158 str.

Kuzmić, Martin. *Gotomanija*. Nastavni vjesnik, knj. XXXIX/1930, 1–4, str. 10–26.

Lago, Valentino. *Memorie sulla Dalmazia*. Arnaldo Forni, Sala Bolognese, 1978. Vol. I, 613 str. ; Vol. II, 528 str. ; Vol. III, 410 str. (Pretisak izdanja: Venezia, 1869–1971).

Laszowski, Emilije. *Prilog k hrvatskoj sfragistici*. II. Vjesnik arheološkog društva, nova ser., sv. V/1901, str. 81–84.

Lexikon des Mittelalters. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2002. Bd. 2, VIII, 2222 str. ; Bd. 6, 2219 str.

Łowmiański, Henryk (Lovmjanjski, Henrik). *Religija Slovena*. Slovograf, Beograd, 1996. 315 str.

Lucio, Giovanni. *Storia del regno di Dalmazia e di Croazia*. Edizioni Lint, Trieste, 1983. VIII + 703 str.

Luetić, Tihana. *Nebeski vitez – brački zaštitnik sveti Juraj*. Hrvatska revija, obnovljeni tečaj 3/2003, 2, str. 90–95.

Ljubić, Šime. *Pisan spomenik iz doba hrvatskoga vojvode Branimira*. Rad JAZU (Zagreb), knj. XXV/1873, str. 92–102.

Malić, Dragica. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Liber, Zagreb, 1972. 232 str. + 16 str. s tablama (faks.).

Mandić, Dominik. *Crvena Hrvatska u svijetlu povjesnih izvora*. Hrvatski povjesni institut, Chicago, 1957. XVI + 280 str.

Mandić, Dominik. *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Hrvatski povijesni institut, Rim, 1963. XLIII + 631 str.

Manojlović, Gavro. *Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti*. Dio prvi. Rad JAZU (Zagreb), knj. 150/1902, str. 1–102.

Marasović, Tomislav. *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji.* I. Književni krug – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008. 498 str.

Marasović, Tomislav. *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji.* II. Književni krug – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009. 594 str.

Marasović, Tomislav. *O krsnom bazenu splitske krstionice*. Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 1997, sv. 24, str. 7–56.

Marasović-Alujević, Marina. *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*. Književni krug Split, Split, 2003. 173 str.

Margetić, Lujo. *Marginalije uz rad V. Košćaka „Pripadnost istočne obale…*“. Historijski zbornik (Zagreb), god. XXXVI/1983, 1, str. 255–286.

Margetić, Lujo. *Pitanja iz najstarije povijesti zagrebačke biskupije i Slavonije*. Croatica Christiana Periodica (Zagreb), god. XVIII/1994, 34, str. 1–50.

Marović, Ivan. *O godini razorenja Salone*. Kulturna baština (Split), god. XVI/1991, sv. 21, str. 57–84.

Matijević Sokol, Mirjana. *1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira.* U: *100 godina Arheološkog muzeja Istre u Puli : nova istraživanja u Hrvatskoj.* Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb – Pula, 2010, str. 8–19.

Matijević -Sokol, Mirjana. *Toma Arhiđakon i njegovo djelo.* Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002. 385 str.

Matz, Klaus-Jürgen. *Wer regierte Wan?* Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2002. 437 str.

Maupas, Pietro Doimo. *Prospetto cronologico della storia della Dalmazia.* Seconda edizione. Spiridione Artale, Zara, 1878. 429 str.

Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Dio I. Informator, Zagreb, 1975. XIX + 885 str. (Pretisak izdanja: JAZU, Zagreb, 1908–1922.)

Medini, Milorad. *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina*. Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razreda povijesno-jezikoslovnog i filozofsko-pravnoga (Zagreb), knj. 123/1942, 273, str. 113–156.

Mikić, Živko. *Die Ethnogenese der Illyrer in Jugoslawien aus der Sicht der Anthropologie.* U: Bernhard, Wolfram – Anneliese Kandler-Palson (Hrsg). *Ethnogenese europäischer Völker. Aus der Sicht der Anthropologie und Vor- und Frühgeschichte.* Gustav Fischer Verlag, Stuttgart – New York, 1986, str. 75–87.

Mikić, Živko. *O fizičkoj antropologiji u Srbiji i rezultatima istraživanja.* Glasnik Srpskog arheološkog društva (Beograd), 1995, br. 10, str. 45–51.

Miletić, Nada. *Stećci.* Jugoslavija, Beograd – Spektar, Zagreb – Prva književna komuna, Mostar, 1982. 166 str.

Milošević, Ante. *Reljef gromovnika Peruna?* Žrvanj – glasilo udruge Prijatelji kulturne i prirodne baštine Žrnovnice, 4/2008, 7, str. 8–10.

Mužić, Ivan. *Hrvatska povijest devetoga stoljeća.* 3. dopunjeno izd. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2011. 367 str.

Mužić, Ivan. *La lingua parlata nella Dalmazia romana.* La cultura nel mondo (Roma), XLV/1991, 1, 7-16. (Ovaj je rad objavljen i na hrvatskom jeziku pod naslovom: *O slavenskoj pismenosti na današnjem teritoriju Hrvata u antičko i ranosrednjovjekovno doba.* Kačić – zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, god. 25, sv. 25, Split, 1993, str. 385–403).

Mužić, Ivan. *O hrvatskoj etnogenezi i masonstvu u Hrvata.* Matica hrvatska Imotski – Naklada Bošković, Split, 2009. 143 str.

Mužić, Ivan. *Utvrđivanje Peruna u južnih Slavena.* U: Mužić, I. *Slaveni, Goti i Hrvati.* Dominović, Zagreb, 1997, str. 455–459.

Mužić, Ivan. *Vjera Crkve bosanske.* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2008. 183 str.

Nazor, Anica. *Još jedan glagoljski fragment legende o mučenju sv. Georgija*. U: *Kliment Ohridski i ulogata na Ohridskata knji-*

ževna škola vo razvitokot na slovenskata prosveta. Materijali od naučen sobir održan vo Ohrid od 25 do 27 septemvri 1986 godina. Makedonska akedemija na naukite i umetnostite, Skopje, 1989, str. 119–122.

Nazor, Ante. *Sveti Jure zaštitnik Poljica*. Hrvatska revija, obnovljeni tečaj 3/2003, 2, str. 96–101.

Nikčević, Vojislav. *Kroatističke studije*. Erasmus naklada, Zagreb, 2003. 508 str.

Nodilo, Natko. *Stara vjera Srba i Hrvata.* Pretisak. Logos, Split, 1981. 703 str.

Novak, Viktor. *Autobiografija*. U: Mužić, Ivan. *Masonstvo u Hrvata.* VIII. izd. Naklada Bošković, Split, 2005, str. 591–604.

Novak, Viktor. *Sitni prilozi. De iis qui Snaci nominantur.* Jugoslovenski istoriski časopis (Ljubljana – Zagreb – Beograd), II/1936, 1–4, str. 106–127.

Novaković, Stojan. *Legenda o sv. Gjurgju u staroj srpsko-slovenskoj i u narodnoj usmenoj literaturi*. Starine JAZU (Zagreb), knj. XII/1880, str. 129–163.

Omrčanin, Ivo. *Diplomatska i politička povijest Hrvatske*. Sv. 1. Ivor Press, Washington, 1991. 272 str.

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. I: *Opći povijesno-kulturni osvrt*. Split, 1963. 474 str.

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II: *Benediktinci u Dalmaciji*. Split, 1964. 655 str.

Ostrogorski, Georgije. *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci.* Istoriski časopis (Beograd), sv. 1–2/1948, str. 24–29.

Pohl, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.* Verlag Beck, München, 2002. X + 533 str.

Popović, Dušan. *Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina*. Beograd, 1957. 1226 str.

Prijatelj, Kruno. *Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba.* Starohrvatska prosvjeta (Zagreb), ser. III, 1954, sv. 3, str. 65–91.

Primorac Dragan – Damir Marjanović – Pavao Rudan – Richard Villems – Peter A. Underhill. *Y kromosom i genetsko podrijetlo Hrvata*, 11 str. (Posebno tiskan prijevod rada: *Croatian genetic heritage: Y-chromosome story*. Croatian Medical Journal, 52/2011, 3, str. 225–234.)

Putanec, Valentin. *Ubikacija klasičnih toponima Sisopa i Soroga u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere*. Autorova naklada, Zagreb, 1992, 16 str.

Radić, Frano. *Predstavlja li plohorezba na ploči splitske krstionice Spasitelja ili kralja?* Starohrvatska prosvjeta (Knin), 1896, 4, str. 245–253.

Radojković, Borislav M. *Država kralja Svetopeleka i njegovih potomaka*. Istorijski zapisi (Titograd), 15/1962, knj. 19, sv. 1, str. 399–435.

Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001. VIII + 374 str.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje : prostor, ljudi, ideje*. Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997. XVII, 620 str. + 10 listova s tablama.

Rendić-Miočević, Duje. *Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene.* Arheološki radovi i rasprave (Zagreb), knj. 8-9/1982, str. 219–231.

Ricciotti, Giuseppe. *La „Era dei martiri“. Il cristianesimo da Dioclеziano a Costantino*. Coletti editore, Roma, 1953. 398 str.

Riehl, Berthold. *Sanct Michael und Sankt Georg in der bildenden Kunst*. Inaugural-Dissertation. München, 1883. 50 str.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio VIII. (Obradio Toma Maretić). JAZU, Zagreb 1917–1922. 960 str.

Rogošić, Roko. *Veliki Ilirik (284–395) i njegova konačna dioba (396–437)*. Zagreb, 1962. XV + 219 str.

Rungg, Josef. *Ortsnamen der Goten, Römer, Franken in Rätien, Noricum, besonders Tirol*. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, 1963. 207 str.

Rus, Jože. *Kralji dinastije Svevladičev. Najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454-614*. Ljubljana, 1931. 207 str.

Rusarin, Ivan. *Postanak.* Zagreb, 2010. 536 str.

Rybakov, Boris Aleksandrovič. *Jazičestvo drevnih Slavjan*. Nauka, Moskva, 1981. 607 str.

Sachs, Hannelore – Ernst Badstübner – Helga Neumann. *Erklärendes Wörterbuch zur christlichen Kunst.* Verlag Werner Dausien, Hanau, [bez godine]. 384 str.

Sakač, Stjepan Krizin. *Otkuda Hrvatima 'Ban'?* Život, XX/1939, 7, str. 388–400.

San Giorgio e il Mediterraneo. Atti del II Colloquio internazionale per il XVII centenario, Roma, 28–30 novembre 2003. A cura di Guglielmo de'Giovanni-Centelles. Città del Vaticano, 2004. 345 str.

Sankt Georg. Legende Verehrung Symbol. Verlag Georg D. W. Callwey, München, 1976. 229 str.

Sankt Michael in der Kunst. Amerbach Verlag, Basel, 1947. 16 str. + 26 slika.

Schmidt, Heinrich – Margarethe Schmidt. *Die vergessene Bildersprache christlicher Kunst.* Verlag C. H. Beck, München, 1982. 337 str.

Schneider, Reinhard. *Die Südslawen im Lichte erzählender Quellen des Karolingerreiches.* U: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća.* Crkva u svijetu, Split, 1990, str. 233–247.

Schramm, Percy Ernst („mit Beiträgen verschiedener Verfasser“). *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik.* Hiersemann Verlag, Stuttgart. Band I, 1954, str. XXIV+376+40 tabla ; Band II, 1955, str. XVI+377–688+41–80 tabla ; Band III, 1956, str. XXIV+689–1165+81–120 tabla.

Schramm, Percy Ernst. *Sphaira, Globus, Reichsapfel.* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1958. XI +219 str.+84.

Schröcke, Helmut. *Germanen Slawen. Vor-und Frühgeschichte des ostgermanischen Raumes*. Verlag für ganzheitliche Forschung, Viöl, 1999. 466 str.

Schubert, Gabriella. *Der Heilige Georg und der Georgstag auf dem Balkan.* Zeitschrift für Balkanologie (Wiesbaden), 4/1985, str. 80–105.

Schwarz, Monika. *Der heilige Georg – Miles Christi und der Drachentöter. Wandlungen seines literarischen Bildes in Deutschland von den Anfängen bis in die Neuzeit*. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Köln. Köln, 1972. 189 str.

Seelig, Lorenz. *Der heilige Georg im Kampf mit dem Drachen.* Bayerisches Nationalmuseum, München, 1987. 83 str.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. (Uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke; priredio za tisak Valentin Putanec). Knj. 2. JAZU, Zagreb, 1972. 700 str.

Skok, Petar. *Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena.* Starohrvatska prosvjeta (Zagreb – Knin), nova ser. I, 1927, 3–4, str. 161–196.

Soldo, Josip. *Pitanje sv. Dujma i don Frane Bulić*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split), 79/1986, str. 181–204.

Spitzing, Günter. *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole. Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens.* Diederichs, München, 1989. 348 str.

Steffen, Uwe. *Drachenkampf.* Kreuz Verlag, Stuttgart, 1984. 256 str.

Stipišić, Jakov. *Corona Venetorum*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, I/1972, br. 1–2, str. 128–135.

Stipišić, Jakov. *Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi.* Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb), vol. 6/1969, str. 75–96.

Stošić, Krsto. *Sv. Juraj mučenik vitez*. Rukopis. Muzej Grada Šibenika. 38 str.

Stošić, Krsto. *Sveti Juraj u povijesti, legendi i umjetnosti.* Obitelj (Zagreb), IX/1937, 17, str. 303–304.

Strgačić, Ante Marija. *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do milanskog edikta 313.* Inauguralna disertacija. Tiskara Kačić, Šibenik, 1941. 70 str.

Strohal, Rudolf. *Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama.* (Sabrao iz starih hrvatskih glagolskih rukopisa od 14. –18. vijeka Rudolf Strohal). Naklada piščeva, Zagreb, 1916. 64 str.

Strzygowski, Josef. *O razvitku starohrvatske umjetnosti : prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*. Matica hrvatska, Zagreb, 1927. 223 str. + 9 listova s tablama.

Suić, Mate. *Korijeni naše autohtonosti*. U: Mužić, Ivan. *Podrijetlo Hrvata*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989, str. 5–7.

Suić, Mate. *Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa*. Naše teme, XXIII/1979, 2, str. 361–374.

Suić, Mate. *Nekoliko spojnica i razdjelnica između Nina i Knina. Iz starije hrvatske povijesti*. U: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejsaža.* (Urednici Miljenko Jurković i Tugomir Lukšić). Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996, str. 165–171.

Suić, Mate. *Ocjena radnje L. Margetića: 'Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata'.* Zbornik Historijskog zavoda JAZU (Zagreb), 8/1977, str. 89–100.

Suić, Mate. *Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene.* Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 14/1984 (1985), str. 15–39.

Suić, Mate. *Pristupna razmatranja uz problem etnogeneze Hrvata.* Referat napisan za simpozij "Etnogeneza Hrvata u ranom srednjem vijeku" održan na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u siječnju 1989. godine. Rukopis. 22 str. (Kopija u I. Mužića).

Šegvić, Kerubin. *Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059 – 1075*. Zagreb, 1930. 119 str. Poseban otisak: Bogoslovska smotra, 1930.

Šegvić, Kerubin. *Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splićanina.* Nastavni vjesnik, knj. 40/1931–32, str. 18–25.

Šegvić, Kerubin. *Oko rođenja Hrvatske. Po Tomi Splićaninu i narodnoj pjesmi.* Hrvatsko kolo, za god. 1927. i 1928. Zagreb, 1928, str. 207–226.

Šegvić, Kerubin. *Toma Splićanin: državnik i pisac 1200–1268*. Matica Hrvatska, Zagreb, 1927. 165 str.

Šercer, Marija. *Staro oružje na motki.* Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1972. 120 str. + XXXV tabla.

Šišić, Ferdo. *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.* Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva (Zagreb), nova ser., sv. XIII/1913–1914, str. 1–93.

Šišić, Ferdo. *Geschichte der Kroaten*. Matica hrvatska, Zagreb, 1917. XIV + 407 str.

Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest*. I: *Od najstarijih vremena do godine 1526*. Zagreb, 1906. 208 str.

Šišić, Ferdo. *O hrvatskoj kraljici Margareti.* Izdanje uredništva revije Dubrovnik, Dubrovnik, 1929. 63 str. Poseban otisak: Dubrovnik: mjesečna ilustrovana revija, 1/1929.

Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* „Izdano troškom naklade školskih knjiga“, Zagreb, 1925. XVI + 735 str.

Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975. 513 str.

Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.* II. dopunjeno izd. St. Kugli, Zagreb, 1920. IX + 316 str.

Šišić (Šć), Ferdo. *Život i rad br ∴ dra. Roka Jokovića*. Šestar (Zagreb), XVII/1938, 9–10, str. 138.

Škobalj Ante, *Obredne gomile*. Autorova naklada, Sveti Križ na Čiovu, 1970. VIII + 683 str.

Škrivanić, Gavro A. *Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku.* (Posebna izdanja, SAN, knj. CCXCIII, Odeljenje društvenih nauka, knj. 24). Naučno delo, Beograd, 1957. 226 str.

Šunjić, Marko. *Narodi i države ranog srednjeg vijeka*. Rabic, Sarajevo, 2003. 606 str.

Tolstoj, Svetlana M. – Ljubinko Radenković (redaktori). *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik.* Zepter Book World, Beograd, 2001. XXXV + 736 str.

Trbuhović, Leposava. *Prilog proučavanju stranih etničkih elemenata u avarskim nekropolama.* Starinar – Arheološki institut (Beograd), sv. XXX/1979, str. 123–129.

Truhelka, Ćiro. *Starokršćanska arheologija.* Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. Zagreb, 1931. 222 str.

Vidović, Domagoj. *Prilog proučavanju odraza svetačkog imena Juraj u hrvatskoj antroponimiji.* Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Zagreb), sv. 33/2007, str. 431–447.

Vinjalić, Gašpar. *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.–1769.* Književni krug, Split, 2010. 294 str.

Vlašić, Danko. *Prošlost Podstrane*. Crkva u svijetu, Split, 1988. 315 str.

Volbach, Wolfgang Fritz. *Der hlg. Georg*. *Bildliche Darstellung in Süddeutschland mit Berücksichtigung der norddeutschen Typen bis zur Renaissance*. Heitz, Strassburg, 1917. VII + 144 str.

Vuković, Vice. *Sveti Jure. (Krinj u Dalmaciji)*. Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, knj. XXVII/1930, str. 177–178.

Weissgerber, Klaus. *Ungarns wirkliche Frühgeschichte.* Mantis Verlag, Gräfelfing, 2003. 319 str.

Wolfram, Herwig. *Die Goten*. Verlag C. H. Beck, München, 2001. 596 str.

Zakarija, Anton. *"Hrvatska kronika" i hrvatska povijest.* Marulić, XXVI/1993, 4, str. 489–516.

KAZALA

Kazalo osoba

Imena vladara i drugih osoba koje se spominju u poglavlju *Kraljevanje Mihovila (Mihajla) Krešimira i Stjepana Držislava u kontinuitetu od oko 926. do poslije 976. godine* (str. 71-108) ne navode se u ovom kazalu.

I

J

K

L

Lj

M

Kazalo autora

L

Lj

M

N

O

P

R

Kazala izradila:
Nada Vrsalović

O AUTORU

Ivan Mužić rođen je 14. rujna 1934. godine u Solinu. Prof. dr. Marin Zaninović u *Predgovoru* II. izdanju Mužićeve knjige *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* ovaj podatak interpretira ovako: "*I. Mužić rođen je 1934. u Solinu, prepunom povijesti i njenih spomenika i tu je upijao bez sumnje veličajnu prošlost od najmlađih dana. Završio je Klasičnu gimnaziju u Splitu, jednu od elitnih hrvatskih obrazovnih ustanova 1953 godine. Studij prava diplomirao je u Zagrebu 1958. godine. Već kao mladi stručnjak objavio je studije, koje su izazvale široku pažnju javnosti. Bila su to Razmatranja o povijesti Hrvata 1967., kojoj je slijedila Hrvatska politika i jugoslavenska ideja 1969. godine. Djelomično otapanje najrigidnijeg totalitarizma u 'jugoslovenskoj' varijanti, nakon pada sveprisutne udbaške strahovlade Aleksandra Rankovića, omogućilo je pristup i nekim zabranjenim temama naše povijesti. Pa ipak, bilo je prerano i sjećam se kako su na ove knjige reagirali južni i sjeverni hrvatski unitaristi, pa se na kraju u debatu umiješali i Centralni komitet SK BiH, Okružni javni tužilac Ljubo Prvan u Vjesniku i drugi. Od tada Mužić nosi žig čovjeka opasnog po federalni javni red. Mraz Hrvatskog proljeća i svih iluzija koje je pobudilo dohvatio je i Mužića i podvrgnuo ga sudskom progonu koji je trajao od početka 1972. do jeseni 1975., kada je apsurd te optužbe sagledan, pa je optuženi od Vrhovnog suda u Zagrebu bio oslobođen zbog 'pomanjkanja dokaza'... Sreća je da je Mužić došao na javnu scenu, kada ovakve barbarske egzekucije bivaju rjeđe, jer da je djelovao desetljeće ranije, pitanje kakva bi ga sudbina bila zadesila. On naime u svojim djelima ruši brojne zabrane i raščišćava pojmove*."

I. Mužić je bio delegat hrvatske Katoličke crkve na *Svjetskom kongresu katoličkih laika* od 11. do 18. listopada 1967. godine u Rimu. Vodio je kao odvjetnik mnoge političke procese od 1965. do kraja 1971. godine (slučaj prof. Ivana Alilovića, obranu izdanja *Široki Brijeg* i dr.). Dr. fra Rufin Šilić kao Provincijal hercegovačkih franjevaca završava *Izjavu oca provincijala*, između ostalog, ovako: "*Zahvaljujemo odvjetniku Ivanu Mužiću što je obranu naše stvari preuzeo u svoje ruke i vodio je vještinom velika pravnika i izvrsnog poznavaoca povijesnih činjenica*." (Franjevačko glasilo *Mir i dobro* /Mostar/ br. 7. za 1971., str. 295-296.) Početkom 1972. godine I. Mužić je izložen neviđenoj medijskoj hajci i procesuiran kao neprijatelj komunističkog režima. Tijekom trajanja sudskog procesa on je kao odvjetnik suspendiran, odnosno bilo mu je zabranjeno raditi bez obzira što je imao nezaposlenu ženu i troje malodobne djece. Za trajanja sudskog progona nije mu dopuštena ni obrana disertacije na Pravnom fakultetu koja je bila predviđena u proljeće 1972. godine. (Članovi komisije bili su profesori: B. Krizman, I. Beuc i H. Sirotković.) On je zbog takve odluke s tim profesorima prekinuo sve kontakte i objavio (1978.) rukopis pripremljen za obranu kao knjigu pod naslovom *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji* u izdanju *Crkve u svijetu* nadbiskupa F. Franića.

I. Mužić je 13. prosinca 1990. godine u Rimu održao glavni referat na svečanoj akademiji, koju je organizirala *Papinska međunarodna Marijanska akademija* u suradnji s *Papinskim hrvatskim zavodom sv. Jeronima* i *Hrvatskom zajednicom* u velikoj dvorani *Papinskog Sveučilišta Antonianum* u spomen kardinala Alojzija Stepinca. *Hrvatska biskupska konferencija* u dopisu iz Zagreba od 16. lipnja 1993. godine posebno se zahvalila I. Mužiću za njegovu dotadašnju angažiranost. "*U ime naših biskupa ja Vam zahvaljujem na Vašoj požrtvovnoj suradnji kojom ste se kroz više godina zalagali za opće dobro naše Crkve.*" (Br./№ 203/BK-93. Dr. Vjekoslav Milovan generalni tajnik HBK.) I. Mužić nije nikad istupao s kle-

rikalnih pozicija i to je dobro shvatio predsjednik Franjo Tuđman, kada je u svome *Zatvorskom dnevniku iz 1972.* dana 4. ožujka 1972. godine zapisao: "*Mužić uhićen. Nikad mi nije djelovao politički angažirano, pa ni klerikalno, kako su ga neki obilježavali. Za vrijeme moga boravka u Splitu razgovarali smo isključivo o njegovoj disertaciji… Očito i Mužić plaća svoje bavljenje poviješću! Jer, teško mi je zamisliti nešto drugo… A unitaristi ga imaju u nosu, vjerojatno i zato što je branio Alilovića i neke druge slučajeve.*" (F. Tuđman, *Petrinjska 18. Zatvorski dnevnik iz 1972.* Naklada Pavičić, Zagreb, 2003., str. 195.)

I. Mužić je autor dva povijesno-politička spisa: *Razmatranja o povijesti Hrvata* (1967.); *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja* (1969.). On je od povijesnih djela objavio: *Katolička crkva* (1978.), *Pavelić i Stepinac* (1991.), *Katolička crkva, Pavelić i Stepinac* (^{2}1997., ^{3}2002.); *Stjepan Radić 1918.-1928.* (1980., ^{2}1987., ^{3}1988., ^{4}1990.); *Masonstvo u Hrvata* (1983., ^{2}1983., ^{3}1984., ^{4}1989., ^{5}1993., $^{6+7}$2001., ^{8}2004.); *Hrvati i autohtonost /Podrijetlo i pravjera Hrvata/* (1989., ^{2}1992., ^{3}1994., ^{4}1996., ^{5}1997., ^{6}1998., ^{7}2001.); *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967* (1993); *Hitler i Izrael* (1995., ^{2}1997., ^{3}2000.); *Hrvatska kronika 547-1089* (1998., ^{2}1999., ^{3}2001., ^{4}2001., ^{5}2002.); *Smisao masonstva* (1986., ^{2}2003); *Vjera Crkve bosanske* (2008.); *Alojzije Stepinac* (2013., bibliofilsko izdanje na talijanskom jeziku); *Hrvatska povijest devetoga stoljeća* (2006., ^{2}2007. ^{3}2011); *Hrvatski vladari* (2012., ^{2}2013., ^{3}2014.).

Koautor je (s Nenadom Cambijem, Heinrichom i Ingrid Kusch) knjige: *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina* (2003., ^{2}2004.). I. Mužić je priredio je i niz izdanja djela raznih autora (O. Spengler, Tacit, J. Strossmayer, M. K. Begić, I. Šarić, G. Szabo, D. Šakić, L. Katić, S. T. Poglajen, A. Carrel, M. Budak i dr.). Posebno su zapažene od Mužića priređene knjige: *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji* (2010.) i *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina* (2011.) On je objavio i dvije knjige polemika (*Zlodusi u Hrvatskoj*, Split,

2004. i *O hrvatskoj etnogenezi i masonstvu u Hrvata,* Split, 2009.) Autor je i knjige o metafizici povijesti: *Isus Krist i Izrael* (1976., [2]2001.). I. Mužić je surađivao u mnogim povremenim publikacijama (*Hrvatski tjednik*, *Crkva u svijetu*, *Kolo*, *La cultura nel mondo*, *Marulić*, *Starohrvatska prosvjeta*, *Hrvatska obzorja*, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* i dr.). Mužić je nosilac je više javnih priznanja i član raznih kulturnih društava. Dr. je h. c. Marquis Giuseppe Scicluna International University Foundation (1987.). Pridruženi je član *Hrvatskoga arheološkog društva* u Zagrebu. Dobio je u travnju 2003. godine nagradu za životno djelo Županije Splitsko-dalmatinske.

Historiografija u obje Jugoslavije bila je u službi vladajućih režima, a osobito u komunističkoj državi. Mužić je upravo u toj historiografskoj realnosti komunističke Jugoslavije imao hrabrosti, da objavi djela, utemeljena na arhivskoj i drugoj građi, koja su označila potpuno novi pristup najosjetljivijim temama hrvatske povijesti. Tako je on, između ostaloga, nepobitno utvrdio da je Stjepan Radić poslije I. svjetskog rata htio stvaranje nezavisne države Hrvatske. Radićeva je kći prof. Mira Košutić, u jednoj izjavi (u svibnju 1988. za *Glas koncila*) rezimirajući gotovo nepreglednu literaturu o svom pok. ocu, ocijenila "*da je do sada, u historiografiji, Radića najbolje uspio shvatiti naš poznati povjesničar Ivan Mužić*." Bogdan Radica poslije knjiga o Radiću i masonstvu ocijenio je Mužića "*najvećim našim suvremenim povjesnikom*". (*Hrvatska revija*, godište XXXVII. za 1987. godinu, br. 3, str. 453.)

Rezultati, koje je Mužić obradio, nikoga ne ostavljaju ravnodušnim i zato su njegova djela o autohtonosti u Hrvata i o masonstvu u Hrvatskoj prodana u više od četrdeset tisuća primjeraka. Knjiga *Masonstvo u Hrvata* izazvala je brojne polemike u zemlji i u inozemstvu. Da su napadi nekih novinarskih anonimusa na to djelo bili neutemeljeni potvrdili su objavljeni osvrti istaknutih masonskih autoriteta u svijetu. Tako je profesor Leo Magnino ocije-

nio knjigu kao "*izvanredno djelo*" (*La cultura nel mondo*, /Roma/, XXXVIII/1984., 1, 77.), a jednako tako smatra i dr. Eugen Laxa iz Brazila. (*Slobodna riječ*, /Buenos Aires/, XXXVIII/1984., 335, 3.) Organ austrijskog masonstva *Blaue Blätter* (Beč) zaključio je da je pisac izvanredno duboko ušao u materiju i pokazao neočekivanu objektivnost. (*Blaue Blätter*, broj za veljaču 1985., str. 5.) Akademik prof. dr. Mate Suić je o Mužićevoj znanstvenoj metodi u *Pogovoru* šestom izdanju njegove knjige o autohtonosti (1998.) istaknuo: "*Mužić spada među one koji se ne zadovoljavaju samo nabrajanjem naslova i imena autora, nego često uspjeva do srži iz izvora iscijediti ono što se uopće može. A to traži mnogo znanja, strpljenja i vremena.*"

I. Mužić doživio je najveće priznanje kada su rezultati antropogenetičkih istraživanja (od 2000. godine pa nadalje) konačno potvrdila njegovu temeljnu tvrdnju da je u današnjih Hrvata sadržano oko tri četvrtine gena balkanskih starosjeditelja i tako su potpuno obezvrijeđena i poneka Mužiću hrvatska jalna suprotstavljanja. M. Suić je u *Predgovoru* prvom izdanju Mužićeve knjige o autohtonosti (1989. godine) zaključio: "*U našoj pak historiografiji Mužićevo djelo o kontinuitetu življenja i elementima autohtonosti na našem hrvatskom prostoru jest i bit će još dugo ostvarenje s odlikama prvenca suvremenog usmjerenja u našoj i u svjetskoj povijesnoj znanosti*."

Dr. sc. Vlado Nuić

Tiskanje ovoga izdanja nesebično je pomogao
gospodin Željko Bilić